

КЫРГЫЗ-ТҮРК “МАНАС”
УНИВЕРСИТЕТИ
KIRGIZISTAN - TÜRKİYE
MANAS ÜNİVERSİTESİ

MANAS Journal of
Social Studies

MANAS Sosyal
Araştırmalar Dergisi

e-ISSN/ISSN 1694-7215

Kyrgyz-Turkish Manas University Scientific Publication Office

MANAS Journal of Social Studies - MJSS **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi - MSAD**
Uluslararası Hakemli Bilimsel Dergi International, Peer Reviewed Scientific Journal

e-ISSN/ISSN: 1694-7215

Yayın Sıklığı
Yılda dört kez (Ocak, Nisan, Temmuz, Ekim)

Yayın Türü
Yaygın Süreli

Yayın Dili
Türkçe, İngilizce, Kırgızca ve Rusça

Publication Frequency

Four times annually in January, April, July, October

Publication Type

Serial, Quarterly

Publication Language

Turkish, English, Kyrgyz and Russian

SAHİBİ

OWNERS

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi adına

on behalf of Kyrgyz-Turkish Manas University

Rektör / Rector – Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN

Rektör Vekili / Pre Rector – Prof. Dr. Asılбек KULMIRZAYEV

BAŞ EDİTÖR

EDITOR IN CHIEF

Prof. Dr. Kürşad YILMAZ

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

YARDIMCI EDİTÖR

ASSOCIATE EDITOR

Assist. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

**Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi'nin
25. Yılı
ve
2021 Yunus Emre ve Türkçe Yılı Özel Sayısı**

**Special Issue of
25th Anniversary of the Kyrgyz-Turkish Manas
University, and The Year of Yunus Emre and
Turkish Language**

ÖZEL SAYI EDİTÖRÜ

SPECIAL ISSUE EDITOR

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

firat.purtas@hbv.edu.tr

YAYIN KURULU

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Kürşad YILMAZ

Prof. Dr. Mehmet Arif ÖZERBAŞ

Assoc. Prof. Dr. Alpaslan AŞIK

Assist. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA

Assist. Prof. Dr. Cunus GANİEV

ALAN EDİTÖRLERİ	SECTION EDITORS
Din Bilimleri <i>Theology</i>	Assoc. Prof. Dr. Ali YÜKSEK <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Edebiyat <i>Letters</i>	Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Eğitim <i>Education</i>	Prof. Dr. Mehmet Arif ÖZERBAŞ <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Ekonomi Bilimi, Kamu Ekonomisi <i>Economics, Public Economics</i>	Assist. Prof. Dr. Culus GANİEV <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Felsefe <i>Philosophy</i>	Prof. Dr. Ertan ÖZENSEL <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Güzel Sanatlar <i>Fine Arts</i>	Prof. Dr. Çağatay AKENGİN <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
İşletme, Yönetim ve Organizasyon <i>Business, Management and Organization</i>	Assist. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Kamu Yönetimi <i>Public Administration</i>	Assoc. Prof. Dr. M. Emin ERENDOR <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Medya ve İletişim <i>Media and Communication</i>	Doç. Dr. Gökçe YOĞURTÇU <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Muhasebe ve Finansman, Yönetim Bilgi Sistemleri <i>Accounting and Finance, Management Information Systems</i>	Assist. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA Assist. Prof. Dr. Azamat MAKSÜDÜNOV <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Pazarlama <i>Marketing</i>	Assist. Prof. Dr. Azamat MAKSÜDÜNOV <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Psikoloji <i>Psychology</i>	Assoc. Prof. Dr. Erkan EFİLTİ <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Sosyoloji <i>Sociology</i>	Prof. Dr. Ertan ÖZENSEL <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Spor Bilimleri <i>Sport Sciences</i>	Assoc. Prof. Dr. Ünal TÜRKÇAPAR <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Tarih <i>History</i>	Assoc. Prof. Dr. Alpaslan AŞIK <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Turizm <i>Tourism</i>	Assist. Prof. Dr. Tolga GÖK <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>
Uluslararası İlişkiler <i>International Relations</i>	Assoc. Prof. Dr. M. Emin ERENDOR <i>Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan</i>

- Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU - Ankara University / Turkey
Prof. Dr. Abdullah KARAÇAY - Akdeniz University / Turkey
Prof. Dr. Ahmet BEŞE - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR - Turkish Academy of Sciences / Turkey
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL - Yeditepe University / Turkey
Prof. Dr. Ali ABISHEV - Kazakh Economics University / Kazakhstan
Prof. Dr. Alisher RASULEV - Institute of Economics / Uzbekistan
Prof. Dr. Anıl YILMAZ - Izmir Katip Celebi University / Turkey
Prof. Dr. Anvarbek MOKEEV - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Ayşegül Asuman AKDOĞAN - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Ercan OKTAY - Karamanoğlu Mehmetbey University / Turkey
Prof. Dr. Cemal SEZER - Sakarya University / Turkey
Prof. Dr. Celaledin SERİNKAN - Pamukkale University / Turkey
Prof. Dr. Ceyhun Vedat UYGUR - Pamukkale University / Turkey
Prof. Dr. Cusup PİRİMBAYEV - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Engin YILDIRIM - T.C. Supreme Court / Turkey
Prof. Dr. Ercan SIRAKAYA - University of South Carolina / USA
Prof. Dr. Erdener KAYNAK - Penn State University / USA
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ - University of Central Florida / USA
Prof. Dr. Feyzullah EROĞLU - Pamukkale University / Turkey
Prof. Dr. Goudarz SADEGHI - University of Mohaghegh Ardabili / Iran
Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY - Kilis Yedi Aralık University / Turkey
Prof. Dr. Hakan TAŞ - Marmara University / Turkey
Prof. Dr. Hamza ÇAKIR - Erciyes University / Turkey
Prof. Dr. Hasan GÜL - Ondokuz Mayıs University / Turkey
Prof. Dr. Hasan VERGİL - İstanbul University / Turkey
Prof. Dr. Joginder SINGH - Centre For Agricultural Reseach / India
Prof. Dr. K. Makhmad UMAROV - Institute of Economics / Tajikistan
Prof. Dr. Kaisyn KHUBİEV - M. V. Lomonosov Moscow State University / Russia
Prof. Dr. Kubat TABALDİYEYEV - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Layli UKUBAYEVA - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Levent ALTINAY - Oxford Brookes University / UK
Prof. Dr. Mehmet AYDIN - Ondokuz Mayıs University / Turkey
Prof. Dr. Mehmet BALÇILAR - Eastern Mediterranean University / North Cyprus Turkish Republic
Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM - Gazi University / Turkey
Prof. Dr. Mehmet ŞİŞMAN - Fatih Sultan Mehmet University / Turkey
Prof. Dr. Meltem ONAY - Dokuz Eylül University / Turkey
Prof. Dr. Metin BAYRAK - Atatürk University / Turkey
Prof. Dr. Murat TAŞDAN - Kafkas University / Turkey
Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ - Ondokuz Mayıs University / Turkey
Prof. Dr. Mustafa MIYNAT - Celal Bayar University / Turkey
Prof. Dr. Muzaffer UYSAL - Virginia Polytechnic Institute / USA
Prof. Dr. Nuriddin KAYUMOV - Tajikistan Academy Of Sciences / Tajikistan
Prof. Dr. Orazaly SABDEN - Institute of Economics / Kazakhstan
Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU - Recep Tayyip Erdoğan University / Turkey
Prof. Dr. Polina ANANCHENKOVA - Academy of Labour and Social Relations / Russia
Prof. Dr. Rahman ALSHANOV - Turan University / Kazakhstan
Prof. Dr. Selahattin SARI - Beykent University / Turkey
Prof. Dr. Selçuk EMSEN - Atatürk University / Turkey
Prof. Dr. Shakir ULLAH - Stratford University / USA
Prof. Dr. Tatiana PYSHKINA - Academy of Economic Studies of Moldova / Moldova
Prof. Dr. Tohtar ESİRKEPOV - Turan University / Kazakhstan
Prof. Dr. Tuncay AYAS - Sakarya University / Turkey
Prof. Dr. Tuncer BÜLBÜL - Trakya University / Turkey
Prof. Dr. Turar KOYCHUEV - National Academy of Sciences / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Elena BONTA - University "Vasile Alecsandri" of Bacau / Romania
Prof. Dr. Yahya ALTINKURT - Muğla Sıtkı Koçman University / Turkey
Prof. Dr. Yücel ÖKSÜZ - Ondokuz Mayıs University / Turkey

Prof. Dr. Yüksel EKİNCİ - Oxford Brookes University / UK
Doç. Dr. Nezahat CEYLAN - Atatürk University / Turkey
Doç. Dr. Oktay ÖZGÜL - Atatürk University / Turkey
Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI - Atatürk University / Turkey
Doç. Dr. İbrahim ÜNGÖR - Erzincan Binali Yıldırım University / Turkey
Doç. Dr. Akın BİNGÖL - Kafkas University / Turkey
Dr. Bülent NAMAL - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Dr. Cıldız ÇIMANOVA - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan

REDAKSİYON**REDACTION****Türkçe**

Ayşe ADIGÜZEL, Murat ATAR, Özkan ÇELİK

Turkish

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Kırgızca

Venera TURATBEK KIZI, Toyçubay ÜSÖNALİYEV

Kyrgyz

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

İngilizce

Gulnara APSAMATOVA, Aida ASILBEKOVA,
Tolkun MUSAEVA, Aynura AHMADOVA,
Zarina CAYLOBAYEVA.

English

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Ruşça

Anara BAYIZBEKOVA

Russian

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

TEKNİK DESTEK**TECHNICAL SUPPORT**

Kayahan KÜÇÜK, Yusuf GÜNDÜZ

YAZIŞMA ADRESİ**CORRESPONDENCE ADDRESS**

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Cengiz Aytmatov Caddesi 56,
720044, Bişkek/Kırgızistan

Kyrgyz-Turkish Manas University
Editor in Chief MANAS Journal of Social Studies
56 Chyngyz Aitmatov Avenue,
720044, Bishkek, Kyrgyzstan

İLETİŞİM**CONTACTS**

e-mail: mjssmanas@gmail.com, kursadyilmaz@gmail.com

Tel: +996 (312) 49 27 63 (65, 69, 70, 74, 58)

+996 (312) 54 19 41-47

Fax: +996 (312) 49 27 61, 81-89

WEB SAYFASI**WEB PAGE**

<http://journals.manas.edu.kg/mjsr/index.php>

<http://dergipark.gov.tr/mjss>

SAYI HAKEMLERİ**ISSUE REVIEWERS**

2021, Cilt: 10 Sayı: Özel Sayı

2021, Volume: 10, Issue: Special Issue

Abdullah Nuri DİCLE
Adnan TAŞGIN
Ahmet GÖZLÜ
Cemal İNCE
Cengiz BUYAR
Ceyhun Vedat UYGUR
Cüneyt AKIN
Emine ATMACA
Emine KILIÇASLAN
Giray SADIK
Güntekin ŞİMŞEK
Hale KOÇER
Mustafa ARSLAN
Mustafa Kemal ŞAN

Mustafa Turgut DEMİRTEPE
Oktay TANRISEVER
Paki KÜÇÜKER
Resul YALÇIN
Semih BABATÜRK
Süer EKER
Şükran CALP
Taalay ŞARŞEMBİYEVA
Talat DİNAR
Ubeydullah SAKİN
Ulanbek ALİMOV
Yahya ÇIKILI
Yasemin KUŞDEMİR
Yusuf KILIÇ

ULAKBİM TR Dizin

The European Reference Index for the
Humanities and the Social Sciences
(ERIH PLUS)

Türk Eğitim Endeksi

Araştırmax Bilimsel Yayın İndeksi

Open Academic Journals Index

Academic Resource Index

Scientific Indexing Services (SIS)

EBSCOhost

SOBIAD, Sosyal Bilimler Atıf Dizini

CiteFactor Academic Scientific Journals

Academia Edu

Cabell's Directories

Directory of Research Journals Indexing

İdeal Online

Cosmos IF

Russian Science Citation Index

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
İSLAM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

ISAM.

TURKIYE DIYANET FOUNDATION
CENTRE FOR ISLAMIC STUDIES

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi

MANAS Journal of Social Studies

e-ISSN / ISSN: 1694-7215
<http://journals.manas.edu.kg>

Yıl/Year	Cilt/Volume	Sayı/Issue
2021	10	Özel Sayı / Special Issue

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi'nin
25. Yılı
ve
Yunus Emre ve Türkçe Yılı Özel Sayısı

Special Issue of
25th Anniversary of the Kyrgyz-Turkish
Manas University, and The Year of Yunus
Emre and Turkish Language

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Araştırma Makalesi / Research Article

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
Feyza TOKAT ve Ceyhun Vedat UYGUR	Tuhfetü'l-Erîbi'n-Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb'de Salgın Hastalıklara Önerilen Tedavi Yöntemleri <i>Recommended Treatment Forms in Tuhfetü'l-Erîbi'n-Nafia li'r-Ruhani ve't-Tabib for Epidemic Diseases</i>	1-11
Meder SALİEV	K.K. Yudahin'in Kırgızca-Rusça Sözlüğünde Geçen Seyrek Kullanılan Kelimeler Hakkında Bir Değerlendirme <i>Rare Words in Yudakhin's Kyrgyz-Russian Dictionary</i>	12-32
Nuray ALİYEVA	Problems of Classification of the Dialects of Azerbaijani <i>Azerbaycan Dili Ağızlarının Tasnifi Meseleleri</i>	33-39
Bünyamin SARIKAYA ve Yunus ŞAKİROĞLU	Türkçe Öğretmeni Adaylarının Türkçe Dil Bilinç Düzeylerinin Belirlenmesi: Bir Karma Yöntem Araştırması <i>Determining Preservice Turkish Teachers' Awareness of Turkish Language: A Mixed-Method Study</i>	40-52
Gamze KARAKAYA ve Sibel ÖNER	Türkçe ve Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Türk Dünyası Algılarının İncelenmesi <i>Examination of Turkish and Social Studies Teacher Candidates' Perceptions of the Turkish World</i>	53-70
İsa SARIÇAM ve Muharrem Kürşad YANGİL	Türkçe Öğretmeni Adaylarının Adalet Kök Değerine Karşı Metaforik Algıları <i>Metaphoric Perceptions of Turkish Teacher Candidates against the Root Value of Justice</i>	71-85
Mustafa ORÇAN	Himayeci Toplum Kültürü Olarak Kırgızlarda Ökül Aile Geleneği <i>Ökül Family Tradition in the Kyrgyzs as a Protective Community Culture</i>	86-94

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
İbrahim ÜNGÖR ve Rıdvan TORUN	Erzincan İli Çayırılı İlçesinde Tespit Edilen Tarihi ve Arkeolojik Merkezlerin Değerlendirmesi <i>Evaluation of the Historical and Archaeological Centers Identified in Çayırılı District of Erzincan Province</i>	95-112
Kemal KANTARCI, Paşa Mustafa ÖZYURT ve Murat Alper BAŞARAN	Kimlik Arayışında Yeni Bir Eğilim: Orta Asya'da Atayurt Turizmi <i>A New Inclination in Searching for the Identity: Root Tourism in Central Asia</i>	113-124
Nazım ÇOKIŞLER	Türk Dünyasının Turizm Alanında İşbirliği Girişimleri: Bir Doküman İncelemesi <i>Cooperation Initiatives of the Turkic World in the Field of Tourism: A Document Analysis</i>	125-136
Yüksel DEMİRKAYA ve Ferhat ÇELİK	Kamu Destekli Sivil Örgütlenme Gücü: Yunus Emre Enstitüsü (YEE) <i>Public Supported Civil Organization Power: Yunus Emre Institute (YEE)</i>	137-156
Zahide ERDOĞAN	Uzbekistan's Transformation with the New Uzbek Strategy: Shifting Policies towards Mediation of Labour Migration through Migration Infrastructure <i>Özbekistan'ın Yeni Özbek Stratejisi ile Dönüşümü: Politikaların Göç Altyapısı Yoluyla Emek Göçünün Arabuluculuğuna Yönelik Değiştirilmesi</i>	157-171
Zuhal KARAKOÇ-DORA	The US-led "War on Terror" in Afghanistan: 2001-2021 <i>ABD Öncülüğünde Afganistan'da Yürütülen "Teröre Karşı Savaş": 2001-2021</i>	172-185

Türkiye ile Kırgızistan'ın ortak gururu olan Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi'nin uluslararası süreli yayını olan Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi; Yunus Emre ve Türkçe Yılı, Manas Üniversitesi'nin 25. Yılı özel sayısı ile karşınızda. Bu yıl aynı zamanda Kırgızistan'ın ve SSCB'nin dağılması neticesinde bağımsızlıklarını kazanan Türk devletlerinin de bağımsızlıklarının 30. Yıl dönümü. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan'ın bağımsızlığının sembollerinden biri olduğu gibi aynı zamanda Türk dünyasının ortak gelecek ideali için faaliyet gösteren kurumların da öncülerindedir. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi ise bir üniversitenin akademik yayını olmaktan öte Türk dünyası mefkûresini inşa eden bir bilim platformudur. Böylesine anlamlı ve yüksek ideallerle sürdürülen bir çalışmanın parçası olmak ve derginin özel sayısına editörlük yapmak büyük bir kıvanç kaynağıdır.

Öncelikle Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi'nin kuruluşunda ve bu günlere gelmesine emeği geçen tüm kişi ve kurumlara minnettarlıklarımı sunar, ahirete irtihal etmiş olanlara Allah'tan rahmet niyaz eder, Manas'ın bayrağını daha yukarılara taşımak için gayret eden başta Rektörümüz Prof. Dr. Alpaslan Ceylan olmak üzere öğretim üyelerinden öğrencilere, idari personelden hizmetlilere tüm Manaslılara başarılar dilerim. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi de yazarları ve okuyucularıyla bu büyük ailenin parçasıdır. Türklüğe dair tüm meseleleri konu edinen derginin kalitesinin ve saygınlığının sürekli artarak etki gücünün yükselmesi en büyük temennimizdir. Bu hususta titizlikle çalışan editör Prof. Dr. Kürşad Yılmaz'a özel sayının hazırlık sürecinde verdiği destekler teşekkürü bir borç bilirim.

Yunus'un diliyle yayın yapan ve Türkçenin bilim dili olarak yaygınlık kazanması amacına da hizmet eden Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi'nin bu sayısında hem Yunus'a dair hem de Türk dünyasının tarihi mirası, toplumsal dönüşümü ve güncel meselelerine dair birbirinden değerli 13 makale yer almaktadır. Makalesi yayınlanan tüm yazarları kutluyor, okuyucusunun bol olmasını diliyorum. Bu vesileyle 2022 yılının Türk dünyasına ve tüm insanlığa barış, huzur ve mutluluk getirmesini niyaz eder, iyi okumalar dilerim.

Saygılarımla

Özel Sayı Editörü
Prof. Dr. Fırat PURTAŞ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Manas Journal of Social Studies, the international periodical of Manas University is the common pride of Turkey and Kyrgyzstan. Its special issue dedicated to Yunus Emre and the Turkish Year and the 25th Anniversary of Manas University is here. This year is also the 30th anniversary of the independence of Kyrgyzstan and the Turkic states that gained their independence as a result of the USSR collapse. Manas University is one of the symbols of the independence of Kyrgyzstan as well as it is one of the pioneer institutions operating for the common future ideal of the Turkic world. Manas Journal of Social Studies, on the other hand, is more than an academic publication of a university; it is a science platform that builds the Turkic world ideal. It is a great source of pride to be a part of such a meaningful work carried out with such high ideals and to be the editor of the special issue of the journal.

First of all, I would like to express my gratitude to all the people and institutions that contributed to the establishment of Kyrgyz-Turkish Manas University and supported to bring it to this day, and I wish God's mercy on those who passed away.

I would like to wish great success to our Rector Prof. Dr. Alpaslan Ceylan, who does his best to raise the flag of Manas even higher, and the academic staff, the students, the administrative staff, the staff in the service sector, all the members of the university. Manas Journal of Social Studies is also a part of this big family with its writers and readers. It is our greatest wish that the quality and prestige of the magazine, which covers all issues related to Turkishness, its power of influence will increase continuously.

I would like to thank the editor Prof. Dr. Kürşad Yılmaz for working meticulously on this issue and his support during the preparation of the special issue.

In this issue Manas Journal of Social Studies publishes in the language of Yunus Emre and serves the purpose the Turkish language to become widespread as a scientific language. There are 14 valuable articles both about Yunus and about the historical heritage, social transformation and current issues of the Turkish world. I congratulate all the authors whose articles have been published and wish them many readers. On this occasion, I wish peace, tranquility and happiness to the Turkic world and to all humanity. I wish you good reading.

My best regards

Special Issue Editor
Prof. Dr. Fırat PURTAŞ
Ankara Hacı Bayram Veli University

Tuhfetü'l-Erîbî'n-Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb'de Salgın Hastalıklara Önerilen Tedavi Yöntemleri¹

Feyza TOKAT² ve Ceyhun Vedat UYGUR³

Öz

Hezârfen Hüseyin Efendi'nin XVII. yüzyılda yazdığı Tuhfetü'l-Erîbî'n-Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb, diğere hastalıklarla beraber salgın hastalıklardan korunma yollarını ele alan ve salgın hastalıkların tedavisi için önerilerde bulunan Türkçe tıp yazmalarından biridir. Hezârfen Hüseyin Efendi; eserinde tavsiye ettiği tedavi yöntemlerinde Arap, Acem, Rum ve Yunan tabiplerinden alıntılar yapmış, onlara atıflarda bulunmuştur. Bu çalışmada Tuhfetü'l-Erîbî'n-Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb'in Bosna Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi R.986'da kayıtlı olan nüshasındaki veba, taun, cüzzam, çiçek, frengi, kızamık, kolera ve sıtma salgın hastalıklarına önerilen tedavi yöntemleri örneklendirilmiş ve sınıflandırılmıştır. Böylelikle bilim tarihi, tıp tarihi ve özellikle de ilaç bilimi tarihi çalışmalarına katkıda bulunulması amaçlanmıştır. Tuhfetü'l-Erîbî'n-Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb'de salgın hastalıkların tıbbî tedavi yöntemi olarak bitkisel ve hayvansal ürünler ile taş ve cevherlerin bazen tek başına kullanılmasının, bazen de belli oranlarda bir araya getirilerek mürekkep ilaç hâlinde kullanılmasının önerildiği tespit edilmiştir. Önerilen mürekkep ilaçların yapımında her bir maddenin miktarı, nasıl hazırlanacağı, nasıl kullanılacağı, varsa yan etkileri, biliniyorsa kim tarafından önerildiği belirtilmiştir. Bunun dışında kan alma yöntemi de bir salgın hastalık olan cüzzam hastalığının tedavisi için önerilen tıbbî tedavi yöntemlerinden biridir. Ayrıca Tuhfetü'l-Erîbî'n-Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb'de salgın hastalıklar için az da olsa halk hekimliği uygulamalarının önerildiği tespit edilmiştir. Ancak yine de Tuhfetü'l-Erîbî'n-Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb bir halk hekimliği ürünü değil, bilimsel bir tıp kitabıdır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili, Tıp Tarihi, Salgın Hastalıklar, Halk Hekimliği, Türkçe Tıp Yazmaları

Recommended Treatment Forms in Tuhfetü'l-Erîbî'n-Nafia li'r-Ruhani ve't-Tabib for Epidemic Diseases

Abstract

The work named Tuhfetü'l-Erîbî'n-Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb written in the 17th century by Hezârfen Hüseyin Efendi is one of the Turkish medical manuscripts that deals with the prevention of epidemic diseases and makes recommendations for the treatment of epidemic diseases. Hezârfen Hüseyin Efendi referred to Arab, Persian, Rum and Greek physicians in the treatment methods he recommended in his work and made references to them. In this study, the recommended treatment methods for plague, taun, leprosy, smallpox, syphilis, measles, cholera and malaria epidemics in the copy of Tuhfetü'l-Erîbî'n-Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb registered in R.986 of Bosnia Gazi Husrev Library are exemplified and classified. In this way, it is aimed to contribute to the history of science, the history of medicine, and especially to the history of pharmaceutical science. In Tuhfetü'l-Erîbî'n-Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb, it has been determined that it is recommended to use herbal and animal products as well as stones and ores as a medical treatment method, sometimes alone, and sometimes as a composition medicine by mixing them in certain proportions. In the making of these suggested composition medicine preparations; the amount of each substance, how to prepare it, how to use it, if any, its side effects, if known, by whom it is recommended, are also denoted. In addition, venesection method is one of the medical treatment methods recommended for the treatment of leprosy, which is an epidemic disease. It has been also determined that folk medicine practices are recommended for epidemic diseases in Tuhfetü'l-Erîbî'n-Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb. However, Tuhfetü'l-Erîbî'n-Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb is not a product of folk medicine, but a scientific medical manuscript.

Key Words: Turkish Language, History of Medicine, Epidemics, Folk Medicine, Turkish Medical Manuscripts

Atf İçin / Please Cite As:

Tokat, F. ve Uygur, C. V. (2021). Tuhfetü'l-Erîbî'n-Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb'de salgın hastalıklara önerilen tedavi yöntemleri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(ÖS), 1-11.

Geliş Tarihi / Received Date: 25.10.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 08.08.2021

¹ Bu makale Feyza Tokat'ın "Hezârfen Hüseyin Efendi'nin "Tuhfetü'l-Erîbî'n-Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb'" (2012b) adlı doktora tezinden üretilmiştir.

² Doç. Dr. - Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ftokat@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6394-8996

³ Prof. Dr. - Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, vuygur@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-4239-803X

Giriş

Kısa bir sürede çevredeki insan, hayvan veya bitkilere bulaşabilen hastalıklara salgın hastalık denir. Veba, çiçek, sarı humma, tifo, sıtma, frengi, kolera, verem, tifüs, kızamık, cüzzam ve grip hastalıkları kitlesel ölümlere yol açan önemli salgın hastalıklardır (Bilgü vd. 2020; Benli, 2017; Kılıç, 2004, s. 13; Kılıç, 2020, s. 20; Yıldız, 2014). Salgın hastalıklar tarih boyunca devletleri ve toplumları ekonomik, sosyal ve siyasi yönden olumsuz yönde etkilemiş, bazen kıtalararası yayılma göstererek çok sayıda insanın ve hayvanın ölümüne sebep olmuştur. Tarihçiler ve tıp tarihçileri, tarihteki hastalıkların tespitini yapmak, etki alanını belirlemek, ekonomik ve sosyal sonuçlarını tahlil etmek, geçmiş toplumların hastalıklara karşı tutumunu anlamak için bu konuda bilgi veren tanık ve belge gibi her türlü malzemelerden veya doğrudan tıpla ilgili kaleme alınmış kitaplardan yararlanmışlardır (Ertaş ve Eğnim, 2011, s. 83).

Doğrudan tıpla ilgili kaleme alınmış kitaplar olarak Türkçe tıp yazmalarında da tarihte görülen salgın hastalıklar için tedavi yöntemleri önerilmiştir. Sultan IV. Mehmet devri tarihçilerinden Hezârfen Hüseyin Efendi'nin XVII. yüzyılda yazdığı Tuhfetü'l-Erîbî'n-Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb (TEN) de diğer hastalıklarla beraber salgın hastalıklardan korunma yollarını ele alan ve salgın hastalıkların tedavisi için de önerilerde bulunulan Türkçe tıp yazmalarından biridir.

291 sayfadan (146 varak/poz) oluşan TEN'in yazılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. TEN'in Bosna Hersek Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi R. 986, Nuruosmaniye Kütüphanesi No. 3466, Süleymaniye Yazma Eseler Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Koleksiyonu No. 2086, Süleymaniye Yazma Eseler Kütüphanesi Reşid Efendi Koleksiyonu No. 710, Konya Bölge Yazma Eseler Kütüphanesi No. 4486, Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Koleksiyonu Tıbbî Türkî Talat 2, Millî Kütüphane No. 2051, Mescid-i el-Hac Namr an-Nablusi No.38 olmak üzere bilinen sekiz nüshası vardır. Bu nüshalardan Bosna Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi R.986'da kayıtlı olan nüsha (Tokat, 2012b) ile Konya Bölge Yazma Eseler Kütüphanesi No. 4486'da kayıtlı olan nüsha (Şaş, 2014) üzerine doktora çalışması yapılmıştır.

TEN, “makale” diye adlandırılan üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm genel tıp bilgisi ve hekimin sorumlulukları ile ilgilidir. “mağâle-i dâni ‘Arab ve ‘Acem ve Yünân ve Ervâm hazzâklarının itimâd itdikleri mu‘teber kitâblarında güzîde ve mücerreb müfredâtı beyân ider yigirmi sekiz faşıldır” (27a/15-17) başlıklı ikinci bölüm Arap alfabetik düzeniyle yazılmış bir sözlüktür. Alfabetik sırayla önce bitki, besin, hayvan, hayvansal ürün ile taş ve cevherin ismi kırmızı mürekkeple yazılmış daha sonra bazı kelimelerin okunuşu ve hareketlenişi Arapça olarak belirtilmiştir. Bazen de bahsedilen kelime eğer Türkçeye başka bir dilden geçmişse hangi dilden geçtiği “ism-i Beberîdir, ism-i Yünânîdir” vb. şeklinde belirtilmiştir. Söz konusu maddenin bilinen Farsça, Arapça, Türkçe, Yunanca karşılıkları söylendikten sonra, ilgili maddenin ahlât-ı erbaaya (Dört Humor/Dört Hilt) göre durumu, özellikleri, faydaları, nasıl kullanılması gerektiği, hangi hastalıklara iyi geldiği meşhur tıp kitaplarından alıntı ile anlatılmıştır (Tokat, 2012b, s. 21-22).

Üçüncü bölüm ise kendi içinde birkaç “fasl”a ayrılır. Bu bölümde de yıldızlara, organlara, hıtlara (kan, safra, sevda ve balgam) göre hastalıklar ve bunlara faydalı ilaçlar anlatılmış; ayrıca faklı maddelerin bir araya getirilerek yapıldığı macun, hap, süfûf, şarap, cevâriş, laûk, tiryâk, dühn, kurs, şaf, tıla, zımad, zerur, hukne ve merhem şeklinde ilaçların nasıl yapılacağı ve hangi hastalıklara iyi geldiği belirtilmiştir (Tokat 2012b, s. 22).

Hezârfen Hüseyin Efendi, bildiği Grekçe ve Latince sayesinde Kâtip Çelebi'den sonra Batı kaynaklarından faydalanan ikinci Osmanlı müellifidir (İlgürel, 1998, s. 544). Eserlerinde bulunan ansiklopedik bilgiler onun bu eserleri kaleme alırken birçok kaynağa başvurduğunu göstermektedir. TEN'de Yunan hekimlerinin yanı sıra, İslam tıbbının en önemli hekimlerinin eserlerinden de alıntılar yapılmıştır (Tokat, 2012a, s. 2451).

Calinus kavli üzre ciger süddesin açar (41a/18)

İhtiyârât kavli üzre beyân idelim ki yüz yigirmi illete devâ olduğunu kendüsi tecrübe eylemişdir deyü beyân etmişdir (42a/16-18)

Buğraç kavli üzre ve şorbası ra'şeye ve mafâsıla fâyidelüdür (47b/14-15)

Şâhib-i Takvîm kavli üzre siniri kırudır (51a/4)

İbn Sînâ kavli üzre hükmi ve fi'li 'anbere yakındır (66b/3-4)

Bu örnekler TEN'in tek bir kaynaktan çeviri değil birçok kaynağa bakılarak yazılan bir eser olduğunu göstermektedir. Eserde yararlanılan kaynaklara atıf yapılması, eserin bilimsel değerini ve önerilen tedavi şekillerinin güvenilirliğini arttırmıştır.

Bu çalışmada TEN'in Bosna Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi R.986'da kayıtlı olan nüshasında salgın hastalıklardan korunma yolları veya salgın hastalıkların tedavisi için önerilen tedavi yöntemleri örneklendirilmiş ve sınıflandırılmıştır. Böylelikle tıp tarihi, ilaç bilimi tarihi ve bilim tarihi çalışmalarına katkıda bulunulması amaçlanmıştır. TEN'den alıntı yapılırken sadece söz konusu salgın hastalık ve o hastalık için önerilen tedavi yöntemi alınmış; ilgili bitkisel ve hayvansal ürün ile taş ve cevherin özellikleri, mizacı, ahlât-ı erbaaya göre durumu, iyi geldiği diğer hastalıklar vb. gibi bölümler verilmemiştir. Ancak salgın hastalık için önerilen tedavi yöntemi ile ilgili özellikle belirtilen bir kullanım veya yapım şekli varsa o bölüm verilmiştir. Alıntı yapılan bölüm serbest bir şekilde Türkiye Türkçesine aktarılırken Osmanlıca-Türkçe Sözlük (Devellioğlu, 1997), Murad (2009), Doğan (2009, 2012), Uçar (2009), Küçükler (2010), Canpolat ve Önler (2016), Küçükler ve Yıldız (2016, 2018), Tarihsel Tıp Metinleri Sözlüğü (Önler, 2019) kaynaklarından yararlanılmıştır.

TEN'de bitkisel, hayvansal ürünler ile taş ve cevherlerden reçeteler önerilen salgın hastalıklar veba (vebâ), taun (tâ'un), cüzzam (cüdâm, cüzâm), çiçek (çiçek, cederi), frengi (efrengî, frenk marazı), kızamık (kızamık), kolera (hayza⁴) ve sıtma (ısıtma)'dır.

Eskiçağdan yakınçağa uzanan süreçte salgın hastalıkların birçoğu veba veya taun olarak adlandırılmıştır. Bazen çiçek ve verem hastalığı veya toplu ölümlere yol açan her türlü salgın hastalık veba olarak nitelendirilmiştir (Kılıç, 2004, s. 13). Hezârfen Hüseyin Efendi'nin tıp kitaplarında geçen sağlıkla ilgili bütün kelime ve terimleri ihtiva eden "Lisânü'l-Etibbâ" adlı bir tıp sözlüğü de bulunmaktadır. Hezârfen Hüseyin Efendi bu tıp sözlüğünde, on altı çeşit humma çeşidinden bahseder. Bunlardan biri de havaların ufunetinden (pis koku) kaynaklanan "humma-yı vebâ'iyye" hastalığıdır. "Humma-yı vebâ'iyye didükleri havâlaruñ yaramazlıgundan olur" (LE, 44b/9/10). Bu ifadeden Hezârfen Hüseyin Efendi'nin "humma" terimini genel olarak ateşli hastalıklar için, "veba" terimini salgın zamanında ortaya çıkan belirtilerin genel bir adı olarak kullandığı anlaşılmaktadır (İstek, 2018, s. 131). TEN'de de "humma-yı vebâ'î" (13a/17) ve "humma-yı vebâ'iyye" (135b/14) terimleri geçmektedir.

Kaynaklarda "taun" ve "veba" hastalığı eşanlamlı olarak verilmiştir (Çiçekler ve Gürlek, 2016, s. 109; Köktekin, 2007, s. 26; Önler, 2019, s. 199; Uçar, 2010, s. 45). Ancak taun, bazı dilcilere göre bulaşıp yayılan her hastalığın adıdır. Taunu vebanın bir türü kabul eden İbn Kayyim el-Cevziyye'ye göre de her taun vebadır, ancak her veba taun değildir (Varlık, 2011, s.175). İstek'e göre (2018, s.132) Hüseyin Efendi'nin "Lisânü'l-Etibbâ" adlı eserinde taun kelimesini "el-tâun vebâ didükleri büyük çiban ki yufka yirlerde çıkar" (LE, 80a/23) şeklinde tanımlaması, şüpheye mahal vermeyecek şekilde her iki terimin de aynı anlamda kullanılabileceğinin açık bir göstergesidir. TEN'de veba ve taun, iki farklı hastalık olarak ele alınmış, aynı cümlede ard arda yazılmıştır: "tâ'una ve vebâya gâyet nâfi'dir" (135b/5), "tâ'un ve vebâ eyyâmında" (85b/6).

TEN'de üç ana bölümden biri olan "maķâletü'l-ülâ"da "el-faşlü'd-đâliđ ve'l ħamsîn" bölümü cüzzam hastalığı ile ilgilidir: "el-faşlü'd-đâliđ ve'l ħamsîn maraz-ı cüddâmı beyân ider" (23a/17- 23b/3).

TEN'de salgın hastalık ile ilgili önerilen yöntemler, günümüz modern tıbbının salgın hastalık karşısındaki tutumu ile benzerdir. TEN'de bazı reçeteler salgın hastalık zamanında söz konusu salgın hastalığa yakalanmamak için önerilmiştir:

yumurta ma'cunu... vebâdan muķaddem şabâh ac karnına bir noĥud miķdârı isti'mâl eyleseler yigirmi dört sâ'at ĥükmi vardır... (121a/13-121b/2): "*yumurta macunu...* vebadan önce sabah aç karnına bir nohut miktarı kullansalar yirmi dört saat etkisi vardır..."

TEN'de salgın hastalığa yakalanılmışsa hastalığı hafif şekilde atlatmak için de önerilerde bulunulmuştur:

⁴ 15. yüzyıl Türkçe tıp kitaplarında, ateş, ishal ve kusma ile seyreden "tuhme"ye yani bir çeşit "hazımsızlığa"da "hayza" denmektedir (Gültekin, 2016, s. 14). 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında yazılmış olan Kamus-ı Tibbî, Lugat-ı Tibb, Lugat-ı Tibbiye gibi Fransızca tıp terimlerinin Osmanlıca karşılıklarının yer aldığı sözlüklerde kolera hastalığına karşılık olarak "hayza" kelimesi verilmiştir (Gültekin, 2016, s. 16). Tarihsel Tıp Metinleri Sözlüğü'nde "hayza" kelimesinin anlamı "kolera, sürekli ishal ve kusma biçiminde görülen öldürücü hastalık" şeklindedir (Önler, 2019, s. 79).

kâdî kâdî didikleri ağac... meselâ on 'aded çiçek çıkarana bu kâdî şarâbın ol maḥal için içürseler on 'adedden ziyâde çiçek çıkarmaya (78b/15-79a/4): "*kâdî* kâdî didikleri ağaç... mesela on adet çiçek çıkarana bu kâdî şurubunu o yer için içürseler on adetten fazla çiçek çıkarmaz"

TEN'de salgın hastalığa yakalanılmışsa tedavi edici reçeteler de önerilmiştir:

kuş topalak didikleri ot ki... vebâya daḥı buḥûr ideler (74b/6-16): "*kuş* (*kuş otu*) topalak didikleri... vebaya da buhur edeler"

Bütün bunlar değerlendirildiğinde TEN'de salgın hastalıklara yakalanmama ve salgın hastalığa yakalanıldıysa da hastalığı daha hafif atlatmanın yöntemleri verilerek bugünkü modern tıp anlayışındaki "koruyucu hekimlik" uygulamalarının örneklerinin görüldüğü söylenebilir.

TEN'de salgın hastalıklardan korunmak ve salgın hastalıkların tedavisi için tıbbî tedavi yöntemleri ve halk hekimliği tedavi yöntemleri olmak üzere iki farklı tedavi yöntemi önerilmiştir:

1. TEN'de Salgın Hastalıkların Tedavisinde Önerilen Tıbbî Yöntemler

1.1. Müfret İlaçlar

Başka bir madde ile karıştırılmayıp, tek başına kullanılan ilaçlara "müfret ilaç" denir. TEN'de salgın hastalıkların önlenmesi ve tedavisi için tıbbî bir tedavi yöntemi olarak bitkisel ürünlerin, hayvansal ürünlerin, taş ve cevherlerin müfret ilaç olarak kullanılması önerilmiştir. Bu müfret ilaçların mizacı, tabiatı yani sıcak, soğuk, kuru ve nemli olma durumu bir veya birkaç eser ya da hekime atıfta bulunarak belirtilmiştir. Bu da TEN'de salgın hastalık tedavi yönteminde Antik Yunan tıbbında humoral patoloji, İslam tıbbında ise ahlât-ı erbaa denilen tıp anlayışının geçerli olduğunu göstermektedir.

TEN'de salgın hastalıkların önlenmesi ve tedavisi için müfret ilaç olarak kullanılması önerilen ürünlerden bazıları bitkisel ürünlerdir. Bitkisel müfret ilaç olarak meyveler, sebzeler, çiçekler, çalı türleri, mantarlar, ağaçlar, otlar, tahıllar, zamklar vs. kullanılmakta; bunların kök, sap, yaprak, çiçek, kabuk, tomurcuk, tohum gibi kısımları, taze veya kurutulmuş olarak işlem görmektedir (Aydın, 2005, s. 309). TEN'de salgın hastalıkların önlenmesi ve tedavisi için müfret ilaç olarak kullanılması önerilen bitkisel ürünlerin bazıları şunlardır:

ağaçka'unu ağaçka'unını koḳmak ve yaprağın daḥı koḳmak... vebâ'ı def ider (28b/19-20): "*ağaçkavunu* ağaçkavununu koklamak ve yaprağını da koklamak vebayı defeder."

'alek cümle sakız gibilere ki ağızda çignenür 'alek dirler... tã 'ün zamânında... tütsü ideler (64a/12-64b/11): "*'alek* bütün sakız gibilere ki ağızda çignenir alek derler... taun zamanında... tütsü yapalar."

anîsûn Türkîde anasûn toḥmı dirler... eski ısıtma... nâfi'dir (34a/5-9): "*anîsûn* Türkçede anason tohumu derler... süregelen sıtma... faydalıdır."

ekşi enâr... ısıtmalara münâsibdir (50b/12-14): "*ekşi nar*... sıtmalara uygundur."

el-misk... misk didikleri güzel koḳulu meşhûr nesnedir eger çiçek çıkaracak oğlançıklara içürseler çiçeği tiz çıkaralar (99a/8-99b/3): "*el-misk*... misk otu didikleri güzel kokulu meşhur nesnedir... eğer çiçek çıkaracak çocuklara içürseler çiçeği hemen çıkarırlar."

hindibâ her kaḅı ısıtma olursa nâfi'dir (112b/1): "*hindibâ* her tür sıtmaya faydalıdır."

kâdî kâdî didikleri ağac... meselâ on 'aded çiçek çıkarana bu kâdî şarâbın ol maḥal için içürseler on 'adedden ziyâde çiçek çıkarmaya (78b/15-79a/4): "*kâdî* kâdî didikleri ağaç... mesela on adet çiçek çıkarana bu kâdî şurubunu o yer için içürseler o adetten fazla çiçek çıkarmaz."

lâden... tã'ün ve vebâ eyyâmında kaḥı müfiddir (85a/18- 85b/6): "*lâden otu*... eğer laden koklasalar... taun ve veba günlerinde çok faydalıdır."

leymun... vebâ günlerinde daḥı eger leymunuñ... çekirdeği içi gâyet münâsibdir (91b/2-15): "*limon*... veba günlerinde dahi eğer limonun çekirdeğinin içi gâyet uygundur."

mî'a mî'a didikleri meşhûr kaḅgünlükdür... ve cüdâma daḥı azacıḳ içürseler ve tîlâ eyleseler nâfi'dir... vebâya daḥı nâfi'dir (103b/2-9): "*mî'a* (*günlük ağacı*) mî'a didikleri meşhur kara günlüktür... cüzzama dahi azacıḳ içürseler ve merhem eyleseler faydalıdır... vebaya dahi faydalıdır."

mukl mukl-ı az(r)âḳ didikleri şamğdır... tã'una gâyet nâfi'dir (100b/18-101b/3): "*mukl* (*ak günlük*) mukl-ı azrak didikleri zamktır... tauna gâyet faydalıdır."

nilüfer nilüfer didikleri çiçek... yağı... çiçek çıkaranlara dahı gâyet nâfi 'dir... ve iltihâblu ısıtmalara fâyide ider (109a/10-109b/8): “*nilüfer* nilüfer çiçeği dedikleri çiçek... yağı... çiçek çıkaranlara oldukça faydalıdır ve iltihaplı sıtmalara fayda eder.”

ribâş ribâc didikleri ot ki Fâriside ve Türkide işhun dirler... tâ'ün ve 'ufünetlü ısıtmalara... müfiddir (50b/18-51a/3): “*ribâş* ribac dedikleri ot ki Faşçada ve Türkçede işhun derler... ve taun ve irinli sıtmalara... faydalıdır.”

turunc turunc... tâ'üna dahı ağaçka'ını çekirdeği bulunmazsa turunc çekirdeđiniñ yedi dânesin yutalar... ve ısıtmalara fâyide ider (105a/12-105b/3): “*turunc* turunç... tauna dahi ağaç kavunu çekirdeği bulunmazsa turunç çekirdeğinin yedi tanesini yutalar... ve sıtmalara fayda eder.”

zâ'ferân... oğlancık çiçek ve kızamık çekseler çıkarsalar göz kapaklarına halka gibi süreler gözde çiçek çıkmaya (52a/2-8): “*zâ'feran* (*safran*)... çocuk çiçek veya kızamık çekseler çıkarsalar göz kapaklarına halka gibi süreler gözde çiçek çıkmaya.”

TEN'de salgın hastalıkların önlenmesi ve tedavisi için et, ayran, yağ, peynir vb. hayvansal ürünler de önerilmiştir:

*mâ'ü'l-cüb*n peynir şuyıdır... eski ısıtmalara fâyide ider (93a/11-93b/12): “*mâ'ü'l-cüb*n peynir suyudur... süregelen sıtmalara fayda eder”

efâ'i Türkide engerek yılanı dirler... ef'i etini terbiye eyleyüb cüdâm marazı için yidürürler nef virür (32b/6-7): “*efâ'i* Türkçede engerek yılanı derler... engerek yılanının etini terbiye eyleyip cüzzam hastalığı için yedirirler faydalıdır”

TEN'de salgın hastalıkların önlenmesi ve tedavisi için taş ve cevherlerin de tek başına müfret ilaç olarak kullanılması tavsiye edilmiştir:

milh tuz... cüzâma fâyide ider (101b/3-9): “*milh* tuz... cüzzama fayda eder.”

murâd-ı senc mürdeseng didikleri... çiçek eserlerine dahı muvâfıkdır (98a/10-17): “*murâd-ı senc* mürdeseng didikleri... çiçek izlerine de uygundur.”

1.2. Mürekkep İlaçlar

TEN'de salgın hastalıkların önlenmesi ve tedavisi için bazen de birkaç farklı maddenin belirli yöntem ve oranlarda karıştırılarak kullanılması önerilmiştir. Bu farklı maddeler bitkisel, hayvansal ürünler ile taş ve cevherlerden oluşabilir. Çeşitli ecza malzemelerinin belli oranlarda bir araya getirilmesiyle ortaya çıkan bu bileşimlere mürekkep ilaç adı verilir. Mürekkep ilaçlar müfret ilaçların etkilerini kuvvetlendirmek, zayıflatmak ve tatlarını değiştirmek, etki sürelerini kısaltmak yahut uzatmak gibi maksatlarla muhtelif etkili maddeleri birbiriyle karıştırıp, içlerine tat ve koku verici başka maddeler katılmak suretiyle yapılır (Baytop, 1989, s. 287). Yapılması önerilen bu mürekkep ilaçlar macun, hap, merhem, yağ, fitil, yakı, şurup, toz vb. şeklindedir. TEN'de salgın hastalıkların önlenmesi ve tedavisi için önerilen bu mürekkep ilaçların yapımında her bir maddenin miktarı, hazırlanışı, kullanım şekli, varsa yan etkileri ve biliniyorsa kim tarafından önerildiği belirtilmiştir. Mürekkep ilaçların ismi de içinde ağırlıklı olarak kullanılan madde ile ya da ilk kim tarafından yapıldığı ile adlandırılmıştır:

*yumurta ma'cün*⁵ bir yumurta'yı iğna ile bir küçük delik idüb akını bütün akıdalar yumurta taze ola ve ol delikten za'ferân-ı hâliş yumurta tolunca talduralar ba'dehu bir tamlı alçı ile yumurta deligini kapayalar ba'dehu ol yumurta'yı ısıcak küle gömeler yumurta'nın kabuğı siyâh olunca kül olunca kül içinde zıkr olunacak şey'leri ince döğüb hâzır ide müşk-i şarâmşî-i giridiñ kökiniñ akını tırmantıla köki her birinden bir dirhem ak karanfil bir denk yumurta ile mecmû'ını ince döğüb ve ısıcak idüb bu eczâlarıñ cümlesiniñ ağrı miqdârı Venedik tiryâkına karışdırub ma'cün ideler fevâ'yidi oldur ki vebâdan muqaddem şabâh ac karnına bir nohüd miqdârı isti'mâl eyleseler yigirmi dört sâ'at hükmi vardır yigirmi dört sâ'atde bir isti'mâl ideler ve hummâ ile çıkan vebâlarda bir altun ağrı isti'mâl idüb üzerine altmış dirhem siñirli yaprağı şuyı nüş oluna bi-izni'llâh çok adama nef'i olmuşdur (121a/13- 121b4): “*yumurta macunu* bir yumurta'yı iğne ile küçük delip akını bütün akıdalar yumurta taze ola ve o delikten has safranı yumurta doluncaya kadar dolduralar daha sonra bir damla alçı ile yumurta deligini kapayalar ondan sonra o yumurta'yı sıcak küle gömeler yumurta'nın kabuğı siyah olunca kül olunca kül içinde söylenen şeyleri ince dövüp hazır ede(ler) Girid kurt helvası bitkisinin kökünün akını sarı topuzluk kökü her birinden bir dirhem

⁵ Çeşitli ecza maddelerinden macun hâline getirilerek yapılan bir grup ilaca verilen genel ad (Önler, 2019, s. 121).

ak karanfil bir denk yumurta ile hepsini ince dövüp ve ısıtıp bu eczaların hepsinin ağırlığı miktarı Venedik tiryakına karıştırarak macun edeler faydaları odur ki vebadan önce sabah aç karına bir nohut miktarı kullansalar yirmi dört saat etkisi vardır yirmi dört saatte bir kullansalar ve humma ile çıkan vebalardan bir altın ağırlığınca kullanıp üzerine altmış dirhem sinir otu suyu içile Allah'ın izniyle çok kişiye faydalı olmuştur.”

cevz ma'cünü cevz içi yigirmi dâne bâdem kabuğunu çıkardıkları gibi bunuñ dañı kabuğunu çıkaralar kuru semüz encir on beş dâne şadef on dirhem tuz iki dirhemden bir denk eksik ola 'asel yigirmi dirhem bunları ince döğüb elekden geçürüb 'asel ile karışduralar ma'cün ideler fevâ'yidi oldur ki vebâ çıkarar adam isti'mâl etse def' ider (121b/5-9): “*ceviz macunu* ceviz içi yirmi tane badem kabuğunu çıkardıkları gibi bunun da kabuğunu çıkaralar kuru etli incir on beş tane sedef otu on dirhem tuz iki dirhemden bir denk eksik ola bal yirmi dirhem bunları ince dövüp elekten geçirip bal ile karıştırıp macun edeler faydaları odur ki veba çıkarar adam kullansa giderir.”

şarımşak ma'cünü şarımşak dişi on beş dâne bir şarımşak döğüb iki buçuk dirhem 'asel ile karışdırub ba'dehu iki buçuk dirhem mesir karışdırub bir denk pân-zehir yarım dirhem ağaçka'un çekirdeğinin içi kunduz hayası iki buçuk denk yapışkan yarım dirhem aña şoğanı sirkesi sikencübîn ile karışdırub ma'cün ideler fevâ'yidi oldur ki bir dirhem isti'mâl oluna vebadan vücûdi hıfz ider ve çıkarar adam isti'mâl etse bi-izni'llâhi te'âlâ kurtulur (12b/10-15): “*şarımşak macunu* şarımşak dişi on beş tane bir şarımşak dövüp iki buçuk dirhem bal ile karıştırıp daha sonra iki buçuk dirhem mesir macunu karıştırıp bir denk panzehir yarım dirhem ağaçkavunu çekirdeğinin içi kunduztaşığı otu iki buçuk denk yapışkan yarım dirhem adasoğanı sirkesi sirkencübîn ile karıştırıp macun yapalar faydaları odur ki bir dirhem kullanılsa vebadan vücudu korur ve çıkarar adam kullansa Allah'ın izniyle kurtulur.”

habbü'l-hey bu dañı vebânîñ 'ufûnetine fâ'yide ider bedeni şıhhat üzre hıfz ider tarîki budur maştakî ve za'ferân ve sünbül-i hindî ve habb-ı belesân ve 'üd-ı belesân ve asarun ve selîhe ve dârcînî her birinden beşer dirhem sabır kırk dirhem ideler (126b/16- 19): “*habbü'l-hey* bu da vebanın irininine (kokusuna) fayda eder bedeni sağlık üzere korur yapılışı budur mastakî ve safran ve sünbül-i hindî ve pelesenk ağacı tohumu ve pelesenk ağacı ve kediotu ve aselbent sakızı ve tarçın her birinden beşer dirhem sabırlık otu kırk dirhem edeler.”

kurs-ı kâfûr... tâ'una ve vebâya gâyet nâfi'dir tarîki budur bezr-i hindibâ ve bezr-i hass ve bezr-i bakla her birinden üçer dirhem kâfûr buçuk miskâl muhkem saħk idüb alma şarâbî ile kurslar düzüb isti'mâl ideler (135b/4-7): “*kurs-ı kâfûr...* tauna ve vebaya gayet faydalıdır yapılışı budur hindiba tohumu ve marul tohumu ve bakla tohumu her birinden üçer dirhem kâfûr otu buçuk miskal iyice dövüp elma şurubu ile haplar yapıp kullansalar.”

kurs İbn Mâsûyenîndir kırmızı gül kurusu altı dirhem sünbül-i hindî ve 'üd-ı mâverdi maştakî ikişer dirhem döğülmüş meyan köki üç dirhem tebâşîr-i hindî bir dirhem za'ferân yarım dirhem bunları döğüb ve aħ şarâb ile yoğurub kurs ideler fevâ'yidi hummâ-yı vebâ'iyelere... nâfi'dir (135b-11-14): “*kurs İbn Mâsûyenîndir* kırmızı gül kurusu altı dirhem sünbül-i hindî ve ud-ı mâverdi mastakî ikişer dirhem dövülmüş meyan kökü üç dirhem Hint kamışı şekeri bir dirhem safran yarım dirhem bunları dövüp ve ak şurup ile yoğurub bunları hap yapalar.”

*şfat-ı şumâme*⁷ gâyet koçlamağla... vebâya ve tâ'una... ziyâde nâfi'dir tarîki budur besbâse ve karanfil ve dârcîn her birinden ikişer dirhem 'anber ve şamg-ı 'Arabî her birinden birer dirhem misk nısf dirhem zurunbâd ve kesrâ ikişer dirhem şamgları mâ'-i verd ile hâll idüb bâkî eczaları saħk idüb birbirine hılt idüb şumâme (145a/ 18-145b/3): “*şfat-ı şumâme...* iyi koklamakla... vebaya ve tauna... çok faydalıdır yapılışı budur küçük hindistan cevizi ve karanfil ve tarçın her birinden ikişer dirhem amber ve şamg-ı 'Arabî her birinden birer dirhem misk otu yarım dirhem zidvar ve geven dikeninden çıkarılan zâmk ikişer dirhem zâmkları gül suyu ile karıştırıp geriye kalanları dövüp birbirine karıştırıp koku edeler.”

çam sakızını reçine dirler eger bunu kaynadub berâberi bezir yağıyla... ve bu yağı... eski ısıtması olanlara tütisi eyleseler giderir (64b/8-10): “*çam sakızına* reçine derler eğer bunu kaynatıp aynı miktarda bezir yağ ile... ve bu yağı... süregelen sıtması olanlara tütüsü eyleseler giderir.”

*diğer duhn-ı*⁸ zâc tarîki budur evvelâ rûh-ı zâcî alasin kar'adan taħtîr idesin 'araç çıkar ba'dehu çıkan rûhı alub berâber 'araç ile yine taħtîr idesin 'araç çıkar ve duhn kar'a dibinde kalur hıfz idesin bu duhn hummâ-ı vebâ'iyeye... ve tâ'una gâyet nâfi'dir ve 'aşaşı keser ve ba'zı illetlere münâsib şerbetlere isti'mâl itdürel (144a/3-6): “*diğer duhn-ı*

⁶ Yuvarlak hap biçiminde ilaçlar (Önler, 2019, s. 114).

⁷ Buruna çekilmek suretiyle kullanılan ilaçlar (Önler, 2019, s. 194).

⁸ Yağ, çeşitli hayvan ve bitkilerden elde edilen her türlü yağ (Önler, 2019, s. 53).

zâc yapılışı budur önce demir sülfat esansını alasin kabaktan damıtasin öz çıkar sonra çıkan esansı alıp öz ile yine damıtasin öz çıkar ve yağ kabak dibinde kalır saklayasin bu yağ... veba hummasına... ve tauna gayet faydalıdır.”

diğer ruh-ı milh-i mürekeke milh-i kalye ve şâfi olmuş bārūd biribiri ile hılt idüb bunlarıñ üç berāberi tın-i ermeni zamm idüb tekrār eflaṭun ile taḳtīr idüb hıfz ideler isti'mālī dört beş kaṭre münāsib edviyyeleri ile... vebāya... 'acāyibdir (143b/2-5): “*diğer ruh-ı milh-i mürekeke* milh-i kalye ve katkısız barut birbiri ile karıştırıp bunların üçü toplamı kadar kilermeni ilave edip tekrar günlük ağacı ile damıtıp saklayalar kullanılışı dört beş damla uygun ilaçlar ile... vebaya... çok iyidir.”

kırmızı yağ cüzām marazına günde yarımşar kaşık içürseler on beş günde def ider... tārīki budur karanfil ve cevzi-i bevva ve zencebil ve zurunbād ve dār-ı fulful ve havlıncān ve ardıc yemişi ve ağaçka'unı ve dış kabuğı ve dış otu ve feslegen ve verd ve sünbül ve 'ūd-ı hām ve kemafitüs ve kemaderyus ve bādrenbūye ve günlük ve şabır ve kākūle ve kebābe ve dārçini ve karabaş ve maştaḳi ve bādem ve tōrakotu ve toḥmı ve çiçeğı ve kuru encir ve kuşüzümü ve ḥurmā çekirdeğı her birinden onar dirhem 'asel elli dirhem ve cümleñiñ ağıncı iki kez şeker ve cümleñiñ ağıncı 'arāḳ ki dört kere taḳtīr olmuş ola bu cümle eczāyı muḥkem saḥḳ idüb 'arāḳ içinde bir hafta ısladub ba'dehu bir miqdār şu koyub inbiḳden taḳtīr ideler ve gāyet hıfz ideler (139a/16-139b/ 8): “*kırmızı yağ* cüzām hastalığına günde yarımşar kaşık içürseler on beş günde def eder... yapılışı böyledir karanfil ve küçük hindistan cevizi ve zencefil ve zidvar ve baş biberi ve havlıncan ve ardıc meyvesi ve ağaçkavunu ve dış kabuğı ve dış otu ve feslegen ve gül ve sümbül ve öd ağacı ve kurluca ve kısımahmut otu ve oğul otu ve günlük ağacı ve şabır otu ve kakula otu ve kuyruklu biber ve tarçın ve karabaş otu ve sakız ve badem ve dereotu ve tohumu ve çiçeğı ve kuru incir ve kuşüzümü ve hurma çekirdeğı her birinden onar dirhem bal elli dirhem ve hepsinin ağırlığına iki kat şeker ve hepsinin ağırlığına rakı ki dört kere damıtılmış ola bu bütün hepsini iyice dövüp rakı içinde bir hafta ıslatıp daha sonra bir miktar su koyup imbikten damıtalar ve iyice koruyalar.”

dubn-ı kibrit bu yağ... cüzām marazına ve frenk marazınıñ her envā'ına nāfi' ve mücerrebdir tārīki 'akreb-i aşfar yüz dirhem zeyt yağı iki yüz dirhem 'akrebi saḥḳ idüb mezkūr zeyt ile hılt idüb bir çömlekte mülāyim ateş üzerinde üç gün miqdārı taḳtīr idüb sonra süzüb isti'māl ideler (141a/10-14): “*dubn-ı kibrit* bu yağ... cüzām marazına ve frengi hastalığına her çeşidine faydalı ve denenmiştir yapılışı sarı akrep yüz dirhem zeytin yağı iki yüz dirhem akrebi dövüp zikredilen zeytin yağı ile karıştırıp bir çömlekte orta ateş üzerinde üç gün boyunca pişirip sonra süzüp kullanalar.”

1.3. Kan Almak

TEN'de bir salgın hastalık olan cüzām hastalığına tedavisi için önerilen tıbbî tedavi yöntemlerinden biri de kan almak (faşd)'tır.

maraz-ı cüdāmı beyān ider ... efzāl ilāci odur ki evvel faşd ideler (23a/18-19): “cüzām marazını anlatır... en üstün ilacı odur ki önce kan alalar.”

2. TEN'de Salgın Hastalıkların Tedavisinde Önerilen Halk Hekimliği Uygulamaları

Tarihî tıp metinlerinde az miktarda da olsa dönemlerinin tıp anlayışıyla açıklanamayacak kimi uygulamaları görmek mümkündür. Yazıldığı dönemlerin tıp anlayışıyla açıklanamayan bu uygulamaların akıl ve mantıkla da izahı mümkün değildir. Bu türden sağaltım yöntemlerini ve sağaltım maksatlı kullanılan bitkisel/hayvansal maddeleri halk hekimliğinin büyüsel yönüyle açıklamak, bu eserlerde az da olsa halk hekimliği uygulamalarının izleri olduğunu kabul etmek gerekmektedir (Doğan, 2011, s. 123).

TEN'de de salgın hastalıklardan korunmak ve salgın hastalıkların tedavisi için halk hekimliği uygulamaları olarak kabul edilen bu tedavi yöntemlerinin örnekleri az miktarda da olsa görülmektedir:

dārūnec-i 'akrebi çıyan otu dirler... İbn Zühr ve İhtiyārāt ve İbn Baytār şāhibleri kavli üzere bu köki tārūn zamanında evde aşakosalar tārūn(dan) emīn ola (48b/3-7): “*dārūnec-i akrebi* çıyan otu derler... İbn Zühr ve İhtiyārāt ve İbn Baytār sahiplerinin sözüne göre bu kökü taun zamanında evde asakoysalar (assalar) vebadan emīn ola.”

dūdū'l-kaşş ibrişim kurdudur... eğer bu kurduñ kurasından bir dānesin ergüvāni bez içinde kendüde götürseler ısıtma 'ileti zāyil ola (49a/3-5): “*dūdū'l-kaşş* ibrişim kurdudur... eğer bu kurdun kurasından bir tanesini erguvan renginde olan bez içinde taşısalar sitma hastalığı ortadan kalkar.”

yākūt yākūt didikleri zī-kıymet kızıl taş... Huneyn kavli üzere tār'atı mu'tedil ve ḥarārete mā'yildir... götürseler tārūndan emīn olalar (113a/16-113b/1): “*yākūt*... yakut dedikleri kıymetli taş... Huneyn'in sözüne göre... taşısalar taundan emīn olalar.”

zümürüüd zümürüüd didikleri yeşil taşdır... oğlan toğduğda boğazına aşakosalar... cüdâmdan emîn ola (52a/9-16): “zümürüt zümürüt dedikleri yeşil taşdır... çocuk doğduğunda boğazına assalar... cüzzamdan koruna.”

TEN'de önerilen bu halk hekimliği uygulamalarının bazılarının kaynağı olarak meşhur hekimlerin gösterilmesi dikkat çekicidir. Tedavi yöntemi olarak önerilen bu halk hekimliği uygulamalarının benzerleri Arapçadan tercüme edilen Müntahâb-ı Şifâ(MŞ)'da ve Farsçadan tercüme edilen Hulâsâ-ı Tıbb(HT)'da bulunmaktadır:

Bir parça çıyan otunun asıldığı evin içindekilere veba bulaşmaz. (MŞ, 160a/3-5)

Yakut yüzük taşıyan kimse vebaya yakalanmaz. (HT, 83a/2-3)

Bu örnekler Hezârfen Hüseyin Efendi'nin TEN'de Arap ve Fars tıp kitaplarında bulunan halk hekimliği örneklerinin bazılarını aynen aldığını göstermektedir.

Sonuç

Hezârfen Hüseyin Efendi'nin XVII. yüzyılda yazdığı Tuhfetü'l-Erîbî'n-Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb adlı eserinde bitkisel, hayvansal ürünler ile taş ve cevherlerden reçeteler önerilen salgın hastalıklar veba, taun, cüzzam, çiçek, frengi, kızamık, kolera ve sıtmadır. TEN'de bu salgın hastalıklardan korunmak ve salgın hastalıkların tedavisi için tıbbî tedavi yöntemleri ve halk hekimliği tedavi yöntemleri olmak üzere iki farklı tedavi yöntemi önerilmiştir.

TEN'de salgın hastalıklardan korunma ve salgın hastalıkların tedavisi için önerilen tıbbî tedavi yöntemleri bitkisel, hayvansal ürünlerin ve taş ile cevherlerin müfret ilaç şeklinde tek başına kullanılması ile bitkisel, hayvansal ürünler ve taş ve cevherlerin belli oranlarda bir araya getirilerek mürekkep ilaç hâlinde kullanılmasıdır.

TEN'de salgın hastalık zamanında salgın hastalığa yakalanmamak için önerilen yöntemler de bulunmaktadır. Bu da TEN'de bugünkü modern tıp anlayışındaki koruyucu hekimlik uygulamalarının örneklerinin bulunduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak TEN'de salgın hastalıklardan korunma ve salgın hastalıkların tedavisi için önerilen yöntemler genellikle yazıldığı dönemin tıbbî ve bilimsel tedavi yöntemleridir. Bu sebeple salgın hastalıkların tedavi yöntemleri bakımından TEN bir halk hekimliği ürünü değil, bilimsel bir tıp kitabıdır.

Etik Beyan

“Tuhfetü'l-Erîbî'n-Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb'de Salgın Hastalıklara Önerilen Tedavi Yöntemleri” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma doküman incelemesine dayalı olarak yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Kısaltmalar

HT Kitâb-ı Hulâsâ-i Tıbb (Uçar, 2009)

LE Lisânü'l-Etubbâ (Demir, 2011)

MŞ. Müntahâb-ı Şifâ I (Önler, 1990)

TEN Tuhfetü'l-Erîbî'n-Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb (Tokat, 2012b)

Kaynakça

- Aydın, M. B. Z. (2005). Osmanlı tıbbında “müfred deva” kullanımı ve “müfredât” eserlerinin genel özellikleri. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 6(2), 299-315.
- Baytop, T. (1989). *Akrâbâzîn*. TDV İslam Ansiklopedisi. 2. 287-288.
- Benli, K. (2017). *Klasik dönem Osmanlı sağlık sistemi ve salgın hastalıklar (1300-1600)* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Bilgü, H., Karademir, P., Taşdemir, A., Osmanlıoğlu, S., Ünsal, C., Yapıcı, H. ve Çelmeli, F. (Yay. Haz.) (2020) *Türkiye Salgın Hastalıklar Tarihi Bibliyografyası*. İstanbul: Millî Savunma Üniversitesi Yayınları.
- Canpolat, M. ve Önler, Z. (Yay. Haz.) (2016). *İshâk bin Murâd: Edviye-i Müfreda*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çiçekler, A. N. ve Gürlek, M. (2016). Osmanlı tıp metinlerinde geçen hastalık adları üzerine. *Turkish Studies*, 11(21), 95-112. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11284>

- Doğan, Ő. (2009). *Terceme-i Akrebâdîn - Sabuncuoğlu Őerefeddin (Giriş-İnceleme-Metin-Dizininler)* (Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Demir, E. (2011). *Hezârfen Hüseyin B. Ca'fer İstânköyü'nin Lisânü'l-Etibbâ' Adle Tıp Lüğati Üzerinde Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Sözlük)* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Devellioğlu, F. (1997). *Osmanlıca-Türkçe sözlük*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Doğan, Ő. (2009). *Terceme-i Akrebâdîn - Sabuncuoğlu Őerefeddin (Giriş-İnceleme-Metin-Dizininler)* (Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Doğan, Ő. (2011). XIV-XV. yüzyıl Türkçe tıp metinlerinde halk hekimliği izleri. *Millî Folklor*, (23)89, 120-132.
- Doğan, Ő. (Yay. Haz.) (2012). *Ebulfeyz Mustafa Efendi: Risâle-i Feyziyye fi Lüğati'l-Müfredâtı't-Tıbbiyye* (2. Baskı). İstanbul: Değişim Yayınları.
- Ertaş, M. Y. ve Eğnim, K. (2011). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde hastalıklar. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 83-108.
- Gültekin, E. (2016). *19. Yüzyılda Osmanlılarda Kolerâ Tedavileri* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- İlgürel, M. (1998). *Hezârfen Hüseyin Efendi*. TDV İslam Ansiklopedisi.18. 544-546.
- İstek, E. (2018). Osmanlı Hekimlerinin Türkçe Tıp Eserlerinde Veba Hastalığı ve Tedavisi. *Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)*, 11(35), 128-152. doi:http://dx.doi.org/10.14225/Joh1319
- Kılıç, O. (2004). *Eskiçağdan yakınçağa genel batlılarıyla dünyada ve Osmanlı Devleti'nde salgın hastalıklar*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Kılıç, O. (2020). Küresel salgının anatomisi: insan ve toplumun geleceği. İÇinde M. Şeker, A.Özer ve C. Korkut (Edt.), *Tarichte küresel salgın hastalıklar ve toplum hayatına etkileri* (ss. 13-53). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Köktekin, K. (2007). Hazâinü's-Saadât'ta geÇen tıp terimleri. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 35, 13-27.
- KüÇüker, P. (2010). *Mücerreb-nâme Őerefeddin Sabuncuoğlu*. Ankara: Kültür Ajans Yayınları.
- KüÇüker, P. ve Yıldız, Y. (2016). Tercüme-i Müfredât-ı İbn-i Baytar'daki (1b-150a) bitki adları üzerine bir inceleme. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 44(2), 13-32. doi: 10.9761/JASSS3363
- KüÇüker, P. ve Yıldız, Y. (2018). Tercüme-i Müfredât-ı İbn-i Baytar'daki (150b-295a) bitki adları üzerine bir inceleme (II). *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, 2(1), 109-137.
- Murad, S. (2009). *Lüğât-ı Müşkilât-ı Ecâzâ Derviş Siyâhî Lârendevî (Giriş-Metinİnceleme-Dizinin)*. (Yüksek Lisans Tezi) Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya
- Önler, Z. (1990). *Müntehâb-ı Şifâ I (giriş-metin)*. Hacı Paşa. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Önler, Z. (2019). *Tarihsel tıp metinleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şaş, A.K. (2014). *Tuhfetü'l-Erîbi'n-Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb (sentaks inceleme-metin-sözlük)* (Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Tokat, F. ve Uygur, C. V. (2012a). Hezârfen Hüseyin Efendi'nin "Tuhfetü'l- Erîbi'n-Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb"i. *Turkish Studies*, 7(3), 2445-2454. doi: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3603
- Tokat, F. (2012b). *Hezârfen Hüseyin Efendi'nin "Tuhfetü'l- Erîbi'n-Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb"i* (Doktora Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- UÇar, İ. (2009). *Hazâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb Cerrâh Mes'ûd (giriş-inceleme-metin-dizininler)* (Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- UÇar, İ. (2010). TürkÇede eş anlamlılık ve Eski Anadolu TürkÇesi tıp yazmalarında eş anlamlı kelime kullanımı. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 2(1), 37-48.
- Varlık, N. (2011). *Tâun*. TDV İslam Ansiklopedisi. 40. 175-177.
- Yıldız, F. (2014). *19.yüzyıl'da Anadolu'da salgın hastalıklar (veba, kolerâ, çiÇek,sıtma) ve salgın hastalıklarla mücadele yöntemleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

EXTENDED ABSTRACT

Hezârfen Hüseyin Efendi, one of the historians of Sultan Mehmet era and an encyclopedist scholar, is the second Ottoman author to make use of Western sources after Katib Çelebi because of the languages he knows. Hezârfen Hüseyin Efendi's work named "Tuhfetü'l- Erîbi'n-Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb" is a medical work written in Turkish. In this work, along with other diseases, recommendations are made for prevention and treatment of epidemic diseases. The manuscript consists of 291 pages and three main sections. The first part is about general medical knowledge and the responsibilities of the physician. The second part is a dictionary written in Arabic alphabetical order. In this section, the use of various plant and animal products, stones and ores with preparation amounts and form are explained. The opinions of famous Arab, Persian, Rum and Greek physicians are also included in this section. In alphabetical order, first the name of the plant, food, animal, animal product and ore were written in red ink, then the pronunciation and vowel points of some words were stated in Arabic. If the word in question is transferred to Turkish from another language, it has been stated which language it was passed from. If there is, the Persian, Arabic, Turkish and Greek equivalents of the subject matter are given. This encyclopedic information in TEN shows that Hezârfen Hüseyin Efendi consulted many sources while

writing these works. In the third chapter, diseases according to the stars, organs and hilts and beneficial drugs for them are explained, and also how to make the preparations and which diseases they are good for are stated.

In his manuscript, Hezârfen Hüseyin Efendi referred to Arab, Persian and Greek physicians in the treatment methods he recommended. TEN, besides Greek physicians, refers to the works of the most important physicians of Islamic medicine. For this reason, it is not possible to accept TEN as a product of folk medicine. TEN is a scientific work that contains medical information of its period and past periods.

In our study, it is aimed to contribute to the history of medicine, the history of medication and the history of science by presenting the prevention and treatment methods recommended for epidemic diseases in the copy of TEN registered in Bosnia Herzegove Gazi Husrev Library R.986.

The epidemic diseases for which recommendations of treatment or prevention are given in TEN are plague (vebâ), taun (tâ'un), leprosy (cüdâm, cüzâm), smallpox (çiçek, cederî), syphilis (efrengî, frenk marazı), measles (kızamık), cholera (hayza) and malaria (ısıtma).

The methods suggested in TEN regarding epidemic diseases are similar to the attitude of today's modern medicine against epidemic diseases. In TEN, there are methods recommended primarily for the epidemic period in order not to be caught in the relevant epidemic. Prescriptions have also been suggested to overcome and treat the disease, even if the disease is not infectious. When all these are evaluated, it can be said that there are examples of preventive medicine practices of today's medical understanding in TEN.

In TEN, the temperament and nature of the plant that is, the state of being hot, cold, dry and humid of food, animal, animal product and ore recommended for the treatment of epidemic diseases are indicated. With this indication, it is revealed that this substance is good for people of which temperament and for which diseases. This shows that in the epidemic treatment method in TEN, the understanding of medicine that is called humoral pathology in Ancient Greek medicine and ahlât-ı erbaa in Islamic medicine is valid.

At the end of our study, it was determined that two different methods were recommended in TEN: medical methods and folk medicine methods for the prevention and treatment of epidemic diseases. In TEN, for the prevention and treatment of epidemic diseases, it is sometimes suggested to use herbal and animal products, stones and ores as simple (mufred) medicines.

Some examples of using herbal products as a medical prevention or treatment method of epidemic diseases in TEN are as follows:

bindibâ her kağı ısıtma olursa nâfi'dir (112b/1): “*chicory* is beneficial for all types of malaria”

In TEN, it is recommended to use animal products alone as a medical prevention or treatment method of epidemic diseases:

mâ'ü'l-cübn peynir şuyıdır... eski ısıtmalara fâ'ide ider (93a/11-93b/12): “*mâ'ü'l-cübn whey*... benefits ongoing malaria”

In TEN, it is recommended to use stones and ores alone as a medical prevention or treatment method of epidemic diseases:

milh tuz... cüzâma fâ'ide ider (101b/3-9): “*milh* salt... benefits leprosy”

In TEN, it has been suggested to use several different substances in certain methods and proportions as a medical treatment method for the prevention of epidemic diseases and for the treatment of epidemic diseases. These compounds, which are produced by combining various herbal, animal and mineral products in certain proportions, are called murekkep (compound) medicines. The amount of each substance, how it will be prepared, how to use it, if any, its side effects, and if known, by whom it is recommended, are specified one by one in the production of these proposed murekkep drugs.

çam sakızı reçine dirler eger bunı kaynadub berâberi bezir yağıyla... ve bu yağ... süregelen ısıtması olanlara tüsi eyleseler giderir (64b/8-10): “*çam sakızı (pine mastic)* is called resin, if they boil it and use the same amount of linseed oil... and if this oil... is incensed for those with old malaria, it will remove it.

In addition, venesection method is one of the medical treatment methods recommended for the treatment of leprosy, which is an epidemic disease.

Also, some treatment methods from folk medicine have been suggested for the prevention and treatment of epidemic diseases in TEN, even if only a little:

yākūt *yākūt* didikleri *zī-kıymet kıızıl taş...* götürseler *ṭā‘ūndan emīn olalar* (113a/16- 113b/1): “*yākūt* ... the precious stone called ruby... if taken away, one can be sure of taun”

When the methods recommended for the prevention and treatment of epidemic diseases are evaluated in TEN, it has been determined that most of the recommended methods are medical methods and only a few of them are folk medicine practices. This shows that TEN is not a product of folk medicine, but mainly a scientific, medical book.

K. K. Yudahin'in Kırgızca-Rusça Sözlüğünde Geçen Seyrek Kullanılan Kelimeler Hakkında Bir Değerlendirme¹

Meder SALİEV²

Öz

Bu yazıda K. K. Yudahin tarafından hazırlanan ve Kırgız Türkçesinin söz varlığını incelemede önemli kaynakların biri olan 1985 tarihinde basılmış olan "Kırgızca-Rusça Sözlük" üzerinde durulmuştur. Yazarın, eserin açıklama bölümünde 31 maddelik açıklamanın 29. maddesinde bazı kelimelerin yanına редко (seyrek) işaretini koyduğu görülmektedir. Ama yazar, bu işareti kullanırken bu işaretlediği kelimelerin niçin ve neye göre seyrek kullanılan kelimeler olduğu üzerine herhangi bir bilgilendirme yapmamıştır. Sözlükte Yudahin tarafından seyrek olarak işaretlenen kelimelere baktığımızda toplam yüz elli iki tane kelime tespit edilmiştir. Bu kelimeler Arapça, Farsça, Rusça, Çince olmakla birlikte kökeninin Moğolca olabileceği kelimeler dışındaki kelimelerin yarısı Türkçe (Kırgızca) kelimelerden oluşmaktadır. Bu makalede tespit ettiğimiz seyrek kelimelerin ne anlam taşıdıkları, kelimenin kökünün neye dayandığı ve kelimenin kökünde nasıl ses olayları meydana geldiği üzerinde durulmuştur. Tespit edilen kelimeler içerisinde Arapça, Farsça ve Rusça kelimelerin Kırgız Türkçesinin ses özelliklerine uygun olarak değiştirildiği görülmektedir. Türkçe (Kırgızca) kelimelerde ise ciddi ses değişiklikleri görülmemekle birlikte seyrek olarak işaretlenen kelimelerin özelliklerine baktığımızda Kırgız yazı dilinde kullanılmayan kelimelerin çoğu Türkçenin tarihi dönemlerinde yazılmış olan eserlerde, Kırgız Türkçesi dışında diğer Türk lehçelerinde ve az sayıda olsa Kırgız Türkçesinin ağızlarında görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sözlükte geçen seyrek kullanılan kelimeler, Arapça unsurlar, Farsça unsurlar, Türkçe kelimelerde görülen ses olayları.

Rare Words in Yudakhin's Kyrgyz-Russian Dictionary

Abstract

In this article, the "Kyrgyz-Russian Dictionary" prepared by K. K. Yudahin and published in 1985, which is one of the important sources in examining the vocabulary of Kyrgyz Turkish, is emphasized. It is seen that the author put the редко (sparse) sign next to some words in the 29th article of the 31-item of explanation. However, while using this sign, the author did not give any information about why and according to which reason the words he marked are infrequently used words. When we look at the words that are signed sparse in the dictionary, it is observed that it consists of totally 150 words. Although these words are Arabic, Persian, Russian and Chinese, half of the words are Turkish (Kyrgyz) words, except for the words whose origin may be Mongolian. In this article, the meaning of the rare words we have identified, what the root of the word is based on and how phonetic events occur in the root of the word are emphasized. Among the detected words, it is considered that Arabic, Persian and Russian words are changed in accordance with the phonetic characteristics of Kyrgyz Turkish (language). In Turkish (Kyrgyz) words, on the other hand, there are no serious sound changes, but when we look at the features of the words that are marked as rarely, most of the words that are not used in the Kyrgyz written language are seen in the works written in the historical period of Turkish, in other Turkish dialects other than Kyrgyz Turkish, and in a small number in the dialects of Kyrgyz Turkish (language).

Key Words: Rare Words, Arabic Words, Persian Words, Turkic Words, Phonetics

Atf İçin / Please Cite As:

Saliev, M. (2021). K. K. Yudahin'in Kırgızca-Rusça sözlüğünde geçen seyrek kullanılan kelimeler hakkında bir değerlendirme. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(ÖS), 12-32.

Geliş Tarihi / Received Date: 23.11.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 22.11.2021

¹ Bu makale, 26-28 Nisan 2017 tarihinde düzenlenen IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu'nda sunulan bildiriden genişletilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi - Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, medersaliev1985@gmail.com

Giriş

1925 yılının sonlarında Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi'nde Radloff tarafından hazırlanan "Türk Lehçeleri Lügati Tecrübesi" adlı eserin düzeltilerek ikinci kez basılması için karar alınmıştır. Bu düzeltme işinde Yudahin eserin V. bölümünü oluşturan Kırgızca maddesini ele almıştır (Nuriahmetova, 2015, s. 354).

Bu maddeyi incelerken manaları anlaşılmayan birçok kelime ve tabirlere rastlamıştır. Yudahin, bu gibi anlaşılmayan kelimeleri aydınlatmak için dönemin gazeteleri, ders kitapları, folklor ve edebiyat eserlerini teker teker incelemeye başlamıştır. Bu başvurmuş olduğu kaynaklarla istediği gibi sonuca ulaşamayınca da Kırgızistan'ın her bölgesini dolaşarak derleme yapmıştır. Yazar eserinde 1928'de derleme için Isık-Köl'e gittiğinden bahsetmektedir. Bu bilgidен yola çıkarak yazarın 1928 yılından 1940 yılına kadar eseri hazırlamak için derleme işiyle uğraştığını söyleyebiliriz (Yudahin, 1985a, s. 7). Bu derleme sonucunda fişlemiş olduğu bilgiler Radloff'un hazırladığı eserden daha fazlaydı. Bu da Yudahin için ayrı bir sözlük hazırlamasına imkân sağlamıştır.

1923 yılından itibaren Kırgız Türkçesinin yazı dili olarak kullanılmaya başladığından dolayı, bu dönemde Kırgız Türkçesi ile yazılmış eserlerin sayı bakımından az olması Kırgız Türkçesinin zenginliğini gereği gibi yansıtamamıştır. Yudahin, malzeme toplamak üzere edebiyat dışında folklor ve konuşma diline de başvurmak zorunda kalmıştır. Kırgız sözlük malzemesi ilk defa toplandığı için Yudahin, bu derlemelerde geçen bütün kelimeleri iki cilt halinde hazırlamış olduğu sözlükte kullanmıştır. Sözlükte geçen kelimeleri toplamada dönemin ileri gelen ağız araştırmacılarından, Türkologlardan da faydalanmıştır (Taymas, 1988, s. v).

Bu makalede 1985 yılında basılmış olan sözlükte Yudahin tarafından seyrek olarak işaretlenen kelimeler üzerinde durulmuştur. Sözlüğün açıklama bölümünde yazar, 31 maddelik açıklamanın 29. maddesinde реАКО (seyrek) (Yudahin, 1985, s. 14) diyerek bazı kelimeleri seyrek kullanılan kelimeler olarak işaretlemiştir. Ama yazar, sözlükte bu kelimeleri niçin ve neye göre seyrek kullanılan kelimeler olarak işaret ettiği hakkında açıklama yapmamıştır. Makalenin amacı da bu seyrek kullanılan kelimeleri bir araya getirmek, kelimelerin orijinal şekillerini ortaya koymak, diğer Kırgız sözlüklerinde kullanılıp kullanılmadığını tespit ederek Yudahin'in seyrek kullanılan ibaresine açıklık kazandırmaktır.

K. K. Yudahin'in "Kırgızca-Rusça Sözlük"ünde Geçen Seyrek Kelimeler

Yudahin'in bu sözlükte seyrek olarak işaretlediği kelimeler 154 tanedir. Bu kelimelerden bazıları Arapça, bazıları Farsça olup bazılarının da kökenleri tespit edilememiştir. Seyrek olarak tespit edilen bazı kelimeler ise Türkçe (Kırgızca) olup gerçekten kullanım sıklığı düşük kelimelerdir.

Seyrek Kullanılan Farsça Kelimeler

İncelediğimiz sözlükte toplam 33 tane Farsça kökenli seyrek kullanılan kelime tespit edilmiştir.

Abaz *Far.*: ses (Yudahin, 1985a, s.17) < **āvāz**: Ses, seda: (Devellioğlu, 2008, s. 53).

ā> a: Farsça kelimelerdeki uzun ünlüler Kırgız Türkçesinde büyük çoğunlukla kısalmıştır (Kasapoğlu, 2005, s.50). Rusça dışında diğer alıntı kelimelerde kelime başı ve kelime içinde yer alan /v/ ünsüzü Kırgız Türkçesinde /b/'ye dönüşür.

Amma, amme *Far.*: hepsi (Yudahin, 1985a, s. 55) < **heme**: cümle, bütün, hep (Devellioğlu, 2008, s. 355).

h-> ø: Alıntı kelimelerde kelime başında bulunan /h-/ sesi Kırgız Türkçesinde genellikle düşer (Kasapoğlu, 2005, s.102). Farsça *heme* kelimesinin Kırgız Türkçesinde kelime başındaki /h-/ sesinin düştüğü, kelime içinde yer alan /m/ sesinin ise ikizleştiği görülmektedir.

Aram *Far.*: zevk, haz (Yudahin, 1985a, s. 64) < **ārām**: 1. Durma, eğlenme, dinlenme. 2. Yerleşme, istirahat etme (Devellioğlu, 2008, s. 35).

ā> a: Farsça kelimelerdeki uzun ünlüler Kırgız Türkçesinde büyük çoğunlukla kısalmıştır.

Ariyne³ *Far.*: elbette, tabii (Yudahin, 1985a, s. 67).

Azbaray *Far.*: azbaray kuda, Allah için yemin ederim (Yudahin, 1985a, s. 26) < **ez** (f.e) “dan, den” (Devellioğlu, 2008, s. 245) + **berây**: için, maksadıyla (Devellioğlu, 2008, s. 86) > azbaray: için, sebebinden (Taymas, 1988, s. 74).

Baraıda *Far.*: kuş (Yudahin, 1985a, s. 109).

p->b-: Farsça kelimelerin başında yer alan /p/ sesi Kırgız Türkçesinde korunmakla birlikte bazı kelimelerde kelime başı /p/ sesi tonlularak /b/’ye dönüştüğü görülür (Kasapoğlu, 2005, s.86). < **perende**: 1. av kuşu (Devellioğlu, 2008, s. 859).

Berende *Far.*: kuş (Yudahin, 1985a, s. 129) < **perende**: 2. av kuşu (Devellioğlu, 2008, s. 859).

p->b-: Farsça kelimelerin başında yer alan /p/ sesi Kırgız Türkçesinde korunmakla birlikte bazı kelimelerde kelime başı /p/ sesinin tonlularak /b/’ye dönüştüğü görülür (Kasapoğlu, 2005, s.86). < **perende**: 2. av kuşu (Devellioğlu, 2008, s. 859).

Berk *Far.*: 1. yaprak (Yudahin, 1985a, s. 130) < **berg**: yaprak (Devellioğlu, 2008, s. 87).

Eski Türkçede kelime sonunda yer alan /g/ sesi Kırgız Türkçesinde bazı *beg* > *bek*, *tüg* > *tük* gibi kelimelerde tonsuzlaşarak /k/ ünsüzüne dönüşür (Kasapoğlu, 2005, s. 88). Farsça yaprak anlamına gelen *berg* kelimesinin de bu kurala uygun olarak Kırgız Türkçesinde *berk* şeklini almış olduğunu söyleyebiliriz.

Butparas *Far.*: putperest (Yudahin, 1985a, s. 163).

put: bazı ilkel toplumlarda doğüstü güç ve etkisi olduğuna inanılan canlı veya cansız nesne, tapınacak, senem, fetiş (Türkçe Sözlük, 2011, s. 1954), **-perest**: “tapan, tapınan, taparcasına seven” manalarıyla birleşik kelimeler yapılır (Devellioğlu, 2008, s. 859). Putperest: *butperest* puta tapan (Türkçe Sözlük, 2011, s. 1954).

Farsça kelimelerin başında yer alan /p/ sesinin Kırgız Türkçesinde korunmakla birlikte bazı kelimelerde kelime başı /p/ sesi tonlularak /b/’ye dönüştüğü görülür (Kasapoğlu, 2005, s. 86). Aynı zamanda Farsçadan giren kelimelerde /x/, /s/ ve /ş/ ünsüzlerinden sonra gelen /t/ ünsüzü telaffuz zorluğundan düşer (Kasapoğlu, 2005, s. 102). Bu kurallara göre putperest > butparas şeklini almıştır.

Cahan. II. caan. *Far.*: Dünya, yeryüzü (Yudahin, 1985a, s. 240).

-i->-a-: Farsça **cihân** “*dünya, âlem*” (Devellioğlu, 2008, s. 141) kelimesinde yer alan /i/ sesi Kırgız Türkçesinde genişleyerek /a/’ya dönüşerek halk ağzında *cahan* (Arıkoğlu vd., 2017, s. 475) şeklini almıştır. Aynı zamanda Kırgız Türkçesinde iki veya daha fazla heceli alıntı kelimelerde iki ünlü arasında yer alan /h/ ünsüzünün düşmesi ile oluşan uzunluğun sonucunda (Kasapoğlu, 2005, s. 50) *caan* şeklini aldığı şekli de kullanılmaktadır.

Caran *Far.*: 1. arkadaş (Yudahin, 1985a, s. 233) < **yārān**: dostlar (Devellioğlu, 2008, s. 1156).

Türkçe kelimelerin başında yer alan /y/ ünsüzünün dış eti- ön damak ünsüzü /c/ sesine dönüşmesi Kırgız Türkçesinde oldukça düzenlidir. Bu kuralı, Farsça *yārān* kelimesi üzerinde de görmekteyiz. Kelime **y-> c-** ve **ā> a** ses değişimlerine uğrayarak Kırgız Türkçesinde *caran* şeklini aldığı görülmektedir.

Darçin *Far.*: tarçın (Yudahin, 1985a, s.186) < **dārçîn**: Tarçın (Devellioğlu, 2008, s. 166).

Alıntı kelimelerde kullanılan uzun ünlüler Kırgız Türkçesinde büyük çoğunlukla kısalmıştır. Bu örnekte de /ā/ ve /î/ uzun ünlülerinin kıaldığı görülmektedir.

Daremet *Far.*: gelir, kazanç (Yudahin, 1985a, s.186) < **der-âmed**: 1. Gelir. 2. Eli dolu (gelme) (Devellioğlu, 2008, s. 174).

Alıntı kelimelerin sonunda bulunan /d/ sesi Türkçeleştirme eğilimi sonucunda Kırgız Türkçesinde tonsuzlaşarak /t/’ye dönüşür (Kasapoğlu, 2005, s. 87). Diğer yandan Farsça kelimelerde yazıda gösterilmeyen /e/ ünlüsünün /a/’ya dönüşmesi ve /ā/ ünlüsünün de kısalması /e/ olmasından dolayı **der-âmed** kelimesi *daremet* şeklini almıştır.

³ Kırgız Türkçesindeki *ariyne Far.*: Âri (Far); evet (Devellioğlu, 2008, s. 38) anlamındaki kelimedenden gelmiş olabilir. Kırgız Türkçesinde *elbette* anlamına gelen *ârî* edatının karşılığı Türkiye Türkçesinde evet anlamını taşımaktadır. Evet “elbette, muhakkak” (Hacıminoğlu, 1992, s. 240).

Dastar *Far.*: sarık (Yudahin, 1985a, s. 187) < **destār**: sarık, tūlbent (Develliođlu, 2008, s. 178).

Faana *Far.*: *paana* ile aynı, penah (Yudahin, 1985a, s. 328).

Faana < **penāh**: bir Şeyin sığınağı, koruyucusu, dayanağı (Devellioğlu, 2008, s. 857).

Farsça kelimelerin sonunda yer alan /h/ ünsüzü Kırgız Türkçesinde düşerek yanındaki ünlüyü uzatmaktadır. Ancak bu kelime de /h/ ünsüzünün düşmesine rağmen ünlü uzamamıştır. Birinci hecede yer alan /e/ ünlüsün de /a/’ya dönüştüğü görülmektedir. Kırgız Türkçesindeki kalınlık-incelik uyumu Farsçadan giren kelimelerde de görülmektedir. Bu kelimeler çoğunlukla Türkçe kelimeler gibi düzenli bir kalınlık-incelik uyumu göstermektedir (Kasapoğlu, 2005, s. 62). Farsça kelimelerin başında yer alan /p/ sesi Kırgız Türkçesinde kendini genellikle korumuşken bu örnekte /f/’ye dönüştüğü görülmektedir.

Iroořan *Far.*: parlak, ışıltılı (Yudahin, 1985b, s. 439) < **rūřen**: 1. Aydın, parlak (Develliođlu, 2008, s. 899).

Kelime, /r/ ünsüzü ile başladığı için kelimenin başına /ı-/ ünlüsü türetildiği görülmektedir. Aynı zamanda Kırgız Türkçesinde Farsçadan girmiş olan kelimelerde ilk hecede yer alan /ū/ kısılarak genişlemektedir.

Kerkana *Far.*: 1. iş yeri, atölye (Yudahin, 1985b, s. 379) < **kār-hāne**: 1. İş yeri, iş işlenen yer (Devellioğlu, 2008, s. 490).

Kırgız Türkçesinde bazı alıntı kelimelerde son hecede bulunan /ā/ ünlüsü kısalmır. /k/ ön damak ünsüzünün ve kelime içindeki ince ünlünün etkisi ile ince /e/’ye dönüşür (Kasapoğlu, 2005, s.76). Ancak tek heceli olan *kār* kelimesinde ise ilk hecede bulunan /ā/ ünlüsünün /k/ ünsüzünün etkisi ile incelendiği görülmektedir. *Kana* kelimesi ise Farsça *hāne* kelimesinden gelişmiştir.

Koco *Far.*: (bakınız *aca*): 3. patron, efendi, beyefendi (Yudahin, 1985b, s. 392) < **hāce** *Far.*: 1. Hoca, efendi, ağa, çelebi, sahip, muallim (Devellioğlu, 2008, s. 305).

Kūlüstōn *Far.*: 1. Gūlüstōn ile aynıdır, çiçek bahçesi. Balaluu üy- kūlüstōn, balasız üy- kōrūstōn “Çocuklu ev- gūl bahçesi, çocuksuz ev- mezarlıktır” (Yudahin, 1985b, s.464) < **gūl-istān**: gūlzār (Develliođlu, 2008, s. 298).

Alıntı kelimelerde ön seste bulunan /g/ sesi Kırgız Türkçesinde genellikle tonsuzlaşarak /k/ ünsüzüne dönüşür. Aynı zamanda Türkçe ve alıntı kelimelerde ilk hecede yer alan /ö/ ve /ü/ ünlülerinden sonra gelen /i/ ünlüsü de yuvarlaklaşır (Kasapođlu, 2005, s.78). Buna göre *gūl-istān* kelimesinin başında g->k- ve kelime içinde -i- >-ü- sesleri değişmekle birlikte son hecede yer alan /-ā-/ ünlüsü de ilerleyici benzeşmenin sonucunda yuvarlaklaştığı görülmektedir.

Lep: 2. su kenarı (Yudahin, 1985b, s. 6). Yudahin, sözlükte bu kelimenin kökenini belirtmemiştir. Kelime, “deniz kenarı” anlamında **leb-i deryā** kelimesinde geçen Farsça **leb** “dudak” kelimesinden gelmektedir (Devellioğlu, 2008, s. 627).

Mader *Far.*: baba (Yudahin, 1985b, s.10) < **māder** *Far.*: anne, ana (Devellioğlu, 2008, s. 560).

Meymankana *Far.*: otel (Yudahin, 1985b, s. 23) < **mihmān-hāne**: misafirhāne, otel (Devellioğlu, 2008, s. 645).

Farsça mihmān kelimesindeki /h/ ünsüzünün etkisi ile ilk hecedeki /i/ ünlüsü genişleyerek /e/’ye dönüşmüştür (Kasapoğlu, 2005, s.79). Aynı zamanda Arapça ve Farsça kelimelerin içinde yer alan /h/ sürekli ünsüzü /y/ sürekli ünsüzüne dönüşmüştür (Kasapoğlu, 2005, s. 93). Bu ses olayı Kırgız Türkçesinde *Ar.* rahim> ırayım, şahid> Őeyit, nasihat> nasıyat, *Far.* bihişt> beyiş, dihkān> diykān gibi örneklere de görülmektedir (Kasapoğlu, 2005, s. 94).

Nar: 2. çift hörgüçlü deve (Yudahin, 1985b, s. 53). Yudahin, sözlükte geçen *nar* kelimesinin kökenini belirtmemiştir. Bu kelimenin birinci anlamını tek hörgüçlü deve şeklinde açıklarken ikinci anlamını ise çift hörgüçlü deve olarak belirterek kelimenin ikinci anlamını seyrek kullanılan kelime olduğunu belirtmiştir.

Nar, Çağdaş Kırgız Türkçesinde tek hörgüçlü deve için kullanılmaktadır (Arıkoğlu vd., 2017, s. 1601). Kelime Farsça **ner** “1. erkek deve 2. mec. cesur erkek 3. mec. bahadır” (Akdoğan, 1999, s. 603) kelimesinden gelmektedir.

Niyaz *Far.*: 1. sadaka 2. erdem, fazilet (Yudahin, 1985b, s. 57) < **niyāz**: 1. yalvarma, yakarma. 2. Dua (Devellioğlu, 2008, s. 842).

Orozgar (orazgar) *Far.*: ev ekonomisi (Yudahin, 1985b, s. 79) < **rûzî**: 1.gündüze ait, gündüzle ilgili. 2. rızık, azık; nasip, kısmet (Devellioğlu, 2008, s. 899)+ **kār**: iş, güç, 2. kazanç, temettu' (Devellioğlu, 2008, s. 488). Ev işleri (Yudahin, 1985b, s.78).

/r/ ile başlayan alıntı kelimelerin başına /o/ sesi türemiştir. Aynı zamanda Farsça kelimelerde ilk hecede yer alan /û/ ünlüsü kısalarak genişlemiştir ve orta hecede bulunan /î/ ünlüsünün de kısalarak düştüğü görülmektedir. Kelime başında /o-/ türemesi Rus> Orus örneğinde de görülmektedir (Kasapoğlu, 2005, s.80).

Paya *Far.*: 2. dayanak, payanda (Yudahin, 1985b, s. 109). Farsça pāye “basamak, merdiven basamağı” (Devellioğlu, 2008, s. 1001) kelimesinden gelmektedir.

Perberdiger *Far.*: sağlayıcı (Allah'ın epiteti) (Yudahin, 1985b, s. 109) < **perverd-gār** *Far.*: besleyici, terbiye edici, rızıklandırıcı: Allah (Devellioğlu, 2008, s. 862).

Kırgız Türkçesinde Farsça kelimelerin başında yer alan /p/ sesi çoğunlukla kendini korumuştur. Aynı zamanda diş-dudak /v/ ünsüzü Kırgız Türkçesinde Rusça kelimeler dışında kelime başında ve içinde bulunmaz. Rusça dışında Arapça ve Farsça kelimelerde bulunan /v/ sesi Kırgız Türkçesinde /b/'ye dönüşmüştür.

Sarbar *Far.*: yönetici, idareci, elebaşı (Yudahin, 1985b, s. 137) < **server**: baş, başkan, reis, ulu (Devellioğlu, 2008, s. 944).

Arapça ve Farsça kelimelerde yazılmayan ünlü Kırgız Türkçesinde büyük çoğunlukla /a/ olarak kullanılmaktadır (Kasapoğlu, 2005, s. 74). Buna göre sarbar < **server** kelimesi üzerinde -e-> -a- ve -v->-b- değişimlerinin olduğu görülmektedir.

Serbaa *Far.*: değerli (Yudahin, 1985b, s. 145) < **ser-behā**: baş pahası: diyet, haraç (Devellioğlu, 2008, s. 940), kıymetli (Taymas, 1988, s. 646).

Farsça *ser-behā* kelimesinin “1. Baş, kafa. 2. Baş, başkan 3. Tepe, doruk 4. Uç, kenar 5. Nihayet, son” anlamına gelen *ser* şekli (Devellioğlu, 2008, s. 939) Kırgız Türkçesinde kendini korumuştur. *Behā* şekli ise alıntı kelimelerde kelime içinde bulunan /h/ sesinin düşmesi ile ortaya çıkan uzunluk sonucunda *baa* şeklini almıştır.

Şabas *Far.*: cesur, babayığit (Yudahin, 1985b, s. 395) < **şāh-bāz**: 2. yiğit, şanlı, gösterişli (adam) (Devellioğlu, 2008, s. 975).

Kırgız Türkçesinde Farsçadan girmiş olan kelimelerde kelime içinde yer alan /h/ sesi düşer ve yanındaki ünlüleri uzatır. Bu kurala göre *şāh* kelimesi Kırgız Türkçesinde *şaa* “2. Güç, kuvvet, kudret” (Arıkoğlu vd., 2017: 1881) şeklini almıştır. Kırgız Türkçesinde kelime sonunda -z>-s değişmesi sadece -mAz olumsuz geniş zaman ekinde -BAs/-BOs şeklinde görülürken (Kasapoğlu, 2005, s.89) bu değişme **şāh-bāz**>şabas kelimesinde de görülmektedir.

Tarbaza *Far.*: *darbāza* ile aynı anlamdadır: kapı, avlu kapısı (Yudahin, 1985b, s. 208) < **dervāze**: kapı, kale kapısı, şehir kapısı (Devellioğlu, 2008, s. 177).

Arapça ve Farsça kelimelerde yazılmayan ünlü Kırgız Türkçesinde büyük çoğunlukla /a/ olarak kullanılmaktadır (Kasapoğlu, 2005, s. 74). Aynı zamanda Farsça kelimelerde sonda yer alan ve /h/ ile yazılan /e/ ünlüsü de Kırgız Türkçesinde kalınlaşarak /a/ şeklini almıştır (Kasapoğlu, 2005, s. 75). Günümüzde ise Farsça **dervāze** kelimesinden gelişmiş *darbāza* (Arıkoğlu vd., 2017, s. 785) şekli kullanılırken kelime başındaki /d/ sesinin tonlularak /t/ şeklini almış olan *tarbāza* şekline rastlanmamaktadır.

Yaki *Far.*: veya, ya da: yoksa (Yudahin, 1985b, s. 474). Kelime, Farsça **yā** “o halde, öyle ise” (Devellioğlu, 2008, s. 1345) anlamında kullanılan edata bir ismi veya bir cümleyi arkadan gelen cümleye bağlamak için kullanılan Farsça *ki* (Devellioğlu, 2008, s. 597) edatının birleşiminden oluşmuştur.

Tablo 1. Sözlükte Geçen Farsça Kelimeler

Kırgızca-Rusça Sözlük	Kırgız Tilinin Sözdüğü	Kırgızca-Türkçe Sözlük	Kırgız Ağızlar Sözlüğü
Abaz	+	+	+ (avaz)
Amma, amme	+	+	+
Aram	+	+	-
Ariyne	+	+	+
Azbaray	-	-	+ (azbäräy)
Baraında	+	+	-
Berende	-	+	-
Berk	- (barik)	-	+ (bärk)
Butparas	+	+	+ (putpäräs)
Cahan	+	+	+
Caran	-	-	-
Darçin	-	+	-
Daramet	+	+ (daremet)	+ (därämät)
Dastar	+	+	-
Faana	-	-	-
Irooşan	-	-	-
Kerkana	+	+	+ (kärkänä)
Koco	+	+	+
Külüstön	+	+	+ (gülüstän)
Lep	-	-	+
Mader	-	+	-
Meymankana	+	+	-
Nar	-	-	-
Niyaz	+	+	-
Orozgar	+	+ (orozger)	+ (orozger)
Paya	-	-	+
Perberdiger	-	-	-
Sarbar	+	+	+ (särvär)
Serbaa	+	-	+
şabas	+	+ (şaabaz)	-
Tarbaza	-	-	-
Yaki	+	-	+ (yäki)

Yukarıda tabloda geçen Farsça kelimelerden azbaray, berk, caran, darçin, daremet, faana, ırooşan, lep, mader, nar, paya, perberdiger, tarbaza kelimelere son dönemde hazırlanmış olan Kırgız Türkçesi sözlüklerinden “*Kırgız Tilinin Sözdüğü*” ile “*Kırgızca-Türkçe Sözlük*”te sözlüklerde yer verilmemiştir.

Seyrek Kullanılan Arapça Kelimeler

Alba, alva *Ar.*: helva (Yudahin, 1985: 46) < **helvā**: unlu, yağlı ve şekerli maddelerle yapılan bir tatlı (Develloğlu, 2008, s. 354).

Alıntı kelimelerde kelime başı, kelime içi ve kelime sonunda görülen /h/ sesi Kırgız Türkçesinde genellikle düşer (Kasapoğlu, 2005, s.102). Aynı zamanda dış-dudak ünsüzü olan /v/ sesi Kırgız Türkçesinde Rusça kelimeler dışında bulunmaz. Arapça kelimelerde ise /b/'ye dönüşür (Kasapoğlu, 2005, s. 92).

Arbap *Ar.*: efendi, başkan (Yudahin, 1985a, s. 66) < **erbāb**: sāhipler, mālīkler (Develloğlu, 2008, s. 226).

/b/ ünsüzü Türkçe kelimelerde sonda bulunmaz. Alıntı kelimelerin sonunda bulunan /b/ sesi Kırgız Türkçesinde /p/'ye dönüşür (Kasapoğlu, 2005, s. 55).

Asa *Ar.*: 3. akraba, aile üyesi (Yudahin, 1985a, s. 74) < **a'zā**: organlar, üye (Develloğlu, 2008, s. 56). Alıntı kelimelerde kelime başı ve kelime içinde yer alan /ʕ/ işareti düşer ve uzunluk korunur (Kasapoğlu, 2005, s.50). Arapça **a'zā** kelimesinden gelişmiş olan *asa* şekline Ekrem Arıkoğlu başkanlığında hazırlanmış olan “*Kırgızca-Türkçe Sözlük*”te yer verilmemiştir. Mukambayev ise *asa* şeklinin Cerge-Tallı Kırgızlar tarafından kullanıldığını belirtmiştir (2009, s. 132).

Asıl *Ar.*: 2. (güney ve kuzey ağzında) ürün, mahsul (Yudahin, 1985a, s. 76) < **hāsıl**: husûle gelen, husûl bulan, peydā olan, çıkan, üreyen, türeyen, biten (Develloğlu, 2008, s. 334).

Arapça kelimelerin başında, ortasında ve sonunda bulunan /h/ sesi Kırgız Türkçesinde düzenli olarak düşer.

Ayız *Ar.*: < aybaşı: *etek kîr* ile aynı anlamdadır (Yudahin, 1985a, s. 36) < **hayz**: aybaşı (kadınlarda) (Devellioğlu, 2008, s. 349). Arapça kelimelerin başında, ortasında ve sonunda bulunan /h/ sesi Kırgız Türkçesinde düzenli olarak düşer. Aynı zamanda çift ünsüz ile biten alıntı kelimelerde bu ünsüzler arasında /ı/ türer (Kasapoğlu, 2005, s. 82).

Azım *Ar.*: büyük (Yudahin, 1985a, s. 27) < **azîm**: büyük, ulu, iri (Devellioğlu, 2008, s. 58).

Kırgız Türkçesinde Arapça ve Farsçadan giren kelimelerde yer alan /î/ ünlüsü kısalarak /ı/'ya dönüşür (Kasapoğlu, 2005, s. 50).

Bakı *Ar.*: 2. ebedi (Yudahin, 1985a, s. 101) < **bâkî**: Dâimî, kalıcı (Devellioğlu, 2008, s. 68).

Kırgız Türkçesinde Arapçadan girmiş olan kelimelerde görülen /â/ ünlüsü çoğunlukla kısılır ve /î/ ünlüsü kısalarak /ı/'ya dönüşür (Kasapoğlu, 2005, s. 50).

Buynat *Ar.*: kurma, tesis etme: temel. Buynat bolgon kuyundan (*kasırgadan oluşan*) (Yudahin, 1985a, s. 156). Yudahin, sözlüğünde bu kelimeyi Arapça olarak belirtmiştir. Ancak bu kelimenin Farsça **bünyâd** "1. asıl, temel, esas 2. bina, yapı" (Devellioğlu, 2008, s. 132) kelimesinden gelerek metatez sonucunda *buynat* şeklini almış olduğunu söyleyebiliriz.

Cagni *Ar.*: yani, ne demek: başka deyişle (Yudahin, 1985a, s. 210) < **ya'nî**: 1. Demek, şu demek. 2. Sözün kısası, doğrusu, senin anlayacağın (Devellioğlu, 2008, s. 1156).

Genel Türkçede kelime başında yer alan /y/ sesi Kırgız Türkçesinde /c/ sesine döndüğünden Kırgız Türkçesinde alıntı kelimeler dışında kelime başında /y/ ünsüzü görülmez (Kasapoğlu, 2005, s. 59). Ancak incelediğimiz sözlüğe baktığımızda Rusça kelimeler ile Arapça *yagnî* kelimesi dışında diğer Arapça kelimelerin başında yer alan /y/ sesinin Kırgız Türkçesinde /c/'ye dönüştüğünü söyleyebiliriz. Arapça kelimelerde kelime başı ve kelime içinde yer alan /ğ/ Kırgız Türkçesinde genel olarak düştüğü görülür ama bu örnekte /-g-/ sesine dönüştüğü görülmektedir.

Cahannam *Ar.*: *caannam* ile aynıdır: cehennem (Yudahin, 1985a, s. 240) < **cehennem**: ahirette, günahkar kulların gideceği azap yeri, tamu (Devellioğlu, 2008, s. 130). Arapça ve Farsça kelimelerde yazılmayan /â/ ünlüsü Kırgız Türkçesinde büyük çoğunlukla /a/'lı şeklinde kullanılmaktadır (Kasapoğlu, 2005, s. 74).

Aynı zamanda kelime içinde yer alan /h/ sesinin düşmesiyle *caannam* şeklini aldığı örneği de bulunmaktadır.

Dakil *Ar.*: gelen, katılan (Yudahin, 1985a, s. 182) < **dâhil**: iç, içeri, içinde, içeri girmiş (Devellioğlu, 2008, s. 161). Arapçadan girmiş olan kelimelerde yer alan /h/ sesi Kırgız Türkçesinde düzenli olarak art damak /k/ sesine dönüşür (Kasapoğlu, 2005, s. 91).

Dal *Ar.*: 1. Arap alfabesinde "d" harfinin adıdır. 2. beli bükülmüş, kamburlaşmış (Yudahin, 1985a, s. 181).

EdÂ: *Ar.*: 1. ödeme. 2. yapma, yerine getirme 3. tavır, tarz 4. çalım (Akın, 2010, s. 698) anlamında kullanılan bu kelime Kırgız Türkçesinde ve ağızlarında "tükenmek, bitmek" anlamında ada, adak, ada- bol-, adak bol- (Yudahin, 1985a, s. 21; Mukambaev, 2009, s. 77-78; Arıkoğlu vd., 2017, s. 35) şeklinde kullanılmaktadır. Kelime *Krg.* -k < -Ø : alkak, alka < *Ar.* halğa (Akın, 2010: 487) örneğinde olduğu gibi Arapça edÂ kelimesinin sonuna /-k/ ünsüzü türemiştir.

Hak *Ar.*: ak kelimesinin 2. anlamı ile aynıdır: gerçek, doğru (Allah'ın vasfı) (Yudahin, 1985b, s. 330) < **hakk**: 2. Doğruluk ve insaf (Devellioğlu, 2008, s. 314). Arapça kelimelerin başında yer alan /h/ sesi Kırgız Türkçesinde düzenli olarak düşmektedir. Aynı zamanda alıntı kelimelerde yer alan ikiz ünsüzlerin tekleşmesi olayı ise meşakkat > maşakat, kuvvet > kubat, dükkan > dükön kelimelerinde olduğu gibi iç seste görülür (Kasapoğlu, 2005, s.98). Aynı şekilde Arapça *hakk* kelimesinin sonunda bulunan ikiz ünsüzün de Kırgız Türkçesinde tekleştiği görülmektedir. Bu kurallara göre *hakk* kelimesi, Kırgız Türkçesinde yaygın olarak *ak* şeklinde kullanılırken incelediğimiz sözlükte nadir olarak *hak* şeklinin de kullanıldığı belirtilmiştir.

Hinzır *Ar.*: domuz (Yudahin, 1985b, s. 331) < **hinzîr**: domuz (Devellioğlu, 2008, s. 362).

Arapça ve Farsça kelimelerde kullanılan /î/ ünlüsü kısalarak /ı/'ya dönüşür. Kelime başında yer alan /h/ sesi Kırgız Türkçesinde art damak /k/ sesine dönüşürken bu örnekte orijinal şeklini koruduğu

görülmektedir. Kırgızların *hınzır* yerine yaygın olarak *doñuz* “yabani domuz” (Arıkoğlu vd., 2017, s. 828) kelimesini tercih ettikleri görülmektedir.

İlabbay *Ar.*: efendim, buyurun (Yudahin, 1985b, s. 429) < **lebbeyk**: “buyurunuz, emir sizindir efendim” manasında kullanılan bir kelime (Devellioğlu, 2008, s. 545). Kırgız Türkçesinde /l/ ve /r/ ünsüzleri ile başlayan alıntı kelimelerin başına yaygın olarak /ı/ ünlüsü türetilirken yerine göre *Orus*, *oroğo*, *uruksat* gibi kelimelerde olduğu gibi /o/ ve /u/ türetildiği görüldür (Kasapoğlu, 2005, s. 80). Aynı zamanda Arapça kelimelerin yazımında gösterilmeyen /e/ ünlüsü Kırgız Türkçesinde /a/’ya dönüşür.

İrada *Ar.*: irade, istem (Yudahin, 1985a, s. 302) < **irāde**: 1. Dileme, isteme, meram etme (Devellioğlu, 2008, s. 444). Arapça kelimelerde görülen /ā/ ünlüsü Kırgız Türkçesinde kısalarak /a/ şeklinde kullanılırken kelimelerin sonun yer alan güzel h /o/ dediğimiz işaret ile gösterilen /e/ sesi kalınlaşarak /a/’ya dönüşür.

Kattam *Ar.*: dövme, toplu dayak (Yudahin, 1985a, s. 359) < **katl-i āmm**: zapt olunan bir yerin, irili ufaklı bütün halkını kılıçtan geçirme (Devellioğlu, 2008, s. 496).

Arapça **katl-i āmm** kelimesinde yer alan /-i-/ ünlüsü Kırgız Türkçesinde alıntı kelimelerde görülen orta hecede yer alan /-i-/ ünlüsü kısalarak düşmesi kuralına göre düştüğu görülmektedir. Aynı zamanda Türkçede ünsüzler arasında ünsüz uyumunun olduğunu ve ünsüzlerin ton bakımından birbirini takip ettiklerini tonlu ünsüzlerden sonra tonlu, tonsuz ünsüzlerden sonra da tonsuz ünsüzlerin geldiğini ve bu kuralın Kırgız Türkçesinde diğer Türk lehçelerine göre ileri noktada olduğunu dikkate alacak olursak bu kelimenin **katl-i āmm>katlāmm> kattam** şeklinde gelişmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Kayıda *Ar.*: kural, kaide: Dindik kayıdalar (*Dini kaideler*) (Yudahin, 1985a, s. 324) < **kaide**: 1. Esas, temel 2. Usul, nizam, yol (Devellioğlu, 2008, s. 482). Arapça kelimelerde kelime başında ve kelime içinde yer alan /ξ/ düşer. Fakat yanında bulunan uzun ünlülerin uzunluğu korunur. Ancak bu kelimedede /ξ/ işaretinin düşmeden /y/ sesine değiştiği görülmektedir. Kırgız yazı dilinde ise bu kelime kurala uygun olarak *kaada* “1. Örf, ādet, gelenek, anane” (Arıkoğlu vd., 2017, s. 1026) şeklinde kullanılmaktadır.

Kayrı *Ar.*: 1. başka, diğer, yabancı: Kayrı şaarga kireli “*yabancı şebre girelim*” (Yudahin, 1985a, s. 321) < **gayr**: 1. Ayrı, başka, özge, artık, diğer. 2. Yabancı, bildik olmayan (Devellioğlu, 2008, s. 280).

Alıntı kelimelerde ön seste bulunan /ğ/ ünsüzü Kırgız Türkçesinde genellikle art damak /k/ sesine dönüşür. Aynı zamanda Arapçadan giren kelimelerde sonda çift ünsüz ve ikiz ünsüzlerin kabul edilmemesi, beraberinde kelimenin sonunda hacc> acı, hakk> akı örneklerinde olduğu gibi ünlü türemesini getirmiştir (Kasapoğlu, 2005, s. 83). Bu kurala göre *gayr* kelimesi, ğ> k değişmesi ile /-ı/ türemesinin sonucunda Kırgız Türkçesinde *kayrı* şeklini almıştır.

Keperet *Ar.*: 2. ödeme, karşılık, ödöl (Yudahin, 1985a, s. 375) < **keffāret**: bir günaha karşı tutulmak üzere yapılan veya tutulan şey (Devellioğlu, 2008, s. 502). Alıntı kelimelerde kelime başı, kelime içi ve kelime sonunda gelen /f/ sesi Kırgız Türkçesinde /p/’ye dönüşür ve bu ses hadisesi Kırgız Türkçesinde son derece düzenlidir (Kasapoğlu, 2005, s. 91). Aynı zamanda alıntı kelimelerde içi seste bulunan ikiz ünsüzler Kırgız Türkçesinde tekleşir.

Kıyas *Ar.*: oç, intikam (Yudahin, 1985a, s. 498) < **kıyas**: öldüreni öldürme, yaralayamı yaralama cezası (Devellioğlu, 2008, s. 516).

Kürsü *Ar.*: 2. taht (Yudahin, 1985a, s. 471) < **kürsî**: 1. Oturulacak yüksekçe yer. 2. Taht (Devellioğlu, 2008, s. 537). Alıntı kelimelerle birlikte Türkçe kelimelerde ilk hecede yer alan /ö/ ve /ü/ ünlülerinden sonra gelen /i/ ünlüleri Kırgız Türkçesinde yuvarlaklaşır. Kırgız Türkçesinde dudak uyumu diğer Türk lehçelerine göre daha güçlü ve en yüksek seviyededir. Bu nedenle Arapça ve Farsçadan giren kelimelerde de dudak uyumu etkilidir.

Labbas *Ar.*: giysi (Yudahin, 1985b, s. 5) < **libās**: elbise (Devellioğlu, 2008, s. 551).

i>a değişmesi Kırgız Türkçesinde bazı alıntı kelimelerde /s/ ünsüzünün yanında siyasat>sayasat, siyahat>sayakat şeklinde görüldürken Arapça *libās* kelimesinde ise /l/ ünsüzünden sonra görülmektedir. Aynı zamanda içi seste bulunan /b/ sesinin de ikizleştiği görülmektedir.

Lebiz *Ar.*: söz, ifade, anlatım (Yudahin, 1985b, s. 6) < **lafz**: söz (Devellioğlu, 2008, s. 539).

Alıntı kelimelerde geçen uzun /ā/ ünlüsü Kırgız Türkçesinde çoğunlukla kısadır ve bazı yerlerde kısalarak /e/'ye dönüşür. Aynı zamanda genellikle çift ünsüzle biten alıntı kelimeler arasına kelimenin kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak /i/ veya /ı/ sesi türetilir (Kasapoğlu, 2005, s.82).

Macara *Ar.*: başından geçenler, başa gelenler, olay (Yudahin, 1985b, s. 10) < **mā-cerā**: cerayan eden, geçen, olup geçen şey (bkz: ser-güzeşt) (Devellioğlu, 2008, s. 558).

Magırıp *Ar.*: batı (Yudahin, 1985b, s. 9) < **magrib**: 1. Garp, batı (Devellioğlu, 2008, s. 562).

Alıntı kelimelerde bulunan çift ünsüzlerin arasına Kırgız Türkçesinde kalınlık-incelik uyumuna göre /i/ veya /ı/ ünlüsü türetilir. /b/ ünsüzü Türkçe kelimelerin sonunda bulunmaz. Alıntı kelimelerin sonunda yer alan /b/ ünsüzü /p/'ye dönüşür (Kasapoğlu, 2005, s. 55).

Masap *Ar.*: 1. tarikat, mezhep (Yudahin, 1985b, s. 20) < **mezheb**: 1. Gidilen, tutulan yol. 2. Felsefe çığır. 3. Din. 4. Bir dinin şubelerinden her biri (Devellioğlu, 2008, s. 640).

Arapça kelimelerin yazımında gösterilmeyen /e/ ünlüsü Kırgız Türkçesinde /a/ ile gösterilir. Aynı zamanda Arapça kelimelerin başında, ortasında ve sonunda bulunan /h/ ünsüzü de düşer ve kelime sonunda bulunan /b/ ünsüzü de /p/'ye dönüşür. Ortadaki /-z-/ sesi de tonsuzlaşarak /-s-'ye dönmüştür.

Maşayık *Ar.*: 2. mecazi anlamda: en iyisi (Yudahin, 1985b, s. 21) < **meşāyih**: şeyhler (Devellioğlu, 2008, s. 630). Arapça kelimelerin yazımında gösterilmeyen /e/ ünlüsünün Kırgız Türkçesinde /a/ ile gösterilmesi ve /ā/ ünlüsünün kısılması kuralı ile birlikte /ḥ/ ünsüzünün Kırgız Türkçesinde art damak /k/ sesine dönüşmesine uygun olarak **meşāyih** maşayık şeklinde gelişmiştir. Bu kelimenin anlamının Kırgız Türkçesinde genişleyerek bir işin uzmanı, ustası anlamında da kullanıldığı görülmektedir.

Maşırık *Ar.*: doğu (Yudahin, 1985b, s. 22) < **maşrik**: Güneşin doğduğu taraf, doğu (Devellioğlu, 2008, s. 585). Arapça kelimelerde iç seste kullanılan çift ünsüzlerin arasına Kırgız Türkçesinde ünlü türetilir.

Misbek *Ar.*: 1. misvak 2. misvak bitkisi (Yudahin, 1985b, s. 29) < **misvāk**: Erāk ağacının ucu dövülüp fırça haline getirilen ve diş temizliğinde kullanılması sünnet olan ince dalları (Devellioğlu, 2008, s. 653). Arapçadan giren kelimelerde kelime başı ve kelime içinde yer alan /v/ sesi Kırgız Türkçesinde /b/'ye dönüşür (Kasapoğlu, 2005, s. 92).

Mugalima *Ar.*: kadın öğretmen (Yudahin, 1985b, s. 37) < **muallime**: kadın öğretmen, kadın hoca (Devellioğlu, 2008, s. 658). Kırgız Türkçesinde Arapça kelimelerin başında ve içinde bulunan /ḡ/ düşerken bu örnekte /g/'ye dönüştüğü görülmektedir. Aynı zamanda kelime içinde bulunan ikiz ünsüzler Kırgız Türkçesinde tekleşir. Kırgız yazı dilinde ise Türkçe kelimelerin cinsiyeti olmadığından kadın ve erkek öğretmen için de *muqalim* şekli tercih edilmiştir.

Muhit (muhut) *Ar.*: okyanus (Yudahin, 1985b, s. 42) < **muhît**: 1. İhata eden, etrafını çeviren, kuşatan (Devellioğlu, 2008, s. 673).

Munaacat, munacat *Ar.*: dua temyiz, Allah'a dua (Yudahin, 1985b, s. 38) < **münācāt**: 1. Allah'a dua etme, yalvarma. 2. Allah'a dua mevzulu manzume (Devellioğlu, 2008, s. 724)

O *Ar.*: 2. ve bağlacı (Yudahin, 1985b, s.59) < **ve**: dahi, de, hem, ile (Devellioğlu, 2008, s. 1141).

Sakabat *Ar.*: cömertlik, el açıklığı (Yudahin, 1985b, s. 124) < **sahāvet**: 1. cömertlik, elaçıklığı (Devellioğlu, 2008, s. 1064). Arapça kelimelerde kelime içinde yer alan /h/ sesi düşerken bu örnekte /k/'ye dönüştüğü görülmektedir. Yazılıştta gösterilmeyen /e/ ünlüsü ise /a/ ile gösterilmiştir.

Aynı zamanda Arapçadan girmiş olan kelimelerde kelime içinde bulunan /-v-/ sesi Kırgız Türkçesinde /-b-'ye dönüşür (Kasapoğlu, 2005, s. 91).

Sakıp, sakıp camal *Ar.*: güzel (Yudahin, 1985b, s. 125) < **sāhib-i cemāl**: güzel, yakışıklı (Devellioğlu, 2008, s. 911). Arapça kelimelerde kelime içinde yer alan /h/ sesi düşerken bu örnekte /k/'ye dönüştüğü görülmektedir. Aynı zamanda yazılıştta gösterilmeyen /e/ ünlüsü ise /a/ ile gösterilmiştir. Kelime sonunda yer alan /b/ ünsüzü de /p/'ye döner. Aynı zamanda Arapça ve Farsça isim ve sıfat tamlamalarında kullanılan /-i/ Kırgız Türkçesinde gösterilmez.

Sana *Ar.*: 1. yıl, kronoloji sistemi (Yudahin, 1985b, s. 132) < **sene**: yıl (Devellioğlu, 2008, s. 937). Arapça kelimelerin yazımında gösterilmeyen /e/ ünlüsü ile kelime sonunda /o/ ile gösterilen /e/ ünlüsü Kırgız Türkçesinde /a/ ile yazılır.

Sop 3.: 1. yalnız. 2. her Şeyden yoksun kalmak (Yudahin, 1985b, s. 156). Bu kelimenin kokeni incelediğimiz sızlkte belirtilmemiştir. Ama bu kelimenin Arapça saf “1. Temiz, halis, katıksız, karışık olmayan 2. Bön, kolay aldatılabilen, kurnazlığa aklı ermeyen” (Devellioğlu, 2008, s. 1061) kelimesinden gelerek Kırgız Türkçesinde *sop* şeklinde kullanıldığını söyleyebiliriz.

Surapıl *Ar.*: (bakınız *surayılday*): sadece karşılaştırma şeklinde kullanılır *surayılday* “surapıl gibi” (bazı kadınlar ve kuşlar için) güzel, zarif, ince, nazık (Yudahin, 1985b, s. 166).

Şaabat *Ar.*: *örtmece* sperm (Yudahin, 1985b, s. 395). Arapça kelimelerde kelime içinde iki ünlü arasında bulunan /h/ sesinin erimesi ile uzunluk oluşur. Aynı zamanda kelime başında ve kelime içinde bulunan /v/ sesi Kırgız Türkçesinde /b/’ye dönüşür. Bu kurala göre Yudahin’in sperm için örtmece olarak gösterdiği *Şaabat* kelimesini Arapçadaki *Őehewāt, Őehvet, Őehvāt* “Őehvetler, nefis düşkünlükleri, aşını istekler” (Devellioğlu, 2008, s. 984-986) kelimesinden gelmiş olabileceğini söyleyebiliriz.

Şapaat *Ar.*: koruma, savunma, himaye (Yudahin, 1985b, s.402) < *Őefā’at* birinin suçundan geçilmesi veya dileğinin yerine getirilmesi için edilen aracılık (Devellioğlu, 2008, s. 983). Alıntı kelimelerde kelime başı, içi ve sonunda yer alan diş-dudak ünsüzü olan /f/ sesi Kırgız Türkçesinde /p/’ye döner.

Şayır *Ar.*: 2. Őair (Yudahin, 1985b, s. 397) < *Őā’ir*: Őair, ozan (Devellioğlu, 2008, s. 976). Arapça kelimelerde kelime başı ve kelime içinde yer alan /ġ/ Kırgız Türkçesinde düşer. Bu örnekte /ġ/’nın /-y-/’ye dönüştüğü görölmektedir.

Şayır kelimesi günümüzde Őair anlamında değil “neşeli, şen şakrak” (Arıkoğlu vd., 2017: 1895) anlamında kullanılmaktadır.

Şımal *Ar.*: kuzey (Yudahin, 1985b, s. 421) < *Őimāl*: 1. Sol, sol taraf. 2. Kuzey (Devellioğlu, 2008, s. 999). Arapça ve Farsça kelimelerde iki veya daha fazla heceli olup /ā/ ünlüsü taşıyan kelimelerde ünlü benzeşmesinin sonucunda i > ı değişmesi görölür (Kasapoğlu, 2005, s. 75).

Tılsımat (tılsım) *Ar.*: tılsım, büyü, büyücölük, sihirbazlık (Yudahin, 1985b, s. 237) < *tılsmāt*: tılsımlar (Devellioğlu, 2008, s. 1108). Kelimenin ilk hecesinde i > i ses değişmesi görölmekle birlikte göçüşme görölmektedir.

Ulama *Ar.*: 2. ilahiyatçı, ulema (Yudahin, 1985b, s. 303) < *ulemā’* : ālimler, ilim sāhipleri (Devellioğlu, 2008, s. 1119). Arapça kelimelerin yazımında gösterilmeyen /e/ ünlüsü Kırgız Türkçesinde /a/ ile gösterilir. Aynı zamanda kelimelerde geçen hemze işareti gösterilmez.

Va *Ar.*: ve bağlacı (Yudahin, 1985a, s. 175) < *ve*: dahi, de, hem, ile (Devellioğlu, 2008, s. 1141). *ve* bağlacı Çağdaş Kırgız yazı dilinde kullanılmaz.

Vacip *Ar.*: zorunlu, kaçınılmaz (Yudahin, 1985a, s. 175) < *vācib*: 1. Terki caiz olmayan, yapılması gerekli. 2. Yapılması şer’an lüzumlu olan, farz derecesine yakın olan (Devellioğlu, 2008, s. 1131). /b/ ünsüzü Türkçe kelimelerin sonunda bulunmadığı için alıntı kelimelerin sonunda bulunan /b/ ünsüzü Kırgız Türkçesinde /p/ olur. Uzun /ā/ da kısadır.

/v/ ünsüzü Kırgız Türkçesinde Rusça kelimeler dişında kelime başı ve kelime içinde bulunmaz ve Arapça kelimelerin başında bulunan /v/ ünsüzü /b/’ye dönüşürken bu örnekte kendisini koruduğu görölmektedir. Belki de dini terim olduğu için korunduğunu söyleyebiliriz.

Yagni *Ar.*: yani: ne demek (Yudahin, 1985b, s. 474) < *ya’nī*: 1. Demek, şu demek. 2. Sızün kıyası, doğrusu, senin anlayacağın (Devellioğlu, 2008, s. 1156). Kırgız Türkçesi kelime başı /y/ ünsüzünün yerine /c/’li şeklini korumuştur. Bu bağlamda bu kelimenin yukarıda *cağni* şeklinin de kullanıldığını belirtmiştik. İncelediğimiz sızlkte ikisi de nadir olmak üzere y~c şeklinde ikili biçimde kullanıldığı görölmektedir.

Zayır *Ar.*: açık, ortada, besbelli, kesin, şüphesiz (Yudahin, 1985a, s. 286) < *zāhir*: 2. Elbette, şüphesiz, öyledir ya (Devellioğlu, 2008, s. 1165). Alıntı kelimelerde kelime içinde yer alan /ĥ/ ve /h/ süreklü ünsüzleri bazı kelimelerde /y/ süreklü ünsüzüne dönüşür (Kasapoğlu, 2005, s. 93).

Zıynat *Ar.*: güzellik, süsleme, bezeme (Yudahin, 1985a, s. 293) < *ziynet*: süs, güzelleştirme (Parlatır, 2009, s.1878)

⁴ Yıldız kümesi, Süreyya, Ülker: “Kızdanı surayılday suluu kelet” (Kızları Ülker yıldızı gibi gibi güzeldir) (Arıkoğlu vd., 2017, s. 1864).

Zilzala *Ar.*: deprem (Yudahin, 1985a, s. 291) < **zelzele**: 2. zelzele, sarsılma, deprem (Devellioğlu, 2008, s. 1176).

Zuura *Ar.*: 1. *Çolpon*⁵ ile aynıdır (Yudahin, 1985a, s. 292) < **Zühre**: Çoban yıldızı, Çulpan, Venüs (Devellioğlu, 2008, s. 1193).

Tablo 2. Sözlükte Nadir Olarak Geçen Arapça Kelimeler

Kırgızca-Rusça Sözlük	Kırgız Tilinin Sözdüğü	Kırgızca-Türkçe Sözlük	Kırgız Ağızlar Sözlüğü
Adak, adak bol-	+	+ (ada)	+(ada)
Alba, alva	+	+	-
Arbap	+	+	+ (arvap)
Asa	-	-	+ (Cerge-Tal ağzı)
Asıl	+	+	+
Ayız	+	+	-
Azım	+	+ (azim)	+
Bakı	-	-	-
Buynat	+	+	-
Cağni	+	+	-
Cahannam	+	+	-
Dakıl	-	-	-
Dal	-	-	+
Hak	-	-	+
Hınzır	-	+	-
İlabbay	+ (ılabbayka)	+ (ılabbayka)	-
İrada	+	-	-
Kattam	-	-	-
Kayıda	-	+	+
Kayrı	-	-	-
Keperet	+	+	+ (keperetip)
Kısas	+	-	-
Kürsü	+	+	+
Labbas	+	+	+ (livas)
Lebiz	+	+	+ (lapaz)
Macara	+	+	-
Magırıp	-	- (magrap)	-
Masap	-	-	-
Maşayık	+	+	-
Maşırık	+	+	+
Misbek	+	+	+ (misbak)
Mugalima	-	-	-
Muhit	+	+	-
Munaacat	+	+ (munacat)	-
O	-	-	+
Sakabat	+	+	+ (sakavat)
Sakıp, Sakıp camal	+	+	-
Sana	-	-	+ (sanaa)
Sop	-	-	+
Surapıl	-	-	-
Şaabat	-	-	-
Şapaat	+	+	-
Şayır	+	-	-
Şımal	+	-	-
Tılsımat	+	+ (tılsımat)	-
Ulama	-	+	-
Va	-	-	+ (vâ)
Vacip	+	+	-
Yagni	+	-	-
Zayır	+	+	-
Zıynat	+	-	-
Zilzala	+	+	-
Zuura	+	-	-

Sözlükte geçen Arapça kelimelerden asa, bakı, dakıl, dal, hak, hınzır, irada, kattam, kayıda, kayrı, magırıp, masap, mugalima, o, sana, sop, surapıl, şaabat, ulama, va, zuura kelimeleri son dönemde

⁵ Venüs, Zühre (Yudahin, 1985b, s. 367).

hazırlanmış olan Kırgızca sözlüklerde gösterilmemiştir. Diğer gösterilmiş olan kelimelerin de derlemelerden toplanmış olan eski metinlerde kullanmış olabileceğini söyleyebiliriz.

Seyrek Kullanılan Arapça+Farsça Kelimeler

Ayalzat *Ar+Far.*: kadın (Yudahin, 1985a, s. 87) < **iyāl** *Ar.*: 2. Kadın, eş (Devellioğlu, 2008, s. 400)+ **zāt** (Devellioğlu, 2008, s. 1169).

Dürdana *Ar.+Far.* 1. inci (bakınız *dür*) (Yudahin, 1985a, s. 204) < **dür** *Ar.*: inci (Devellioğlu, 2008, s. 194)+ **dāne** *Far.*: 1. Tāne, tohum (Devellioğlu, 2008, s. 164).

İybadatkana *Ar.+Far.*: tapınak, ibadethane (Yudahin, 1985a, s. 296) < **ibādet** *Ar.*: Allah'ın emirlerini yerine getirme, tapma, tapınma (Devellioğlu, 2008, s. 401)+ **hāne** *Far.*: 1. Ev (Devellioğlu, 2008, s. 324). **İbādet-hāne**: ibadet evi, ibadet yeri, tapınak (Devellioğlu, 2008, s. 402).

Seyrek Kullanılan Farsça+ Türkçe Kelimeler

Bayla- *Far.+Tür.*: 2. gözetlemek, izini sürmek (Yudahin, 1985a, s. 96) < **pey**: 2. iz, işaret (Devellioğlu, 2008, s. 863) + **la** (isimden fiil yapım eki) (Kasapoğlu, 2005, s. 129) > **payla-ağz.** takip etmek, gözetlemek (Kırgız Tilinin Sözdüğü, 2011, s. 368).

Farsça kelimelerin başında bulunan /p/ ünsüzü kendini korurken bazı kelimelerde tonlulararak /b/'ye dönüşür.

Payla- *Far.+Tür.*: pusuda beklemek, gözetlemek (Yudahin, 1985b, s. 106).

Bayla- fiiline bakınız.

Şıman-: 2. pantolonu sıvamak (Yudahin, 1985b, s. 421). Kelime şıman < şım-a-n- < şım-la-n- şeklinde gelişmiştir. *Şım* “pantolan” kelimesi Yudahin'in sözlüğünde Farsça olarak belirtilmiştir. Fakat Farsça sözlüklerde bu kelimeye yer verilmemiştir. -a isimden fiil yapım eki <-la ekinin başındaki /l/ ünsüzünün düşmesinin sonucunda meydana gelmiştir (Oruzbaeva, 2000, s. 268). -n eki de fiilden fiil yapan dönüşlü çatı ekidir.

Kelime çağdaş Kırgız Türkçesinde şımandan- şeklinde kullanılmaktadır (Arıkoğlu vd., 2017, s. 1903).

Seyrek Kullanılan Farsça+Arapça Kelimeler

Ditkis: *adam ditkis: adamın diti* ile aynı: bakınız *dit*⁶ (Yudahin, 1985a, s. 195). Kelime, Farsça **dit** “düşünce, istek, dikkat” (Yudahin, 1985a, s. 195) kelimesi ile Arapça **hiss** “1. duyu 2. duyu 3. sezgi, sezme” (Türkçe Sözlük, 2011, s. 1104) kelimesinin birleşiminden oluşmuştur.

Seyrek Kullanılan Arapça+ Türkçe Kelimeler

Dıkkattık *Ar.+Tür.*: dikkat, özen (Yudahin, 1985a, s. 205) < **dikkat** *Ar.*: dakiklik, incelik, ehemmiyet verme (Devellioğlu, 2008, s. 210)+ **-Lİk/-LUk** isimden isim yapım eki (Kasapoğlu, 2005, s. 115).

Kırgız Türkçesindeki kalınlık-incelik uyumuna göre ilk hecede yer alan /i/ ünlüsü uyuma uygun olarak /ı/ olmuştur.

Seyrek Kullanılan Farsça+Moğolca Kelimeler

Nayzagay: *çağılgan*⁷ ile aynı anlamdadır (Yudahin, 1985b, s. 51). Bu kelime, Farsça **nīze** “kargı, mızrak, süngü” (Devellioğlu, 2008, s. 986) kelimesi üzerine Moğolca *-gay* ekinin (Oruzbaeva, 2000, s. 242) getirilmesi ile oluşmuştur.

Seyrek Kullanılan Rusça Kelimeler

Peç *Rus.*: soba (Yudahin, 1985b, s. 110).

Sud *Rus.*: mahkeme (Yudahin, 1985a, s. 163) < **sud**: mahkeme, adliye, duruşma (Rusça Büyük Sözlük, 2008, s. 817).

⁶ *Far.* Arzu, istek, dikkat (Yudahin, 1985a, s. 195).

⁷ Şimşek, çakın, yıldırım (Taymas, 1994a, s. 244).

Alıntı kelimelerde son seste bulunan /d/ Kırgız Türkçesinde tonsuzlaşarak /t/'ye dönüşür (Kasapoğlu, 2005, s. 87). Kırgız Türkçesinde kelime içinde yer alan dar-yuvarlak olan /u/ ünlüsü geniş-yuvarlak /o/ ünlüsüne ve kelime sonunda kullanılan /-d/ sesinin /-t/'ye dönüşerek (Nuriahmetova, 2014, s. 340) *sot* şeklini almıştır. Yudahin'in sözlüğünde geçen *suddal-* fiili ise günümüzde *sottol-* şeklinde kullanılmaktadır (Arıkoğlu vd., 2017, s. 1839).

Seyrek Kullanılan Rusça+ Türkçe Kelimeler

Suddal- Rus.+Tür.: mahkemeye verilmek (Yudahin, 1985a, s. 163). Kelime sud-da-l-> sot-to-l- şeklinde gelişmiştir.

Yudahin'in sözlüğünde geçen *suddal-* fiili ise günümüzde *sottol-* şeklinde kullanılmaktadır (Arıkoğlu vd., 2017, s. 1839).

Seyrek Kullanılan Çince Kelimeler

Cozı. Çince. Küçük ayaklı sandalye (Yudahin, 1985a, s. 256).

Tablo 3. Sözlükte Geçen Diğer Kelimeler

Kırgızca-Rusça Sözlük	Kırgız Tilinin Sözdüğü	Kırgızca-Türkçe Sözlük	Kırgız Ağızlar Sözlüğü
Ayalzat	-	-	+ (Pamir Kırgızlarında)
İybadatkana	+	+	-
Ditkis	-	-	-
Dürdana	+	+	- (dür şekli mevcuttur)
Bayla-	+(ağız)	+(ağız)	-
Payla-	+(ağız)	+(ağız)	+
Dikkattık	+	+	-
Nayzagay	+	+	+(nadir)
Peç	+	+	-
Sud	+(sot)	+(sot)	-
Suddal-	-	-	-
Şıman-	-	-	-
Cozı	-	-	+

Tabloda gösterilmiş olan kelimelerden iybadatkana, dürdana, nayzagay kelimeleri son dönemde hazırlanmış olan sözlüklerde aynı şekilde gösterilmiştir. Payla- ve bayla- fiilinin ise ağızlar da kullanıldığı belirtilmiştir. Bu kelimelerden ayalzat, nayzagay ve cozı kelimeleri ise ağızlar sözlüğünde geçmektedir.

Seyrek Kullanılan Türkçe Kelimeler

As (kuzey ağzında): 3. üzgün, kederli (Yudahin, 1985a, s. 74).

Bağlan: kuzu (Yudahin, 1985a, s. 91).

Bakana: deve, ön ayağı topal olan (Yudahin, 1985a, s. 100).

Bakkıç: *at baguuçu* "jokey": jokey (Yudahin, 1985a, s. 100). Bak-guçı> bak-guç>bakkıç= baguuçu. Bu ek Eski Türkçede -ı-gçı, -i-gçi, -guçı, -güçi şeklindeydi (Ergin, 1993, s. 181). Çağdaş Kırgız Türkçesinde -uuçu, -üüçü şeklini almıştır (Kasapoğlu, 2005, s. 149). Günümüzde *at bakkıç* "jokey" için yaygın olarak *sayapker* "koşu atlarına bakıp eğiten kimse" (Arıkoğlu vd., 2017, s. 1788) kelimesi kullanılmaktadır.

Birer: bir, aşağı yukarı (Yudahin, 1985a, s. 136).

Bul (*bu*, seyrek olarak *bo*) 1.anlamı: bu (ilgi halinde munun, yönelme halinde buga ya da boo), bo baykuş katın Aycürök, cesir boldu muñu köp "*bu zavallı kadın Aycürök, dul kaldı sıkıntısı çok*" (Yudahin, 1985a, s. 156). *Bul*, işaret zamiri Isık-Köl ağzında *boo* şeklinde kullanılmaktadır. Aynı zamanda yönelme hali eki ile birlikte kullanıldığı *buga* "buna" şeklinin de Isık-Köl ağzında *boo* şeklini aldığı görülmektedir (Mukambaev, 2009, s. 244).

Ceñeçe: (*nezaket şekli*) hala, teyze (Yudahin, 1985a, s. 248). Çağdaş Kırgız Türkçesinde yenge için *ceñe* kelimesi kullanılmakla birlikte akrabalık bildiren isimlere gelerek küçültme ve sevgi ifadesi katan +ke ekinin (Kasapoğlu, 2005, s. 114) getirilmesi ile yapılmış *ceñeke* (Arıkoğlu vd., 2017, s. 561) şeklinin de kullanıldığı ve *ceñeçe* şeklinin kullanılmadığı görülmektedir. Oysa Yudahin, eserinde *ceñeçe* kelimesini hala ve teyze için seyrek olarak kullanıldığını belirtmektedir. *Ceñeçe* şeklinin Cergetalı Kırgızların konuşmasında genç yenge, yeni gelen genç gelin anlamında kullanıldığı görülmektedir (Mukambaev, 2009, s. 391).

Cüzdük: yüzük, *şakek*⁸ ile aynı anlamda (Yudahin, 1985a, s. 273). Bu kelime “*Divanü Lügat-it Lügati’t-Türk*”te yüzük (III.Cilt, 2018, s. 18) şeklinde geçmektedir. Eski Türkçede kelime başında bulunan /y/ ünsüzü Kırgız Türkçesinde /c/’ye dönüşmüştür (Kasapoğlu, 2005, s. 92). Bu kelimedede, iç seste fazladan /d/ ünsüzünün türediğı görülmektedir.

Cüzük: yüzük, *şakek* ile aynı anlamda (Yudahin, 1985a, s. 273).

Çap- (gerundium şekli *çaap*, **çabıp**) hızlı koşmak (Yudahin, 1985b, s. 347). Çağdaş Kırgız Türkçesinde /-p/ ile biten tek heceli fiillere, - (I)p/- (U)p zarf fiil eki getirildiğinde fiilin son sesi olan /-p/ önce tonlularak /-b/’ye: daha sonra sızcılaşarak /-w/’ye dönüşerek düşer (Kasapoğlu, 2005, s. 306). Çap-+ıp> çab-ıp> çaw-ıp> çaap şeklinde gelişir.

Çap- (gerundium şekli *çaap*, **çabıp**) kesmek, kazmak (Yudahin, 1985b, s. 347).

Eken: eken-tokon *seyrek*, *eke-toko* ile aynı anlamda (bakınız 3. *eke*⁹) (Yudahin, 1985b, s. 446).

Elbire-: *epilde*¹⁰ ile aynı anlamdadır (Yudahin, 1985b, s. 447) kıvrınmak: yaltaklanmak: tilkilik etmek: yaranmak

Eme: 1. ihtiyar kadın (Yudahin, 1985b, s. 452). Karahanlı Türkçesinde *aba* “anne” (Atalay, 2018, s. 1) anlamında kullanılan bu kelime Türkiye Türkçesinde *ebe* “1. doğum işini yaptıran kadın 2. halk arasında büyükanne, nine” (Türkçe Sözlük, 2011, s. 751) şeklinde kullanılmaktadır. Hakas Türkçesinde ise *ebe* şeklinde “babanın veya dedenin kardeşinin hanımı” anlamında kullanılmaktadır (Arıkoğlu, 2005, s. 120).

Bu bilgilerden yola çıkarak sözlükte geçen eme kelimesinin eme< ebe< aba şeklinde a>e ve b<m değişimine uğrayarak gelmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Erde-: erkeklik göstermek (Yudahin, 1985b, s. 460). Bu kelime, Eski Türkçedeki *er* “adam, erkek” (Tekin, 2020, s. 139) kelimesine isimden fiil yapım eki olan /-de/’nin getirilmesi ile oluşmuştur. Günümüzde ise erde- fiilinin yerine daha çok *erdemsi*- “yiğitlik taslamak, kendini yiğit sanmak” (Arıkoğlu vd., 2017, s. 890) fiili kullanılmaktadır.

Erteki: 2. Masal (Yudahin, 1985b, s. 464). *Ertek* kelimesi Kırgızistan’ın Leylek ilçesinde ve Özbekistan’ın Zaamin, Bökö gibi bölgelerinde yaşayan Kırgızlar tarafından kullanılmaktadır (Mukambaev, 2009, s. 1174). Kelime, Karahanlı Türkçesinde kullanılan ert- “geçmek” (Atalay, 2018, s. 192) fiili üzerine +ak fiilden isim yapım ekinin getirilmesiyle oluşmuştur.

Es-: 4. esmek (rüzgâr için) (Yudahin, 1985b, s. 465). Bu fiil “*Divanü Lügat’it Türk*”te aynen kullanılırken (Atalay, 2018: 194) son dönemlerde hazırlanmış olan “*Kırgızca-Türkçe Sözlük*” ile “*Kırgız Tilinin Sözdüğü*”nde gösterilmemiştir. Kelime şu anda Türkiye Türkçesinde aynı şekilde kullanılmaktadır (Türkçe Sözlük, 2011, s. 818).

Eş: 2. eş, dost (Yudahin, 1985b, s. 470). Karahanlı Türkçesinde eş (Atalay, 2018, s. 197) şeklinde kullanılan bu kelime aynı anlamda “*Kırgızca-Türkçe Sözlük*”te de gösterilmiştir (2017, s. 903). Ancak eş, arkadaş için yaygın olarak Farsçadan girmiş olan *dost* kelimesinin Kırgız Türkçesinde Farsçadan giren kelimelerde /s/ ünsüzünden sonra gelen /t/ ünsüzünün telaffuz zorluğundan düşmesi (Kasapoğlu, 2005, s. 102) kuralına göre oluşan *dos* şekli kullanılmaktadır.

Eşit-: (kuzey ve güney ağzı) duymak, dinlemek (Yudahin, 1985b, s. 471). Eski Uygur Türkçesinde eşit- “işitmek” (Caferoğlu, 1968, s.77), “*Divanü Lügat-it Türk*”te eşit- “işitmek” (Atalay, 2018, s. 198) anlamında kullanılan bu fiil *eşit-* şeklinde “*Kırgızca-Türkçe Sözlük*”te (2018, s. 904) aynı anlamda gösterilse de Mukambayev bu kelimenin Cerge-Tal, Batken, Leylek, Pamir bölgelerinde yaşayan Kırgızların ağzında kullanıldığını belirtmektedir (2009, s. 1178).

Kırgız yazı dilinde ise daha çok aynı anlama gelen *uk-* (Arıkoğlu vd., 2017, s. 2154) fiilinin kullanıldığını söyleyebiliriz.

İygi: iyi, iyilik (Yudahin, 1985a, s. 296). Eski Türkçede *edgü* “iyi, iyilik” (Tekin, 2020, s. 137), Karahanlı Türkçesinde *edhgü* şeklinde (Atalay, 2018, s. 168) kullanılırken Çağatay Türkçesinde kelime içi ve kelime

⁸ Yüzük (Yudahin, 1985b, s. 398).

⁹ (Yaşlı kadınlar için) deneyimli, tecrübeli (Yudahin, 1985b, s. 445).

¹⁰ Becerikli ve kibar olmak, iyiliksever olmak (Yudahin, 1985b, s. 458).

sonunda yer alan /dh/ sesi /y/'ye dönüşmüştür (Eckmann, 1988, s. 25). *İygilik* “başarı” kelimesi de *ıygi* kelimesinden türemiştir (Abdiev, 2020, s. 43).

Kaş: 2. değerli taş (Yudahin, 1985a, s. 362). Eski Uygur Türkçesinde *kaş* “3. Kaş, değerli taş, süs taşı” şeklinde kullanılmıştır (Caferoğlu, 1968, s. 170).

Kelesi: gelecek, önümüzdeki, ilerideki (Yudahin, 1985a, s. 370). Eski Anadolu Türkçesinde gelecek zaman ifade eden -ası/-esi sıfat-fiil eki Karahanlı Türkçesinde de görülmektedir (Hacıeminoğlu, 2019, s. 171).

“Kırgızca-Türkçe Sözlük”te kel- fiiline -ası/-esi sıfat-fiil ekinin getirilmesi ile yapılmış *kelesi* “bir sonraki” (2017, s. 1187) şekli ile -ar/-er sıfat-fiil ekinin getirilmesi ile yapılmış olan *kelerki* “bir sonraki” (2017, s. 1186) şekilleri gösterilmişse de yazı dilinde *kelerki* şekli kullanılmaktadır.

Kep- (gerundium *keep*): 4. biraz kurumak (Yudahin, 1985a, s. 375). Mahmut Kaşgarlı bu kelimeyi Kırgız ve Doğu Türkçesi lehçelerinde *kep-* “kurumak”, Kazan ve Tobol lehçelerinde ise kip- “kurumak” (Atalay, 2018, s. 302) şeklinde kullanıldığını belirtmektedir. Ancak son dönemlerde hazırlanmış olan “Kırgız Tilinin Sözdüğü”nde ve “Kırgızca-Türkçe Sözlük”te gösterilmemiştir. Kelime şu anda *kep-* “kurumak” anlamında Kazak Türkçesinde kullanılmaktadır (Kazak Edebi Tilinin Sözdüğü, 2007, s. 625).

Koçkor ağıt-: *koçkor sal-* seyrek olarak (Yudahin, 1985b, s. 125). Kırgızlarda koçları sürüye salarken yaygın olarak *koçkor sal-* fiili kullanılırken Yudahin, *ağıt-* “1. bağlı hayvanı salıvermek 2. köpek, tazı ve alıcı kuşlarla avlanmak 3. aygırı sürüye katmak” fiilinin de seyrek olarak kullanıldığını belirtmiştir.

Köçküz: *köçtür-¹¹* ile aynı anlamdadır (Yudahin, 1985a, s. 433). Kelime, *köç-* “göç etmek” fiiline fiilden fiil yapım eki olan /-*küz-*/ ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. Ettirgenlik eki olan -kIz- eki aynı görevde kullanılan -DIr- ekinin alomorfidur. Bu ek şu anda Kırgız Türkçesinde -K₂I₄z şeklinde fiilden fiil yapımında fazla işlek olmayan şekilde kullanılmaktadır (Kasapoğlu, 2005, s. 157).

Körü: 2. *körö¹²* ile aynı anlamdadır (Yudahin, 1985a, s. 430). Kırgız Türkçesinde düzlük- yuvarlaklık uyumuna göre ilk hecede yer alan /ö/ ünlüsünü sonraki hecelerde /ö/ veya /ü/ ünlüleri takip etmektedir. Buna göre Kırgız Türkçesinde -dan *körö* şeklinde kullanılan edatın konuşmada *körü* şeklinde de kullanıldığını söyleyebiliriz.

Kukulda-: 2. (kuğular için) yumurtalamak (Yudahin, 1985a, s. 439). Kukulda-< *kuk* taklidi kelimesi üzerine -*lda* isimden fiil yapım ekinin getirilmesi ile yapılmıştır (Oruzbaeva, 2000, s. 103).

Kurt: 2. *kurut¹³* ile aynı anlamda (Yudahin, 1985a, s. 450). “*Divanü Lügat’it Türk*”te *kurut* şeklinde gösterilen bu kelimenin (Atalay, 2018, s. 386) diğer Kırgız sözlüklerinde *kurt* şekline rastlanmamaktadır. *Kurut* kelimesinin *kurt* şekline Kazak Türkçesinde karşılaşmaktayız (Kazak Edebi Tilinin Sözdüğü, 2009, s. 420).

Mañ-: 4. (kuzey ağzında) gitmek (Yudahin, 1985b, s. 17). Eski Uygur Türkçesinde *mañ-* “adım adım yürümek, adım, gidiş” (Caferoğlu, 1968, a. 127) şeklinde kullanılmıştır.

Mıyık: bıyık (Yudahin, 1985b, s. 46). Karahanlı Türkçesinde *bıdhık* şeklinde kullanılmıştır (Atalay, 2018, s. 89). Çağatay Türkçesinde kelime içi ve kelime sonunda yer alan /dh/ sesi /y/'ye dönüşmüştür (Eckmann, 1988, s. 25). Kırgız Türkçesinde Eski Türkçede kelime başındaki /b/ ünsüzü genellikle korunurken bazı kelimelerde /m/'ye dönüştüğü görülmektedir.

Bıdhık> bıyık> mıyık şeklinde gelişmiş olan bu kelime Kırgız Türkçesinde sadece *mıyığınan kül-* *mıyığınan cılmay-* “bıyık altından gülmek” (Kırgız Tilinin Frazelogiyalık Sözdüğü, 2015, s. 562) deyiminde geçmektedir. *Mıyık* yerine daha çok *murut* “bıyık” (Arıkoğlu vd., 2017, s. 1582) ile halk ağzında *moıloo* “bıyık” (Arıkoğlu vd., 2017, s. 1567) şekli kullanılmaktadır.

Neme: 2. kim (Yudahin, 1985b, s. 56). Neme kelimesi, *ne* “ne, şey” kelimesi üzerine -*me* enklitik ekinin getirilmesi ile oluşmaktadır. Kırgız Türkçesinde neme/eme şeklinde kullanılmaktadır (Clouston, 1972, s. 777). Yudahin, *neme* kelimesini “ne” anlamının yanında seyrek olarak “kim” anlamında kullanıldığını belirtmiştir.

¹¹ Göçürtmek, taşıtmak (Yudahin, 1985a, s. 433).

¹² 1. Çıkma halindeki isimlerden sonra gelerek göre, nazaran anlamlarını bildirir (Arıkoğlu vd., 2017, s. 1375).

¹³ 1. Suyu sıkılmış ve kurutulmuş kesmikten yapılan kürecikler, kurut (Taymas, 1994, s. 526).

Otok: 2. *otoo*¹⁴ ile aynı anlamdadır (Yudahin, 1985b, s. 84). “*Divanü Lûgat-it Türk*”te *otok* kelimesi *otağka öpkelep süge sözlemedük* “otağ(çadırdaki) askerlere kızıp konuşmadı” cümlesinde *otağ* şeklinde kullanıldığı görülmektedir (III. Cilt, 2018, s. 208). Çağdaş Kırgız Türkçesinde iki heceli kelimelerde ilk ve ikinci hecelerin sonunda yer alan /g/ ünsüzünün /w/’ye dönüşerek erimesiyle uzunluk oluşur (Kasapoğlu, 2005, s. 47). Bu kurala uygun olarak *otağ> otav> otaw> otoo* şeklinde gelişerek günümüzde *otoo* “1. çobanların yaylaya giderken götürdükleri küçük keçe çadır 2. yeni gelin için kurulan küçük çadır” şeklinde kullanılmaktadır (Arıkoğlu vd., 2017, s. 1674).

Öksüz: yetim, öksüz (Yudahin, 1985b, s. 90). Anası veya hem anası hem babası ölmüş olan çocuk (Türkçe Sözlük, 2011, s. 1842). Ög, ök: anne anlamında Eski Türkçede kullanılmaktadır (Orkun, 1987, s. 826). Ög+süz> öksüz: anası veya hem anası hem babası ölmüş olan çocuk (Türkçe Sözlük, 2011, s. 1842) anlamında günümüzde Türkiye Türkçesinde kullanılmaktadır.

Sayaz: *tayız*¹⁵ ile aynı anlamdadır (Yudahin, 1985b, s. 139). Bu kelimesi Eski Uygur Türkçesinde *say* “kır, çöl, taşlık, bozkır” (Caferoğlu, 1968, s. 199) şeklinde kullanılmıştır. “*Divanü Lûgat-it Türk*”te de *say* şeklinde “kara taşlık yer” anlamında kullanılmışken aynı kelimenin Doğu Türkistan ağzlarında “düzlük çöl”, Kırgız ve Çağatay ağzlarında ise “uzun, dar dere içi, ırmak” anlamında kullanıldığı belirtilmiştir (Atalay, 2018, s. 500).

Clauson ise *say* kelimesinin asıl anlamını “taşlık çöl” şeklinde verirken aynı kelimenin “sığ, derinliği az” (1972, s. 858) anlamında kullanıldığını da belirtmiştir.

Söylö-: *söylö*¹⁶ ile aynı anlamdadır (Yudahin, 1985b, s. 160). “*Divanü Lûgat-it Türk*”te *söwle* (Atalay, 2018, s. 534) şeklinde kullanılırken Kazak Türkçesinde (Kazak Edebi Tilinin Sözdüğü, 2010, s. 304) ve Türkiye Türkçesinde de *söylemek* (Türkçe Sözlük, 2011, s. 2152) şeklinde kullanılmaktadır.

Tarı: 2. (kuzey ağzında) sürmek, ekmek, ekip biçmek (Yudahin, 1985b, s. 213). Bu fiil Eski Uygur Türkçesinde *tarı* “serpiştirmek, ekmek, tarlayı işlemek” (Hamilton, 1998, s. 215) ve “*Divanü Lûgat-it Türk*”te *tarı* “ekin ekmek” anlamında kullanılmıştır (2018, s. 576). “*Kırgızça-Türkçe Sözlük*”te ise *tarı*- fiilinin “ekin ekmek” anlamına yer verilmemiştir.

Töbö: 1. *döbö*¹⁷ ile aynı anlamdadır (Yudahin, 1985b, s. 256). Eski Türkçede *töpü* “tepe, doruk, zirve” (Tekin, 2020, s. 177) şeklinde kullanılmıştır. Eski Türkçede kelime başında yer alan /t/ ünsüzü Kırgız Türkçesinde genellikle korunurken *teñiz> deñiz*, *tabış> dabış*, *toñuz> doñuz* gibi örneklerde t-> d- değişimi görülmektedir. Buna göre Eski Türkçedeki *töpü* kelimesi Kırgız Türkçesinde *töpü> töpö~döpö> töbö~döbö* şeklinde gelişmiştir.

Uçukta-: 3. sorgulayarak öğrenmek (Yudahin, 1985b, s. 314). Kırgız yazı dilinde *uçukta*- fiili “iğneye ip geçirmek, takmak” (Arıkoğlu vd., 2017, s. 2152) anlamında kullanılmaktadır. Kelime “2. İğneye takılan ip” anlamında olan *uçuk* kelimesi ile isimden fiil yapım eki olan -la ekinden oluşmaktadır.

Kırgızlar arasında *ıyne-cibine çeyin: ıyne-cibine deyre: ıyne-cibinen beri* “en küçük detaylarına kadar, eksiksiz” anlamında deyimler mevcuttur (Kırgız Tilinin Frazеologiyalık Sözdüğü, 2015, s. 305). *Uçukta*- fiilinin de “sorgulayarak öğrenme” anlamı bu deyimlerle ilişkili olabileceğini söyleyebiliriz.

Ülüş: *ülüş* 1.¹⁸ ile aynı anlamdadır (Yudahin, 1985b, s. 322). Karahanlı Türkçesinde *ülüş*, *ülüg*, *ülük* “pay, halk arasında taksim, hisse” anlamında kullanılmıştır (Atalay, 2018: 712). Kırgız Türkçesinde de aynı anlamda *ülüş* şeklinin korunduğu görülmek ile birlikte *ülö*- “bölüştürmek, bölmek, üleştirmek” fiilinden türemiş *ülöş* şeklinin de kullanıldığını görmekteyiz (Arıkoğlu vd., 2017, s. 2181-2182).

Üylö-: 3. (güney ve kuzey ağzında) evlendirmek (Yudahin, 1985b, s. 319). Kelime Kırgız yazı dilinde de aynı şekilde kullanıldığı görülürken Mukambayev, bu kelimenin özellikle Cerge-Tal, Pamir, Çatkal, Leylek, Özgön gibi bölgelerde yaşayan Kırgızlar arasında “evlendirmek” anlamında kullanıldığını belirtmiştir (2009, s. 980).

¹⁴ 2. Yaylağa aldıkları küçük, sefer obası (Taymas, 1994b: 602).

¹⁵ Sığ (derin olmayan) (Taymas, 1988: 718).

¹⁶ Söylemek (Taymas, 1994b: 674).

¹⁷ Tepe (Taymas, 1994a, s. 312).

¹⁸ Hisse, pay (Yudahin, 1985b, s. 322).

Tablo 4. Sözlükte Geçen Türkçe Kelimeler

Kırgızca-Rusça Sözlük	Kırgız Tilinin Sözdüğü	Kırgızca-Türkçe Sözlük	Kırgız Ağızlar Sözlüğü
As	-	-	-
Baglan	+	+	+ (bagılan)
Bakana	-	-	-
Bakkıç	+ (baguuçu)	+ (baguuçu)	-
Birer	+	+	+ (biräär)
Bul (bo)	+	+ (boo)	+
Ceñeçe	-	-	-
Cüzdük	+	+	+
Cüzük	+	+ (ağız)	-
Çap- (çabıp)	-	-	-
Eken	-	-	-
Elbire-	+	+	+ (elvire-)
Eme	-	-	-
Erde-	-	+	-
Erteki	+ (ertegi)	+ (ertegi)	+ (ertek)
Es-	-	-	-
Eş	+	+	-
Eşit-	+	+	+
İygi	+	+	-
Kaş	+	+	-
Kelesi	+	+	+ (kelese)
Kep-	-	-	-
Köçküz-	-	-	-
Körü	-	-	-
Kukulda-	+	+	-
Kurt	-	-	-
Mañ-	-	+	-
Mıyık	-	+	+
Neme	-	-	-
Otok	-	-	+ (otow)
Öksüz	-	-	-
Sal- (agıt-)	-	-	-
Sayaz	-	-	+
Söylö-	-	-	-
Tarı-	-	-	+
Töbö	+	+	-
Uçukta-	-	-	-
Ülöş	+	-	-
Üylö-	+	+	+

Tablodaki kelimelerden adak, bağlan, birer, bul, cüzük, cüzdük, elbire-, erteki, eş, eşit-, iygi, kaş, kelesi, kukulda-, mañ-, mıyık, töbö, ülöş, üylö- kelimeleri son dönemde hazırlanmış olan Kırgız sözlüklerinde gösterilmiştir. Bakkıç kelimesi ise diğer sözlüklerde baguuçu şeklinde gösterilmiştir. Bu kelimeler dışındaki diğer kelimelere son dönemde hazırlanmış olan sözlüklerde yer verilmemiştir.

Kökeni Tespit Edilemeyen Kelimeler

Kie *Far.*: ot (Yudahin, 1985b, s. 385).

Mala *Far.*: 3. silah (Yudahin, 1985b, s.14).

Kabarış *Ar.*: 1. din değiştiren, döneke (Yudahin, 1985a, s. 310).

Babañke¹⁹: (*balk ağzında*) sefiş, hovarda: sefahat (Yudahin, 1985a, s. 90).

Şumkar: 3. Farıların tabiri ile (kadınlar için) fahişe (Yudahin, 1985b, s. 414). Şumkar kelime Eski Uygur Türkçesinde *şumkar* “atmaca, çakır kuşu” (Caferoğlu, 1968, s. 218), Çağatay Türkçesinde ise şunkar~şuñkar “şahin” (Ünlü, 2013, s.1053) şeklinde kullanılmıştır. Buna “fahişe” anlamında kullanılan *şumkar* kelimesinin yukarıdaki “atmaca” anlamında kullanılan *şumkar* kelimesiyle ilgisinin olmadığını söyleyebiliriz.

Kelimenin üçüncü anlamı *şumkar* kelimesi Farsça *şum* “uğursuz, şom” (Kınar, 2010, s. 958) kelimesi ile *ger* “orospu, kahpe” (Kınar, 2010, s. 1080) kelimesinin birleşiminden gelmiş olabileceğini söyleyebiliriz.

¹⁹ Kırgızcadaki sefiş, hovarda anlamına gelen kelime muhtemelen Rusçadaki babnik; zampara, kadıncıl, kadın düşkünü (Rusça Büyük Sözlük, 2008, s. 30) kelimesinden gelmiş olabilir.

Noyo-: *noyu*²⁰ ile aynı anlamdadır (Yudahin, 1985b, s. 57). Kırgız Türkçesinde düzlük-yuvarlaklık uyumuna göre ilk hecede yer alan /o/ ünlüsünü /o/ veya /u/ ünlüsü takip eder. Yazı dilinde *noyu* şekli tercih edilmekle birlikte konuşmada *noyo* şeklinin de kullanıldığını söyleyebiliriz. Kelime Moğolca <**noirsa**-/noirsu- “dinlenmek, yatmak, uyumak” (Lessing, 1960, s. 589) fiilinden gelmiş olabilir.

Öm: aşırı bol, sayısız (Yudahin, 1985b, s. 94). Moğolca **öng** “verimli, zengin” (Lessing, 1960, s. 637) anlamında kullanılmaktadır. Buna göre öng> öm şeklinde gelişmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Çamda-: 1. Adım atmak, yürümek (Yudahin, 1985b, s. 344). Bu kelime Moğolcada **simda**-/**şamdah**- “hızlanmak, çabuk olmak, acele etmek” (Lessing, 1960, s. 709) anlamında kullanılmaktadır. Kelime şamdah> şamda->çamda- şeklinde gelişmiş olabilir. Çünkü Kırgız Türkçesinde bunun dışında aynı kökten gelen *şamdagay*>şamdah-gay “hareketlerinde hızlı, süratlilik, çeviklik, hareketlilik” (Arıkoğlu vd., 2017, s. 1888) kelimesi kullanılmaktadır.

Çuuda: 2. devenin dizi ile boynunun altındaki uzun yün, seyrek olarak koyunyünü için kullanılır (Yudahin, 1985b, s. 378). Clauson, *yoğdu* “devenin dizi ile boynunun altındaki uzun yün” kelimesinin Moğolca *coğdor* kelimesinden gelmiş olabileceğini söylemekle birlikte Tuvan grubunda *coğdur*, Eski Kırgızcada *joğdor* ve Karahanlı Türkçesinde *yoğdu* şeklinde kullanıldığını belirtmiştir (1972, s. 899).

Kelime “Kırgızca-Türkçe Sözlük”te *coğdor* “1. devenin boynundaki uzun yün 1. yırtıcı hayvanların sırt bölgesindeki, kanatlı hayvanların ise boğaz bölgesindeki tüy” (Arıkoğlu vd., 2017, s. 612) şeklinde geçmektedir. Kelime Kazak Türkçesinde *şuvda* “1. Ot 2. Devenin hörgücünde, sırtında ve boyun altında bulunan yün” (Kazak Sözdüğü, 2013, s. 1422) şeklinde kullanılmaktadır. Buna göre kelime, kelime içinde yer alan -oğ- sesinin >-aw->-uv->-uu- gelişimi ve kelime başındaki c->ş->ç- değişiminin sonucunda çuuda haline gelmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Köröşön: *körösön*²¹ ile aynı anlamdadır (Yudahin, 1985a, s. 429).

Mamalak: 1. (güney ağzında) yakın yavrusu (Yudahin, 1985b, s. 15). Yudahin bu kelimenin aynı zamanda Kırgızistan’ın kuzey ağzında ayı yavrusu için de kullanıldığını belirtmiştir.

Okşokto-: *okşoñdo*²² ile aynı anlamdadır (Yudahin, 1985b, s. 66).

Tipti: olumsuz anlamda *takır*²³ ile aynı anlamda kullanılır (Yudahin, 1985b, s. 238). Kırgız Türkçesi üzerinde hazırlanmış olan “Kırgızca-Türkçe Sözlük”e baktığımızda böyle bir kullanıma yer verilmemiştir. Ancak kelimenin Tacikistan’da yer alan Cerge-Tallı Kırgızlar arasında *tipti* şeklinde kullanıldığı görülmektedir (Mukambaev, 2009, s. 904). Bu kelimenin günümüzde Kazak Türkçesinde *tipti*, *tipten* şeklinde “hepten, hiç, çok, gayet, hatta” (Koç vd., 2003, s. 575) anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir.

Önögölüü: nümune olabilecek, örnek teşkil eden, klasik (Yudahin, 1985b, s. 95).

Tostukan: küçük boy ahşaptan yapılmış bardak (Yudahin, 1985b, s. 256). *Tostukan* kelimesi “Çağatay Türkçesi Sözlüğü”nde tostugan “çanak, kadeh, testi” (Ünlü, 2013, s. 1150) şeklinde gösterilmiştir. Bu kelime Rusçaya *dostokan* şeklinde geçmiştir. Kırgız Türkçesinde ise bu kelime Rusçadan *stkan* şeklinde kısalarak geçmiştir ve orijinal şekline yakın olarak *ıstakan*~*ıstıkan* şeklinde söylenir (Abдиеv, 2020, s. 70).

²⁰ Yorulmak, dayanıklılığını kaybetmek, gücü azalmak (Kırgız Tilinin Sözdüğü, 2010: 291).

²¹ Azametli, haşmetli, görkemli (Yudahin, 1985a, s. 429).

²² Somurtmak, surat asmak (Taymas, 1994b: 588).

²³ 3. Katiyen, büsbütün (Taymas, 1994b: 699).

Tablo 5. Kökeni Tespit Edilemeyen Kelimeler

Kırgızca-Rusça Sözlük	Kırgız Tilinin Sözdüğü	Kırgızca-Türkçe Sözlük	Kırgız Ağızlar Sözlüğü
Kie	+	-	-
Mala	-	+	+
Kabarış	-	-	-
Babañke	-	-	-
Çamda-	+	+	-
Çuuda	+	+	-
Köröşön	-	-	-
Mamalak	+	+	+
Noyo-	-	-	-
Okşokto-	-	-	-
Öm	+	+	-
Önögölüü	+	+	-
Şumkar	-	-	-
Tipti	-	-	+
Tostukan	+	+ (tostogon)	-

Tabloda gösterilmiş olan kelimelerden kie, çamda-, çuuda, mamalak, öm, önögölüü, tostukan kelimeleri son dönemde hazırlanmış olan Kırgızca sözlüklerden “*Kırgız Tilin Sözdüğü*” ile “*Kırgızca-Türkçe Sözlük*”te gösterilmiştir. Bunun dışında mala ve tipti kelimesi ağızlar sözlüğünde aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Geri kalan kelimelere incelediğimiz bu üç sözlükte yer verilmemiştir.

Sonuç

Sonuç olarak sözlükte Yudahin tarafından seyrek olarak işaretlenen kelimelerin toplam sayısının 152 olduğunu tespit ettik. Tespit edilen kelimeler içerisinden kökenine ulaşabildiğimiz kelimelerin 32’si Farsça, 52’ Arapça ve 40 tanesi de Türkçe kelimelerden oluşmaktadır. Bunlar dışında 3 tane Arapça ve Farsça, 3 tane Farsça ve Türkçe, 1 tane Farsça ve Arapça, 1 tane Arapça ve Türkçe, 1 tane Farsça ve Moğolca, 1 tane Rusça ve Türkçe kelimelerin birleşiminden oluşmuş kelimelerle birlikte 2 tane Rusça kelime bulunmaktadır.

Kökenine ulaşamadığımız ve kökeni şüpheli olan kelimelerden bir tanesi Çince ve diğerlerinin ise Moğolca, Türkçe ve Farsça olabileceğini düşündüğümüz toplam 16 kelime bulunmaktadır. Bunlardan *çuuda*, *çamda-*, *öm* gibi kelimelerin Moğolcada da olduğunu dikkate alarak Moğolca olabileceği düşünülmüştür.

Sözlükte geçen Türkçe (Kırgızca) kelimelerin çoğunun çağdaş Kırgız edebî dilinde kullanılmayıp Eski Türkçede olduğu gibi ağızlarda ve diğer çağdaş Türk lehçelerinde kullanıldığı görülmektedir. Bu da yazarın bu sözlüğü hazırlamada eski edebî eserlerden, ağız araştırmacılarından faydalandığından haber vermektedir.

2011 yılında Kırgızistan Bilimler Akademisi tarafından hazırlanan “*Kırgız Tilinin Sözdüğü*” adlı sözlükte Yudahin tarafından hazırlanan “*Kırgızca-Rusça Sözlük*”te işaretlenen seyrek kullanılan kelimelerin 60 tanesine yer verilmemiştir. 2017 yılında yayımlanan “*Kırgızca-Türkçe Sözlük*”te ise bu kelimelerden 69 tanesine yer verilmemiştir. “*Kırgız Tilinin Dialektolojyalık Sözdüğü*”nde de bu kelimelerden 102 tanesine yer verilmediği görülmektedir. Abdullah Taymas’ın hazırladığı sözlüğün çevirisinde yukarıda geçen 152 kelimenin 37’si yer verilmiştir.

Diğer taraftan sözlükte seyrek olarak belirtilen Arapça ve Farsça kelimelerin günümüzde Kırgız Türkçesinin ses özelliklerine göre değiştirilerek yazılış ve okunuş şeklinden uzaklaştığı, bazı cagni, yaki, va gibi edat görevinde kullanılan kelimelerin ise günümüzde yerine farklı kelimelerin tercih edilmesinden dolayı kullanımdan düşmüş olduğu görülmektedir.

Etik Beyan

“K.K. Yudahin’in Kırgızca-Rusça Sözlüğünde Geçen Seyrek Kullanılan Kelimeler Hakkında Bir Değerlendirme” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma doküman incelemesine dayalı olarak yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Abdiev, T. (2020). *Söz başat (etimolojyalık etyuddar)*. Bişkek.
- Akdoğan, Y. (1999). *Azerbaycan Türkçesin'den Türkiye Türkçesi'ne büyük sözlük*. İstanbul: Beşir Yayınevi.
- Akın, C. (2010). *Hüseyin Karasayev'in "Kamus nama" adlı eseri ve çağdaş Kırgız Türkçesindeki alıntı kelimelerde görülen ses değişmeleri* (Doktora Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arıkoğlu, E. (2005). *Örneklı Hakaşça-Türkçe sözlük*. Ankara: AKÇAĞ Yayınları.
- Arıkoğlu, E. vd. (2017). *Kırgızca-Türkçe sözlük*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- Atalay, B. (2018). *Divanıü lügat-it Türk dizin ve çeviri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Clauson, S.G. (1972). *An etimological dictionary of pre-thirteenth-century turkish*. Oxford At The Clarendon Press.
- Devellioğlu, F. (2008). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Eckmann, J. (1988). *Çağatayca el kitabı*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Eren, H. (1998). *Türklük bilimi sözlüğü, I. yabancı Türkologlar*. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayını.
- Ergin, M. (1993). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basımı.
- Hacıeminoğlu, N. (1992). *Türk dilinde edatlar*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Hamilton, J.R. (1998). *İyi ve kötü prens öyküsü* (Çev: Vedat Köken). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kanar, M. (2010). *Farsça Türkçe sözlük*. İstanbul: SAY Yayınları.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2005). *Kırgız Türkçesi grameri ses ve şekilbilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kazak edebi tilinin sözdüğü* Cilt. 10. (2009). Almatı: Tiltanım.
- Kazak edebi tilinin sözdüğü* Cilt. 13. (2010). Almatı: Tiltanım.
- Kazak edebi tilinin sözdüğü* Cilt. 7. (2007). Almatı: Tiltanım.
- Kazak sözdüğü* (2013). Almatı.
- Kırgız tilinin frazeolojyalık sözdüğü*. (2015). Bişkek: Ç. Aytmatov atındağı til cana adabiyat institutu.
- Kırgız Tilinin Sözdüğü* Cilt. I-II. (2011). Bişkek: Avrasya Press, Bişkek.
- Koç, K. ve Bayniyazov, A. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mukambaev, C. (2009). *Kırgız tilinin diyalektolojyalık sözdüğü*. Bişkek: Çingiz Aytmatov atındağı Til cana adabiyat institutu Girne Amerika universiteti Türk izildö cana taanituu borboru.
- Nuriahmetova, A. (2014). Günümüz Kırgız Türkçesinde Rusça unsurlar. *JASS*, 27, 333-347.
- Nuriahmetova, A. (2015). Kırgız sözlükçülüğü açısından Yudahin'in çalışmaları. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 351-358.
- Orkun, H. N. (1987). *Eski Türk yazıtları*. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- Oruzbaeva, B.Ö. (2000). *Söz kuramı*. Bişkeke: "Mektep".
- Parlatır, İ. (2009). *Osmanlı Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Rusça büyük sözlük. (2008). *Rusça büyük sözlük*. İstanbul: FONO Yayınları
- Tekin, T. (2020). *Orbon yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Taymas, A. (1988). *Kırgız sözlüğü*, Cilt. 1-2. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe sözlük. (2011). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Yudahin, K. K. (1985a). *Kırgızca-Orusça sözdük*. Farunze.
- Yudahin, K. K. (1985b). *Kırgızca-Orusça sözdük*. Farunze.

EXTENDED ABSTRACT

At the end of 1925, it was decided to revise the work and to publish it for the second time which named "*Turkish Dialects Dictionary Experience*" prepared by Radloff at the Academy of Sciences of the Soviet Union. In this editing process Yudahin also handled the Kyrgyz article that constitutes the 5th part of the work.

While reviewing this article, it came across many words and phrases whose meanings are not understood. Yudahin started to analyze the newspapers, textbooks, folklore and literary works of that period one by one in order to clarify such incomprehensible words. When this could not reach the result as it wanted with the resources he applied, he traveled to every region of Kyrgyzstan and made a compilation. The author mentioned that he went to Isık-Kol for compilation in 1928. Based on this information, we can say that the author was involved in compilation from 1928 to 1940 in order to prepare the work. The information he had recorded as a result of this compilation was more than the work which Radloff prepared. It was enabled for Yudahin to prepare him separate dictionary.

Since 1923, with the formation of the Kyrgyz literary language, written works in Kyrgyz Turkish have not yet reflected the richness of Kyrgyz Turkish. Therefore, Yudahin had to resort to folklore and spoken language besides literature in order to collect material. Fort the reason that Kyrgyz dictionary material was collected for the first time, Yudahin utilized all of the words in the dictionary, which he prepared in two

volumes. During the collection of words in the dictionary, he also benefited from the leading dialect researchers and Turcologists.

In this article it was also emphasized the words marked sparse by Yudahin in the dictionary which published in 1985. In the explanation section of the dictionary, the author marked some words as rarely used words by saying *redko* (infrequent) in the 29th item of the 31-item of explanation. However, the author does not explain why he refers to these words as infrequently used words in the dictionary. The objective of the article is to clarify the rarely used phrase of Yudahin, to bring together these rarely used words, to reveal the original forms of the words and to determine whether they are used in other Kyrgyz dictionaries.

As a result, we found that the total number of words which marked infrequently were 154 in the dictionary. Thirty-three of the detected words are in Persian, fifty-two in Arabic and fifty-nine in Turkish. Apart from these, it consists of three made up words in Arabic and Persian, two in Persian and Turkish, one in Arabic, Turkish, Russian and Turkish, and two Russian and one Chinese word.

Most of the Turkish (Kyrgyz) words in the dictionary are not used in the contemporary Kyrgyz literary language, but it was seen that they handled in dialects and other contemporary Turkish dialects, although they are operated in Old Turkish. This indicates that the author used ancient literary works and dialect researchers in preparing this dictionary. Although words such as *öksüz* (orphan), *söyle* (say)- are used in old Turkish, but these words are not used in today's Kyrgyz Turkish. While showing these words, Yudahin raise to the occasion that he also used old written texts. While there were reaching the roots of most of the Turkish words in the dictionary, the origins of some words such as *öm*, *eme*, and *eken* could not be found.

Sixty-six of the infrequently used words marked in the "*Kyrgyz-Russian Dictionary*" prepared by Yudahin were included in the dictionary named "*Kyrgyz Tilinin Sözdüğü*" in 2011, prepared by the Kyrgyz Academy of Sciences. Sixty-nine of these words was included in the "*Kyrgyz-Turkish Dictionary*" which published in 2017. It is figured out that one hundred and two of these words are included in the "*Dialectological Word of the Kyrgyz Fox*". In the translation of the dictionary prepared by Abdullah Taymas, it was included thirty seven from hundred fifty-four words which mentioned above.

Most of the words we have examined are Arabic and Persian, and it is noteworthy that these words are adapted according to the phonetic characteristics of Kyrgyz Turkish and diverge from the original spelling and pronunciation. It is seen that some words in Arabic are marked as infrequently used words, as Kyrgyz Turkish mostly uses Persian words instead of some religious words from Arabic.

As a consequence, we can say that most of the words that Yudahin marked sparsy are met with different words in today's Kyrgyz Turkish and some of them have been removed from the newly prepared dictionaries.

Classification Problems of the Azerbaijani Dialects

Nuray ALİYEVA¹

Abstract

The article investigates the classification of Azerbaijani dialects. It shows that the study of the Azerbaijani dialects began in the 19th century. However, this work has become more widespread since the beginning of the 20th century. The prominent commentator of the classification, founded by F. Kocharli, B. Chobanzadeh, gave an outstanding speech by M. Shiraliyev. For the first time, he has grouped dialects and accents of the Azerbaijani with phonetic, morphological, lexical, and syntactic features, according to historical and geographical principles. The Shiraliyev's classification has been widely used in Azerbaijani linguistics for many years. Further development of the field of dialectology and extensive dialectological researches made it necessary to revise M. Shiraliyev's classification. After the 1980s, this issue became more relevant, and linguists like G. Dorfer, E. Azizov, B. Rasuloglu, L. Johanson, J. Heyet, and M. Mammadli conducted classification of the living Azerbaijani dialects in the North and the South have made valuable comments. Studies show that Azerbaijani dialects can be grouped into three main groups by their common characteristics: the North-east dialect; western dialect; southern dialect. These groups also include the voices of Azerbaijanis living outside of the Republic of Azerbaijan - Iran, Iraq, and Georgia. In addition, there are transitional and mixed accents in which some features of the two dialects show themselves.

Key Words: Dialects of Azerbaijani, Classification, Northeast dialect, Western dialect, Southern dialect

Azerbaycan Dili Ağızlarının Tasnifi Meseleleri

Öz

Makalede Azerbaycan dili ağızlarının tasnifi konusu incelenmiştir. Azerbaycan'da ağız araştırmalarına 19. Yüzyılda başlanmıştır. Fakat bu araştırmalar tam anlamıyla 20. Yüzyılın başlarından genişlemiş, bu araştırmalarda bölge ağızların tasnifi konusunda da bir takım çalışmalar yapılmıştır. F. Köçerli, B. Çobanzade ile temeli atılan sınıflandırmayı tam anlamıyla ilk defa ünlü ağız araştırmacılarından M.Şiraliyev yapmıştır. Şiraliyev Azerbaycan dilinin bir-birinden fonetik, morfolojik, sözcük bilimi ve sözdizimsel özellikleri ile ayrılan ağızlarını ilk olarak tarihî, coğrafi özelliklerine göre sınıflandırmıştır. M.Şiraliyev'in bu tasnifi uzun zaman Azerbaycan'da yapılan ağız araştırmalarında kullanılmıştır. Sonraki yıllarda ağız araştırmalarının genişlemesi ve yürütülen geniş diyalektolojik araştırmalar Şiraliyev'in tasnifinin de geliştirilmesini bir zaruret haline getirmiştir. 1980'li yıllardan sonra bu konu yeniden gündeme geldi ve G. Doerfer, E. Azizov, B. Rasuloglu, L. Yohanson, C. Heyet, M. Memmedli gibi dilciler Kuzey ve Güney Azerbaycan'da yaşayan Azerbaycanlıların ağızlarını tasnif etmiş, bu konuda önemli görüşler ortaya koymuşlardır. Araştırmalar sonucunda şunu söyleyebiliriz ki, Azerbaycan dili ağızlarını ortak özelliklerine göre üç başlık altında toplayabiliriz: Kuzeydoğu ağızları; Batı ağızları; Güney ağızları. Bu gruplar aynı zamanda Azerbaycan dilinin Azerbaycan Cumhuriyeti'nden başka İran'da, Irak'ta, Gürcistan'da konuşulan ağızlarını da kapsamaktadır. Bölgede geçiş ağızları ve karışık tipli ağızlar da mevcuttur. Bu ağızlar iki ağız grubuna has özellikleri taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan dilinin ağızları, Tasnif, Kuzeydoğu ağızları, Batı ağızları, Güney ağızları

Atıf İçin / Please Cite As:

Aliyeva, N. (2021). Classification problems of the Azerbaijani dialects. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(ÖS), 33-39.

Geliş Tarihi / Received Date: 18.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 09.12.2021

1 Doç. Dr. - Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Nahçıvan Bölümü, naliyeva22@mail.ru

 ORCID: 0000-0003-0223-5199

Introduction

One of the most vibrant parts of the language is the accents. There are many ancient phonetic forms, words and language units that live in the history of the language. The lifestyle, occupations and traditions of the people are clearly reflected in the lexical units of accents. Nowadays, the influence of literary language is relatively small, preserved in remote areas, away from the alive and modernized lives of the megalopolis, where the ancient view of the language can be preserved.

The Azerbaijani belongs to the family of Turkic languages. "The Turkic languages are considered as branches of a tree. These branches are so powerful that each of them are independent language. Therefore, the question of whether they are the same dialect or the same language is still debatable (Heyet I book, 2011, p. 28). After the Turkic languages were separated, each one developed independently, and at the same time, there was a significant change in their vocabulary. But the common past of these languages is preserved in their dialects and accents. Along with very clear traces and evidence of the existence of Turkish accents, we have few facts about the essence, breadth and relationship of these accents. We can learn about it from ancient dictionaries, written monuments, and folklore. But the best source for this is modern accents. "For the first time, I.N.Berezin, who spoke in general about the classification practices of Turkish syllables. He incorporated the Azerbaijani language into the western group of Turkish accents in the territory prepared by him in 1848" (Arat, 1951, p. 74).

The dialects of the Azerbaijani language began to be studied in the late 19th century. Mirza Kazim bey provides some information about the Guba and Derbent accents in his "Grammar of the Turkic-Tatar languages" published in 1839 in Kazan.

In 1903 and 1904, German scientist Carl Foy in his article of "Azerbaijanische Studien mit einer Charakteristik des Südtürkischen" conducted research on the accents southern regions of Azerbaijan and also the Tabriz accents (Shiraliyev, 2008, p. 15).

The studies conducted during this period were not systematic in nature and were somewhat fragile.

Because the dialectology of Azerbaijan was not yet fully formed as a field of linguistics, and therefore the dialects were systematically based on certain common features and similarities, rather than in group studies. However, the classification of dialects of each language is one of the most important issues facing the dialectology. However, in order to systematize them as a whole, it is necessary to investigate all language groups first. In the linguistics of Azerbaijan this work has just begun.

Classification of the Dialects

A well-known Azerbaijani scholar Firidun bey Kocharli writes in his fundamental work "Azerbaijani Literature" about the classification of the dialects and accents of Azerbaijani in 1908 he developed his first version, and in 1911 his final version: "Azerbaijan Turks consist of Sheki, Shirvan, Salyan, Baku, Ganja, Gazakh, Karabakh, Iravan and Nakhchivan, located in the east and south of the Transcaucasia and the people who lived in the north-east of Iran. The people of every county here speak in a different dialect and in a strange accent. Each neighborhood and settlement has its own unique terms and words. The population of Karabakh and Gazakh is different, the people of Sheki are different, Shirvan, Salyan, Baku and Guba people are talking about another, while the people of Iravan, Nakhchivan, Tabriz, Khoy and Maku regions speak in non-accent" (Kocharli, 2005, p. 51).

In 1927, B. Chobanzadeh did not give a separate classification in the work of the "Turkic-Tatar dialectology", but also substantiated the previously given classifications, emphasizing the importance of paying more attention to historical features in the classification of dialects.

The study of the dialects and accents of the Azerbaijani, beginning with M. Kazim bey and K. Foy, continued by N. I. Ashmarin and B. Chobanzade, began to revive in 1945 in connection with the establishment of the Academy of Sciences of the Azerbaijan SSR.

During this period the dialects and accents of the Azerbaijani are beginning to be widely studied. Mammadaga Shiraliyev was at the head of these studies. He is the founder of the Azerbaijani dialectology, the founder of the school of dialectology and the author of numerous works in this field. M. Shiraliyev first classified the dialects and accents of the Azerbaijani in 1941 and grouped them in four groups based on historical and geographical principles: The Eastern group included dialects of Guba, Baku, Shamakhi, Mugan and Lankaran. This group had a number of phonetic, lexical, and grammatical features that

distinguished it from other dialects and accents of the Azerbaijani language, which also show more disturbance in words, substitute for the sound g in the middle with y (*diyyin* (wedding) *diyyin*, *diymə* (button) *diymə*, *iyən* (needle) *ignə*, *əyri* (curved) *əgri*, and the bilingual pronunciation of four-dimensional artists (*aldı* (took) *aldı*, *yandı* (burned) *yandı*, *bildi* (knew) *bildi*). Western group - this group includes the dialects of Gazakh, Karabakh, Ganja. These accents are characterized by a number of characteristic phonetic events, such as substituting b for v (*abır* (honor) *avır*, *qurban* (sacrifice) *qurban*, *zərba* (hefty) *zərva* and c for j (*bacı* (sister) *bacı*, *qoca* (aged) *qoja*, *ocaq* (hearth) *ojax* the use of n (nasal nodes) (*mənə* (to me) *manə*, *sənə* (to you) *sanə*, *sonra* (after) *soñra*) that are used in the accents of many regions of Azerbaijan, and some of the features that are present in the form of the western region differentiates their accents from other ones.

The Northern group covers the accents of Sheki, Zagatala and Gakh regions of Azerbaijan. There are a number of sound substitutes, four types of painters, two types of writing, not subject to harmonious law (instead of *getmək* (to go) *getmax*, *deyəcəkdi* (he would say) *diyicəxdı*), in the literary language of Azerbaijan, such as pronounce *o*, *bu*, *elə*, *belə* as well as the use of *həblə*, *habu*, *bonnar* terms. The use of an ancient form as *gələ durur* (it stands) *baxa durur* (looks at) distinguishes it from other accent groups.

Southern group - this group includes the dialects of Nakhchivan, Ordubad, Tabriz and Iravan regions. In these dialects the voice ə is more widely pronounced. It is more pronounced in these dialects and is able to substitute a, e for different parts of the word (*qayış>qəyiş* (strap) *qayçı>qəçi* (scissors), *neft>nəfit* (oil), *deyil>dəyil* (not). A number of characteristic features also appear in the time painters.

This classification of M.Shiraliyev was the first experience in the study of Azerbaijani dialects and accents, grouped according to each other according to their phonetic, lexical and grammatical features. Therefore, this classification has been criticized by some researchers, indicating that this section does not fully cover the pronunciation of the Azerbaijani language. In fact, there were also some shortcomings in this area. However, this classification of M. Shiraliyev covers only the Azerbaijani accents, studied until the 1960s, and does not include the history of the Azerbaijani lands. Therefore, the Derbent accents, the Iraqi Turkmen murals, the accents in the Western Azerbaijan area, and many other accents in South Azerbaijan were not reflected here. Because the Azerbaijani is used not only within the borders of present-day Azerbaijan, but also in a wider area, which suggests that its dialects and accents cover a wider geography. M. Ergin defines the scope of our language as follows: "Azeri area covers Eastern Anatolia, North Caucasus and Caucasus Azerbaijan, Iran Azerbaijan, Kerkuk and Iraq-Syria Turks in terms of language geography" (Ergin, 1971, p. 8).

Some critics do not accept M.Shiraliyev's classification of the Azerbaijani into dialects and accents, suggesting that there are no dialects in Azerbaijani. However, in the historical development of languages, M. Mammadli writes that the borders of dialects correspond to the territory of feudal states. Therefore, this provision for the Azerbaijani is fundamentally wrong because the Azerbaijani people, who had a period of feudalism, had an ancient literary language and had an ancient city culture (Mammadli, 2019, p. 35). In general, despite some disadvantages, M.Shiraliyev's classification was the first in Azerbaijani dialectology to play a major role in the systematic study of dialects and accents.

His scientific novelty was also an experience for the Turkic peoples living in the former USSR. This practice was also used in the grouping of dialects and accents of these peoples, and on its basis the classification of their dialects and accents was also given.

In 1972, S. Chagatai wrote the Azerbaijani as a Caucasian accent and Iran-Tabriz accents, dividing the language into two groups, in addition to today's Azerbaijani literary language, the folk language was divided into many words and dialects. These antibodies, which have a variety of phonetic features similar to those of Anatolian dialects, are grouped into eastern, western, southern, northern and central (Chagatai, 1972, p. 5).

Well-known turkologist G.Doerfer wrote about dialects of the Azerbaijani in 14 groups in the article entitled "Azeri Turkish" in 1989. He writes: We can distinguish the following Azerbaijani dialects (Doerfer, 1989, p. 246):

1. Eastern group: Derbent, Guba, Shamakhi, Baku, Salyan, Lankaran dialects.
2. Western group: Kazakh, Borchali river basin.

3. Northern group: Dialects of Zagatala, Nukha and Gutgashen.
4. Southern group: Iravan, Nakhchivan and Ordubad dialects.
5. Central group: Ganja and Shusha dialects.
6. Dialects of Northern Iraq.
7. North-West Iranian dialects: Tabriz, Urmia, and Qazvin dialects.
8. South-East Caspian dialects: Galugah dialect.
9. Eastern Anatolian dialect.
10. The Qashqai dialect.
11. The same dialect.
12. Sonqur dialect.
13. Dialects south of the Sand.
14. Kabul Afshar dialect.

As one can see from the classification, G. Doerfer sought to cover the dialects of all the regions where the Azerbaijani was spoken, and made a broad classification. After a long interval in Azerbaijani linguistics, Elbrus Azizov again touched upon this issue in his book "The Historical Dialectology of the Azerbaijani Language" published in 1999.

When giving a new classification of dialects and accents of the Azerbaijani he writes: The local principle is based on the classification of Azerbaijani rather than the tribal signs. According to the local feudal lords that emerged from the 9th-10th centuries, factors for the local language diversity began to appear.

Signs of local dialect originated in these areas, and the main dialects are within the physical and geographical factor, in the three main regions - the left bank of the Araz river and the southern (southern dialect) of the Araz river (the southern dialect), between the Kura and the Araz rivers; in the north (north-eastern dialect) was formed gradually until the 18th century (Azizov, 1999, p. 283).

The research shows that Azizov, like his predecessors, grouped Azerbaijani dialects and accents on the basis of local principles for their specific phonetic, grammatical, and lexical features, and systematically showed the different features of each of these groups: The southern dialect ə is more operative, it often disrupts the harmonies of fine vowels, the use of vocal combinations such as av, ov, öv, the use of nasal vowels, the replacement of b with p; employment of the region's population is characterized by the presence of specific lexical units related to lifestyles. "These include the Tabriz, Ardabil, Urmia, Lankaran, Nakhchivan sects" (Azizov, 1999, p. 289).

The Western dialect differs from other words in the protection of the harmony of the vowels, the sound of the voice, the replacement of b with f, the shift of c to j, the present-day formulas in the form of -er, -or, -ör, and other lexical units. "This includes Karabakh, Gazakh-Borchali and Ayrım accent groups" (Azizov, 1999, p. 289).

In the North-eastern dialect, it is more likely to replace the sound a with the vowels e and o, to disrupt the harmony of the thick surfaces, to develop a velar voice, and to replace the sound with the most frequent noise. "This includes the Derbent, Guba, Shamakhi, Baku and Salyan groups" (Azizov, 1999, p. 89).

Apart from these groups, E. Azizov notes that there are transitional dialects and accents of the Azerbaijani, which were not reflected in the previous classifications, and that they were formed in the Sheki-Zagatala region, on the left bank of the Kura and Araz rivers and in the Mugan region. Transitional accents are located between the areas of different dialects and combine features of both groups. "These accents do not form a special vocabulary in the language, they are mixed in terms of language characteristics" (Azizov, 1999, p. 290).

Let's note that M. Shiraliyev also mentioned transitions in the initial version of his classification, but later removed and summarized his dialects in 4 groups. Some researchers also consider the Kars population to be a transient figure. Turkish scholars say Azeri Turks live in some villages in Kars. Their

accents are also the Kars Azeri people. This accent is a accent living on the other side of the border in Iravan and Nakhchivan, and on the other it lives in Maku. However, this dialects does not reflect the Kars Azeri accents in any way. Because it was greatly influenced by the whistle around accents (Oljay, Erjilasun, & Aslan, 1998, p. 13).

Indeed, the Kars accents have a transitional nature between the two related languages – Turkish and Azerbaijani language - where the elements of both languages are manifested in the speech of the local population.

This classification by E. Azizov was a completely new look at the dialects and accents of the Azerbaijani and could be considered a classification of modern dialects that were studied for a long time after the first classifications.

After studying Turkish dialects in South Azerbaijan for many years, B. Rasuloglu shows that there are nine dialects of Azerbaijani language: 1. Tabriz dialect; 2. The dialects of Garadagh; 3. The Speaking dialect; 4. Uyghur dialect; 5. Dialect of interest; 6. Ardabil dialect; 7. Chain dialect; 8. Hamadan dialect; 9. Khalaj dialect (Rasuloglu, 2002, p. 382). It is interesting to note that before and after the researchers who studied the Southern dialects of the Azerbaijani, neither Heyet, G. Doerfer nor L. Yohanson included the Khalaj language in the dialects of the Azerbaijani. Although some sources say that the language of the Khalaj living near Tehran in Iran is threatened by the destruction of their languages, the researchers of the population disagree with this view and think that this language is much more ancient than the Turkish language.

The general conclusion that G. Doerfer and his followers are more engaged in this issue is that the Khalaj language is not a dialect of the Azerbaijani (Tezcan, 1972, p. 256). “The Khalaj language, the first bough of the common Turkish after the Chuvash and Bulgarian languages is one of the independent arm of the Turkic languages” (Bozkurt, 1992, p. 415).

A well-known turkologist Lars Yohanson in his article “The Azerbaijani Language” published in 2006 refers to the dialect classification of the Azerbaijani, which states that the Azerbaijani covers several dialects. There are three major dialect groups here: the Northern dialect, the Southern dialect, and the Eastern Anatolian dialect (Johanson, 2009, p. 112). The northern dialect is spoken in the territory of the Republic of Azerbaijan, the southern dialect is spoken in the north-west of Iran, and the Eastern Anatolian dialect is spoken in the eastern part of Anatolia. The researcher divided each of these groups into subgroups, and collected all of them in the northern group except Tabriz, which we first met in M. Shiraliyev's classification. The southern group encompasses Azerbaijani accents on the territory of Iran - Tabriz, Urmia, Poultry, Khoy, Maragha, Marand, Oryantapa, Turkmenchay, Ardabil, Sarab, Miyana, Galugah, Karapapag, Khorasan. The third group includes Azerbaijani accents in Eastern Anatolia.

Professor J. Heyet writes about Azerbaijani that this language is the native language of Azerbaijani (northern and southern) and Turkic-speaking peoples of Iran (besides Turkmen). Iraqi and Kerkuk Turkish also belong to Azerbaijani. There are two dialect groups in the north and south in Azerbaijan. The northern group of Northern Azerbaijan is divided into eastern, western, northern and southern dialects. The southern group consists of dialects and accents of Tebriz, Maragha, Marand, Ahar, Khoy, Maku, Birkabad, Bajravan, Ardabil, Khalkhal, Urmia, Salmas, Zanjan, Sayinggala, Savujbulaq (Heyet II book, 2011, p. 24-26).

Although dialectology studies in Azerbaijan often do not address the issue of vocabulary classification and the study of syllables and syllables on the basis of M. Shiraliyev's classification, the Azerbaijani dialectology published by M. Mammadli in 2019 is a masterpiece by the Azerbaijani. M. Mammadli rightly believes that Shiraliyev's classification was limited in the last century, when dialectological studies were initiated in Azerbaijan, and his scope is limited and does not cover all the studied words and accents. That is why the author, again referring to this topic and citing E. Azizov's classification, summarized the dialects of the Azerbaijani in three groups: Northeast dialect (spoken north of the Kura river); Western dialect (spoken in the area between the Kura and Araz rivers); southern dialect (spoken on the left bank of Araz and south of Mughan) (Mammadli, 2019, p. 37). The researcher also notes that in the northwestern part of Azerbaijan there are mixed types of accents in the mountainous areas, north of the Kura river, in the southwest of Karabakh and in the Mugan region. In the Azerbaijani, there are intermediate or transitional accents that carry the signs of the various dialects on the border, and the Agdash, Goychay and Jabrayil accents are characterized as transitional accents. As for mixed types,

Mammadli considers Sheki, Oguz, Gakh, Zagatala and Balakan mixed types (2019, p. 40). These accents, along with the local signs of the Northeast dialect, also have the characteristics of southern and western dialects that are not directly related to the area.

Results

The aforementioned dialects of the Azerbaijani are intertwined with literary, lexical, grammatical facts that are not used in the literary language, and that each of the accents is unique. These facts are directly related to the history of the people, their traditions, the way of life. Because our nation is the nation with ancient history, rich material and spiritual culture, traditions. The language of such people, of course, is very old. Dialectology plays an important role in preserving the ancient features of this language and passing it on to future generations. Because dialects are more conservative against changes in language over time, and the oldest language events are preserved in the language of the people, in local discourse, even if they are out of literary language. From this point of view many interesting and ancient language facts related to the wealth of the people, the way of life, the occupation, the attitudes and traditions of the world surrounding it, and its customs and traditions.

Naturally, the oral language of one nation has different local features, manifesting itself in different shapes in different locations. This causes the emergence of various dialects and accents. Their correct classification and grouping make it possible to achieve more accurate results in dialectological studies. The dialects and accents of the Azerbaijani are a valuable treasure in finding solutions to many scientific and controversial issues, both in terms of history and linguistics.

Ethical Declaration

In the writing process of the study titled “*Classification Problems of the Azerbaijani Dialects*”, there were followed the scientific, ethical and the citation rules; was not made any falsification on the collected data and this study was not sent to any other academic media for evaluation. Since the document analysis is examined in this study, there is no requirement for an ethics committee decision.

References

- Azizov, E. (1999). *Historical dialectology of the Azerbaijani language*. Baku: Baku University Publishing House.
- Bozkurt, F. (1992). *The Turks' language*. Istanbul: Jem Publishers.
- Chagatai, S. (1972). *Turkish dialect dictionary. Living dialects and accents*. Ankara: Ankara University Press.
- Doerfer, G. (1989). Azeri Turkish. *Encyclopaedia Iranica. Volume III. Edited by Ehsan Yarshater, New York Bibliotheca Persica Press*, 245-248.
- Ergin, M. (1971). *Azeri Turkish*. Istanbul: Istanbul University Faculty of Arts Publishing House.
- Heyet, J. (2011). *The history of Turkic languages and dialects*, The II Book. Baku, Education.
- Johanson, L. (2009). Azerbaijani. *Concise Encyclopedia of Languages of the World*. Coordinating editor K. Brown, co-editor S. Ogilvie. First edition, Amsterdam, Elsevier Ltd., pp. 112-113.
- Kocharli, F. (2005). *Azerbaijan literature*. Baku: Eurasian Press.
- Oljay, S., Erjilasun, A. B., & Aslan, E. (1998). *Compositions from the villages of Arpachay*. Ankara: TDK Publications.
- Rasuloglu, B. (2002). Turkish dialects in South Azerbaijan. *New Turkey Magazine*, 43, 381-386.
- Shiraliyev, M. (2008). *Fundamentals of Azerbaijani dialectology*. Baku: East-West.
- Tezjan, S. (1972). Halachcha. *Turkish dialect dictionary II*. Ankara, 255-260.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Azerbaycan dili Türk dillerinden biri olmakla onun ağızları bu dillerin eksi söz yapısını muhafaza etmektedir. Türk dillerinin ortak bir tarihi olduğu bellidir. Bu diller sonradan birbirinden ayrılarak her biri kendi gelişimini yaşasa da onların ortak geçmişi ağızlarda yaşamaktadır. Bu yüzden ağız araştırmalarının Türk dillerinin tarihinin öğrenilmesi açısından da çok büyük önemi vardır. Azerbaycan'da ağız araştırmaları XIX. Yüzyıldan itibaren yapılmaya başlamıştır. İlk önce Azerbaycan'ın Guba ve Derbent ağızları ve Güneyde yaşayan Azerbaycanlıların ağızları araştırılmaya başladı. Fakat bu araştırmalar dağınık şekilde, tek-tek ağızların öğrenilmesine yönelmişti. Zamanla incelemeler genişledikçe araştırmacılar yakın bölgelerde yaşayan insanların konuşmalarının benzer özelliklerini fark ettiler ve ağızların sistemli şekilde, benzer özelliklerine göre birleştirilerek gruplar halinde araştırılmasının çok daha iyi sonuçlar vereceği kanısına vardılar. Azerbaycan'da ağız araştırmalarının en geniş şekilde yapıldığı zaman Sovyetler döneminde, yani 1940'lı yıllardan sonra oldu. Dolayısıyla ağızların tasnifi konusu da bu zaman gündeme geldi. Özellikle 1945 yılında Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi'nin oluşturulmasından sonra bu alanda çalışmalar daha da hızlandı. 1941 yılında Azerbaycan'ın ağız araştırmaları alanında en ünlü dilbilimcisi Profesör Memmedağa Şiraliyev ilk olarak ağızların tasnifini yaparak Azerbaycan dili ağızlarını tarihî-coğrafi

özelliklerine göre Kuzey, Güney, Doğu ve Batı olmakla dört ağız grubunda topladı. Profesör Şiraliyev'in bu tasnifi uzun bir zaman Azerbaycan diyalektolojisinde kullanıldı ve yapılan ağız araştırmaları bu tasnif üzerinden yürütüldü. Bu tasnif ağızların öğrenilmesinde yeni bir dönem açmakla birlikte onun bazı eksiklikleri de vardı. Öncelikle M. Şiraliyev bu sınıflandırmayı yaptığı dönemde Azerbaycan dilinin tüm ağızları üzerinde incelemeler yapılmamıştı ve bu yüzden de buraya Derbent, Irak'taki Azerbaycan ağızları, Batı Azerbaycan ağızları ve Güney Azerbaycan'daki bazı ağızlar dâhil edilmemiştir. Fakat bu tasnif kendi alanında bir ilk olması ve ağız araştırmaların yön vermesi açısından çok değerli bir çalışma idi. Günümüzde de yapılan araştırmalarda bu tasnif kullanılmaktadır.

1989 yılında ünlü Türkolog Gerhard Doerfer Azeri Türkçesi adlı makalesinde yeniden Azerbaycan dili ağızlarının tasnifi konusuna değinerek on dört gruptan oluşan yeni sınıflandırma yaptı. Bu sınıflandırma Şiraliyev'in tasnifine nazaran daha geniş kapsamlı idi ve araştırmacı buraya Azerbaycan dilinin tüm ağızlarını dâhil etmişti. Bu tasnifte ağızlar Doğu grubu (Derbent, Guba, Şamahtı, Bakı, Salyan, Lenkeran ağızları), Batı grubu (Gazah, Ayrım, Borçalı ağızları), Kuzey grubu (Zagatala, Nuha ve Gutgaşen ağızları), Güney grubu (İrevan, Nahçıvan, Ordubad ağızları), Merkezî grub (Gence ve Şuşa ağızları), Kuzey Irak grubu, Kuzey Batı İran grubu (Tebriz, Urmiya Gezin ağızları), Güney Doğu Hazar grubu (Galugah ağızları), Doğu Anadolu grubu, Kaşkay grubu, Aynallu grubu, Songur grubu, Gumun güneyindeki ağızlar grubu, Kabil Afşar grubu şeklinde sınıflandırılmıştır. G. Doerfer kendi araştırmasında Azerbaycan dilinin ağızlarının konuşulduğu tüm bölgeleri kapsamaya çalışmış ve bu konuda başarılı bir inceleme ortaya koymuştur. Çünkü bu devirde artık bu bölgelerin tümündeki ağızlar incelemişti ve bu da G. Doerfer'in araştırmasında değerli ve oldukça detaylı bir tasnif olarak sunulmuştur.

Azerbaycan dilin ağızları üzerinde 1980'li yıllardan sonra daha geniş araştırmalar yapılmaya başlamıştı. Bu zaman artık hem Azerbaycan sınırları içerisinde bulunan, hem de diğer ağızlar incelenerek diyalektoloji açısından önemli ve değerli eserler yazıldı. Bu eserler sayesinde ağızların tasnifi meselesi yeniden gündeme geldi ve konuyu günümüz koşulları açısından inceleme artık bir ihtiyaç halini aldı. 1999 yılında Profesör Elbrus Azizov Azerbaycan dilinin tarihi diyalektolojisi eserinde yeniden tasnif konusuna değinerek ağızların yeni sınıflandırılmasını yapmıştır. Bu araştırmada o da M. Şiraliyev'in araştırmalarında olduğu gibi ağızları tarihî-coğrafi açıdan toplayarak çok fazla detaylara girmeden genel olarak üç grup halinde tasnif etmiştir. Güney grubu (Nahçıvan'da içinde olmakla Araz nehrinin sol kıyısı ve Muğandan güneyde olan ağızlar), Batı grubu veya Orta grup (Kür ve Araz nehirleri arasındaki bölgelerde olan ağızlar), Kuzey Doğu grubu (Kür nehrinin kuzeyindeki bölgelerde olan ağızlar). E. Azizov kendi tasnifinde ilk defa bu grupların içinde bulunan ağızların her birinin birbirinden ve yazı dilinden farklı özelliklerini detaylı bir şekilde sunarak Azerbaycan dili ağızlarının hem tarihî hem de günümüzdeki durumu hakkında geniş araştırmalar yapmıştır. Aynı zamanda daha önceki araştırmalarda değinilmemiş bir konuyu da tespit ederek Azerbaycan dilinde geçiş tipli ağızların da olduğu tezini ileri sürmüştür. E. Azizov'a göre bu ağızlar farklı ağız gruplarının arasındaki bölgelerde konumlanır ve her iki gruba ait özellikleri taşımaktadır. Buraya Şeki-Zagatala, Kür ve Araz nehirleri kıyısında, Muğan bölgesinde olan bazı ağızlar dâhildir. E. Azizov'un bu eseri ağız araştırmalarında yeni bir dönemin başlanmasına vesile oldu. Bundan sonra ağızlar daha geniş ve kapsamlı bir biçimde, aynı zamanda diğer Türk dillerinin ağızları ile karşılaştırmalı şekilde incelenmeye başlandı.

2006 yılında Türkoloji alanındaki araştırmaları ile tanınan Lars Yohanson Azerbaycan Dili adlı bilimsel makalesinde yeniden ağızların sınıflandırılması konusuna değinerek burada üç ağız grubu olduğunu göstermiştir. Kuzey grubu, Güney grubu ve Doğu Anadolu grubu. Makalede bu grupların her birinin içinde bulunan ağızlar ve onlar hakkında kapsamlı bilgi de sunulmuştur.

2019 yılında Profesör Muharrem Memmedli Azerbaycan diyalektolojisi eserinde bir daha ağızların tasnifi konusunu ele alarak daha çok E. Azizov'un sınıflandırmasına istinaden ağızları Kuzey Doğu grubu, Batı grubu ve Güney grubu olmakla üç grupta toplamıştır. M. Memmedli'nin tasnifinde de karışık ve geçiş tipli ağızlar olduğu vurgulanmaktadır. Ağızların tasnifi konusunda yapılan araştırmalar bu alanda sistemli incelemelerin yürütülmesi açısından çok önemlidir. Çünkü ağızların yazı dilinden ve birbirinden farklı özelliklerini belirlemek bu şekilde daha kolay oluyor. Azerbaycan'da yapılan ağız araştırmaları günümüzde de Türk dilleri ile karşılaştırılmalı şekilde devam etmektedir.

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Türkçe Dil Bilinç Düzeylerinin Belirlenmesi: Bir Karma Yöntem Araştırması

Bünyamin SARIKAYA¹ ve Yunus ŞAKİROĞLU²

Öz

Bu araştırmada amaç, Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe dil bilinci düzeylerini çeşitli değişkenlere göre tespit etmek ve Türkçe dil bilinci ile ilgili görüşlerini belirlemektir. Çalışma, 4 farklı devlet üniversitesinde öğrenim gören 249 Türkçe öğretmeni adayı ile yürütülmüştür. Çalışmada Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe dil bilinci durumlarının ne düzeyde olduğu, bu adayların Türkçe dil bilinci durumlarının cinsiyete, sınıf düzeylerine, anne-baba eğitim durumlarına göre değişip değişmediği tespit edilmiştir. Ayrıca Türkçe dil bilinci kavramının onlar için ne anlam ifade ettiği ve zaman ve teknolojinin ilerlemesiyle bireylerde Türkçe dil bilincinin zayıflayıp zayıflamayacağı konusunda ne düşündükleri sorulmuştur. Çalışmada karma yöntem kullanılmıştır. Veriler Yaman (2011) tarafından geliştirilen "Türkçe Bilinci Ölçeği" ve araştırmacıların geliştirdikleri Görüş Alma Formu ile toplanmıştır. Çalışma sonucunda Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe dil bilinci düzeylerinin "yüksek" olduğu ve cinsiyet, anne, baba eğitim durumlarına göre farklılaşmadığı ancak sınıf düzeyine göre farklılaştığı tespit edilmiştir. Ayrıca Türkçe öğretmeni adaylarından alınan görüşler doğrultusunda Türkçe dil bilinci kavramının kendileri için farklı anlamlara geldiği ve Türkçe öğretmeni adaylarının büyük çoğunluğunun zaman ve teknolojinin ilerlemesiyle bireylerde Türkçe dil bilincinin zayıflayacağını düşündüğü de saptanmıştır. Çalışma alan yazın doğrultusunda tartışılmış ve öneriler sunularak bitirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Türkçe, dil, dil bilinci, Türkçe dil bilinci

Determining Preservice Turkish Teachers' Awareness of Turkish Language: A Mixed-Method Study

Abstract

This study investigated preservice Turkish teachers' awareness of the Turkish language based on different variables and looked into their views on the topic. The sample consisted of 249 preservice Turkish teachers from four public universities. This study determined how aware participants were of Turkish and whether their views depended on gender, grade level, and parents' education. The study also addressed what the concept of "Turkish language awareness" meant to them and whether they thought time and advances in technology would make people less and less aware of Turkish. The study adopted a mixed research design. Data were collected using an Opinion Form developed by the researchers and the Turkish Consciousness Scale developed by Yaman (2011). The results showed that participants were highly aware of Turkish and that their awareness did not depend on gender and parents' education levels. However, their awareness of Turkish depended on grade level. Moreover, participants stated that the concept of "Turkish language awareness" meant different things to them. Most participants believed that people would become less and less aware of Turkish with time and advances in technology. The results were discussed based on the literature, and recommendations were made.

Key Words: Turkish, language, language awareness, Turkish language awareness

Atıf İçin / Please Cite As:

Sarikaya, B. ve Şakiroğlu, Y. (2021). Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe dil bilinç düzeylerinin belirlenmesi: Bir karma yöntem araştırması. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(ÖS), 40-52.

Geliş Tarihi / Received Date: 15.09.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 19.11.2021

¹ Doç. Dr. - Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi, b.sarikaya@alparslan.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-8393-7127

² Arş. Gör. - Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi, y.sakiroglu@alparslan.edu.tr

 ORCID: 0000-0001-6151-7984

Giriş

Dil, sözcüklerin mantıksal bir örüntü ile arka arkaya sıralanmasıdır. “Dil, insanların bilgi, duygu, düşünce ve isteklerini ifade etmek ve aynı zamanda başkalarının bilgi, duygu, düşünce ve isteklerini öğrenmesi için kullanılan ve belli becerileri kazanmayı gerektiren bir sistemdir” (Aydeniz ve Haydaroglu, 2021, s. 202). Her dil, evreni kendine göre duyumsar ve kendine özgü bir şekilde yorumlar. İnsanoglu, anlam evrenini ana dili vasıtasıyla yaptığı duyumsal, düşünsel, bildirimsel ve duygusal alışverişlerle inşa eder. Ana dili hissi, bebeklik ile başlar ve bilincini/bilinçaltını çevreleyerek ömrü boyunca gelişir (Adalı, 1983; Özdemir, 1983; Kırkkılıç ve Ulaş, 2003).

Toplumların kültürel birikimlerini nesilden nesile aktaran, onları birbirlerinden farklı yapan ve basit insan toplulukları olmaktan kurtaran dil; bir milletin var oluş kaynağı ve var olma sebebidir (Kaplan, 1996; Sever, 2001). Zira her şey dilde kendini bulur (Temizyürek, 2008). Dil; insanların dünyaya geldiği andan itibaren içinde bulunduğu topluma uyum sağlamasını, o toplumun değer ve değer yargılarını anlayıp hayatını bu yönde devam ettirmesini, diğer bireylerle sağlıklı şekilde iletişime geçebilmesini sağlayan en önemli araçlardan biridir (Yaman, 2011; Göçer, 2013). Toplumsal yaşantımızda büyük öneme sahip olan dil; günümüzde küreselleşme, sosyo-kültürel, siyasi, bilimsel ve teknolojik gelişme ve değişimlerden önemli ölçüde etkilenmektedir.

Devamlı gelişen, canlı bir varlık olan dilin gelişimini etkileyen etmenlere bakmak gerekir. Bu bağlamda dili etkileyen etmenler kısaca “1. Kültürel gelişmeler 2. Ekonomik gelişmeler 3. Teknolojik gelişmeler 4. Siyasî gelişmeler 5. Sosyal gelişmeler” (Demirbağ, 2002, s. 126) olarak sıralanabilir. Dil farkındalığı ya da dil duyarlılığı olarak da ifade edilen dil bilincinin, dili etkileyen etmenlerden bağımsız olarak oluşması ve gelişmesi büyük önem arz etmektedir.

Bilinç kelimesi, Büyük Türkçe Sözlükte (TDK, 2020) “insanın kendisini ve çevresini tanıma yeteneği; temel bilgi, temel görüş; algı ve bilgilerin zihinde duru ve aydınlık olarak izlenme süreci, şuur” şeklinde tanımlanmaktadır. Dil bilinci ise “bireyin kullandığı dile ve bu dilin kullanım alanlarına ilişkin duyarlılığı” (Erdem ve Eskimen, 2019, s. 24) olarak tanımlanabilir. Dil bilinci, bireysel olarak bilinçli olmanın yanı sıra toplumsal bir bilinci de gerektirir. Zira “toplumların ortak bilincinde (kolektif bilinç) dilin yaratıcı bir rolü vardır. Humboldt’a göre toplumların dünya görüşleri, dillerinden farklı olamayacaktır. Gerçekten de her dil kendi dünyasını inşa eder. Toplumların hayata dair tasavvurları, hayatı algılayışları dille ifadesini bulurken dilin kendisi de bu anlayıştan bağımsız değildir” (Eryılmaz, 2017, s. 2).

Sağlıklı bir iletişimin yolu dili iyi kullanmaktan geçer. Bunun için de iyi bir dil bilincine sahip olmak gerekmektedir. Dil öğretmenin, özellikle ana dili öğretmenin ilk ve en önemli ön koşulu iyi bir dil bilincine sahip olmaktır. Dil öğrencilerinin bu ön koşulu sağlayacak donanım ve duyarlılığa sahip olmaları büyük önem arz etmektedir. Birey, var olma sebeplerinden biri olan ana diline karşı duyarlı olmalıdır. Zira bireyin yaşamı boyunca kullanacağı dile karşı meydana gelen duyarsızlıklar, dile büyük ölçüde zarar verir. Bu da dilde yozlaşmaya, önemini kaybetmeye ve sonucunda ölü diller arasına katılmaya neden olabilir (Bulut ve Coşkun, 2020, s. 1131).

Dil bilincine sahip birey, dilini doğru kullanmaya itina gösterir ve buna bağlı olarak hem dilini korur hem de dilinin sağlıklı bir biçimde gelişmesine katkı sunar. “Dilin kusurlu olması bireylerin dil eksikliğinden kaynaklanan bir durumdur. Dilin kurallarını, inceliklerini yeterince bilen bireyler dili daha etkili ve güzel kullanır” (Gövsa, 2005 Akt: İpek, 2015, s. 35).

Alanyazında yapılan bazı araştırmalarda, dil bilinci yüksek olan kişilerin dili öğrenme süreçlerinde çok daha başarı gösterdiği tespit edilmiştir (Leow 1997; Rosa ve O’Neill 1999; Abu Radwan, 2005; Robinson 2005). Bir başka çalışmada ise, dili üst seviyelerde kullanan bireylerin kendi dil farkındalıklarını da arttırdıkları sonucuna ulaşılmıştır (Gass vd., 2003). Borg (1994 Akt: Erdem ve Eskimen, 2019, s. 25) dil bilinci yüksek kişilerin diğer bireylerden aşağıdaki özellikler bakımından daha avantajlı olduğunu ifade etmiştir:

1. Dil bilinci yüksek kişiler, dili yaşayan ve gelişebilen bir olgu olarak algırlar ve onu çok yönlü olarak kullanabilirler.
2. Dil bilinci yüksek kişiler, ana dili ve diğer diller arasında çözümlenmelere ve karşılaştırmalara dayanan konuşmalar yapabilirler.
3. Dil bilincine sahip öğrenenler, inceleme ve keşfetmeyi bir gereklilik olarak görürler.

4. Dil becerilerini geliştirmeyi aynı zamanda anlamlandırmayı amaçlarlar.
5. Dil bilinci yüksek kişiler, bilişsel ve duyuşsal düzeye yükselmeyi hedeflerler.

Ülkemizde Türkçeye karşı gösterilen duyarsız tutumun ve sorunların temelinde yeni kuşaklara iyi bir Türkçe eğitimi verilmemesi yatmaktadır. “Bir toplum ki, bireyleri kendi ana dilini doğru konuşup yazamaz, doğru dürüst bir eğitimden yoksundur- çünkü öğretecek olan kişinin kendisi bilmiyor-peki o toplum nasıl kalkınacak ve nasıl çağdaş uygarlık düzeyine ulaşacaktır” (Ateş, 2010, s. 18). “Öğretmen anadili bilincine ve duyarlılığına sahipse anadilinin bütün inceliklerini kullanarak öğrencisine model olabilir ve bu sevgiyi, bilinci, duyarlılığı öğrencilerinde oluşturabilir. Sahip olunmayan duyarlılık ve bilincin aktarılması söz konusu değildir” (Kolaç, 2008, s. 442). Bu konudaki en büyük sorumluluk öğretmen yetiştiren eğitim kurumlarına düşmektedir. Branş ayırmaksızın tüm öğretmen ve öğreticiler Türkçeyi doğru ve kurallara uygun kullanabilmeli, öğrencilerine Türkçeyi kullanmalarında bu anlamda önyak olmalıdırlar. Türkçenin bilinçli bir biçimde kullanılabilmesi ve yabancı dillerin tehditlerinden korunması için Türkçeyi kullanan, öğreten ve öğrenenlerin dili kullanım bilincine sahip olmaları hayati derecede önem arz etmektedir. “Öğretmen anadili bilincine ve duyarlılığına sahipse anadilinin bütün inceliklerini kullanarak öğrencisine model olabilir ve bu sevgiyi, bilinci, duyarlılığı öğrencilerinde oluşturabilir. Sahip olunmayan duyarlılık ve bilincin aktarılması söz konusu değildir” (Kolaç, 2008). Bu anlamda Türkçe öğretmenleri, temel sorumluluklarının farkında olmalıdırlar ve bu öğretmenlerin yetiştikleri kurumlarda öğrenim gören Türkçe öğretmeni adaylarından da aynı sorumlu tavır beklenmelidir (Tekşan ve Kanık Uysal, 2018, s. 267).

Alanyazın incelendiğinde, dil bilinci ve Türkçe dil bilinci hakkında yapılan çalışmaların olduğu ve bunların çok az kısmının Türkçe dil bilinci ile ilgili olduğu saptanmıştır. Ana dili bilincinin ortaokullarda kazandırılmasının amaçlandığı (Baskın ve Demir, 2017); bireylerde dil bilincinin ele alındığı (İpek, 2015); Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni adaylarının dil bilinci düzeylerinin incelendiği (Arslan ve Kılıç, 2012; Tekşan ve Kanık Uysal, 2018; Erdem ve Eskimen, 2019; Bulut ve Coşkun, 2020); üniversite öğretim elemanlarının dil bilinci ve Türkçe kullanım duyarlılığının araştırıldığı (Kızıltan ve Yangın Ersanlı, 2008); sözcük öğretimi yoluyla ortaokullarda Türkçe dil bilincinin incelendiği (Demir, 2016); Eski Türk Edebiyatında Türk dili bilincinin konu alındığı (Taşkesenlioğlu, 2020); kuşaklararası karşılaştırmanın yapıldığı (Şenyuva vd., 2017) çalışmalar bulunmaktadır. Ancak Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe dil bilinç düzeylerinin belirlenmesinde karma yöntem araştırmasının yapıldığı herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmanın bu yönüyle alanyazına katkıda bulunması hedeflenmektedir.

Bu çalışmada amaç, Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe dil bilinci düzeylerini çeşitli değişkenlere göre tespit etmek ve Türkçe dil bilinci ile ilgili görüşlerini belirlemektir. Araştırmanın alt problemleri aşağıda yazılan şekilde oluşturulmuştur:

1. Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe dil bilinci durumları ne düzeydedir?
2. Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe dil bilinci durumları cinsiyete göre değişmekte midir?
3. Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe dil bilinci durumları sınıfa göre değişmekte midir?
4. Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe dil bilinci durumları anne eğitim durumuna göre değişmekte midir?
5. Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe dil bilinci durumları baba eğitim durumuna göre değişmekte midir?
6. Türkçe dil bilinci kavramı sizin için ne anlam ifade ediyor?
7. Zaman ve teknolojinin ilerlemesiyle bireylerde Türkçe dil bilincinin zayıflayacağını düşünüyor musunuz? Neden?

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırmada, karma araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde nitel ve nicel veriler birlikte ya da sıralı olarak toplanıp analiz edilmektedir (Creswell ve Plano Clark, 2014). Araştırmanın nicel boyutunda nicel araştırma tekniklerinden tarama modeli uygulanmıştır. Araştırmanın nitel boyutunda ise görüşme yöntemi uygulanmıştır. Görüşme için yarı yapılandırılmış sorulardan oluşan ve araştırmacılar tarafından geliştirilen görüşme formu kullanılmıştır. Elde edilen veriler, içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir.

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu 2020-2021 öğretim yılı bahar döneminde 4 farklı devlet üniversitesinde öğrenim gören Türkçe öğretmeni adayları oluşturmaktadır. Çalışma grubu 182 kadın, 67 erkek Türkçe öğretmeni adayından oluşmaktadır. Çalışmaya katılım konusunda gönüllülük esas alınmıştır.

Veri Toplama Araçları

Çalışmada 2 farklı veri toplama aracı kullanılmıştır. Nicel verilerin toplanmasında Yaman (2011) tarafından geliştirilen ve 17 sorudan oluşan ‘‘Türkçe Bilinci Ölçeği’’ kullanılmıştır. Geçerliliği ve güvenilirliği sağlanan ölçek 5’li likert hazırlanmıştır. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 85, en düşük puan ise 17’dir. Ölçekten alınan yüksek puan Türkçe dil bilinci düzeyinin yüksek olduğunu, düşük puan ise Türkçe dil bilincinin zayıf olduğunu göstermektedir. Yazar tarafından yapılan çalışmada ölçeğin iç tutarlılık katsayısı (Cronbach Alpha) ,88 bulunurken (Yaman, 2011) bu çalışma için ölçeğin iç tutarlılık katsayısı (Cronbach Alpha) ,89 olarak bulunmuştur.

Nitel verilerin toplanmasında ise araştırmacılar tarafından geliştirilen ‘‘Görüşme Formu’’ kullanılmıştır. Formun hazırlanması aşamasında alan yazın detaylı bir şekilde incelenmiş ve bir soru havuzu oluşturulmuştur. Hazırlanan form 3 Türkçe Eğitimi alan uzmanının görüş ve önerilerine sunulmuştur. Uzmanlardan gelen dönütler ışığında görüşme formuna son şekli verilmiştir.

Verilerin Toplanması

Araştırma kapsamında çalışma grubunda yer alan Türkçe öğretmeni adaylarına ölçme araçları pandemi dolayısıyla elektronik sistem üzerinden ulaştırılmıştır. Ölçme araçları, Google Formlar ve e-posta aracılığıyla gönderilmiştir. Bu süreçte araştırmacılar Türkçe öğretmeni adaylarıyla görüşme halinde olmuş ve anlaşılmayan hususlar olduğunda kendilerine gerekli açıklamaları yapmışlardır.

Verilerin Analizi

Çalışmada nicel verilerin analizi yapılırken elde edilen ölçek formları SPSS 21 paket programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Analiz yapılmadan önce Cronbach’s Alpha aracılığıyla verilerin güvenilirliğine bakılmıştır. Bu çalışmada güvenilirlik ,89 çıkmıştır. Ayrıca normallik testi yapılmış, verilerin normal dağıldığı görülmüş, bu nedenle analiz için parametrik testlerden t-Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi olan One Way Anova Testi kullanılmıştır.

Nitel verilerin analizinde ise nitel çözümlene tekniklerinden içerik analizinden yararlanılmıştır. ‘‘İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde organize ederek yorumlamaktır’’ (Yıldırım ve Şimşek, 2006).

İçerik analizi yapılırken verilerdeki temaların tespit edilmesi, verilerin temalara göre ayrılması, bulguların değerlendirilmesi/yorumlanması aşamaları izlenmiştir. Araştırmada, Türkçe öğretmeni adaylarının görüşlerinden örnek cümleler de verilmiştir. Araştırmanın güvenilirliğini arttırmak için Türkçe öğretmeni adaylarının cümlelerinden doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Alıntıların hangi Türkçe öğretmeni adayına ait olduğunu belirtmek için her alıntının sonunda K1, K2...biçiminde kodlama yoluna gidilmiştir.

Bulgular

Çalışmada ulaşılan bulgular alt problemler bağlamında sunulmuştur.

Birinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Çalışmanın birinci alt problemi, *Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe dil bilincinin ne durumda olduğuna* ilişkindir. Buna yönelik bulgular Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. *Türkçe Öğretmeni Adaylarının Türkçe Dil Bilinciyle İlgili Betimsel İstatistikler*

	N	$\bar{X}$	S	Anlamı
Toplam	249	64,88 3,76	11,58	Çoğu zaman katılıyorum (yüksek)

Tablo 1’de Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe dil bilinci ile ilgili betimsel istatistikleri yer almaktadır. Buna göre ölçekten alınacak en yüksek puanın 85, en düşük puanın ise 17 olduğu düşünüldüğünde öğretmen adaylarının Türkçe dil bilinci ortalamalarının 85 üzerinden 64,88; 5 üzerinden

ise 3,76 ortalamaya karşılık geldiği görülmektedir. Dolayısıyla bu değer “çoğu zaman katılıyorum” seçeneğine denk geldiği ve “yüksek” olduğu tespit edilmiştir.

İkinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Çalışmanın ikinci alt problemi, *Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe dil bilincinin cinsiyete göre farklılaşmış farklılaşmadığına* ilişkindir. Buna yönelik bulgular Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. *Türkçe Öğretmeni Adaylarının Cinsiyete Göre Türkçe Dil Bilinci Arasındaki Farkı Belirten Bağımsız Ölçümler t-Testi*

Cinsiyet	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p
Kadın	182	65,54	10,84	247	1,499	,135
Erkek	67	63,07	13,32			

Tablo 2’ye göre Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe dil bilinçlerinin cinsiyete göre farklılık arz etmediği görülmektedir [$t_{(247)} = 1,499$, $p > ,05$ ($p = ,135$)]. Kadın öğretmen adaylarının puan ortalaması 65,54 iken erkek öğretmen adaylarının puan ortalaması 63,07’dir. Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe dil bilinci puanlarının birbirine yakın olduğu ve cinsiyete göre farklılık arz etmediği buradan da anlaşılmaktadır.

Üçüncü Alt Probleme Yönelik Bulgular

Çalışmanın üçüncü alt problemi, *Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe dil bilincinin sınıf düzeylerine göre farklılık arz edip etmediğine* ilişkindir. Buna yönelik bulgular Tablo 3a ve 3b’de yer almaktadır.

Tablo 3a. *Türkçe Öğretmeni Adaylarının Sınıf Seviyelerine Göre Türkçe Dil Bilinçleri İle İlgili Betimsel İstatistikler*

Okullar	N	$\bar{X}$	S
1. sınıf	68	60,92	1,52
2. sınıf	26	65,61	2,31
3. sınıf	59	10,53	1,37
4. sınıf	96	11,58	1,11
Toplam	249	64,88	11,58

Tablo 3b. *Türkçe Öğretmeni Adaylarının Sınıf Seviyelerine Göre Türkçe Dil Bilinçleri Arasındaki Farkı Belirten Tek Faktörlü Varyans Analizi (One-Way Anova) Testi*

Varyansın kaynağı	Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	p	Anlamlı fark
Gruplararası	1513,149	3	504,383	3,890	,010	1.sınıf-3.sınıf
Gruplarıçi	31770,473	245	129,675			1.sınıf-4.sınıf
Toplam	33283,622	248				

Tablo 3b’ye bakıldığında Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe dil bilincinin sınıf seviyelerine göre farklılık arz ettiği görülmektedir [$F(3, 245)=3,890$, $p < ,05$ ($p = ,010$)]. Yani öğretmen adaylarının Türkçe dil bilinci, sınıf seviyelerine göre farklılaşmaktadır. Farkın hangi sınıflar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Tukey testinin sonuçlarına göre bu farkın 1.sınıf ile 3.sınıf; 1.sınıf ile 4.sınıf Türkçe öğretmeni adayları arasında olduğu görülmektedir. Bu farklılık, seviyesi daha iyi olan sınıfların lehinedir. Tablo 3a’da yer alan betimsel istatistiklerdeki ortalamalarda da bunu görmek mümkündür.

Dördüncü Alt Probleme Yönelik Bulgular

Çalışmanın dördüncü alt problemi, *Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe dil bilincinin anne eğitim durumlarına göre farklılık arz edip etmediğine* ilişkindir. Buna yönelik bulgular Tablo 4a ve 4b’de yer almaktadır.

Tablo 4a. *Türkçe Öğretmeni Adaylarının Anne Eğitim Durumlarına Göre Türkçe Dil Bilinci İle İlgili Betimsel İstatistikler*

Okullar	N	$\bar{X}$	S
Okur-yazar değil	81	62,81	1,50
İlköğretim mezunu	109	65,79	0,99
Ortaöğretim mezunu	38	63,92	1,87
Yükseköğretim mezunu	21	69,90	1,55
Toplam	249	64,88	0,73

Tablo 4b. *Türkçe Öğretmeni Adaylarının Anne Eğitim Durumlarına Göre Türkçe Dil Bilinci Arasındaki Farkı Belirten Tek Faktörlü Varyans Analizi (One-Way Anova) Testi*

Varyansın kaynağı	Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	p	Anlamlı fark
Gruplararası	1000,681	3	333,560	2,531	,058	Okur-yazar değil-
Gruplarıçi	32282,942	245	131,767			Yükseköğretim
Toplam	33283,622	248				mezunu

Tablo 4b'ye bakıldığında Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe dil bilincinin anne eğitim durumlarına göre farklılaşmadığı ancak elde edilen p değerinin anlamlı farklılık değerine çok yakın olduğu görülmektedir [$F(3, 245)=2,531, p > ,05 (p = ,058)$]. Yani öğretmen adaylarının Türkçe dil bilinci, annelerinin eğitim durumuna göre önemli bir farklılık arz etmekte birlikte bu farklılık istatistiksel olarak anlamlı değildir. Farklılığın anlamlılık sınırına çok yakın olması nedeniyle Games-Howell testinin sonuçlarına da bakılmış okur-yazar olmayanlarla yükseköğretim mezunları arasında anlamlı bir farklılığın olduğu saptanmıştır. Bu farklılık yükseköğretim mezunlarının lehinedir ($,009$).

Beşinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Çalışmanın beşinci alt problemi, *Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe dil bilincinin baba eğitim durumlarına göre farklılık arz edip etmediğine* ilişkindir. Buna yönelik bulgular Tablo 5a ve 5b'de yer almaktadır.

Tablo 5a. *Türkçe Öğretmeni Adaylarının Baba Eğitim Durumlarına Göre Türkçe Dil Bilinci İle İlgili Betimsel İstatistikler*

Okullar	N	$\bar{X}$	S
Okur-yazar değil	27	63,11	14,04
İlköğretim mezunu	112	65,28	10,51
Ortaöğretim mezunu	77	64,58	12,07
Yükseköğretim mezunu	33	65,70	12,08
Toplam	249	64,88	11,58

Tablo 5b. *Türkçe Öğretmeni Adaylarının Baba Eğitim Durumlarına Göre Türkçe Dil Bilinci Arasındaki Farkı Belirten Tek Faktörlü Varyans Analizi (One-Way Anova) Testi*

Varyansın kaynağı	Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	p	Anlamlı fark
Gruplararası	130,865	3	43,622	,531	,809	---
Gruplarıçi	33152,757	245	135,317			
Toplam	33283,622	248				

Tablo 5b'ye bakıldığında Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe dil bilincinin baba eğitim durumlarına göre farklılık arz etmediği görülmektedir [$F(3, 245)= ,531, p > ,05 (p = ,809)$]. Yani öğretmen adaylarının Türkçe dil bilinci, baba eğitim durumlarına göre farklılaşmamaktadır. Tablo 5a'da yer alan betimsel istatistiklerdeki Türkçe dil bilinci puanlarının birbirine yakın olduğu ve baba eğitim durumlarına göre farklılık arz etmediği buradan da anlaşılmaktadır.

Altıncı Alt Probleme Yönelik Bulgular

Çalışmanın altıncı alt problemi, *Türkçe dil bilinci kavramının Türkçe öğretmeni adayları için ne anlam ifade ettiğine* ilişkindir. Buna yönelik bulgular Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. *Türkçe Dil Bilinci Kavramının Türkçe Öğretmeni Adayları İçin Ne Anlam İfade Ettiği*

No	Temalar	f
1	Türkçenin kurallarına uymak / Türkçenin doğru kullanılması	58
2	Kimlik / benlik olarak görülmesi	32
3	Dilimize / Türkçeye sahip çıkmak	31
4	Milletin, devletin geleceği olarak görülmesi / Var olma sebebi	27
5	Bilinçli olma hali / Farkındalık	20
6	Türkçenin devamlılığı	8
7	Milli kültürü temsil etmesi	8
8	Her şey olarak görülmesi	6
9	Ana dilin farkında olmak	6
10	Nitelikli bir iletişim	6
11	Değerlerimizin farkında olmak / Değerlerimize sahip çıkmak	5
12	Yabancı dillerden arınma	5
13	Birlik olma / bir olma	4
14	Bireyin kendini ifade edebilmesi	3
15	Miras olarak kabul edilmesi	3
16	Dilimize hâkim olma	2
17	Bilinçli bireyler yetiştirmek	1
18	Herkesin Türkçe konuşması	1
19	Kişiliğin gelişimi	1
20	Manevi bir değer	1

Tablo 6 incelendiğinde Türkçe öğretmeni adaylarından alınan görüşler doğrultusunda Türkçe dil bilinci kavramının kendileri için farklı anlamlara geldiği görülmektedir. Türkçe dil bilinci kavramı Türkçe öğretmeni adayları için en fazla “*Türkçenin kurallarına uymak/Türkçenin doğru kullanılması*” (f=58) anlamlarına gelmektedir. Bunu “*Kimlik/benlik olarak görülmesi*” (f=32) “*Dilimize/Türkçeye sahip çıkmak*” (f=31) “*Milletin, devletin geleceği olarak görülmesi/Var olma sebebi*” (f=27) “*Bilinçli olma hali/Farkındalık*” (f=20) temaları izlemektedir. Araştırma kapsamında bu soruya yönelik kimi Türkçe öğretmeni adaylarının görüşleri aşağıda verilmiştir:

“*Benim için Türkçe dil bilinci, dilin doğru ve belli kurallar çerçevesinde kullanılmasıdır.*” (K191)

“*Duygularımızı, düşüncelerimizi, bilgilerimizi aktarırken Türkçenin inceliklerine, kurallarına uygun bir anlatım biçimi tercih ederek bunu kullanmak.*” (K12)

“*Türkçeyi bilinçli bir şekilde kullanmak ve dili kurallarına uygun bir şekilde kullanımını yaygınlaştırmak. Türkçeye zarar verebilecek konuşmalardan ve yanlış kullanımlardan kaçınmak.*” (K50)

“*Türkçeyi imla kurallarını dikkate alarak ve içeriğe özen göstererek dilini en güzel şekilde kullanması demek.*” (K77)

“*Kurulan cümlelerde Türkçe kelimelere ve dil kurallarına yer vermek ve bunu günlük hayatta kullanabilmek.*” (K167)

“*Türkçe dil bilinci benim için varlığımın gerçekliğini ifade eder. Bir dile sahip olmak bir ülkeye sahip olmak her zaman var olmanın toplumsal yapı için gerekli maddelerindedir.*” (K247)

Yedinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Çalışmanın yedinci alt problemi, *Zaman ve teknolojinin ilerlemesiyle bireylerde Türkçe dil bilincinin zayıflayacağını düşünüyor musunuz? Neden?* sorusudur. Buna yönelik bulgular Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7. *Türkçe Öğretmeni Adaylarının Zaman ve Teknolojinin İlerlemesiyle Bireylerde Türkçe Dil Bilincinin Zayıflayacağını Düşünüp Düşünmeme Durumları*

No	Temalar	f
1	Evet / Düşünüyorum	230
2	Hayır / Düşünmüyorum	19

Tablo 7 incelendiğinde Türkçe öğretmeni adaylarının büyük çoğunluğunun (f=230) zaman ve teknolojinin ilerlemesiyle bireylerde Türkçe dil bilincinin zayıflayacağını düşündüğü görülmektedir. Bireylerde Türkçe dil bilincinin zayıflayacağını düşünmeyen Türkçe öğretmeni adaylarının sayısı ise çok azdır (f=19).

“Zaman ve teknolojinin ilerlemesiyle bireylerde Türkçe dil bilincinin zayıflayacağını düşünüyor musunuz? Neden?” sorusunun “Neden” kısmına yönelik bulgular Tablo 8 ve Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 8. *Türkçe Öğretmeni Adaylarının Zaman ve Teknolojinin İlerlemesiyle Bireylerde Türkçe Dil Bilincinin Zayıflayacağını Düşünme Durumlarına (Evet/ Düşünüyorum) Yönelik Gerekeçleri*

No	Temalar	f	
1	Evet / Düşünüyorum	Yabancı sözcüklerin / dillerin fazla kullanılması	64
		Teknolojinin yaşamımızda daha fazla yer tutacak olması / Teknoloji faktörü	61
		Özenti / Popüler kültür	23
		Sosyal medya faktörü	22
		Teknolojik üretimde geri kalmamız	15
		Türkçenin kurallarına olan hâkimiyetin giderek azalması	11
		Küreselleşme	10
		Tembellik / Kolaya kaçma	7
		Kültürel yozlaşma	6
		Kitle iletişim araçlarının varlığı	6
		Sorgulamayan bir neslin oluşması / Bilinç eksikliği	5
		Toplumun giderek bunu kanıksaması	5
		Her şeyin tek tipe dönüşmesi/dönüşecek olması	4
		Türkçeye sahip çıkan insan sayısının az olması	3
		Türk Dil Kurumunun yeterince çalışmaması / Gelişmeleri geç takip etmesi	3
		İnsanlar arası iletişimin giderek zayıflaması	3
		Teknolojinin öneminin dilin önemini geçmesi	2
Okuma alışkanlığının azalması	2		
Eğitimin niteliğinin giderek düşmesi	1		

Tablo 8 incelendiğinde Türkçe öğretmeni adaylarının zaman ve teknolojinin ilerlemesiyle bireylerde Türkçe dil bilincinin zayıflayacağını düşünme durumlarına (evet/düşünüyorum) yönelik gerekeçleri verilmiştir. Türkçe öğretmeni adaylarına göre özellikle “*Yabancı sözcüklerin/dillerin fazla kullanılması*” (f=64), “*Teknolojinin yaşamımızda daha fazla yer tutacak olması/Teknoloji faktörü*” (f=61), “*Özenti/Popüler kültür*” (f=23), “*Sosyal medya faktörü*” (f=22), “*Teknolojik üretimde geri kalmamız*” (f=15), “*Türkçenin kurallarına olan hâkimiyetin giderek azalması*” (f=11) gibi durumlar ilerde bireylerde Türkçe dil bilincinin azalmasına sebep olacaktır. Araştırma kapsamında bu soruya yönelik kimi Türkçe öğretmeni adaylarının görüşleri aşağıda verilmiştir:

“Evet, çünkü popüler kültür insanlar üzerinde önemli bir faktördür. Dil bilincimizi de etkileyecektir.” (K91)

“Evet, çünkü insanlar pasif hale gelmektedir. Bu da dikkatsizliği ilgisizliği doğurduğundan dolayı iletişimsizlik artacağından beraberinde sönük ilgisiz bir dil kalacaktır.” (K63)

“Evet düşünüyorum. Çünkü teknolojinin ilerlemesiyle dil çok kötü bir şekilde kullanılmaktadır. Yazım ve noktalama işaretlerine dikkat edilmemektedir.” (K146)

“Kesinlikle düşünüyorum. Çünkü teknolojinin gelişmesiyle özellikle sosyal medya kullanıcıları dili bilinçsiz bir şekilde moda, ilgi çekme gibi çeşitli nerelerle Türkçeyi yanlış kullanmaktadırlar ve bu bilinçsizlik hızla yayılmaktadır. Ayrıca teknolojinin gelişmesiyle küresel bir kültür ortaya çıkmış ve Türkçe birçok farklı dilinin adeta bir saldırısına maruz kalmıştır.” (K148)

“Evet. Diğer ülkeler teknolojiye bizden önde. Bu yüzden biz onların teknolojilerine dâhil olunca onların kullandığı kelimeler bizim dilimize geçiyor. Teknoloji arttıkça bu da artar.” (K225)

Tablo 9. *Türkçe Öğretmeni Adaylarının Zaman ve Teknolojinin İlerlemesiyle Bireylerde Türkçe Dil Bilincinin Zayıflamayacağını Düşünme Durumlarına (Hayır/ Düşünmüyorum) Yönelik Gerekeçleri*

No	Temalar	f	
2	Hayır / Düşünmüyorum	Teknoloji ile dilin gelişiminin paralel olması	4
		Dile daha fazla sahip çıkılacağını düşünülmesi	2
		Toplumsal bilincin yükselecek olması	2
		Dil bilincinin aşılacak olması	2
		Bireysel bir tercih olması	2
		Dilin gelecek kuşaklara aktarılması	1
		Duyarlı bir kesimin olması	1
		Okullarda verilen eğitimin nitelikli olması	1

Tablo 9 incelendiğinde Türkçe öğretmeni adaylarının zaman ve teknolojinin ilerlemesiyle bireylerde Türkçe dil bilincinin zayıflamayacağını düşünme durumlarına (hayır/düşünmüyorum) yönelik gerekçeleri verilmiştir. Türkçe öğretmeni adaylarına göre “Teknoloji ile dilin gelişiminin paralel olması” (f=4), “Dile daha fazla sahip çıkılacağına düşünülmesi” (f=2), “Toplumsal bilincin yükselecek olması” (f=2), “Dil bilincinin aşılacak olması” (f=2) gibi durumlar ilerde bireylerde Türkçe dil bilincinin azalmasına engel olacaktır. Araştırma kapsamında bu soruya yönelik kimi Türkçe öğretmeni adaylarının görüşleri aşağıda verilmiştir:

“Hayır, çünkü dil gelecek kuşaklara aktarılır. Aktarıldığı için de bu bilinç azalmaz.” (K42)

“Hayır, çünkü teknoloji geliştikçe dil de dil bilinci de gelişir.” (K69)

“Düşünmüyorum, çünkü bu bilinç Türk milletine doğru bir şekilde aktarılmış olursa zaman ve teknolojinin bir etkisi olamaz.” (K115)

“Düşünmüyorum. Çünkü Türkçe benim anadilim zaman ve teknoloji bir dili zayıflatmamalı aksine daha çok sahip çıkılmalıdır dile. Çıkacaktır da” (K166)

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe dil bilinci düzeylerini çeşitli değişkenlere göre tespit etmeyi ve Türkçe dil bilinci ile ilgili görüşlerini belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre Türkçe öğretmeni adaylarının “yüksek düzeyde” Türkçe dil bilincine sahip oldukları tespit edilmiştir. Ulaşılan bu sonucun değerli olduğunu belirtmek gerekir. Üniversitede okuyan ve Türkçe öğretmenliği bölümünde öğrenim gören öğrencilerin dil bilinç düzeylerinin yüksek olması beklenir. Bulut ve Coşkun (2020, s. 10) tarafından yapılan çalışmada Türkçe öğretmeni adaylarının büyük kısmı yüksek düzeyde dil bilincine sahip olduklarını belirtmişlerdir. Arslan ve Kılıç (2012, s. 802) Türkçe öğretmenleri ve öğretmen adayları ile yürüttükleri çalışma sonucunda Türkçe öğretmenleri ve öğretmen adaylarının Türkçe dil bilinç düzeylerinin iyi düzeyde olduğunu saptamışlardır. Alan yazında Türkçe öğretmenleri ve Türkçe öğretmeni adaylarının yanı sıra Türk dili ve edebiyatı öğretmen adaylarının dil bilinç düzeylerinin ele alındığı çalışmalar da bulunmaktadır. Tekşan ve Kanık Uysal’ın (2018, s. 269) çalışmasında Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde öğrenim gören öğrencilerin Türkçe bilinç düzeylerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunların yanı sıra öğretim elemanlarının dil bilinç durumlarının araştırıldığı çalışmalar da yapılmıştır. Kızıltan ve Ersanlı’nın (2008, s. 48) çalışmasında öğretim elemanlarının genel olarak dil bilincine sahip oldukları saptanmıştır.

Çalışmada ulaşılan bir başka sonuç Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe dil bilinçlerinin cinsiyete göre farklılık arz etmediğidir. Kadın öğretmen adaylarının puan ortalaması 65,54 iken erkek öğretmen adaylarının puan ortalaması 63,07’dir. Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe dil bilinci puanlarının cinsiyet değişkenine göre birbirine yakın olduğu ve farklılık arz etmediği saptanmıştır. Hem kadın hem de erkek öğretmen adaylarının puanlarının birbirine yakın olması ve dil bilinç düzeylerinin yüksek olması önemli bir göstergedir. Erdem ve Eskimen (2019, s. 30) tarafından yapılan çalışmada da kadın öğretmen adaylarının dil bilinci düzeylerinin erkek öğretmen adaylarına göre daha yüksek olduğu ancak bu durumun anlamlı farkın oluşmasını sağlamadığı tespit edilmiştir. Arslan ve Kılıç (2012, s. 805) yaptıkları çalışmalarında Türkçe öğretmenleri ile öğretmen adaylarının Türkçe bilinç düzeylerinin cinsiyete göre değişmediği sonucunu elde etmişlerdir.

Araştırmada Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe dil bilincinin sınıf seviyelerine göre farklılık arz ettiği tespit edilmiştir. Yani Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe dil bilinci, sınıf seviyelerine göre farklılaşmaktadır. Farkın hangi sınıflar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Tukey testinin sonuçlarına göre bu farkın 1.sınıf ile 3.sınıf; 1.sınıf ile 4.sınıf Türkçe öğretmeni adayları ve arasında olduğu görülmektedir. Bu farklılık, seviyesi daha iyi olan sınıfların lehinedir. Tekşan ve Kanık Uysal’ın (2018, s. 270) çalışmasında Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde öğrenim gören öğrencilerin Türkçe Bilinç düzeyleri sınıf değişkeni bağlamında anlamlı bir farklılık göstermemiştir ancak öğrencilerin sınıf düzeyleri yükseldikçe Türkçe dil bilinç düzeylerinin de yükseldiği saptanmıştır. Erdem ve Eskimen’in (2019, s. 29) çalışmasında da öğretmen adaylarının sınıf düzeyleriyle birlikte ortalama dil bilinç puanlarında da bir yükseliş olduğu saptanmıştır.

Çalışma kapsamında Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe dil bilincinin anne ve baba eğitim durumlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığı da incelenmiştir. Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe dil bilinçlerinin hem anne hem de baba eğitim durumlarına göre puanların birbirine yakın olduğu ve anlamlı farklılık göstermediği saptanmıştır. Baba eğitim durumlarında anlamlı farklılık bulunmamaktadır ancak

baba eğitim durumu “yükseköğretim” olan Türkçe ğretmeni adaylarının puanlarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Anne ve babaların eğitim durumlarının, çocuklarını yetiştirme tarzlarının çocuklar üzerinde önemli bir etkisi vardır. “Ebeveynlerin ocukların ilk ve ebedi eğitmenleri oldukları ve erken yaşlarında onlarla ilgilenmelerinin onların öğrenmeleri üzerinde etkili olduğu” (Bruce, 2010, s. 7) dşnldğnde bu bulgunun kayda değer olduğu söylenbilir. Pehrson ve Robinson (1990) ve özel ve Zelyurt (2016) tarafından yapılan çalışmalarda da anne baba eğitim durumlarının çocukların iletişim ve dil becerilerini olumlu yönde etkilediği saptanmıştır.

Türkçe ğretmeni adaylarından alınan görüşlerde Türkçe dil bilinci kavramının kendileri için farklı anlamlara geldiği tespit edilmiştir. Türkçe dil bilinci kavramı Türkçe ğretmeni adayları için en fazla “*Türkçenin kurallarına uymak/Türkçenin doğru kullanılması*” (f=58) anlamlarına gelmektedir. Türkçe dil bilinci kavramının “*Kimlik/benlik olarak görülmesi*” (f=32) “*Dilimize/Türkçeye sahip çıkmak*” (f=31) “*Milletin, devletin geleceği olarak görülmesi/Var olma sebebi*” (f=27) “*Bilinçli olma hali/Farkındalık*” (f=20) olarak görülmesi de önemli bulgular arasındadır. Özellikle Türkçeye sahip çıkacak ve onu geliştirecek meslek gruplarından birinin Türkçe ğretmenleri olduğu dşnldğnde ğretmen adaylarının bu bilinçte olmaları önemli bir bulgudur. Kocasavaşın (2007) “Türkçe eğitiminde (hatta diğer derslerde de) anadili şuuru ve zevkinin verilmesi, dilimizin anlaşılır, yaş seviyesine uygun, zengin ve güzel örneklerinin aktarılması dil bilincini geliştirecektir” değerlendirmesi çalışma kapsamında ulaşılan bulguyu destekler mahiyettedir. Türkçe dil bilinci kavramı, Türkçe ğretmeni adaylarınca kimlik/benlik, dilimize/Türkçeye sahip çıkmak ve milletin, devletin geleceği/var olma sebebi, miras olarak da grlmştir. Bu bulgular Türkçe ğretmeni adaylarının Türkçeyi sahiplenme noktasında önemli bir kaygı içinde olduklarını da göstermektedir. Zira “dil, bizim varlık sebebizdir. Bunu asla unutmamalıyız.” (Sinanoğlu, 2002, s. 57) ve “Trkem benim ses bayrağım.” (Fazıl Hüsnü Dağlarca) ifadeleri de tam da bu durumu yansıtılmaktadır.

Araştırmada Türkçe ğretmeni adaylarının büyük çoğunluğunun zaman ve teknolojinin ilerlemesiyle bireylerde Türkçe dil bilincinin zayıflayacağını dřndđđ belirlenmiştir. Bireylerde Türkçe dil bilincinin zayıflayacağını düşünmeyen Türkçe ğretmeni adaylarının sayısı ise oldukça azdır. Türkçe ğretmeni adaylarının dil bilinci için ilerde yaşanabilecek sıkıntılarını, olumsuz durumları şimdiden görmesi de önemlidir. Türkçe ğretmeni adaylarının zaman ve teknolojinin ilerlemesiyle bireylerde Türkçe dil bilincinin zayıflayacağını düşünme gerekçeleri arasında “*Yabancı sözcüklerin/dillerin fazla kullanılması*” , “*Teknolojinin yaşamımızda daha fazla yer tutacak olması/Teknoloji faktörü*” , “*zenti/Popüler kültür*” , “*Sosyal medya faktörü*” , “*Teknolojik retimde geri kalmamız*” , “*Türkçenin kurallarına olan hkimiyyetin giderek azalması*” gibi tespitleri son derece önemlidir. Özellikle yabancı sözcüklerin/dillerin fazla kullanılması ve teknolojinin yaşamımızda daha fazla yer tutacak olması/teknoloji faktörü tespitleri birçok ğretmen adayı tarafından vurgulanmıştır. Nitekim Kocasavaş (2007) da “erken yaşlarda daha ana dili bilinci oluşmadan yabancı dille eğitime başlanmasının (anaokulundan veya en iyi ihtimalle ilkokul 4. sınıftan itibaren), generimizin dillerinde aksamalara yol açacağı”na vurgu yapmıştır. Ger (2014) Türkçenin güncel sorunlarını tespit ettiği çalışmasında Türkçe ğretmeni adaylarının “Türkçenin zensiz ve yanlış kullanımı”, “Yabancı sözcük kullanımı / yabancı dil tutkusu, özentisi” gibi sorunlarla karşı karşıya kaldığını saptamıştır. Benzer bir çalışmada da (Bağcı, 2012, s. 299) Türkçe ğretmeni adayları Türkçenin yaşadığı güncel sorunlar arasında en fazla “Yabancı sözcüklerin dilimize egemen olması” ve “Yabancı sözcük kullanımının tercih edilmesi” durumlarını ifade etmişlerdir. Özellikle internet ortamındaki yabancı kökenli sözcük sayısının fazla olması ve bu sözcüklerin yerine Türkçelerinin kullanılmaması da önemli bir sorundur. Akçay ve zcan (2012), çalışmalarında yabancı dil kökenli bilgisayar ve genel ağ sözcüklerinin Türkçeye yerleştiğini ve bunun dilimiz için önemli bir sorun teşkil edeceğini vurgulamışlardır. Kabadayı (2006) da çalışmasında “teknolojinin ve bilişim sektörünün bütün alanlarındaki terimlerin Türkçe olması veya Türkçeleştirilmesi gerektiği”ni belirtmiştir. Uzuner ve Aktaşın (2016) alışmasında ise ğretmen adaylarının kitle iletişim araçlarında fazlaca kullanılan ve bilgisayar teknolojisiyle ilgili yabancı kökenli kelimelerin Türkçe karşılıklarını büyük kısmının bilmediğini saptamışlardır. Bu alışmada Türkçe ğretmeni adaylarına göre Türkçenin kurallarına olan hkimiyyetin giderek azalması ilerde bireylerde Türkçe dil bilincinin azalmasına neden olacaktır. Benzer bulguya Bağcı (2012, s. 299) da ulaşmış ve dilin kurallarının bilinmemesinin Türkçenin yaşadığı önemli güncel sorunlardan olduğunu saptamıştır.

Türkçe ğretmeni adaylarının zaman ve teknolojinin ilerlemesiyle bireylerde Türkçe dil bilincinin zayıflamayacağını düşünme gerekçeleri azdır. Türkçe ğretmeni adaylarına göre “*Teknoloji ile dilin gelişiminin paralel olması*” , “*Dile daha fazla sahip ıkılacağının düşünülmesi*” , “*Toplumsal bilincin yükselecek olması*” , “*Dil bilincinin aşılanacak olması*” gibi durumlar ilerde bireylerde Türkçe dil bilincinin azalmasına engel olacaktır. Türkçe ğretmeni adayları arasında ilerde Türkçe dil bilincinin kaybolmayacağını düşünenlerin sayısı az

olsa da bu kişilerin bulunması da kayda değerdir. Argunşah'ın (2012, s. 84) “sorunun Türkçe değil bilinçsiz toplumda olduğunu, toplumun dil, kültür ve tarih konusunda yeterince bilinçlendirilmediğini, bunun her şeyden önce devlet politikası haline gelmesi gerektiği”ni savunması önemli bir göstergedir.

Çalışmada ulaşılan bulgular bağlamında şu öneriler geliştirilmiştir:

- Dil bilinci kavramı sadece eğitimcilerin değil bir bütün olarak herkesin dikkat etmesi gereken bir husustur. Bu yüzden devlet kurumlarının bu hususta daha fazla işe koşması gerekir.
- Dil bilincinin özellikle Türkçe ders kitaplarında ve Türkçe öğretim programlarında detaylıca aktarılması gerekir.
- Özellikle teknolojik aletlerde kullanılan yabancı dillere ait sözcüklerin kontrol edilmesi ve Türkçe karşılıklarının kullanılması önerilmelidir.

Etik Beyan

“Türkçe Öğretmeni Adaylarının Türkçe Dil Bilinç Düzeylerinin Belirlenmesi: Bir Karma Yöntem Araştırması” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması istenilen bütün kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında ifade edilen fiillerden hiçbiri yapılmamıştır. Gerekli olan etik kurul izinleri Muş Alpaslan Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun 26.05.2021 tarih ve 2021-12610 sayılı kararı ile alınmıştır.

Kaynakça

- Abu Radwan, A. (2005). The effectiveness of explicit attention to form in language learning. *System*, 33(1), 69-87.
- Adalı, O. (1983). Ana dili olarak Türkçe öğretimi üzerine. *Türk Dili Dil Öğretim Özel Sayısı*, 47(379), 31-35.
- Akçay, A. ve Özcan, M. F. (2012). Türkçe öğretmeni adaylarının bilgisayar ve genel ağ terimlerinin Türkçe karşılıklarını bilme yeterlikleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(4), 151-161.
- Arslan, A. ve Kılıç, Y. (2012). Türkçe öğretmenleri ile öğretmen adaylarının Türkçe bilinç düzeyleri (Ağrı ili örnekleme). *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(4), 799-806.
- Ateş, K. (2010). *Öğretmediğimiz Türkçe*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Aydeniz, S. ve Haydaroğlu, M. (2021). Dört temel dil becerisi alanında yapılan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 6(1), 200-216.
- Baskın, S. ve Demir, Z. (2017). Türkçenin zenginliği ve ana dili bilincinin ortaokullarda kazandırılması: 5. sınıf örneği. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(2), 173-194.
- Biol, İ. (2015). Bireyde dil bilinci. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 1(2), 33-44.
- Borg, S. (1994). Language awareness as a methodology: implications for teachers and teacher training. *Language Awareness*, 3 (2), 61-71.
- Bruce, T. (2010). *Early childhood: A guide for students* (2nd Edition). London: Sage
- Bulut, K. ve Coşkun, H. (2020). Türkçe öğretmeni adaylarının dil bilincinin belirlenmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 1128-1152.
- Creswell, J. W. ve Plano Clark, V. L. (2014). *Karma yöntem araştırmaları* (Çev. Edt: Y. Dede ve S. B. Demir). Ankara: Anı Yayınları
- Demir, Z. (2016). *Sözcük öğretimi yoluyla ortaokullarda Türkçe dil bilincinin kazandırılması* (Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tokat.
- Demirbağ, İ. (2002). Türkçe reklam bildirimlerinde kullanılan yabancı sözcükler. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 26 (1), 125-134.
- Erdem, C. ve Eskimen, A. D. (2019). Türk dili ve edebiyatı öğretmen adaylarının Türkçe bilinci üzerine bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 49, 23-27.
- Eryılmaz, R. (2017). Milli kimlik unsuru olarak Türkçe ve Türkçenin güncel sorunları. 11 Eylül 2021 tarihinde https://www.academia.edu/35451939/M%C4%B0LL%C4%B0_K%C4%B0ML%C4%B0K_UNSURU_OLAK_T%C3%9CRK%C3%87E_VE_T%C3%9CRK%C3%87EN%C4%B0N_G%C3%9CNCEL_SORUNLARI.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Gass, S., Svetics, I. ve Lemelin, S. (2003). Differential effects of attention. *Language Learning*, 53(3), 497-545.
- Göçer, A. (2013). Türkçe öğretmeni adaylarına göre Türkçenin güncel sorunları. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Türkçenin Eğitimi Öğretimi Özel Sayısı*, 6 (11), 491-515.
- Göçer, A. (2014). Öğretmen adaylarının Türkçenin kullanımına ilişkin görüşleri: fenomenolojik bir analiz. *Milli Eğitim*, 43(203), 23-36.
- İpek, B. (2015). Bireyde dil bilinci. *Journal of Turkish Language and Literature*, 1(2), 33-44.
- Kaplan, M. (1996). Türk dili. *Milli Eğitim Dergisi*, 129.

- Kırkklıç, A. ve Ulaş, A. H. (2003). Türkçe öğretiminde kelimeler dünyası. *Türklük Bilimi Araştırmaları –Türkçenin Öğretimi Özel Sayısı*, 13, 93–100.
- Kızıltan, N. ve Yangın Ersanlı, C. (2008). Üniversite öğretim elemanlarının dil bilinci ve Türkçe kullanım duyarlılığı. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 25, 39-50.
- Kocasavaş, Y. (2007). Türkçe eğitiminde dil şuurı zevkinin anlam ve önemi ders kitaplarında metinlerle desteklenmesi . Presented at the 38. *İcanas*, Ankara.
- Kolaç, E. (2008). Sınıf öğretmeni adaylarının anadilimizin yaşadığı sorunlara ilişkin farkındalıkları görüş ve önerileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/5, s.441.
- Leow, R. (1997). Attention, awareness and foreign language behaviour. *Language Learning*, 47(3), 467-505.
- Özdemir, E. (1983). Ana dili olarak Türkçe öğretimi. *Türk Dili Dil Öğretim Özel Sayısı*, 379(380), 18–30.
- Özel, E. ve Zelyurt, H. (2016). Anne baba eğitiminin aile çocuk ilişkilerine etkisi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, (36), 9-34.
- Pehrson, K. L. ve Robinson, C. C. (1990). Parent education: Does it make a difference? *Child Study Journal*, 20(4), 221-236.
- Robinson, M. (2005). Metalinguage in L1 English-speaking 12-year-olds: Which aspects of writing do they talk about? *Language Awareness*, 14(1), 39-55.
- Rosa, E. ve O'Neill, M. (1999). Explicitness, intake and the issue of awareness: Another piece of the puzzle. *Studies in Second Language Acquisition*, 22 (4), 511-566.
- Sever, S. (2001). Öğretim dili olarak Türkçenin sorunları ve öğretme öğrenme sürecindeki etkili yaklaşımları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(1), 11- 22.
- Sinanoğlu, O. (2002). *Bye Bye Türkçe* (4. Baskı). İstanbul: Otopsi Yayınları.
- Şenyuva, E., Ertüzün, F., Turhan, K. ve Demir, N. (2017). Türk diline ilişkin sorunlar, çözüm önerileri ve Türkçe bilinci: kuşaklararası karşılaştırma. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(3), 1384-1397.
- Taşkesenlioğlu, L. (2020). Eski Türk edebiyatında Türk dili bilinci ve zevki. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(226), 371-399.
- TDK Güncel Türkçe Sözlük. Bilinç. 11 Eylül 2021 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/sayfasından> erişilmiştir.
- Tekşan, K. ve Kanık Uysal, P. (2018). Türk dili ve edebiyatı bölümünde okuyan öğrencilerin Türkçe bilinç düzeyleri. *Milli Eğitim*, 47(218), 263-274.
- Temizyürek, F. (2008). Türkçe öğretmen adaylarının demografik özellikleri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(4), 663-692.
- Yaman, H. (2011). Türkçe bilinci ölçeği: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(1), 151-167.
- Yıldırım, A. ve Şimşek H. (2006). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

EXTENDED ABSTRACT

Language is a living thing. Its evolution depends on numerous factors, such as cultural, economic, technological, political, and social developments (Demirbağ, 2002, p. 126). These factors also affect language awareness. Turkish teachers play a key role in ensuring that people develop language awareness and put in the effort to preserve their language. Therefore, this study investigated Turkish teachers' awareness of the Turkish language based on different variables (gender, grade level, and parents' education) and looked into their views on the topic.

The sample consisted of 249 first-, second-, third, and fourth-year preservice Turkish teachers from four public universities. Participation was voluntary. The study adopted a mixed research design (qualitative and quantitative). Data were collected using two instruments. The quantitative data were collected using the 17-item Turkish Consciousness Scale (TCS; total score: 17 to 85) developed by Yaman (2011). The qualitative data were collected using an Opinion Form developed by the researchers. All data were collected online (Google Forms and email) due to the COVID-19 pandemic. The data were analyzed using the Statistical Package for Social Sciences (SPSS, v. 21.0). The qualitative data were analyzed using content analysis.

The first research question was, "How aware are participants of the Turkish language?" Participants had a mean TCS score of 64.88. Most participants agreed with the TCS statements, indicating that they were highly aware of Turkish.

The second research question was, "Is there a difference in Turkish language awareness between male and female participants?" Female and male participants had a mean TCS score of 65.54 and 63.07, respectively. The results showed that gender did not affect participants' awareness of Turkish.

The third research question was, "Does participants' Turkish language awareness differ by grade level?" The results showed that participants' Turkish language awareness differed by grade level. The Tukey test revealed that third- and fourth-year participants were more aware of Turkish than first-year participants.

The fourth research question was, “Does participants’ Turkish language awareness differ by mother’s education?” The results showed no significant difference in participants’ Turkish language awareness based on their mother’s education level. However, the p-value was very close to the significance level. In other words, participants’ Turkish language awareness differed by their mothers’ education levels, but the difference was statistically insignificant. A Games-Howell test was performed because the p-value was very close to the significance level. The results showed that participants whose mothers had a bachelor's degree were more aware of Turkish than those whose mothers were illiterate (.009).

The fifth research question was, “Does participants’ Turkish language awareness differ by father’s education?” The results showed that participants’ Turkish language awareness did not differ by their father’s education.

The sixth research question was, “What does ‘Turkish language awareness’ mean to participants?” Participants stated that it meant different things to them. Most participants stated that Turkish language awareness meant “following the grammatical rules/using Turkish correctly” (f=58), followed by “seeing it as part of identity/self” (f=32), “protecting our language/Turkish” (f=31), “seeing it as the future of the nation and the state/Reason for existence” (f=27), and “consciousness/awareness” (f=20).

The seventh research question was, “Do you think time and advances in technology will make people less and less aware of Turkish? If so, why?” Most participants (f=230) stated that they thought that time and advances in technology would make people less and less aware of Turkish. Only nineteen participants disagreed with it.

Participants believed that time and advances in technology would make people less and less aware of Turkish due to six reasons. First, Turkish people will use foreign words and languages more (f=64). Second, technology will be a greater part of our lives (f=61). Third, some Turkish people aspire to others and succumb to popular culture (f=23). Fourth, social media has a great influence on people (f=22). Fifth, we are technologically backward (f=15). Sixth, people know less and less about the grammar rules of Turkish (f=11).

Nineteen participants expressed four reasons for why they did not think that time and advances in technology would make people less and less aware of Turkish. First, technology and language evolve at the same time (f=4). Second, people will hold onto Turkish more and more (f=2). Third, Turkish society will become more aware of Turkish (f=2). Fourth, people will be inculcated with language awareness (f=2).

Türkçe ve Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Türk Dünyası Algılarının İncelenmesi

Gamze KARAKAYA¹ ve Sibel ÖNER²

Öz

Bu çalışma Türkçe ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının Türk Dünyasının siyasi, sosyo-kültürel özellikleri ile ilgili algılarını ve edindikleri bilgilerin kaynağını belirlemek amacıyla yapılmıştır. 2020- 2021 eğitim öğretim yılında Sinop Üniversitesinde öğrenim gören 3. ve 4. sınıf Türkçe eğitimi ve Sosyal Bilgiler eğitimi öğrencilerinden toplam 60 öğrencinin katılımı ile veriler sağlanmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden durum tespitine dayalı betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada katılımcıların Türk Dünyası algısını ölçmek amacıyla açık uçlu sorulardan oluşan anket uygulanmıştır. Elde edilen veriler içerik analiz yöntemi ile analiz edilmiş, katılımcıların görüşlerine doğrudan alıntılarla yer verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre öğretmen adaylarının bilgi kaynaklarının başında dersler, internet, tarih kitapları ve ders kitapları gelmektedir. Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının Türk Dünyasını yeterince tanımadıkları ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası, Türk Cumhuriyetleri, algı

Examination of Turkish and Social Studies Teacher Candidates' Perceptions of the Turkish World

Abstract

This study was conducted to determine the perceptions of Turkish and Social Studies teacher candidates about the political, socio-cultural characteristics of the Turkish World and the source of the information they acquired. Data were obtained with the participation of a total of 60 students from the 3rd and 4th grade Turkish and Social Studies students studying at Sinop University in the 2020-2021 academic years. In the study, descriptive survey method based on due diligence, which is one of the qualitative research methods, was used. In the research, a questionnaire consisting of open-ended questions was applied in order to measure the perception of the Turkish World of the participants. The data obtained were analyzed with the content analysis method, and the views of the participants were included with direct quotations. According to the findings, the primary sources of information for teacher candidates are courses, the internet, history books and textbooks. It has been revealed that the pre-service teachers participating in the research do not know enough about the Turkish World.

Key Words: Turkish World, Turkish Republics, perception

Atıf İçin / Please Cite As:

Karakaya, G. ve Öner, S. (2021). Türkçe ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının Türk Dünyası algılarının incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(ÖS), 53-70.

Geliş Tarihi / Received Date: 25.07.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 20.11.2021

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi - Kırıkkale Üniversitesi, gamze.ulgerkarakaya@gmail.com

 ORCID: 0000-0002-3801-7030

² Dr. Öğrt. Üyesi - Sinop Üniversitesi Eğitim Fakültesi, stemizbas@gmail.com

 ORCID: 0000-0003-1524-1176

Giriş

Türkler, dünya tarihindeki en eski ve köklü geçmişe sahip milletlerden biridir. Türk adı ilk defa 552 senesinde bağımsızlığını ilan eden Göktürk (Kök Türk) Devleti ile resmi bir hüviyet kazanmıştır. Bu devletin ismi Göktürk değil Türk olarak geçiyordu ve kimi zaman iki heceli “Türük” halinde yazılıyordu (Taşağıl, 2014). “Türk” adına kaynaklarda ve araştırmalarda çeşitli anlamlar verilmiştir: Tu-küe: miğfer (Çin kaynaklarında); olgunluk çağı; güç, kuvvet. Z. Gökalp ise “türelî” (kanun ve nizam sahibi) olarak açıklamıştır. Coğrafi isim olarak “Türkiye” ifadesi ilk defa Bizans kaynaklarında 6. yüzyılda Orta Asya için kullanılmıştır. Dokuzuncu ve onuncu asırlarda Volga’dan Orta Avrupa’ya kadar olan alana bu isim verilmekteydi. 13. yüzyılda Mısır ve Suriye’ye Türkiye ismi verilirken, 12. yüzyıldan itibaren özellikle Yunan ve İtalyan kaynaklarında Anadolu Türkiye (Turcia) olarak tanınmıştır (Kafesoğlu, 2010).

Türkler, Balkanlardan Çin Seddi’ne kadar uzanan çok geniş bir sahada yaşamış, çağlar boyu birçok bölge Türklere yurtluk yapmıştır. 1950’li yıllarda yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda Altay Dağları’nın kuzeyi ile Sayan Dağları’nın güneybatısı arasındaki bölgenin en eski Türk yurdu olduğu anlaşılmıştır (Taşağıl, 2014). Ana hatları ile batıda Balkanlardan, doğuda Büyük Okyanus’a, kuzeyde Kuzey Buz Denizinden, Güneyde Tibet’e kadar olan geniş bir sahada Türkler yaşamaktadır. Bu geniş saha içerisinde Türkler iki yerde büyük topluluklar oluşturur. Bunlardan biri Türkiye, diğeri Türkistan’dır (Türk Dünyası El Kitabı, 1992). Türkistan’ın neresi olduğu ile ilgili bilim adamları arasında kesin bir görüş olmasa da coğrafi alan olarak Altay Dağları’nın kuzeybatısı, Tanrı Dağları’nın kuzeyi, Aral Gölü’nün doğusu olduğu düşünülmektedir (Şahin, 1999).

Doğanay (1995), Türk Dünyasını alanı 11,2 milyon km²’yi aşan büyük bir siyasi ve coğrafi birliğinin adı olarak açıklamış ve bu büyük siyasi dünyanın sınırlarının Adriyatik Denizi kıyılarından başlayıp Pekin yakınlarındaki Çin Seddi’ne kadar devam ettiğini ifade etmiştir. Türk Dünyası coğrafyasının matematik konumu 20° doğu (Batı Trakya) - 90° doğu (Turfan Havzası) meridyenleri ile 35° kuzey (KKTC) – 55° kuzey (Kazakistan) paralelleri arasında yer alan bölgedir. Kuzeyde Rusya, doğuda Çin, güneyde Pakistan, Afganistan ve İran, güneybatıda Arap ülkeleri, batıda ise Avrupa ülkeleri ile sınırı çizilir. Türkiye – Nahcivan ile diğer Türk ülkeleri, Ermenistan toprakları ile kesintiye uğramaktadır (Özey, 1999).

19. yüzyılda ünlü Türkolog ve seyyah A. H. Vambery, Türk dilinin yayılış alanının genişliğini, yapmış olduğu bir gezi esnasında görmüş, Balkanlardan Mançurya’ya kadar seyahat edecek bir kişinin Türk dilini bilmesi halinde yolculuğunu çok basit bir şekilde yapabileceğini, çünkü bahsi geçen bu coğrafyada Türk dilinin en geçerli dil olduğunu belirtmiştir. Günümüzde yaklaşık 220 milyon konuşuru bulunan Türk dili, Moğol ve Mançu-Tunguz dillerini de kapsayan Altay dil ailesinin en fazla konuşura sahip koludur (Akalin, 2007).

Türk Dünyası dil, soy ve toprakla birlikte kökleri tarihe uzanan kültürle alakalıdır. Bunların da ötesinde her ne kadar açılımları farklı olsa da siyasi egemenlikle ilgilidir. Siyasi olarak bağımsız olan ve kendi yönetimi üzerinde söz sahibi olan yedi Türk Cumhuriyeti bulunmaktadır. Bu cumhuriyetler Türk Dünyasını oluşturmaktadır (Naskali, 2007). Özdağ (2001) ünlü jeopolitikçi Mackinder’in “kalpgah” adını verdiği Türk ve Dünya tarihine eksen olan Avrasya bloğunun geniş merkez alanını, Türk dil ve kültür coğrafyasının ve Türklüğün egemen çoğunluk konumunu koruduğu alan olarak tanımlamıştır.

Türk milleti geçmişten günümüze kadar birçok devlet ve idare kurmuş ancak Rusların “böl – yönet” politikası yüzünden ayrı ayrı isimlerle parçalara ayrılmıştır (Ulusoy, 2009). Dünyanın farklı bölgelerinde yaşamlarını sürdürmeye çalışan Türkler kültürel bağlarını hiçbir zaman koparmamışlardır. Atatürk de Türkiye ile Türk Dünyası arasında kültürel bağ kurulmasının gerekliliğini her zaman vurgulamış ve bunun önemi üzerinde durmuştur:

“Bugün Sovyetler Birliği dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını bugünden kimse kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, ufalanabilir. Bugün elinde sınıksız tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim bu dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprüleri sağlam tutarak. Dil bir köprüdür. İnanç bir köprüdür. Tarih bir köprüdür. Köklerimizimize inmeli ve olayların bölüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz. Onların (dış Türklerin) bize yakınlaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekli...” Mustafa Kemal ATATÜRK, 1933

Atatürk'ün bu sözleri söylemesinden 53 yıl sonra Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dağılmış ve bu dağılmanın ardından Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan Türkleri bağımsızlıklarını ilan ederek yeni Türk Cumhuriyetleri kurulmuştur. Türkiye, 1991 yılında yeni kurulan Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını tanıyan ve bu ülkelerde elçilik açan ilk ülke olmuş, aynı zamanda yeni kurulan bu Türk Cumhuriyetlerinin milletlerarası kuruluşlara üye olmalarını da sağlamıştır.

Bugün dünyada bağımsız ve özerk yapıya sahip çok sayıda Türk Cumhuriyeti vardır. Türk Dünyası, çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu coğrafya olarak ele alınırsa dört farklı şekilde sınıflandırılabilir (Uçar, 2007):

1. Bağımsız Türk Cumhuriyetleri: Türkiye, KKTC, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan
2. Otonom Türk Devletleri: Altay, Başkırđistan (Başkırđistan), Çuvaşistan, Dağistan, Gagauz (Gökoğuz) Yeri, Hakas, Kabartay-Balkar (Malkar), Karaçay-Çerkez, Kırım, Tataristan, Tuva, Uygur Özerk Bölgesi (Doğu Türkistan), Yakutistan (Saka, Saha Eli)
3. Azınlık olan Türk toplulukları: Afganistan, Bulgaristan, Irak, İnan, Kosova, Makedonya, Moğolistan, Rusya, Suriye, Tacikistan, Yunanistan
4. Göçlerle diğer ülkelerde yaşama imkânı bulan Türk toplulukları: Avustralya, ABD, Avrupa ülkeleri özellikle Almanya en çok göç alan ülke, Kanada, S. Arabistan ve diğer Ortadoğu ülkeleri ve Kuzey Afrika ülkeleri

Andican (1996) ise Türk Dünyasını üç ana grupta sınıflandırır:

1. Balkanlar, Kıbrıs, Kerkük gibi eski Osmanlı topraklarında yaşayan Türkler ve bu bölgelerin merkezi kısmında yer alan Türkiye Cumhuriyeti.
2. Rusya bünyesinde bulunan Türkler:
  - a) Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan gibi bağımsız Türk Cumhuriyetleri.
  - b) Özerk, muhtar bölgeler ve Kırım.
3. Çin tarafından işgal altında bulunan Doğu Türkistan, İnan ve Afganistan sınırları içinde yaşayan Türkler.

Uçar ve Andican'ın (1996) sınıflandırmalarına baktığımız zaman Antarktika dışındaki her kıtada Türklerin varlığını söylemek yanlış olmaz. Bu alan içerisinde bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin yüzölçümü (KKTC dâhil) 4.738.536 km²'yi, özerk olan Türk Cumhuriyetlerinin yüzölçümü ise toplamda en geniş 5.613.939 km²'yi, en dar olarak da 5.604.466 km²'yi bulmaktadır. Bağımsız ve özerk Türk cumhuriyetlerinin toplam alanı yaklaşık 10,5 milyon km²'ye ulaşırken bu alanın Avrupa kıtasından biraz daha fazla olduğunu görmekteyiz.

Bu alan içinde özellikle Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Çünkü Türk Dünyası denildiği zaman genellikle akla ilk olarak Orta Asya Türk Cumhuriyetleri gelmektedir. Orta Asya güneyinde dünyanın en yüksek dağ sıralarını oluşturan Himalayalar ile kuzeyde Sayan Dağları ve Baykal Gölü etrafında yer alan dağlar, batıda Hazar denizi ile doğuda Büyük Kingan Dağları arasındaki geniş alanı oluşturmaktadır (Ardel, 1976).

Bu bölünmüşlüklere rağmen, siyasi olarak bütünleşme olmasa bile Türklerin eğitim, kültür, tarih, ekonomi gibi alanlarda ortak paydada hareket etmeleri çok önemlidir. Bu anlamda ortak paydada hareket edebilme kapasitesinin gelişimi için dil, tarih, eğitim ve ekonomi alanlarında köprülerin kurulması gerekmektedir (Bay vd., 2017). Nitekim Atatürk de Türk Dünyasındaki milli birlik ve beraberliğin sağlanmasının yanı sıra dil ve kültür birliğinin de sağlanması gerektiğini, bunun için milli tarihimizin ve dilimizin iyi bir şekilde araştırılması gerektiğini belirtmiştir (Saray, 1995). Atatürk'ün: "Türk Birliğinin bir gün hakikat olacağına inancım vardır. Ben görmesem bile gözlerimi dünyaya onun rüyaları içinde kapayacağım. Türk Birliği'ne inanıyorum. Onu görüyorum. Yarının tarihi yeni fasıllarını Türk Birliği ile açacak. Dünya sükûnunu bu fasıllar içinde bulacaktır. Türklüğün varlığı bu köhne âleme yeni ufuklar açacak. Güneş ne demek, ufuk ne demek o zaman görülecek." (Bozdağ, 2002) sözleri Türk Dünyası ile ilgili ümitlerinin kanıtı niteliğindedir.

Tablo 1. Bağımsız ve Özerk Türk Cumhuriyetleri

	Başkent	Yüzölçümü (km ²)
Türkiye	Ankara	783.562
Azerbaycan	Bakü	86.600
KKTC	Lefkoşa	3335
Kazakistan	Nursultan (Astana)	2.724.900
Kırgızistan	Bişkek	199.951
Özbekistan	Taşkent	448.978
Türkmenistan	Aşgabat	491.210
Abhazya Cumhuriyeti	Sohum	8432- 8600
Acara (Acaristan) Özerk Cumhuriyeti	Batumi	2900
Adıge (Adıgeya) Cumhuriyeti	Maykop	7792
Altay Cumhuriyeti	Gorno- Altaysk	92.600 – 92.902
Başkırdistan (Başkirtistan/ Başkırdistan) Cumhuriyeti	Ufa	142.947 – 143.600
Çuvaşistan (Çuvaş/ Çuvaşya) Cumhuriyeti	Şupaşkar	18.300- 18.34
Dağıstan	Mahaçkale (Mahaçkala)	50.300
Gagavuzya (Gagauzya) Cumhuriyeti	Komrad	1832
Hakas (Hakasya) Cumhuriyeti	Abakan	61.559 – 62.000
Kabardino (Kabardey) – Balkarya (Balkar) Cumhuriyeti	Nalçik ve Tırnavuz	12.500
Karaçay – Çerkes Cumhuriyeti (Karaçay – Çerkesya)	Cherkessk	14.100 – 14.277
Karakalpakistan (Karakalpakya)	Nukus/No'kis	160.000 – 164.900
Kırım Cumhuriyeti	Akmescit	26.200- 26.945
Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti	Nahcivan	5363- 5500
Tataristan Cumhuriyeti	Kazan	67.836 – 67.847
Tuva (Tıva) Cumhuriyeti	Kızıl	168.604 – 170.500

Araştırmanın Amacı

Özey (1999) Türk Dünyası gençliğinin ancak Türk Dünyası coğrafyasını inşa edebileceğini vurgulamıştır. Geleceğin mimarı olan gençliğin yetiştirilmesinde en önemli görev öğretmenlere düşmektedir. Bu çalışmada Sinop Üniversitesinde öğrenim gören Türkçe ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının Türk Dünyası ile ilgili algılarının ne olduğunun ortaya konması amaçlanmıştır. Araştırmada bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Öğretmen adaylarının Türk Dünyasına ilişkin bilgi kaynakları nelerdir?
2. Türk Dili, Türk Tarihi, Türk Kültürü, Türk Dünyası coğrafyası üzerine Türkiye’de çalışma yapan kurumlardan hangilerini biliyorsunuz?
3. Gelecekte bulunduğu bölgede güçlü bir role sahip olabilecek ülke sizce hangisidir? Neden?
4. Sizce Türkiye en çok hangi Türk Dünyası ülkesi ile iş birliği yapmalıdır? Neden?
5. Türk dünyası ülkelerinden birine turistik amaçlı gitmek isteseydiniz hangi ülkeyi seçerdiniz? Neden?
6. Türk dilinin bilinen en eski yazılı metinleri olan Göktürk Kitabeleri (Orhun Yazıtları) günümüzde hangi ülke sınırları içinde yer almaktadır?
7. Dede Korkut Hikâyelerinin geçtiği coğrafya hakkında bilgi veriniz.
8. Türk destanlarından bildiklerinizi sıralayınız.
9. Daha önce Türklere ait herhangi bir destan okudunuz mu? Cevabınız evet ise Türk destanlarından hangilerini okudunuz?
10. Türk dünyasında tarihsel süreçte hangi alfabeler kullanılmıştır?
11. Türk dünyasının ortak değerleri denildiğinde aklınıza neler geliyor?
12. Öğretmen adaylarının zihinlerinde beliren bağımsız Türk Devletleri hangileridir?
13. “Türk Dünyası” denilince aklınıza ne gelmektedir?

Yöntem

Bu çalışmada, Türkçe ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının Türk Dünyasına ilişkin algılarını ortaya koymak amacıyla durum tespitine dayalı betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Geçmişteki veya günümüzdeki bir durumu ya da durumları detaylı bir şekilde betimlemeyi amaçlayan nitel bir araştırma yaklaşımıdır (Karasar, 2005; Creswell, 2013). Betimsel tarama modelinde araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi şartları içinde ve değiştirme, etkileme olmadan olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir kaniya varmak için ya evrenin tümü veya bir örnekleme üzerinde yapılan tarama şeklinde tanımlanmaktadır (Karasar, 2005). Katılımcıların sorulara vermiş olduğu yanıtlardan bazıları, doğrudan alıntı şeklinde -açıklamalarda kullanılmak üzere- araştırmaya yazılmıştır.

Evren-Örnekleme

Bu araştırmada, amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme ve kolay ulaşılabilir durum örnekleme kullanılmıştır. Katılımcıların belirlenmesinde ölçüt, Sinop Üniversitesinde Türkçe öğretmenliği ya da sosyal bilgiler öğretmenliği bölümlerinden birinde okuyor olmalarıdır. Kolay ulaşılabilirlik ilkesi göz önünde tutularak Google Formlar'da, "çevrim içi görüşme formu" olarak hazırlanan form öğrencilere uygulanmıştır. Çalışma, Sinop Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı 3. ve 4. sınıfta öğrenim gören 14 erkek, 46 kadın olmak üzere 60 öğretmen adayı ile yürütölmüştür. Katılımcılar random olarak belirlenmiştir.

Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada öğretmen adaylarının "Türk Dünyası" algısını ölçmek için veri toplama aracı olarak kapalı uçlu ve açık uçlu sorulardan oluşan bir anket hazırlanmıştır. Bu şekilde nitel araştırmayı desteklemek amacıyla katılımcıların Türk Dünyası ile ilgili bilgileri derinlemesine anlaşılmaya çalışılmıştır. Anket; sosyal bilimlerde geniş bir kitlenin düşüncesini ve eğilimini göstermek için veri toplama aracı olarak kullanılmaktadır. Soru listesi olarak adlandırılan veri toplama yöntemi olarak da tanımlanmaktadır (Büyüköztürk, 2005). Sorular belirlenirken ilgili literatür taranmış, daha önce konu ile ilgili yapılan anket çalışmaları incelenmiş, alan uzmanlarından yardım alınmıştır. Anketin ulaşılmak istenen amacına uygun olarak en doğru soruların seçilmesine dikkat edilmiştir. Google'ın anket formları hazırlamak için geliştirilen çevrim içi ortamında hazırlanan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde cinsiyet ve konuya ilişkin bilgi kaynaklarının neler olduğunu belirlemek için sorular sorulmuştur (5 soru). İkinci bölümde ise öğretmen adaylarının Türk Dünyası algısını belirlemeye yönelik açık uçlu sorular yer almaktadır (13 soru). Anket formu tüm bu sorulara yönelik seçeneklerin işaretlenebilmesine fırsat verecek şekilde hazırlanmıştır. Hazırlanan anket soruları Sinop Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'nun onayına sunulmuş, 09/07/2021 tarihinde yapılan toplantıda örneği verilen ölçme araçlarının fikri, hukuki ve telif hakları bakımından metot ve ölçeğine ilişkin sorumluluğun başvuruçulara ait olması kaydıyla Üniversitenin İnsan Araştırmaları Etik Kurulu Yönergesine uygun olduğu kabul edilmiştir.

Veri Analizi

Araştırmada içerik analiz yöntemi kullanılmıştır. Katılımcıların "Google Drive" üzerinden doldurduğu görüşme formları indirilerek her bir araştırmacı tarafından ayrı ayrı incelenmiştir. Araştırmada sorulan sorulardan kapalı uçlu olanlar betimsel istatistik yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Katılımcıların sorulara verdiği cevaplar benzerlik ve farklılıklarına göre kendi aralarında gruplandırılmış, temalara ulaşılmış ve analiz edilmiştir. Araştırmacılar tarafından elde edilen temalar karşılaştırılmıştır. Miles & Huberman (1994) tarafından belirlenen güvenilirlik formölü dikkate alınarak güvenilirlik analizi yapılmıştır. Güvenirlik katsayısının %70'in üzerinde olması araştırmanın güvenilir olduğunu göstermektedir. Araştırmacılar tarafından yapılan çalışmanın güvenilirlik sonucu ise %86 olarak saptanmıştır. Bu sonuç araştırmanın güvenilir olduğunu göstermektedir. Öğretmen adaylarının görüşlerine araştırmada alıntılar yapılarak yer verilmiştir. Öğretmen adaylarının doldurmuş olduğu formlar karışıklık olmaması adına ve katılımcıların isimlerine yer vermemek için kodlanmıştır. Türkçe öğretmen adaylarının formları "TÖ1, TÖ2.." şeklinde, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının formları "SBÖ1, SBÖ2.." şeklinde kodlanmıştır.

Bulgular

Birinci Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular ve Yorum

Bu bölümde Türkçe ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının Türk Dünyasına ilişkin bilgi kaynaklarının neler olduğu sorusuna ilişkin verdikleri cevaplar incelenmiş ve elde edilen veriler Tablo 2'de sunulmuştur.

Katılımcıların belirtmiş olduğu kaynak sayısı birden fazla olduğu için toplam frekans sayısı katılımcı sayısından fazladır. Katılımcıların Türk Dünyasına ilişkin bilgi kaynaklarının başında Türkçe öğretmen adayları için dersler gelmektedir. Türkçe öğretmen adaylarından 27'si (%18,62) Türk Dünyasına ilişkin bilgileri derslerde edinmiştir. Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarından ise 26'sı (16,35) Türk Dünyasına ilişkin bilgilere internette ulaşmıştır. Ders kitapları, tarih kitapları ve internet Türkçe öğretmen adayları; ders kitapları, tarih kitapları ve dersler de Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının Türk Dünyası açısından önemli bilgi kaynaklarındandır. Tablo incelendiğinde her iki öğretmen aday grubunun bilgi edinme kaynaklarının aynı olduğu görölmektedir. Türk Dünyasına ilişkin bilgi kaynaklarından yararlanma oranı en düşük kaynakları hem Türkçe öğretmenliği hem de Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarında dergi ve gazeteler oluşurmaktadır.

Tablo 2. *Türk Dünyasına İlişkin Bilgi Kaynaklarının Neler Olduğu*

	<i>Türkçe</i>	<i>%</i>	<i>Sosyal Bilgiler</i>	<i>%</i>
Gazete	6	4,13	7	4,40
Dergi	3	2,06	5	3,14
Televizyon	11	7,59	14	8,80
Ansiklopedi	13	8,97	10	6,29
Ders Kitabı	21	14,48	23	14,47
İnternet	20	13,79	26	16,35
Tarihi Roman	15	10,34	13	8,18
Sosyal Çevre	8	5,52	16	10,06
Tarih Kitapları	21	14,48	23	14,47
Derslerde	27	18,62	22	13,84
Toplam	145	100	159	100

İkinci Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular ve Yorum

Bu bölümde Türkçe ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının bildikleri Türk Dili, Türk Tarihi, Türk Kültürü, Türk Dünyası coğrafyası üzerine Türkiye’de çalışma yapan kurumlardan hangisini bildikleri sorusu sorulmuştur. Katılımcı cevaplarına göre elde edilen veriler aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3. *Türk Dünyası Unsurlarına Yönelik Çalışma Yapan Kurumlar*

	<i>Türkçe</i>	<i>%</i>	<i>Sosyal Bilgiler</i>	<i>%</i>
Türk Tarih Kurumu	19	32,20	21	39,62
Türk Dil Kurumu	21	35,60	20	37,74
Atatürk Araştırma Merkezi	2	3,39	3	5,66
Yunus Emre Vakfı	1	1,69	1	1,89
Türksoy	2	3,39	1	1,89
Türk Konseyi	-	-	1	1,89
Üniversitelerin Dil, Tarih, Coğrafya Fakülteleri	2	3,39	1	1,89
Kültür Turizm Bakanlığı	2	3,39	1	1,89
Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü	2	3,39	-	-
Türk Dünyası Araştırma Vakfı	2	3,39	-	-
TİKA	2	3,39	-	-
Bilmiyorum	4	6,78	4	7,55
Toplam	59	100	53	100

Tablo 3’te Türkçe ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının bildikleri Türk Dünyası üzerine çalışmalar yapan kurumlar gruplandırılmıştır. Yapılan bu tabloda Türkçe öğretmen adaylarının verdikleri cevapların %35,60’ını Türk Dil Kurumu, %32,30’unu ise Türk Tarih Kurumu oluşturmaktadır. Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının verdikleri cevapları incelediğimizde %39,62 oranında Türk Tarih Kurumu, %37,74 oranında Türk Dil Kurumu cevabı verilmiştir. Türkçe ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının verdikleri cevaplar karşılaştırıldığında her iki öğretmen adayının en çok bildiği kurumların TTK ve TDK olduğu görülmektedir.

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarından biri Türk Konseyini cevap olarak vermiş ancak Türkçe öğretmen adaylarından hiçbiri Türk Konseyini cevap olarak vermemiştir. Aynı şekilde Türkçe öğretmen adaylarının cevaplarından olan Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırma Vakfı ve TİKA Sosyal Bilgiler öğretmen adayları tarafından söylenmemiştir. Türkçe ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarından dörder öğrenci Türk Dünyası unsurları ile ilgili çalışma yapan kurumları bilmediklerini ifade etmişlerdir.

Üçüncü Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular ve Yorum

Bu bölümde Türkçe ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarına gelecekte bulunduğu bölgede güçlü bir role sahip olabilecek Türk ülkesinin hangisi olabileceği fikri sorulmuştur. Katılımcıların verdikleri cevapların dağılımı aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 4. Gelecekte Türk Dnyasında Gçlü Role Sahip lke Algısı

	<i>Türkçe</i>	<i>%</i>	<i>Sosyal Bilgiler</i>	<i>%</i>
Türkiye	25	71,43	24	68,57
Azerbaycan	4	11,43	6	17,14
Kazakistan	3	8,57	3	8,57
KKTC	1	2,86	1	2,86
Hiçbiri	2	5,71	1	2,86
Toplam	35	100	35	100

Tablo 4'te toplam frekansın hem Türkçe öğretmen adaylarında hem de sosyal bilgilerde 35 çıkmasının sebebi öğretmen adaylarından beşinin birden fazla lke yazmasından kaynaklanmaktadır. Gelecekte bulunduğu bölgede güçlü bir role sahip olabilecek lkelere ait tablo incelendiğinde Türkçe öğretmen adaylarından 25'i (%71,43), Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarından 24'ü (%68,57) Türkiye'yi gelecekte bulunduğu bölgede daha güçlü bir devlet olarak görmektedir. Türkiye'nin gelecekte daha da güçlü olmasının nedenleri arasında ilk olarak jeopolitik konumunun öneminden bahsetmişlerdir. Azerbaycan ve Kazakistan'ın gelecekte güçlü bir devlet olacağına inanan öğretmen adayları her iki lkenin sahip olduğu yeraltı zenginliklerine değinmişlerdir. Türkçe öğretmen adaylarından 2 öğrenci (%5,71), sosyal bilgiler öğretmen adaylarında bir öğrenci (%2,86) Türk lkelere hiçbirinin gelecekte güçlü olabileceğine inanmamaktadır. Konuya ilişkin öğretmen adaylarının görüşlerinden bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

Kazakistan olabilir diye düşünüyorum. Çok sayıda Sovyet zamanından kalan askeri bölgelere sahipler. Nüfusun azlığı ve seyrekliği ülkenin en temel problemleri arasında sayılabilir. Ancak yeraltı kaynakları bakımından çok zengin bir ülkedir. Özellikle petrol ve doğal gaz rezervleri çok önemli. SSCB döneminden kalma sorunları olsa da sahip oldukları kaynaklar sebebiyle güçleneceğini düşünüyorum. (TÖ1)

Türkiye. Çünkü jeopolitik konumu sahip olduğu en önemli güçtür. (TÖ7)

(...) her yönden bağımsız bir lke olduğumuz için Türkiye olarak görüyorum. Şanlı tarihiyle birçok devletin saygısını kazandığı ve boşgörülü bir millet olduğumuz için birçok devleti aynı çatı altında toplayacak tek devletin bizim ülkemiz olduğumu düşünüyorum. (SBÖ25)

Türkiye ve Azerbaycan'ın bilim ve teknolojik çalışmalara önem vererek kendisini geliştirmeye, yerli üretimlerini arttırmaya, ülkesindeki bilim insanlarına ve öğrencilerine imkânlar vererek çalışmalarına destekler sağlanırsa, ileride çok daha güçlü lkelere olabileceğini düşünüyorum. (SBÖ22)

Dördüncü Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular ve Yorum

Bu bölümde Türkçe ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarına Türkiye'nin en çok hangi Türk Dnyası ülkesi ile iş birliği yapması gerektiği sorulmuş ve katılımcıların verdikleri cevapların dağılımı aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 5. Türkiye ile Türk Dnyası lkelere Arasında İş Birliği

	<i>Türkçe</i>	<i>%</i>	<i>Sosyal Bilgiler</i>	<i>%</i>
Azerbaycan	19	63,33	24	80
Kazakistan	2	6,66	1	3,33
Türkmenistan	2	6,66	1	3,33
Özbekistan	1	3,33	1	3,33
KKTC	-	-	1	3,33
Doğu Türkistan	4	13,33	-	-
Hepsi ile	1	3,33	2	6,66
Hiçbiri ile	1	3,33	-	-
Toplam	30	100	30	100

Tablo 5'te öğretmen adaylarına Türkiye'nin en çok hangi Türk Dnyası ülkesi ile iş birliği yapması gerektiği sorulmuş ve verdikleri cevaplar tablolaştırılmıştır. Tablo incelendiğinde Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının 24'ü (%80), Türkçe öğretmen adaylarının ise 19'u (%63,33) Türkiye'nin Azerbaycan ile iş birliği yapması gerektiğini düşünmektedir. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının Azerbaycan ile iş birliğini gerekli görme nedenleri arasında Türkiye ile Azerbaycan'ın kardeş lke olduğu algısının etkisi çok yüksektir. Bu durum Türkçe öğretmen adaylarının bakış açısında da aynı perspektif üzerinden değerlendirilmiştir. Hem Türkçe öğretmenliği hem de Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının Azerbaycan ile ilgili iş birliği görüşlerinde ortak olarak rastlanan bir diğer görüş ise Azerbaycan'ın yer altı kaynakları bakımından zengin olmasının ortak stratejiler oluşturma noktasında etkili olacağı fikridir. Tabloda dikkat çeken unsurlardan biri Türkiye

ile yavru vatan olarak değerlendirilen KKTC'nin iş birliği noktasında Türkçe öğretmenlerinin hiçbirinin görüş belirtmemesi, Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarından ise yalnızca 1'inin (%3,33) bu ortaklığa olumlu yönde bakmasıdır.

Tabloda dikkat çeken bir diğer unsur ise Türkçe öğretmen adaylarından 4'ünün (%13,33) Türkiye ile Doğu Türkistan arasında bir iş birliği fikrini desteklemeleridir. Nedenleriyle açıklanan soruda Türkiye'nin Doğu Türkistan'a desteğini ve yardımını esirgememesi gerektiği ifade edilmiştir. Türkçe öğretmen adaylarının yalnızca 1'i (%3,33), Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının ise 2'si (%6,66) Türkiye'nin tüm Türk Dünyası ülkeleri ile iş birliği yapması gerektiği tezini desteklerken Türkçe öğretmenliği adaylarından 1'i (%3,33) mevcut iş birliklerinden hiçbirine olumlu yaklaşmadığını ifade etmiştir.

Türkiye ile Türk Dünyası ülkeleri arasında oluşturulabilecek iş birliği noktasında öğretmen adaylarının görüşlerinden bazılarında aşağıda yer verilmiştir.

Azerbaycan. Atatürk'ün ifade ettiği gibi: " Azerbaycan'ın sevinci bizim sevincimiz, kederi bizim kederimizdir." Kardeş ülke ile birbirimizi destekleyebileceğimizi düşünüyorum. (TÖ30)

Azerbaycan. Coğrafi özellikler olarak zengin ve kaynaklar bakımında verimli bir ülkedir. Ayrıca kardeş ülkemiz (TÖ24)

Hepsiyle iş birliği yapılmalıdır. Tüm Türk Cumhuriyetleri birleşmeli ve Turan Devletini kurmalıyız. (SÖ18)

KKTC çünkü ileride güçlü bir devlet olacağını düşünüyorum (SÖ21)

Beşinci Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular ve Yorum

Bu bölümde Türkçe ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının Türk dünyası ülkelerinden birine turistik amaçlı gitmeyi istemeleri durumunda hangi ülkeyi seçmek isteyecekleri sorulmuştur. Katılımcıların verdikleri cevapların dağılımı aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 6. Türk Dünyası Ülkelerine Olası Turistik Ziyaret Tercihleri

	Türkçe	%	Sosyal Bilgiler	%
Azerbaycan	14	46,66	16	53,33
Özbekistan	2	6,66	5	16,66
Kazakistan	3	10	2	6,66
Türkmenistan	4	13,33	3	10
Kırgızistan	3	10	-	-
KKTC	1	3,33	1	3,33
Doğu Türkistan	1	3,33	1	3,33
Hepsi	1	3,33	2	6,66
Hiçbiri	1	3,33	-	-
Toplam	30	100	30	100

Tablo 6'da öğretmen adaylarının Türk dünyası ülkelerinden birine turistik amaçlı gitmeyi istemeleri durumunda hangi ülkeyi seçmek isteyecekleri sorusuna verdikleri cevaplarda Azerbaycan cevabının diğer ülkelerin önüne geçtiği görülmektedir. Türkçe öğretmen adaylarının 14'ü (%46,66), Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının da 16'sı (%53,33) Türk dünyası ülkelerinden Azerbaycan'a turistik amaçlı gitmek istediğini ifade etmiştir. Türkçe ve sosyal bilgiler öğretmen adayları bu ziyaretin Azerbaycan'a olma sebeplerini kültür birlikteliği, tarihi mekân ziyaretleri ve kardeş ülkeyi görme merakı olarak ortak fikirlerle açıklamaktadır. Azerbaycan'dan sonra en çok ziyaret edilmek istenen ülkelerin Özbekistan ve Türkmenistan olduğu görülmektedir. Türkçe öğretmenliği öğretmen adaylarının 2'si (%6,66), Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının 5'i (%16,66) Özbekistan'ı; Türkçe öğretmenliği öğretmen adaylarının 4'ü (%13,33), Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının 3'ü (%10) ise Türkmenistan'ı ziyaret etmek istediğini belirtmişlerdir.

Tablodan kardeş ülke Azerbaycan'a karşı hissedilen merakın yavru vatan KKTC için aynı durumda olmadığı saptanmıştır. Türkçe öğretmenliği ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının her ikisinde de yalnızca 1'er kişi KKTC'yi ziyaret etmek isteyeceğini belirtmiştir. Yine Türkçe öğretmenliği ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının her ikisinde de 1'er öğretmen adayı Doğu Türkistan'ı görmek isteyeceğini ifade etmiştir. Türkçe öğretmenliği adaylarının yalnızca 1'i (%3,33), Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının ise 2'si (%6,66) tüm Türk dünyası ülkelerini ziyaret etmek istediğini söylerken Türkçe öğretmenliği adaylarının 1'i (3,33) hiçbir Türk Dünyası ülkesini görmek istemediğini ifade etmiştir.

Türk dünyası ülkelerinden birine turistik amaçlı gitmeyi istemeleri durumunda hangi ülkeyi tercih edecekleri sorusu yöneltilen öğretmen adaylarının görüşlerinden bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

Bütün Türk ülkelerini gezip kendi soydaşlarının yaşam şartlarını görmek isterdim. (TÖ3)

Kazakistan. Yaşam şartlarını ve ekonomilerinin işleyişini görmek için. (TÖ15)

Özbekistan çünkü mimarisini ve oradaki yapıları merak ediyorum (SÖ28)

Azerbaycan. Çünkü kültürünü ve tarihi yerlerini görmek ve onları yakından tanımak isterdim. Aynı zamanda insanların sıcakkanlı ve anlayışlı olduğunu düşünüyorum. (SÖ 30)

Altıncı Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular ve Yorum

Bu bölümde Türkçe ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarına Türk dilinin bilinen en eski yazılı metinleri olan Göktürk Kitabelerinin günümüzde hangi ülke sınırları içinde yer aldığı sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların verdikleri cevapların dağılımı aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 7. Göktürk Kitabelerinin Yer Aldığı Ülke

	<i>Türkçe</i>	<i>%</i>	<i>Sosyal Bilgiler</i>	<i>%</i>
Moğolistan	27	90	27	90
Kazakistan	1	3,33	-	-
Türkmenistan	-	-	1	3,33
Bilmiyorum	2	6,66	2	6,66
Toplam	30	100	30	100

Tablo 7'de öğretmen adaylarına Türk dilinin bilinen en eski yazılı metinleri olan Göktürk Kitabelerinin günümüzde hangi ülke sınırları içinde yer aldığı sorusu sorulduğunda hem Türkçe öğretmen adayları hem de Sosyal Bilgiler öğretmen adayları büyük çoğunlukla doğru yanıt olan Moğolistan cevabını vermiştir. Türkçe öğretmenliği adaylarının 27'si (%90) ve Sosyal Bilgiler öğretmenliği adaylarının 27'si (%90) kitabelerin Moğolistan'da olduğunu belirtmiştir. Her iki alanda da önemli bir yeri olan ve Türklerin ilk yazılı belgeleri niteliğindeki Göktürk Kitabeleri konusunda 3. ve 4. sınıf öğretmen adaylarının bilgilerinin doğru olması beklendik bir durumdur. Türkçe öğretmenliği adaylarından yalnızca 1'i (%3,33) Kazakistan; Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarından da yalnızca 1'i (%3,33) Türkmenistan cevabını vermiştir. Hem Türkçe öğretmenliği hem de Sosyal Bilgiler öğretmenliği adaylarından 2'şer kişi konuya ilişkin herhangi bir bilgisi olmadığını ifade etmiştir.

Yedinci Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular ve Yorum

Bu bölümde Türkçe ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarından Dede Korkut Hikâyelerinin geçtiği coğrafya hakkında bilgi vermeleri istenmiş ve katılımcıların verdikleri cevapların dağılımı aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 8. Dede Korkut Hikâyelerinin Coğrafyası

	<i>Türkçe</i>	<i>%</i>	<i>Sosyal Bilgiler</i>	<i>%</i>
Hikâyenin geçtiği yer	26	78,78	24	51,06
İklim / Bitki örtüsü	2	6,06	11	23,40
Ekonomik etkinlikleri	-	-	3	6,38
Yeraltı zenginlik kaynakları	-	-	1	2,13
Su kaynakları	-	-	3	6,38
Konu içeriği	1	3,03	-	-
Bilmiyorum	4	12,12	5	10,64
Toplam	33	100	47	100

Tablo 8'de öğretmen adaylarından Dede Korkut Hikâyelerinin geçtiği coğrafya hakkında bilgi vermeleri istenmiştir. Tabloda toplam frekansın hem Türkçe öğretmen adaylarında hem de sosyal bilgilerde 30'un üzerinde çıkmasının sebebi öğretmen adaylarının hikâyelerin geçtiği coğrafyayı anlatırken birden fazla alt başlığa yer vermelerinden kaynaklanmaktadır. Tabloya göre öğretmen adayları Dede Korkut Hikâyelerinin coğrafyasından bahsederken özellikle hikâyelerin geçtiği yeri/bölgeyi anlatarak coğrafyasını anlatmaya çalışmıştır. Bu anlatımlarda hem Türkçe hem de Sosyal Bilgiler öğretmen adayları Orta Asya, Hazar Denizi kıyıları, Kuzeydoğu Anadolu, Azerbaycan cevaplarını vererek aynı farkındalıkta olduklarını göstermişlerdir. Türkçe öğretmenliği adaylarından 26'sı (%78,78) ve Sosyal Bilgiler öğretmenliği adaylarından 24'ü (%51,06) Dede Korkut Hikâyelerinin coğrafyasını belirttiğimiz bölgeler üzerinden ifade

etmişlerdir. Tabloya göre Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının 11'inin (%23,40) hikâyelerin coğrafyasını anlatırken iklim ve bitki örtüsünü betimleyerek bilgi verdiklerini görmekteyiz. Dede Korkut Hikâyelerinin coğrafyası anlatılırken Sosyal Bilgiler öğretmen adayları coğrafyayı ekonomik etkinlikler, yeraltı zenginlik kaynakları ve su kaynaklarından da bahsederek anlatmışlardır. Türkçe öğretmen adaylarının hiçbiri bu noktalara temas etmemiştir. Dede Korkut Hikâyelerinin geçtiği coğrafya ile ilgili hiçbir bilgisi olmadığını söyleyen Türkçe öğretmenliği adayları 4 (%12,12); Sosyal bilgiler öğretmen adayları ise 5 (10,64) kişidir.

Sekizinci Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular ve Yorum

Bu bölümde Türkçe ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarına hangi Türk destanlarını bildikleri sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların verdikleri cevapların dağılımı aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 9. Öğretmen Adayları Tarafından Bilinen Türk Destanları

	<i>Türkçe</i>	<i>%</i>	<i>Sosyal Bilgiler</i>	<i>%</i>
Bozkurt	20	12,73	17	11,56
Alp Er Tunga	14	8,91	14	9,52
Türeyiş	19	12,10	23	15,64
Şu	13	8,28	12	8,16
Göç	12	7,64	17	11,56
Oğuz Kağan	12	7,64	17	11,56
Ergenekon	19	12,10	22	14,96
Manas	16	10,19	12	8,16
Yaradılış	13	8,28	8	5,44
Dede Korkut	1	0,63	1	0,68
Atilla	4	2,54	2	1,36
Cengiz Han	3	1,91	1	0,68
Timur	1	0,63	-	-
Köroğlu	5	3,18	-	-
Satuk Buğra Han	3	1,91	-	-
Danışment Gazi	2	1,27	-	-
Battal Gazi	-	-	1	0,68
Toplam	157	100	147	100

Tablo 9'da öğretmen adaylarından bildikleri Türk destanlarını sıralamaları istenmiştir. Tabloda toplam frekansın Türkçe ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarında 140'ın üzerine çıkma nedeni öğretmen adaylarının bildikleri destanları sıralarken pek çok destana yer vermeleridir. Türkçe öğretmen adaylarının 19'u (%12,10) ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının 23'ü (%15,64) Türeyiş Destanı'nı bildiklerini söylemişlerdir. Tabloya göre en çok bilinen destan Türeyiş Destanı'dır. Uygurlara ait olan bu destanı bilinirlik bakımından izleyen ve konu bakımından da benzerlik gösteren Göktürlere ait Bozkurt Destanı'nı Türkçe öğretmen adaylarının 20'si (%12,73) ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının 17'si (%11,56) bildiklerini ifade etmektedir. Dünyanın en uzun destanı olarak karşımıza çıkan Manas Destanı'nı Türkçe öğretmen adaylarının 16'sı (%10,19); Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının ise 12'si (%8,16) belirtmiştir.

Tabloya göre Türkçe ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının hâkim oldukları destan dönemi İslamiyet öncesi Türk destanlarıdır. İslamiyet sonrası döneme ait olan Türk destanlarından Köroğlu Destanı, Satuk Buğra Han Destanı, Danışment Gazi Destanı, Timur Destanı yalnızca Türkçe öğretmen adayları tarafından ifade edilmiştir. İslamiyet sonrası Türk destanlarından Battal Gazi Destanı'nı ise yalnızca 1 (0,68) Sosyal Bilgiler öğretmen adayı belirtmiştir. İslamiyet sonrası Türk destanlarından Cengiz Han Destanı'nı Türkçe öğretmenliği adaylarından 3'ü (%1,91); Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarından ise yalnızca 1'i (%0,68) dile getirerek dönemle ilgili ortak bir destanın varlığından söz etmiştir.

Tablodaki önemli ayrıntılardan biri de Dede Korkut Hikâyeleri ile ilgili bölümdür. Türkçe öğretmen adaylarından 1'i (0,63) ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarından da 1'i (0,68) Dede Korkut Hikâyelerini bildikleri destanlar içerisinde belirtmişlerdir. Bu düşüncenin sebebi hikâyelerin destan döneminden hikâyeciliğe geçiş döneminin ilk ürünü olmasından kaynaklanabilmektedir.

Dokuzuncu Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular ve Yorum

Bu bölümde Türkçe ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarına daha önce Türklere ait bir destan okuyup okumadıkları, Türklere ait bir destan okuyanların hangi destanı okuduğu bilgisini vermeleri istenmiştir. Katılımcıların verdikleri cevapların dağılımı aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 10. Öğretmen Adayları Tarafından Okunan Türk Destanları

	<i>Türkçe</i>	<i>%</i>	<i>Sosyal Bilgiler</i>	<i>%</i>
Bozkurt	9	16,67	8	13,56
Yaradılış	3	5,56	3	5,08
Alp Er Tunga	3	5,56	4	6,78
Oğuz Kağan	9	16,67	3	5,08
Türeyiş	3	5,56	13	22,03
şu	2	3,70	4	6,78
Göç	3	5,56	5	8,47
Ergenekon	10	18,52	10	16,95
Köroğlu	5	9,26	-	-
Dede Korkut	2	3,70	-	-
Atilla	-	-	1	1,69
Okumadım	5	9,26	8	13,56
Toplam	54	100	59	100

Tablo 10’da öğretmen adaylarına Türklere ait hangi destanları okudukları bilgisi sorulmuştur. Tabloda toplam frekansın Türkçe ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarında 30’ün üzerinde olmasının nedeni birden fazla Türk destanı okuyan öğretmen adayları olmasıdır. Tabloya göre öğretmen adayları tarafından en çok okunan destan Ergenekon Destanıdır. Türkçe öğretmen adaylarının 10’u (18,52) ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının 10’u (%16,95) Göktürklerle ait bu destanı okumuştur. Ergenekon Destanını Bozkurt ve Türeyiş Destanları takip etmektedir. Türkçe Öğretmen adaylarının 9’u (%16,67) ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının 8’i (%13,56) Bozkurt Destanını; Türkçe Öğretmen adaylarının 3’ü (%5,56) ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının 13’ü (%22,03) ise Türeyiş Destanını okuduklarını ifade etmişlerdir. Köroğlu Destanı ve Dede Korkut, Türkçe öğretmen adaylarının bir kısmı tarafından okunurken Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının bu destanları okumadığı saptanmıştır. 9.tabloda yer alan “Öğretmen Adayları Tarafından Bilinen Türk Destanları” kısmındaki cevaplarla uyumlu olarak “Öğretmen Adayları Tarafından Okunan Türk Destanları” tablomuzda da İslamiyet sonrası Türk destanlarına olan ilginin azlığını gözlemliyoruz. Türkçe öğretmen adaylarından 5 kişinin (%9,26) okuduğu Köroğlu Destanı dışında herhangi bir İslamiyet sonrası destan okunmamıştır. Bu durum öğretmen adaylarının zihninde İslamiyet öncesine dair bir algı olarak kaldığına ve onlarda gerekli merakı uyandırmadığına bir kanıt olabilir. Türkçe öğretmenliği adaylarının 5’i (%9,26) ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının 8’i (%13,56) hiçbir Türk destanını okumamıştır.

Onuncu Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular ve Yorum

Bu bölümde Türkçe ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarına Türk dünyasının tarihsel süreçte hangi alfabeleri kullandığı sorulmuştur. Katılımcıların verdikleri cevapların dağılımı aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 11. Türk Dünyasının Tarihsel Süreçte Kullandığı Alfabeler

	<i>Türkçe</i>	<i>%</i>	<i>Sosyal Bilgiler</i>	<i>%</i>
Göktürk Alfabesi	28	22,95	29	28,71
Uygur Alfabesi	20	16,39	16	15,84
Kiril Alfabesi	25	20,49	12	11,88
Latin Alfabesi	25	20,49	21	20,79
Arap Alfabesi	24	19,67	20	19,80
Osmanlıca	-	-	3	2,97
Toplam	122	100	101	100

Tablo 11’de öğretmen adaylarına Türk dünyasının tarihsel süreçte kullandığı alfabelerin neler olduğu sorusu yöneltilmiştir. Tabloda toplam frekansın Türkçe ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarında yüksek çıkmasının nedeni öğretmen adaylarının birden fazla alfabe yazmalarıdır. Türkçe öğretmen adaylarının 28’i (%22,95) ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının 29’u (%28,71) Göktürk alfabesinin Türkler tarafından kullanıldığını söylemiştir. Türkçe öğretmen adaylarının 25’i (%20,49) ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının 21’i (20,49) günümüzde de kullandığımız alfabe olan Latin alfabesinin Türkler tarafından kullanıldığını ifade etmiştir. Göktürk alfabesinin günümüzde kullandığımız Latin alfabesinden daha çok söylenmesi dikkat çekici bir ayrıntıdır. Tabloda Latin alfabesinden sonra en çok bilinen ve tekrar edilen alfabe Arap alfabesidir. Türkçe öğretmen adaylarının 24’ü (%19,67) ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının 20’si (%19,80) Arap alfabesini Türklerin tarihsel süreçte kullandığını belirtmiştir. Sosyal Bilgiler öğretmen

adaylarının 3'ü (%2,97) bir yazın dili olan Osmanlıca'yı tarihsel süreçte kullanılan bir alfabe olarak görmektedir.

On Birinci Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular ve Yorum

Bu bölümde Türkçe ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarına Türk dünyasının ortak değerleri denildiğinde akıllarına neler geldiği sorulmuş ve katılımcıların verdikleri cevapların dağılımı aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 12. Türk Dünyasının Ortak Değerleri

	<i>Türkçe</i>	<i>%</i>	<i>Sosyal Bilgiler</i>	<i>%</i>
Töre	1	1,75	4	6,06
Edebiyat	10	17,54	14	21,21
Yaşlılara saygı	4	7,02	-	-
Kültür (gelenek-görenek-örf-adet)	30	52,63	23	34,85
İnanç	3	5,26	9	13,64
Ortak köken (tarih/coğrafya)	6	10,53	5	7,58
Törenler (bayram, kutlama, nevruz, Hıdırellez)	-	-	6	9,09
Aile yapısı	-	-	2	3,03
Milli bilinç/millet	3	5,26	2	3,03
Toplam	57	100	66	100

Tablo 12'de öğretmen adaylarına Türk dünyasının ortak değerlerinin neler olduğu sorulmuştur. Tabloda toplam frekansın Türkçe ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarında yüksek çıkmasının nedeni öğretmen adaylarının birden çok değeri ifade etmelerinden kaynaklanmaktadır. Türkçe öğretmen adaylarının 30'u (52,63) ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının 23'ü (%34,85) Türk dünyasının ortak değerine kültürel unsurlar açısından yaklaşmaktadır. Türkçe öğretmen adaylarının 10'u (%17,54) ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının 14'ü (%21,21) edebiyat cevabını vermiştir.

Türk dünyasının ortak değerlerini belirlemede önemli fonksiyonu olan tarih ve coğrafya unsurları Türkçe öğretmen adaylarından 6 (10,53) ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarından 5 (%7,58) kişi tarafından yanıtlanmıştır. Sosyal Bilgiler öğretmen adayları törenler ve aile yapısını Türk dünyası ortak değeri olarak yorumlarken Türkçe öğretmen adayları bu konulara hiç değinmemiş, Türkçe öğretmen adayları da Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının hiç değinmediği yaşlılara saygıyı ortak değer olarak kabul etmiştir.

On İkinci Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular ve Yorum

Bu bölümde Türkçe ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının zihinlerinde beliren bağımsız Türk Devletlerinin hangileri olduğu sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların verdikleri cevapların dağılımı aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 13. Türk Dünyasında Bağımsız Türk Devletleri

	<i>Türkçe</i>	<i>%</i>	<i>Sosyal Bilgiler</i>	<i>%</i>
Türkiye	24	19,2	24	18,05
Azerbaycan	27	21,6	28	21,05
KKTC	9	7,2	10	7,52
Türkmenistan	19	15,2	18	13,53
Kırgızistan	13	10,4	16	12,03
Kazakistan	14	11,2	18	13,53
Özbekistan	16	12,8	18	13,53
Tacikistan	1	0,8	1	0,75
Yakutistan	1	0,8	-	-
Doğu Türkistan (Sincan Uygur)	1	0,8	-	-
Toplam	125	100	133	100

Tablo 13'te öğretmen adaylarına zihinlerinde beliren bağımsız Türk Devletleri sorulmuştur. Tabloda toplam frekansın Türkçe ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarında yüksek çıkmasının nedeni öğretmen adaylarının birden fazla bağımsız Türk devletinin ismini belirtmelerinden kaynaklanmaktadır. Bağımsız Türk devleti dendiğinde her iki bölüm öğretmen adaylarının aklına Azerbaycan'ın geldiğini görmekteyiz. Azerbaycan'ı ifade eden Türkçe öğretmen adayları 27 kişi (%21,6) ve Sosyal Bilgiler öğretmen adayları da 28 kişidir (%21,05). Tabloya göre Azerbaycan sonrasında Türkiye'yi görmekteyiz. Zihinlerde çoğunlukla Türkiye değil Azerbaycan belirmiştir.

Türkçe öğretmen adaylarının 24'ü (%19,2) ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının da 24'ü (%18,05) Türkiye'yi bağımsız Türk devleti olarak ifade etmiştir. Hem Türkçe öğretmen adaylarından hem de Sosyal

Bilgiler öğretmen adaylarından 1'er kişi bağımsız Türk devletleri içine Türk olmayan Tacikistan'ı almıştır. Türkçe öğretmen adaylarından 1 kişi (%0,8) Rusya'yı oluşturan federe cumhuriyetlerden biri olan Yakutistan'ı ve 1 kişi de (%0,8) Çin'in kuzeybatısında bulunan bir özerk bölge olan Doğu Türkistan'ı (Sincan/Uygur) bağımsız Türk devletleri içinde değerlendirirken Sosyal Bilgiler öğretmen adayları federe ya da özerk bölgelerden bahsetmemiştir.

On Üçüncü Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular ve Yorum

Bu bölümde Türkçe ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının “Türk Dünyası” denilince aklınıza ne gelmektedir? sorusu sorularak Türk dünyası imajlarında nelerin yer ettiği bilgisi edinilmeye çalışılmıştır. Katılımcıların verdikleri cevapların dağılımı aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 14. *Türk Dünyası Kavramı Algısı*

	<i>Türkçe</i>	<i>%</i>	<i>Sosyal Bilgiler</i>	<i>%</i>
Bağımsız /özerk Türk cumhuriyetleri	7	23,33	9	30
Ortak dil	2	6,67	1	3,33
Ortak geçmiş	3	10	1	3,33
Ortak kültür	3	10	5	16,67
Aynı coğrafyada yaşaması	10	33,33	3	10
Birbirinden kopuk olan millet	3	10	6	20
Birlik beraberlik	-	-	5	16,67
Gönül birliği	1	3,33	-	-
Kızıl elma	1	3,33	-	-
Toplam	30	100	30	100

Tablo 14'te öğretmen adaylarına Türk Dünyası kavramı algıları sorulmuştur. Tabloya göre Türkçe öğretmen adaylarının 7'sinin (%23,33) ve Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının 9'unun (%30) Türk dünyası algısı bağımsız ya da özerk Türk Cumhuriyetini ifade etmektedir. Bu öğretmen adayları için Türk devletleri ve Türk toplulukları Türk Dünyası demektir. Türkçe öğretmen adaylarının 10'una (%33,33) göre aynı coğrafyada yaşamak Türk Dünyası imajına uygunken coğrafya birlikteliği Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının 3'ü (%10) için uygun bir durumdur. Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının 5'i (16,67) birlik ve beraberlik cevabını verirken Türkçe öğretmen adaylarının birlik ve beraberliği bu kriterler içine almadığı yalnızca 1 (%3,33) öğretmen adayının gönül birliğine değindiği tabloya göre saptanmıştır. Türkçe öğretmen adaylarından 3'ü (%10) ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarından 6'sı (%20) Türk dünyası kavramını Türk milletlerinin birbirlerinden kopuk olması olarak değerlendirmiştir. “Türk Dünyası” kavramına ilişkin algılarının nasıl olduğu sorusu yöneltilen öğretmen adaylarının görüşlerinden bazılarını aşağıda yer verilmiştir.

Tüm bağımsız Türk cumhuriyetleri, özerk Türk cumhuriyetleri ve Türk topluluklarıdır. (SÖ6)

Türk dünyası Türklerin büyük bir coğrafya da insanlağın varlığından beri süregelen, dönem dönem farklı isimler almış ama kültürünü ve geleneklerini korumuş büyük bir kitlenin tanımıdır. (SÖ9)

Türkçe konuşan, kendisini Türk hisseden her yer Türk dünyasıdır. (TÖ8)

Türk Dünyası kavramı kültürel, tarihi, coğrafi bir şuur ifade etmektedir. (TÖ30)

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Yüzyıllardır varlığını sürdüren, çeşitli devletler kuran, geniş bir coğrafyaya hâkim olan Türk milleti ortak manevi değerlere sahip olmakla birlikte, bu değerleri korumakla da yükümlüdür. Bu konuda en büyük görev gelecek nesillere değerlerimizi aktaracak olan öğretmenlere düşmektedir. Türk Dünyasına ilişkin bilincin artırılması yönünde en önemli görev ise örgün eğitim kurumlarına ve özellikle coğrafya, sosyal bilgiler, tarih, Türkçe ve Türk dili ve edebiyatı derslerine düşmektedir.

Araştırmada Türkçe ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının Türk Dünyası algısı tespit edilmeye çalışılarak bu konuda oluşturulan alt problemlere cevaplar bulmak amaçlanmıştır. Katılımcıların Türk Dünyası ile ilgili bilgi kaynaklarını ağırlıklı olarak dersler, tarih kitapları ve ders kitabı oluşturmaktadır. Öğrencilerin doğru kaynaklardan bilgi edinmesi ve bu konuda en önemli rolü ders kitaplarının oluşturması oldukça önemlidir. Türk dünyası konusunda öğrencilerin bilgilerini arttırıcı etkiye sahip ders kitaplarında konu ile ilgili bilgilere geniş yer verilmesi, ilkökul düzeyinden başlayarak eğitim kurumlarının her kademesinde önem taşımaktadır. Sezer (2011) Türk Dünyası Coğrafyası adı altında Türk Dünyası coğrafyasının fiziki, beşerî ve ekonomik coğrafya özelliklerinin ayrıntılı bir şekilde, Orta Asya Türk

Cumhuriyetlerinin kendi aralarında ve diğer devletlerle ilişkilerinin tartışılarak öğretilmesi gerektiğini belirtmiştir. Katılımcıların ikinci önemli bilgi edinme kaynaklarının internet olması (Türkçe öğretmen adaylarından 20 öğrenci, sosyal bilgiler öğretmen adaylarından 26 öğrenci) düşündürücüdür. Çünkü internette her zaman doğru bilgiye ulaşmak mümkün olmamaktadır. Öğrencilerin doğru veya yanlış bilgilere göre algılarını biçimlendirdikleri görülmektedir. 2017 yılında Bay ve arkadaşları “Türk Dünyası” hakkında bilgi edinilen kaynakların neler olduğunu katılımcılara sormuş, yapılan çalışmaya benzer şekilde bu çalışmadaki katılımcıların da en fazla bilgi edindiği kaynakların internet ve kitaplar olduğu saptanmıştır. Gülüm ve Seyfullayeva'nın (2013) yaptığı çalışmada üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası ile ilgili bilgilerinin okul öğrenmeleri şeklinde edindikleri, bunu TV, kitaplar ve yazılı basının izlediği saptanmıştır.

Araştırmanın ikinci alt problemi olan Türk dili, Türk tarihi, Türk kültürü, Türk dünyası coğrafyası üzerine Türkiye’de çalışma yapan kurumlardan Türkçe ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının en çok cevap verdiği kurumlar Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu’dur. Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu Atatürk’ün talimatıyla kurulmuş, çalışmalarını bizzat yakından takip etmiş, vasiyetinde mal varlığını bu iki kuruma bırakmıştır. Türkçe ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarından dörder öğrenci araştırmanın bu alt problemi ile ilgili bilgisinin olmadığını belirtmişlerdir.

Gelecekte bulunduğu bölgede güçlü bir role sahip olabilecek Türk ülkesi ile ilgili Türkçe ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının büyük çoğunluğu Türkiye cevabını vermiştir. Öğretmen adayları Türkiye’nin sahip olduğu jeopolitik önem, genç ve dinamik bir nüfusa sahip olması vb. özelliklerine değinerek ortak payda da bulmuşlardır. Türk ülkelerinin hiçbirinin gelecekte güçlü olabileceğine inanmayan toplam 3 öğretmen adayı bulunmaktadır. Bu konuda öğretmen adayları diğer devletlerin Türklere karşı nefret duygusu beslemesini sebep olarak göstermişlerdir. Benzer bir soru Alım tarafından coğrafya eğitimi öğrencilerine sorulmuş, coğrafya eğitiminde okuyan öğrencilerin %99’u Türkiye cevabını vermiştir (Alım, 2009).

Türkçe ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarına Türkiye’nin en çok hangi Türk Dünyası ülkesi ile iş birliği yapması gerektiği sorulmuş ve öğretmen adayları Azerbaycan cevabını vererek aynı noktada buluşmuşlardır. Öğretmen adayları tarafından cevap olarak verilen diğer Türk ülkeleri Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve KKTC olmuştur. Öğretmen adaylarının bağımsız bir Türk devleti olmayan Doğu Türkistan olarak işaret ettiği Sincan (Uygur) Özerk Bölgesi de Türkçe öğretmen adaylarının cevapları arasında yer almıştır.

Araştırmanın beşinci alt problemi olan Türk dünyası ülkelerinden hangisine turistik amaçlı ziyaret etmek isteyecekleri sorulmuştur. Türkçe öğretmen adaylarının 14’ü, Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının da 16’sı Türk dünyası ülkelerinden Azerbaycan’ı kültürel birlikteliklerin olması, kardeş ülke olarak görme sebeplerinden dolayı turistik ülke olarak ziyaret etmek istedikleri ülke olarak belirtmişlerdir. Her iki öğretmenlik adaylarından birer kişi yapacakları ziyaretin turistik amaçlı olmayacağını, bölgede yaşayan Türklerin yaşamış olduğu sıkıntıları tüm dünyaya göstermek amacıyla Sincan (Uygur) Özerk Bölgesi’ne gitmek istediklerini belirtmişlerdir.

Göktürk Kitabelerinin günümüzde hangi ülkenin sınırlarında yer aldığı sorusu çalışmanın altıncı alt problemini oluşturmaktadır. Türkçe ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının %90’ı Moğolistan doğru cevabını vermiştir.

Türkçe ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarına Dede Korkut Hikayelerinin geçtiği coğrafya hakkında bilgi vermeleri istenmiştir. Öğretmen adayları hikâyenin geçtiği yeri anlatırken Orta Asya, Hazar Denizi kıyıları, Kuzeydoğu Anadolu ve Azerbaycan cevabını vermişlerdir. Sosyal bilgiler öğretmen adayları aynı zamanda iklim ve bitki örtüsü özelliklerine, hikâyenin anlatıldığı dönemde yaşayan insanların ekonomik faaliyetlerine, su kaynakları ve yeraltı zenginliklerine Türkçe öğretmen adaylarından daha çok değinmişlerdir. Türkçe öğretmen adaylarından yalnızca biri konunun içeriğine değinmiştir. Hem Türkçe hem de sosyal bilgiler öğretmen adaylarından Dede Korkut Hikayelerinin geçtiği coğrafya hakkında bilgi sahibi olamadığını söyleyen öğrenciler bulunmaktadır.

Araştırmanın sekizinci alt problemi olarak öğretmen adaylarına Türk destanlarından hangilerini bildikleri sorulmuştur. Türkçe öğretmen adaylarının en çok bildikleri destanlar Bozkurt, Türeyiş, Ergenekon, Manas, Alp Er Tunga, Şu, Yaradılış, Oğuz Kağan ve Göç olarak sıralanmaktadır. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin ise Türeyiş, Ergenekon, Bozkurt, Oğuz Kağan, Göç, Alp Er Tunga, Şu, Manas olarak sıralanmaktadır. Bildikleri destanların sıralaması farklı olsa da en çok bildikleri destanların aynı

olduğu ve hâkim oldukları destan döneminin İslamiyet öncesi Türk destanları olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dokuzuncu araştırma sorusunda ise öğretmen adaylarının okudukları Türk destanları sorgulanmıştır. Verilen cevapları incelediğimiz zaman hem Türkçe hem de sosyal bilgiler öğretmenleri tarafından en çok okunan destanlardan biri Göktürklere ait Ergenekon Destanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarından 13'ü Türeyiş, 8'i Bozkurt destanını okumuştur. Türkçe öğretmen adaylarından 9'ar kişi Bozkurt ve Türeyiş Destanını okuduklarını belirtmişlerdir. Sonuçlar incelendiğinde en çok dikkat çeken ayrıntı hiçbir Türk destanını okumadığını söyleyen öğretmen adaylarıdır.

Tarihsel süreçte Türk dünyasının kullandığı alfabelerin neler olduğu sorusuna Türkçe ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının en çok cevap olarak belirttiği alfabe Göktürk alfabesi olmuştur. Günümüzde kullandığımız Latin alfabesinin Göktürk alfabesinden daha az söylenmesi oldukça dikkat çekicidir. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarından 3'ü Osmanlıca'yı bir alfabe olarak görmektedir. Halbuki Osmanlıca sadece yazın dili olarak kullanılmıştır. Bu durum adayların kavram yanlışlığına düştüklerini göstermektedir.

Türk dünyasının ortak değerlerinin neler olabileceği sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde Türkçe ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının en çok değindiği ortak değer kültürel unsurlar olmuştur. Türkçe öğretmen adaylarının kültürel unsurlardan sonra en çok dile getirdiği ortak değerler edebiyat ve ortak köken olarak belirttikleri tarih/coğrafya olmuştur. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ise edebiyat, inanç ve törenler üzerinde durdukları görülmektedir.

Türkçe ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının bağımsız Türk devletlerini tam olarak tanımadıkları araştırmanın on ikinci sorusuna verdikleri cevaplardan anlaşılmaktadır. Her iki bölüm öğretmen adaylarının zihninde beliren, en yüksek frekansın görüldüğü ülke Azerbaycan'dır. Türkçe öğretmen adaylarının ve Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının 24'ü Türkiye'yi bağımsız Türk devleti olarak belirtmiştir. Öğretmen adaylarının Azerbaycan'dan sonra Türkiye Cumhuriyeti devletini yazması oldukça düşündürücüdür. Her iki bölüm öğretmen adaylarından birer kişinin Tacikistan'ı bağımsız Türk cumhuriyetlerinden biri olarak görmesinin sebebi, bazı kaynaklarda Tacikistan'ın Türk devleti olarak kabul edilmesinden kaynaklanabilir. Coğrafya eğitimi öğrencilerinin bağımsız Türk Cumhuriyetleri arasında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni çok fazla dile getirmedikleri Alım tarafından yapılan çalışmada ortaya konmuş, sebebi olarak ise uluslararası platformlarda tanınmamasından kaynaklanabileceği yorumu yapılmıştır (Alım, 2009). Topal ve Sezer'in (2016) üniversite öğrencileri ile yaptığı çalışmada -Türkiye Cumhuriyeti dışında- en çok bilinen bağımsız Türk cumhuriyetlerinin sırasıyla Azerbaycan, KKTC, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan olarak sıralandığı görülmektedir.

Türk Dünyası kavramına ilişkin algıları çalışmanın son araştırma sorusunu oluşturmaktadır. "Türk Dünyası" kavramı, Doğanay (1995) tarafından siyasi coğrafya birliği, Naskali (2007) ve Özdağ (2001) tarafından ortak dil, kültür coğrafyası olarak tanımlanmıştır. İlköğretim ve lise ders kitaplarına baktığımızda ise Türk Dünyası kavramı ile ilgili kesin bir tanım yapılmamıştır. Araştırmaya katılan öğretmen adayları ise Türk Birliği, aynı coğrafyada yaşaması, ortak dil, ortak kültür, aynı soydan gelme vb. kavramlar çerçevesinde bir araya gelmişlerdir. Alım 2009 yılında coğrafya eğitimi öğrencileri ile yaptığı çalışmada öğretmen adaylarının Türk soyunu, Türk dilini, Türk kültürünü, bağımsızlık kavramlarını ön plana çıkardıklarını dile getirmiştir. Bay ve arkadaşları yapmış oldukları araştırmada katılımcılara "Türk Dünyası" kavramından ne anladıkları sorusu sorulmuştur. Katılımcıların bu soruya yönelik yaptığı değerlendirme ortak Türk medeniyet kökeni, Türk birliği, dil birliği, ortak tarih bilinci kavramları çerçevesinde belirlemiştir (Bay ve arkadaşları, 2017).

Yapılan bu çalışmaya göre araştırmaya katılan öğretmen adaylarının Türk Dünyasını yeterince tanımadıkları ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni olarak Türk Dünyası ile ilgili kapsamlı bir dersin olmaması, eğitimin yetersiz kalması söylenebilir (Arıcı, 2011; Sezer ve Topal, 2014; Topal ve Sezer, 2016; Ulusoy, 2009; Yıldırım, 2006).

Öğrencilerin Türk dünyasını ve Türk dünyasının önemini kavrayabilmeleri için ortaokullarda sosyal bilgiler dersinde ve Türkçe derslerinde, liselerde Türk dili ve edebiyatı, coğrafya ve tarih derslerinde Türk Dünyası ile ilgili konuların kapsamı artırılabilir, üniversitelerde lisans düzeyinde seçmeli dersler konulabilir. Böylece öğrencilerin Türk Dünyasına ait kültürel, coğrafi, tarihi, duygusal bağlarımızı ve siyasi ilişkilere yönelik algı düzeyleri artabilir. Türk Dünyası algısının gelişebilmesi adına Türk Dünyası hakkında bilişsel farkındalığı artıracak yeni araştırma projeleri geliştirilmeli ve bu projelere destekler artırılmalıdır. Konuyla ilgili araştırma yapan lisansüstü öğrencilerin ve öğretim görevlilerinin Türk devletlerine yönelik

gözlemlerini yerinde yapması sağlanmalıdır. Bu çalışma Türkçe öğretmenliği ve Sosyal Bilgiler öğretmenliğinde okuyan lisans düzeyindeki öğrencilerle yapılmıştır. Benzer bir çalışma Milli Eğitim’de görev yapmakta olan Coğrafya, Sosyal Bilgiler ve Türkçe öğretmenleriyle yapılabilir. Ülkemizin Türk Dünyası algısı ile diğer Türk cumhuriyetlerinin Türk Dünyası algısını mukayese edebilmek için Türk Dünyasından gelen öğrencilerle de yaptığımız çalışmanın bir benzeri yapılabilir.

Etik Beyan

“Türkçe ve Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Türk Dünyası Algılarının İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Sinop Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu’nun 09.07.2021 tarih ve 2021/95 sayılı toplantısında alınmıştır.

Kaynakça

- Akalin, Ş. H. (2007). Türk dili: Dünya dili. *Türk Dili-Dil ve Edebiyat Dergisi*, 687, 195-204.
- Alım, M. (2009). Coğrafya eğitimi öğrencilerinin Türk dünyası algıları (Atatürk Üniversitesi Örneği). *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 574-586.
- Andican, A. A. (1996). *Değişim sürecinde Türk dünyası* (Vol. 6). İstanbul: Emre Yayınları.
- Ardel, A. (1976). Türk ülkelerinin tabii coğrafyası. *Türk dünyası el kitabı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Arıcı, F. (2011). Türk dünyası ve Türkçe eğitimi. *21. yüzyılda Türk dünyası uluslararası sempozyum bildirileri*. Ankara; Ekoavasya Yayınları
- Bay, E., Alimbekov, A., Mete, M., Cüçük, E. ve Yokuş, E. (2017). Türk dünyası birliği algısı. *Gazî Akademik Bakış*, 11(21), 55-85.
- Bozdağ, İ. (2002). *Atatürk’ün fikir sofrası*. İstanbul: Tekin Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş. (2005). Anket geliştirme. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 133-151.
- Creswell, J. W. (2013). Steps in conducting a scholarly mixed methods study.
- Doğanay, H. (2011). Türk dünyasının siyasi sınırları. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 1(1), 132-154.
- Gülüm, K. ve Seyfullayeva, N. (2013). Üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası algısı ve bilgi kaynakları. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 5(18) 69-79.
- Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk milli kültürü*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi: kavramlar, ilkeler ve teknikler*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. California: Sage.
- Naskali, E. G. (2007). *Türk Dünyası’nın tanımı* (Edt: N. Öztürk ve A. Satan). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Özey, R. (1999). *Dünya platformunda Türk dünyası: ülkeler, insanlar ve sorunlar*. İstanbul: Aktif Yayınevi.
- Saray, M. (1995). *Atatürk ve Türk dünyası*. Ankara: Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Sezer, A. ve Topal, E. (2014). Türkiye’de 1980 sonrası Ortaokul Sosyal Bilgiler ve dengi ders kitaplarının Türk dünyası coğrafyası içeriğinin incelenmesi. *Türk dünyası araştırmaları vaka 12. uluslararası Türk dünyası sosyal bilimler kongresi*. 30 Ağustos- 6Eylül 2014 Kazan
- Taşagül, A. (2014). *Kök tengeri’nin çocukları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Topal, E. ve Sezer, A. (2016). Üniversite öğrencilerinin Türk dünyası coğrafyasına ilişkin farkındalık düzeylerinin belirlenmesi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 33, 96-113.
- Türk Dünyası El Kitabı (1992). Türk Dünyası El Kitabı Cilt: 1, (3. Baskı). Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayını.
- <https://www.tdk.gov.tr/tdk/kurumsal/tarihce-2/>
- Uçar, F. (2007). *Dış Türkler: Türk Dünyası’nın parlayan beş yıldız: Orta Asya Türklüğünün tarihsel ve kültürel yapısı*. Ankara: Fark Yayınları.
- Ulusoy, K. (2009). İlköğretim 7. sınıf öğrencilerinin Türk Dünyası ve Türk cumhuriyetlerine yönelik tutum ve düşünceleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 26, 357-377.
- Yıldırım, T. (2006). *Türkiye’de ilköğretim 6. ve 7. sınıf tarih derslerinin muhteva yönünden karşılaştırılması* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

EXTENDED ABSTRACT

Turks are one of the nations with the most deep-rooted history in world history. They have lived for centuries in a very wide area from the Balkans to the Great Wall of China. Doğanay (1995) drew the geographical area of the Turkish world as a wide area stretching from the Adriatic to the Great Wall of China. Turks live in a wide area from the Balkans in the west to the Pacific Ocean in the east, from the Arctic Ocean in the north to Tibet in the south. Within this wide area, Turks form large communities in two places. One of them is Turkey and the other is Turkistan (Turkish World Handbook, 1992).

Famous Turcologist A. H. Vambery stated that the most valid language in a wide area from the Balkans to Manchuria is the Turkish language (Akalin, 2007). Turks trying to survive in a wide geography have never been separated from each other and our great leader Mustafa Kemal ATATÜRK stated that cultural ties must be established between Turkey and the Turkish world. The youth of the Turkish world can only build the geography of the Turkish world (Özey, 1999) and establish a socio-cultural and political bond between the Turkish republics. In this study, it was aimed to determine the perception levels of Turkish and social studies teacher candidates about the Turkish World.

In the research, descriptive survey method based on due diligence was used. Some of the answers given by the participants to the questions were included in the research in the form of direct quotations. Criterion sampling and easily accessible case sampling, which are among the purposive sampling methods, were used. The criterion for determining the participants is that they are studying in one of the departments of Turkish language teaching or social studies teaching at Sinop University. Considering the principle of easy accessibility, the form prepared as an online questionnaire in Google Forms was applied to the students. The study was conducted with 60 pre-service teachers, 14 male and 46 female, studying in the 3rd and 4th grades of Sinop University, Faculty of Education, Department of Turkish Education and Social Studies Education. As a tool, a questionnaire consisting of open-ended questions was prepared. During the preparation of the questionnaire, the relevant literature was scanned and the previous questionnaire studies on the subject were examined.

It is seen that the information sources of the participants about the Turkish world mainly consist of lectures, history books and textbooks. It is very important for students to obtain information from the right sources and the most important role in this regard is to create textbooks. The institutions that Turkish and social studies teacher candidates most frequently respond are the Turkish Language Institution and the Turkish Historical Society that study Turkish language, Turkish history, Turkish culture and geography of the Turkic world which is the second sub-problem of the research.

The majority of Turkish and social studies teacher candidates gave the answer to Turkey regarding the Turkish country, which may have a strong role in the region in the future. The pre-service teachers met on a common denominator by referring to characteristics such as geopolitical importance of Turkey, the young and dynamic population, etc.

Turkish and social studies teacher candidates shared a common opinion about Turkey's cooperation with Azerbaijan the most. The Xinjiang (Uyghur) Autonomous Region, which the prospective teachers pointed out as East Turkistan, which is not an independent Turkish state, was also among the answers of the Turkish teacher candidates.

14 of the Turkish teacher candidates and 16 of the Social Studies teacher candidates stated that Azerbaijan, one of the countries of the Turkic world, as a country they would like to visit as a touristic country because of cultural associations and seeing it as a brother country. One person from each of the two teacher candidates stated that their visit would not be for touristic purposes, and that they wanted to go to the Xinjiang (Uyghur) Autonomous Region in order to show the whole world the problems experienced by the Turks living in the region.

The question of which country the Göktürk inscriptions are located in today constitutes the sixth sub-problem of the study. 90% of Turkish and social studies teacher candidates gave the correct answer as Mongolia.

Turkish and social studies teacher candidates gave the answer of Central Asia, Caspian Sea coasts, Northeast Anatolia and Azerbaijan while describing the place where Dede Korkut Stories took place. Social studies teacher candidates also mentioned climate and vegetation characteristics, the economic activities of the people living in the period in which the story was told, water resources and underground riches more than Turkish teacher candidates.

The epics that Turkish teacher candidates know most are listed as Bozkurt, Türeyiş, Ergenekon, Manas, Alp Er Tunga, Şu, Creation, Oğuz Kağan and Göç. Social studies teachers are listed as Türeyiş, Ergenekon, Bozkurt, Oğuz Kağan, Göç, Alp Er Tunga, Şu, Manas. We reach the conclusion that the epic period they dominated was Turkish epics before Islam.

Ergenekon Epic is one of the most read epics among Turkish epics read by teacher candidates. 13 of the social studies teacher candidates have read the epic of Türeyiş and 8 of them have read the epic of

Bozkurt. Nine of the Turkish teacher candidates stated that they had read the Epic of Bozkurt and Türeyiş.

The most given answer to the question of what alphabets used by the Turkish world in the historical process by Turkish and social studies teacher candidates was the Göktürk alphabet. Three of the social studies teacher candidates consider Ottoman Turkish as an alphabet. However, Ottoman was used only as a literary language.

When the answers given to the question of what the common values of the Turkish world could be, were examined, the common values that Turkish and social studies teacher candidates mentioned most were cultural elements. The most common values that Turkish teacher candidates expressed after cultural factors were literature and history/geography, which they stated as common origin. It is seen that social studies teacher candidates focus on literature, beliefs and ceremonies.

It is understood from the answers given to the twelfth question of the research that the Turkish and social studies teacher candidates do not fully recognize the independent Turkish states. The country with the highest frequency, which appears in the minds of teacher candidates from both departments, is Azerbaijan. 24 of the Turkish teacher candidates and Social Studies teacher candidates stated Turkey as an independent Turkish state.

While the pre-service teachers that participated in the research defined the concept of "Turkish World", the Turkish Union, living in the same geography, common language, common culture, same ancestry, etc. have come together within the framework of concepts.

The Turkish nation, which has existed for centuries, established various states and dominated a wide geography, has common moral values, but is also responsible for protecting these values. The biggest task in this regard falls to the teachers who will transfer our values to future generations. The most important task for raising awareness about the Turkish World falls on formal education institutions and especially on geography, social studies and history courses.

According to this study, it has been revealed that the teacher candidates participating in the research do not know enough about the Turkish World. It can be said that the reason for this is the lack of a comprehensive course on the Turkish World and the inadequacy of education. In order for students to comprehend the Turkish world and the importance of the Turkish world, the scope of subjects related to the Turkish World can be increased in social studies and Turkish lessons in secondary schools, Turkish language and literature, geography and history lessons in high schools, and undergraduate level elective courses can be offered in universities.

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Adalet Kök Değerine Karşı Metaforik Algıları

İsa SARIÇAM¹ ve Muharrem Kürşad YANGİL²

Öz

Çalışmada Türkçe öğretmen adaylarının Türkçe Dersi Öğretim Programı (2018) bünyesinde yer alan adalet kök değerine ilişkin metaforik algılarını tespit etmek amaçlanmıştır. Bu bağlamda Türkçe öğretmen adaylarının adalet algıları arasında benzerlikler ve farklılıklar tespit edilmiştir. Adalet kök değerine ilişkin metaforik algılar bilimsel verilere dayalı olarak kategoriler halinde sunulmuştur. Nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim deseni kullanılarak yapılandırılan araştırmanın çalışma grubunu 2020-2021 öğretim yılında Türkiye'nin 7 farklı bölgesindeki 7 farklı üniversitede öğrenim gören 139 Türkçe öğretmen adayları oluşturmaktadır. Veriler Google Forms aracılığıyla toplanmış, katılımcılardan "Adalet kök değeri ..... gibidir. Çünkü ....." ifadesinin uygun bir biçimde tamamlanması istenmiştir. Katılımcıların oluşturduğu metaforlar ve gerekçeleri nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizine uygun olarak yapılandırılmıştır. Elde edilen bulgular neticesinde katılımcılar adalet kök değerine ilişkin 78 adet geçerli metafor üretmiştir. Bu metaforlar ortak özellikleri bakımından sınıflandırılarak 7 kavramsal kategori altında toplanmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre Türkçe öğretmen adayları adalet kavramına ilişkin algıları: En çok terazi metaforu ile kategorisel bağlamında ise: doğanın bir parçası olarak adalet başlığı altında toplandığı tespit edilmiştir. Türkçe öğretmen adaylarının adalet kavramını metaforlaştırırken doğadan, eşitlik kavramından, kılavuz olmasından, duygulardan, yapılardan ve aile faktöründen yararlandıkları saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe öğretmen adayları, Değerler eğitimi, Adalet, Kök değer, Metafor

Metaphoric Perceptions of Turkish Teacher Candidates against the Root Value of Justice

Abstract

In the study, it was aimed to determine the metaphorical perceptions of Turkish teacher candidates regarding the root value of justice within the Turkish Course Curriculum (2018). In this context, similarities and differences have been determined between Turkish teacher candidates' perceptions of justice. The metaphorical perceptions of the root value of justice are presented in categories based on scientific data. The study group of the research, which was structured using the phenomenology design, which is one of the qualitative research methods, consists of 139 Turkish teacher candidates studying at 7 different universities in 7 different regions of Turkey in the 2020-2021 academic years. The data was collected via Google Forms, and the participants were asked to complete the statement "Root value of justice is ..... like this. Because ....." This form was asked to be completed in an appropriate manner. The metaphors and justifications created by the participants were structured in accordance with content analysis, one of the qualitative research methods. As a result of the findings, the participants produced 78 valid metaphors about the root value of justice. These metaphors are classified in terms of their common features and gathered under 7 conceptual categories. According to the results of the study, Turkish teacher candidates' perceptions of the concept of justice: Mostly with the scale metaphor; In its categorical context, it has been determined that it is gathered under the title of justice as a part of nature. While metaphorizing the concept of justice, Turkish teacher candidates were found to benefit from nature, the concept of equality, being a guide, emotions, structures and family factor.

Key Words: Turkish teacher candidates, Value education, Justice, Root value, Metaphor

Atf İçin / Please Cite As:

Sarıçam, İ. ve Yangil, M. K. (2021). Türkçe öğretmeni adaylarının adalet kök değerine karşı metaforik algıları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(ÖS), 71-85.

Geliş Tarihi / Received Date: 25.06.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 18.08.2021

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Fakültesi, isa.s1905@hotmail.com

 ORCID: 0000-0001-7768-5624

² Dr. Öğr. Üyesi - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Fakültesi, mkursad.yangil@dpu.edu.tr

 ORCID: 0000-0001-8110-7325

Giriş

Eğitim kavramı, herkes tarafından kabul gören tanımı itibarıyla “Bireyin davranışında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme süreci” (Ertürk, 1972, s. 12) şeklinde ifade edilmektedir. Tanımdan hareketle istendik davranışlar, bireyin kişisel ve bilişsel gelişimini olumlu etkileyecek yapıda olmalı, yasalar ile toplumun getirmiş olduğu gelenekler ve görenekler çerçevesinde birlik ve düzene katkı sağlayabilmelidir. Eğitimin amacı bireyi sadece akademik bilgi ve beceri yönünden yetiştirmek olarak görülmemeli, aynı zamanda değişen dünya koşullarına bağlı olarak bireyin kişilik özelliklerinin gelişmesine katkı sağlamalıdır (Ada ve Ünal, 2000 Akt: Namlı, 2015).

Eğitimciler bireyi bilgi, birikim ve donanım yönünden geliştirmenin yanında evrensel ve toplumsal değerleri kazanması için de çalışmalar yapmakta, bireyin yakın çevresinde ve sosyal yaşamında bu özelliklerini geliştirerek topluma uyumunu kolaylaştırmaktadır. Kişiye kazandırılması hedeflenen özellikler, bireyin kendi yaşamıyla beraber onun sosyal çevresinde başkalarıyla olan ilişkilerini de olumlu yönde etkileyecek ve içinde bulunduğu her birimde bu değerleri de yaşatacaktır. Öncül (2000) değer kavramını “Birey ya da toplum için nelerin istenen amaç, nelerin bu amaçlara ulaştırılan araç olduğunu tanımlayan, toplumsal norm ya da değer yargıları olarak da ifade edilebilen soyut kavramlar” şeklinde tanımlamaktadır. Candan ve Ergen (2014, s. 136) ise değer kavramını “Üstün nitelikler ve donanımlar, insanların herhangi bir kişi, varlık, olay, durum karşısında gösterdikleri duyarlılık” olarak tanımlamışlardır. Bu değerlerin toplum tarafından insana sunulduğu ve zaman içerisinde bireyin bu değerleri benimsediğini ifade etmişlerdir. Zaman içerisinde birey bu değerleri benimseyerek kişilik haline getirmelidir.

Bireylere verilen eğitim, onlara çeşitli kazanımlar ve beceriler edindirmeyi hedefler. Öğretim programları bu amaçla sınıflar ve eğitim kademeleri düzeyinde değerler, beceriler ve yetkinlikler kazandırmayı amaçlamıştır. Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda (2018) bu durum “Ortaokulu tamamlayan öğrencilerin, ilkokulda kazandıkları yetkinlikleri geliştirmek suretiyle millî ve manevi değerleri benimsemiş, haklarını kullanan ve sorumluluklarını yerine getiren, Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi’nde ve ayrıca disiplinlere özgü alanlarda ifadesini bulan temel düzey beceri ve yetkinlikleri kazanmış bireyler olmalarını sağlamak” şeklinde ifade edilmiştir. Bu değerlerden birisi olan adalet kavramı öğrencilerin gerek okul gerekse iş hayatlarında olumlu ilişkiler kurmasını sağlayacak, toplumsal çevrede başkalarının bireysel hak ve özgürlüklerine karşı hassasiyet duymasını gözetecektir. Adalet kavramı kişinin kendi hak ve özgürlüklerini göz etmesinin yanında çevresinde gerçekleşecek olaylara, durumlara ve haksızlıklara da duyarlı olmasını ifade etmektedir. Bu değerleri kazandırma noktasında eğitimciler büyük iş düşmektedir.

Türk Dil Kurumunda (2021) adalet kavramı “Yasalarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması, türe,” olarak tanımlanmıştır. Hökelekli (2013, s. 288) adalet kavramını “Yerli yerine koymak, her hakkı hak sahibine vermektir. Hüküm ve davranışlarında tarafsız ve ilkeli olmak, eşitliği gözetmektir. Menfaat, yakınlık, düşmanlık, önyargı ve benzeri nedenlerin etkisinden uzak, doğru ve dürüstçe iş yapmak” şeklinde ifade etmiştir. Başka bir ifadeye göre ise “Adalet herkesin hak ettiğini alması” olarak tanımlanmakta, insanın yaşadığı çevrede ihtiyaç duyduğu düzeni ve güvenliği sağlayan bir gereklilik olarak nitelendirilmektedir (Töremen ve Tan, 2010, s. 59). Mevcut tanımlardan yola çıkarak adalet kavramı insanın, medeniyetin ve toplumun bulunduğu her yerde düzenin ve huzurun sağlanmasında temel bir faktör olarak bulunması gerektiği ve bu gücü temsil eden yapının denetleyicilerinin her bireye karşı eşit, tarafsız ve ilkeli olunması gerekliliği şeklinde açıklanabilir. Aksi bir senaryoda toplumda kargaşa, huzursuzluk ve isyan gibi istenmeyen durumların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Adalet kavramı toplumda denge ve düzenin temel belirleyicisidir. Genel yapı itibarıyla toplumda adalet kavramının bulunması esas olarak kabul edilse de; toplumu oluşturan, bünyesinde bireyleri barındıran her kurum, kuruluş ve yapıda adalet olgusunun bulunması gerekmektedir. Toplumun temel yapı taşı birey olması sebebiyle eğitimciler bulunduğu topluma uyum sağlamış, sosyal davranışlar sergileyebilen, anlaşmacı, çağın gereklerini karşılayan ve toplumun görev ve sorumluluklarını bilen bireyler yetiştirmeyi amaçlamaktadır (Önlen, 2017). Eğitim almış bir insan toplumsal ihtiyaçlara karşı duyarlı olmalı, aynı zamanda toplumda oluşacak güvenlik duygusu ve adalet kavramlarının da uygulanmasında çaba sarf etmelidir (İldır, 2006).

Eğitim sistemi akademik beceriyi kazandırmanın yanında her bir ferde uygun ahlaki kararlar alma ve alınan bu kararları davranışlara dönüştürme amacı da güder (T.D.Ö.P., 2018). Bu bağlamda Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda (2018) “adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik” olmak üzere on adet kök değer yer almaktadır. Bununla birlikte ders kitaplarında işlenmesi için temalar ve konu önerileri bağlamında “Birey ve Toplum” teması başlığı altında

“Adalet” teması, “Hak ve Özgürlükler” teması altında “Toplumsal Cinsiyet Adaleti” ve “Vatandaşlık” teması altında “Adalet” kavramı bulunmaktadır.

Boydan Ozan (2010, s. 140-157) ilgili çalışmasında devlet okulları ve özel okullarda görev yapan öğretmenlerin okul türüne göre “sosyal adalet” kavramına ilişkin sahip oldukları metaforları ortaya koymayı amaçlamıştır. 104’ü devlet okulda görev yapan toplam 178 öğretmenin katılım gösterdiği çalışmada verilerin analiz edilmesi sonucu sosyal adalet kavramını en çok (%31.4) “eşitlik imgesi” olarak görürken, özel okul öğretmenleri ise sosyal adaleti diğer kategorilere oranla daha çok (%33.3) “olumsuzluk imgesi” olarak görmektedirler.

Topal (2019, s. 245-254) ilgili çalışmasında öğretim programları bünyesinde yer alan mevcut on adet kök değerin, değer öğretimi noktasında ne düzeyde öğretildiğini tespit etmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Trabzon ve Gümüşhane illerindeki farklı branşlardan 67 öğretmen üzerinde uygulanan araştırmada derslerde en çok işlenen değerlerin sırasıyla; vatanseverlik, sevgi, dostluk, saygı ve yardımseverlik olduğu tespit edilmiştir. Adalet kök değerinin öğretimi noktasında ise %70,1 ile 6. sırada olduğu tespit edilmiş ve mevcut değer öğretimine yönelik yeterli çalışmaların yapılmadığı ifade edilmiştir.

Kılcan (2020, s. 33-44) ilgili çalışmasında öğretim programlarında yer alan on adet kök değeri ortaokul öğretmenlerinin görüşleri bağlamında önem sırasına göre belirlemeyi amaçlamıştır. Elde edilen veriler neticesinde “adalet” kök değeri %32,8 ile en önemli görülen kök değer olarak değerlendirilmiştir. Gerek insani açıdan adil olma gerek toplumsal açıdan adaletli olma gerekse de eğitim açısından öğrencilere kazandırılması hedeflenen adalet kök değerinin Türkçe öğretmenleri adaylarının adalet kavramına ilişkin algılarının tespit edilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Adalet kök değerinin öneminin farkına varma ve anlama yollarından birisi de metafor (benzetme/mecaz) üretmek olarak görülmektedir.

Bu bilgiler ışığında, araştırmanın amacı toplumun temelini oluşturan bireyi yetiştirecek gelecekteki öğretmenlerin mevcut Türkçe Dersi Öğretim Programı (2018) bünyesinde bulunan on adet kök değerden birisi olan “adalet” kavramına ilişkin metaforik algılarını ortaya koymaktır. Bu amaçtan hareketle aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır:

1. Türkçe öğretmeni adaylarının adalet kök değerine ilişkin metaforik algıları ve gerekçeleri nelerdir?
2. Türkçe öğretmeni adaylarının adalet kök değerine ilişkin sahip oldukları metaforlar hangi kavram kategorileri altında toplanmaktadır?

Yöntem

Türkçe öğretmen adaylarının adalet kök değerine ilişkin algılayış biçimlerini, bu kavrama yönelik algı ve anlam farklılıklarını metaforlar yoluyla tespit edilmesini amaçlayan bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Olgubilim deseni diğer bir adıyla fenomenolojik yöntem, hayatımızda var olan ancak kelime anlamı itibarıyla üzerinde fazla durmadığımız kavramların benzetim yoluyla ifade edilmesi, kelime anlamına denk gelecek şekilde somutlaştırarak sembolleştirilmesi şeklinde tanımlanabilir. Bize tümüyle yabancı olmayan aynı zamanda da tam anlamını kavrayamadığımız olguları araştırmayı amaçlayan çalışmalar için olgubilim uygun bir araştırma zemini oluşturur (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu şekilde benzetme amacı güderek tam olarak anlamını anlamlandıramadığımız kavramların somutlaştırması sağlanmaktadır.

Lakoff ve Johnson (2003) metafor kavramını, “Bir düşünce malzemesi, insan kavrayışının bir şekli ve sadece bir söz figürü olarak değil, bunun yanı sıra bir düşünce figürü” olarak tanımlamıştır. Saban vd. (2006, s. 162) metafor kavramı için “Bireyin yüksek düzeyde soyut, karmaşık ve kuramsal bir olguyu, anlamada ve açıklamada kullanılacak zihinsel araç” ifadesini kullanmıştır. Bu tanımlardan hareketle metafor; az bilinen ya da bilinmeyen soyut bir kavramın benzetme (mecaz) amaçlı genellikle somut bir kavramla ifade edilmesi, eşleştirilmesi ya da sembolleştirilmesi şeklinde tanımlanabilir. Bu tür çalışmalarda kişi metafor üretirken deneyimlerinden, gözlemlerinden ve birikimlerinden yararlanarak benzetme amaçlı metafor ögesi ortaya koymaktadır.

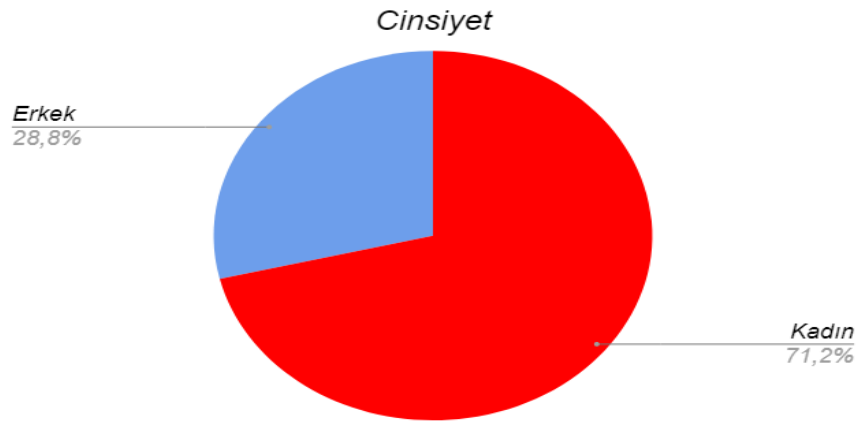
Katılımcılar

Araştırmanın amacı doğrultusunda çalışma ihtiyacını karşılayacak şekilde küme tipi rastgele örnekleme yöntemi seçilmiştir. Küme tipi örnekleme yönteminde birey yerini kümeler alır. Evren genişliği çok büyük ve birimler geniş bir coğrafi alana yayılmış olduğunda örneklemin evrendeki birimlerden basit rastgele

seçim yöntemi yaparak değil de, bu birimlerden oluşturulan gruplardan rastgele seçim yapmak suretiyle oluşturulması daha etkili olabilir (Kılıç, 2013, s. 44).

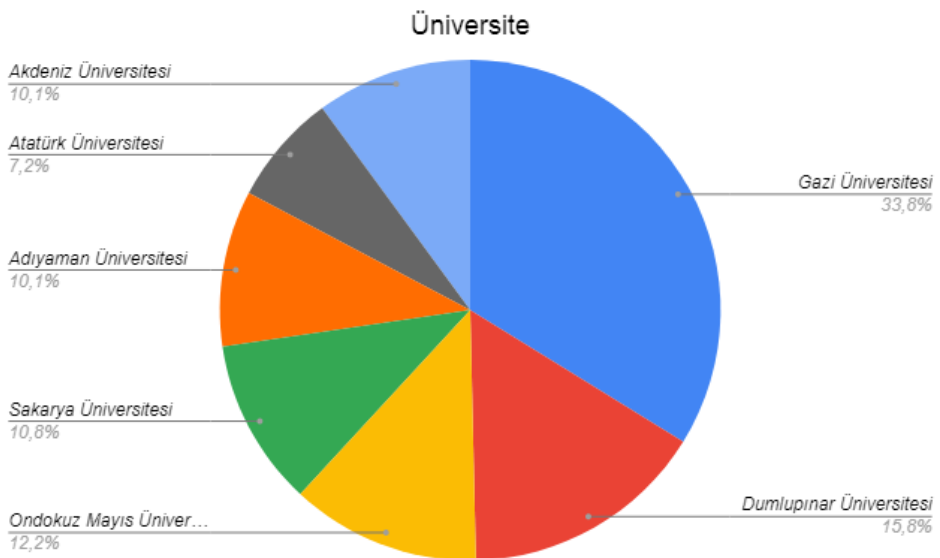
Araştırmanın katılımcılarını her biri farklı coğrafi bölgede olmak üzere 7 farklı devlet üniversitelerinde 2020-2021 yılında öğrenim gören toplam 139 Türkçe öğretmen adayı oluşturmaktadır. Ayrıca araştırmacının Türkçe öğretmeni adaylarına ulaşılabilirliği de göz önünde bulundurulmuştur. Bu bağlamda İç Anadolu Bölgesi bünyesinde Gazi Üniversitesi; Ege Bölgesi bünyesinde Kütahya Dumlupınar Üniversitesi; Akdeniz Bölgesi bünyesinde Akdeniz Üniversitesi; Güneydoğu Anadolu Bölgesi bünyesinde Adıyaman Üniversitesi; Doğu Anadolu Bölgesi bünyesinde Atatürk Üniversitesi; Karadeniz Bölgesi bünyesinde Ondokuz Mayıs Üniversitesi ve Marmara Bölgesi bünyesinde Sakarya Üniversitesi olarak belirlenmiştir.

Çalışmadaki katılımcı Türkçe öğretmeni adaylarının özellikleri 1, 2 ve 3 numaralı grafikte gösterilmiştir. Yapılan çalışmada 40 erkek (%28,8); 99 (%71,2) kadın olmak üzere toplam 139 katılımcıya ulaşılmıştır.

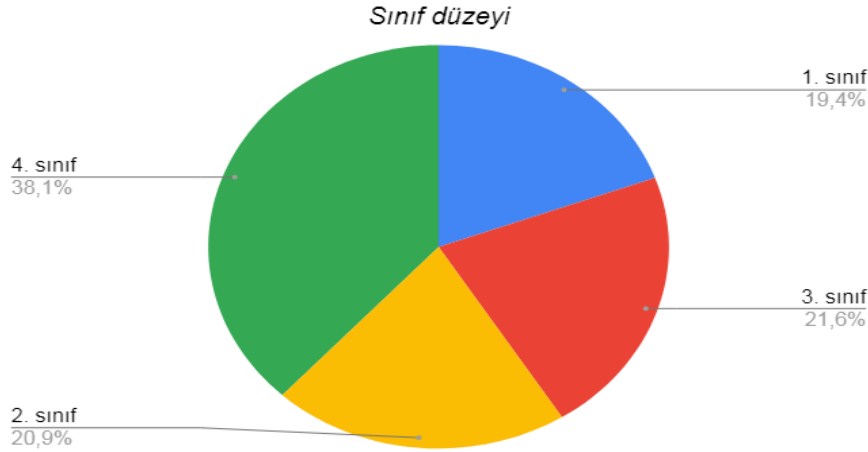
Grafik 1. Katılımın Cinsiyete Göre Dağılımı

Çalışmaya katılım gösteren Türkçe öğretmenleri adayları üniversite bakımından ele alındığında; Gazi Üniversitesi 47 kişi (%33,8), Dumlupınar Üniversitesi 22 kişi (%15,8), Ondokuz Mayıs Üniversitesi 17 kişi (%12,2), Sakarya Üniversitesi 15 kişi (%10,8), Akdeniz Üniversitesi 14 kişi (%10,1), Adıyaman Üniversitesi 14 kişi (%10,1) ve Atatürk Üniversitesi 10 kişi (%7,2) olarak belirlenmiştir.

Grafik 2. Katılımın Üniversiteye Göre Dağılımı

Çalışma sınıf düzeyi açısından incelendiğinde; 1.sınıflar 27 kişi (%19,4), 2.sınıflar 29 kişi (%20,9), 3.sınıflar 30 kişi (%21,6) ve 4.sınıflar 53 kişi (%38,1) olarak katılım göstermiştir.

Grafik 3. Katılımların Sınıf Seviyesine Göre Dağılımı

Veri Toplama Araçları

Veriler, araştırmacı tarafından Google Forms aracılığıyla hazırlanan “*Türkçe Öğretmeni Adaylarının Kök Değerlere Karşı Metaforik Algıları Belirleme Formu (Adalet)*” ile toplanmıştır. Görüşme formunun açıklama kısmında katılımın gönüllük esasına dayandığı ve verilerin sadece bilimsel amaçla kullanılacağı belirtilmiştir. Katılımcılardan “Adalet kök değeri ..... gibidir. Çünkü .....” ifadesi yöneltilmiş ve cümleyi uygun bir biçimde doldurulması istenmiştir. Veri toplama aracı olarak metaforların kullanıldığı çalışmalarda “gibi” sözcüğü metaforun konusu ile kaynağı arasındaki bağı daha açık bir şekilde çağrıştırmak için kullanılırken “çünkü” sözcüğü ile bu düşüncenin gerekçesi açıklanmaktadır (Akbaş ve Gençtürk, 2013, s. 184).

Verilerin Analizi

Çalışmada elde edilen verilerin analizinde içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizinde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde organize ederek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2006, s. 227). Bu amaçla katılımcıların geliştirdikleri metaforlar Saban (2008, s. 464) tarafından belirtilen aşamalar izlenerek analiz edilmiştir: Bunlar (1) kodlama ve ayıklama, 2 örnek metafor imgesi derleme, (3) kategori geliştirme, (4) geçerlik ve güvenilirliği sağlama ve (5) yorumlama aşamasıdır. Kodlama ve ayıklama aşamasında katılımcılar tarafından üretilen metaforlar alfabetik sıraya konularak listelenmektedir. Yöneltilen cümle doğrultusunda uygun ifade ile doldurulmayan ve metafor imgesi olarak değerlendirilmeyecek ifadeler ayıklanmaktadır. Bununla birlikte bazı katılımcıların metafor üretse bile mantık çerçevesinde bir gerekçe sunmadığı görülmüş ve bu yanıtlar da değerlendirme kapsamına alınmamıştır. Örnek metafor imgesi derleme aşamasında zayıf metaforlar elenmesinden sonra geçerli olan metafor tekrar listelenmektedir. Metafor gerekçesinin uzun olduğu durumlarda katılımcıların özgün ifadeleri ve anlatım dili korunarak metaforun önemli boyutları aktarılmaktadır. Katılımcılar tarafından üretilen metaforlar çerçevesinde adalet kök değerine ilişkin ifadeler kategori geliştirme aşamasında ortak özellikleri bakımından tasnif edilmiştir. Bu işlem esnasında katılımcıların oluşturduğu metaforları hangi gerekçelere dayanarak sembolleştirdikleri dikkate alınmıştır. Daha sonra oluşturan metaforlar ortak özellikleri bakımından sınıflandırılmış ve bu sınıflandırmanın belirli başlıklar çerçevesinde organize edilerek kategorize edilmiştir. Çalışmada geçerlik ve güvenilirliği sağlanması için 7 farklı kategoride sınıflandırılan metaforların ilişkisi için uzman görüşüne başvurulmuştur. Ayrıca araştırmacıların farklı olarak oluşturduğu kategoriler karşılaştırılmıştır. Karşılaştırmalarda “fikir birliği” ve “fikir ayrılığı” sayıları tespit edilerek araştırmanın güvenilirliği Miles ve Huberman’ın (1994, s. 64) formülü (Güvenirlik = görüş birliği / görüş birliği + görüş ayrılığı X 100) kullanılarak hesaplanmıştır. Buna göre araştırmacılar arasındaki görüş birliği oranının % 87 olduğu bu doğrultuda araştırmacıların 78 metafor üzerinde görüş birliğine vardığı görülmüştür. Güvenirlik = uzlaşma sayısı şeklinde hesaplanan kodlayıcılar arası uyumun %70’ten yüksek olması beklenir (Tavşancıl ve Aslan, 2001, s. 81). Görüş ayrılığı yaşanan 5 metafor çalışma dışı bırakılmıştır.

Bulgular

Türkçe öğretmen adaylarının adalet kök değerine ilişkin metaforik algılarını belirlemek amacıyla “Adalet kök değeri ..... gibidir. Çünkü .....” ifadesi Google Forms aracılığıyla katılımcılara uygulanmış ve elde edilen veriler Tablo 1’de gösterilmiştir. Bu bağlamda 139 Türkçe öğretmeni 78 farklı metafor üretmiştir. Bu metaforlardan 54 tanesi bir kez ifade edilirken; 24 tanesi ise birden fazla ifade edilmiştir. Tablo 1’de öğretmenlerin adalet kavramına ilişkin ürettikleri metaforlar ifade edilme sıklığı ve yüzdesi göre yer almaktadır.

Tablo 1. *Adalet Kök Değerine İlişkin Üretilen Metaforlara Yönelik Bulgular (f=139)*

Sıra No	Metafor	f	%	Sıra No	Metafor	f	%
1	Terazi	17	12.23	40	Çınar	1	0.71
2	Bina Temeli	7	5.03	41	Kardeş	1	0.71
3	Ağaç	6	4.31	42	Pusulâ	1	0.71
4	Su	5	3.59	43	Altın	1	0.71
5	Güneş	4	2.87	44	Öğretmen	1	0.71
6	Bitki Kökü	4	2.87	45	Dünya	1	0.71
7	Oksijen	4	2.87	46	Doğa	1	0.71
8	Taş	4	2.87	47	Kum Saati	1	0.71
9	Toplum temeli	3	2.15	48	Kol	1	0.71
10	Ev	3	2.15	49	Yemek	1	0.71
11	Ahlak	2	1.43	50	Hava	1	0.71
12	Aslan	2	1.43	51	Toprak	1	0.71
13	Işık	2	1.43	52	Nefes	1	0.71
14	İhtiyaç	2	1.43	53	Kar	1	0.71
15	Kılıç	2	1.43	54	Çivi	1	0.71
16	Ayna	2	1.43	55	Çiçek	1	0.71
17	Elmas	2	1.43	56	Bel Kemiği	1	0.71
18	Yuva	2	1.43	57	Aile	1	0.71
19	Saat	2	1.43	58	Duyarlılık	1	0.71
20	Kalp	2	1.43	59	Balık Yemi	1	0.71
21	Yağmur	2	1.43	60	Kedi	1	0.71
22	Vicdan	2	1.43	61	Uçurtma	1	0.71
23	Fener	2	1.43	62	Mum	1	0.71
24	Eşitlik	2	1.43	63	Atardamar	1	0.71
25	Maya	1	0.71	64	Kalkan	1	0.71
26	Dost	1	0.71	65	Anne	1	0.71
27	Elma yarısı	1	0.71	66	Evren	1	0.71
28	Gölge	1	0.71	67	İskelet	1	0.71
29	Eksik cümle	1	0.71	68	Tükenmez Kalem	1	0.71
30	Yaşam	1	0.71	69	Maske	1	0.71
31	Sükûnet	1	0.71	70	Tuz	1	0.71
32	Kozmetik	1	0.71	71	Ayakkabı	1	0.71
33	Kitap	1	0.71	72	Nizam	1	0.71
34	Vücut	1	0.71	73	Yargı	1	0.71
35	Tuğla	1	0.71	74	Yapıt	1	0.71
36	Ferman	1	0.71	75	Zümrüt	1	0.71
37	Sevgi	1	0.71	76	Ateş	1	0.71
38	Cumhuriyet	1	0.71	77	Demir	1	0.71
39	Okul	1	0.71	78	Buz	1	0.71

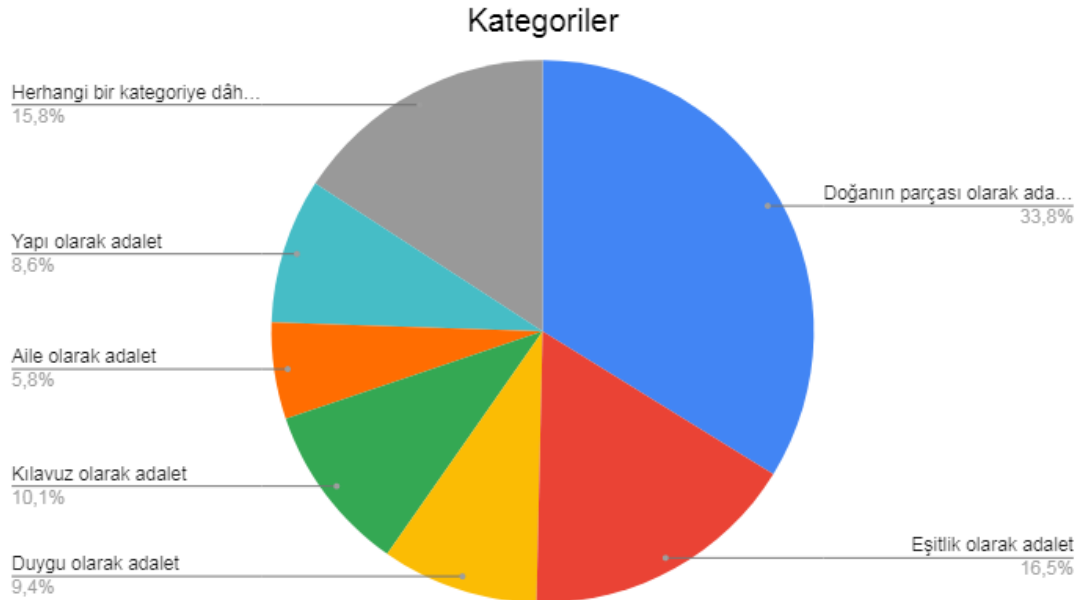
Adalet kök değerine ilişkin üretilen metaforların yer aldığı kategoriler

Türkçe öğretmen adaylarının adalet kök değerine ilişkin geliştirdikleri metaforlar incelenmiş ve benzer özellikleri bakımından altı kategori altında sınıflandırılmıştır. Ortak bir özellik göstermeyen metaforlar ise “herhangi bir kategoriye dâhil olmayan adalet kategorisi” adı altında toplanmıştır. Böylelikle kategoriler; doğanın parçası olarak adalet, eşitlik olarak adalet, duygu olarak adalet, kılavuz olarak adalet, aile olarak adalet, yapı olarak adalet ve herhangi bir kategoriye dâhil olmayan adalet biçiminde yedi farklı kategori şeklinde sıralanmıştır. Tablo 2’de bahsedilen kategoriler temsil ettikleri metaforlarla birlikte sunulmuştur. Katılımcıların ürettikleri metafor ve gerekçeleri örneklerle gösterilmiştir.

Tablo 2. *Adalet Kök Değerine İlişkin Üretilen Metaforların Kategorilerinin Frekans (f) ve Yüzde(%) Değerleri*

Kategori	Metaforlar	Metafor Sayısı (n)	Metafor Frekansı (f)	Yüzde Değeri (%)
Doğanın parçası olarak adalet	Ağaç(6), su(5), güneş(4), bitki kökü(4), oksijen(4), taş(4), aslan(2), elmas(2), yağmur(2), gölge, çınar, altın, dünya, doğa, hava, toprak, kar, çiçek, kedi, evren, zümrüt, ateş, buz.	23	47	33,81
Eşitlik olarak adalet	Terazi(17), eşitlik(2), elma yanısı, nizam, yargı, ferman.	6	23	16,54
Duygu olarak adalet	Ahlak(2), ihtiyaç(2), kalp(2), vicdan(2), dost, yaşam, sevgi, duyarlılık, sükûnet.	9	13	9,35
Kılavuz olarak adalet	Işık(2), Ayna(2), saat(2), fener(2), kitap, cumhuriyet, pusula, öğretmen, mum, kum saati.	10	14	10,07
Aile olarak adalet	Ev(3), yuva(2), kardeş, aile, anne.	5	8	5,75
Yapı olarak adalet	Bina temeli(7), tuğla, demir, okul, çivi, yapıt.	6	12	8,63
Herhangi bir kategoriye dâhil olmayan adalet	Toplum temeli(3), kılıç(2), vücut, maya, eksik cümle, kozmetik, kol, yemek, nefes, bel kemiği, balık yemi, uçurtma, atardamar, kalkan, iskelet, tükenmez kalem, maske, tuz, ayakkabı.	19	22	15,82
TOPLAM		78	139	100

Tablo 2 incelendiğinde katılımcılar tarafından 78 farklı metafor üretildiği görülmektedir. Yanıtların sınıflandırılması sonucu katılımcıların en çok “doğanın parçası olarak adalet kategorisinde” metafor $f(47)$ oluşturduğu söylenebilir. Bu kategoriye sırasıyla “eşitlik olarak adalet” $f(23)$, “herhangi bir kategoriye dâhil olmayan adalet” $f(22)$, “kılavuz olarak adalet” $f(14)$, “duygu olarak adalet” $f(13)$, “yapı olarak adalet” $f(12)$ ve “aile olarak adalet” $f(8)$ kategorileri takip etmektedir. Türkçe öğretmen adaylarının vermiş oldukları cevaplar doğrultusunda oluşturulan kategorilerin yüzdeleri aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Grafik 4. Kategorilerin Frekans Yüzdeleri

Grafik 4 incelendiğinde üretilen metaforların kategoriler içerisinde yüzdeler dağılımı görülmektedir. Grafikten hareketle “doğanın parçası olarak adalet” kategorisi %33,8, “eşitlik olarak adalet” kategorisi %16,5, “herhangi bir kategoriye dâhil olmayan adalet” kategorisi %15,8, “kılavuz olarak adalet” kategorisi %10,1, “duygu olarak adalet” %9,4, “yapı olarak adalet” kategorisi %8,6 ve “aile olarak adalet” kategorisi

%5,6 olarak görülmektedir. Kategoriler bağlamında metaforlar ve katılımcıların gerekçeleri aşağıda verilmiştir.

Doğanın Parçası Olarak Adalet

Çalışmada geçerli olan 78 metafordan 23 tanesi doğada bulunması ve doğanın bir unsuru olması itibarıyla doğa kavramı ile ilişkilendirilmiştir. Tespit edilen 23 görüş “doğanın bir parçası olarak adalet” kategorisi içerisinde değerlendirilmiş ve tüm metaforlar içerisinde %33,8’lik bölüme denk gelmiştir. Katılımcıların adalet kök değerini doğa ile ilişkilendirdiği görüşler içerisinde en yüksek frekansa sahip metaforlar: ağaç f(6), su f(5), güneş f(4), bitki kökü f(4), oksijen f(4) ve taş f(4) gelmektedir. Bunun yanı sıra tek frekanslı gölge, çınar, altın, dünya, doğa, hava, toprak, kar, çiçek, kedi, evren, zümrüt, ateş ve buz metaforları bulunmaktadır. Tespit edilen metaforlar incelendiğinde adalet kavramının bir denge ve düzen göz ettiği, benzer denge ve düzenin doğada da olduğu düşünüldüğünde iki yapı arasında ilişki kurulabilir. Doğa kavramının dünya üzerindeki canlı yaşamının devamı için önemi düşünüldüğünde; adalet kök değerinin ise toplumsal yaşam için gerekliliği ile bağdaştırılabilir. Doğanın parçası olarak adalet kategorisini ifade eden katılımcıların görüşlerden bazıları aşağıda verilmiştir;

“Adalet kök değeri ağaç gibidir. Çünkü meyve vermesi için bakıma, sulamaya ve zamana ihtiyacı vardır.”(K13)

“Adalet kök değeri ağaç gibidir. Çünkü sağlam köklere sahip olmayan topluluklar yıkılmaya mahkûmdur.” (K47)

“Adalet kök değeri su gibidir. Çünkü suyun olmadığı yerde yaşam devam etmez.” (K2)

“Adalet kök değeri su gibidir. Çünkü yaşamın temel kaynağı su olmadan hayat da olmaz.” (K56)

“Adalet kök değeri güneş gibidir. Çünkü herkesi ısıtır ama aynı sıcaklıkta ısıtmaz.” (K58)

“Adalet kök değeri güneş gibidir. Çünkü adaletin olduğu yer aydınlık, olmadığı yer ise karanlıktır.” (K119)

“Adalet kök değeri bitki kökü gibidir. Çünkü kök salmadan bitki yaşayamazsa adalet değeri olmadan hayat olmaz.”(K19)

“Adalet kök değeri bitki kökü gibidir. Çünkü bir bitki kökleri olmadan nasıl hayatını idame ettiremezse insan da adalet olmadan yaşamını sürdüremez.”(K87)

“Adalet kök değeri oksijen gibidir. Çünkü hayatta kalabilmek için oksijene ne kadar ihtiyaç duyuyorsak toplumsal hayatta da adalete o ölçüde ihtiyacımız vardır.” (K79)

“Adalet kök değeri oksijen gibidir. Çünkü oksijensiz yaşam olmazsa adaletsiz de toplumsal yaşam olmaz.” (K103)

“Adalet kök değeri taş gibidir. Çünkü üzerine inşa edilecek şeyin temelini oluşturur.” (K52)

“Adalet kök değeri taş gibidir. Çünkü doğada birçok unsurun temel unsurun içerisinde denge gözetir.”(K72)

Eşitlik Olarak Adalet

Araştırmada geçerli 78 metafordan 6 tanesi adalet kök değerinin “eşitlik” yönü ile bağdaştırılmıştır. Tüm kategoriler içerisinde “eşitlik olarak adalet” kategorisi %16,5’lik dilime denk gelmektedir. Katılımcıların adalet kök değerini eşitlik kavramıyla ilişkilendirdiği metaforlar; terazi f(17), eşitlik f(2) olarak tespit edilmektedir. Bunun yanı sıra tek frekanslı elma yarısı, nizam, yargı, ferman kavramları da eşitlik kategorisi kapsamında değerlendirmeye alınmıştır. Eşitlik kavramı, oluşturan yapı içerisinde hiçbir kişi, kurum, zümre ya da gruba ayrıcalık tanınmadan benzer hak ve özgürlükleri sağlama durumu olarak ifade edilebilir. Bu nedenle adalet kök değerini oluşturan arka plan unsurlardan birisinin de eşitlik kavramı olduğu söylenebilir. Eşitlik olarak adalet kategorisini ifade eden katılımcıların görüşlerden bazıları aşağıda verilmiştir;

“Adalet kök değeri terazi gibidir. Çünkü toplum içinde denge ve düzeni sağlamak adına her bireye aynı ölçüde eşit ve adaletli davranılmalıdır.” (K33)

“Adalet kök değeri terazi gibidir. Çünkü kefelere koyulan ağırlıklar kişilere tanılan hak ve özgürlüklerle benzetilebilir.” (K46)

“Adalet kök değeri eşitlik gibidir. Çünkü güçlü, zayıf, soylu ve halk demeden herkese eşit mesafede olmalıdır.” (K121)

“Adalet kök değeri nizam gibidir. Çünkü adil olan her şeyde bir nizam, bir ölçü vardır.” (K114)

Duygu Olarak Adalet

Araştırmadan geçerli 78 metafordan 9 tanesi adalet kök değerinin duygu yönü ile ilişkilendirilmiş ve “duygu olarak adalet” kategorisinde sınıflandırılmıştır. Tüm kategoriler içerisinde duygu olarak adalet kategorisi %9,4'lük alana denk gelmektedir. Katılımcıların adalet kök değerine ilişkin kavramlardan duygu olarak sembolleştirilenler; ahlak f(2), ihtiyaç f(2), kalp f(2) ve vicdan f(2) metaforlarıdır. Bunun yanı sıra dost, yaşam, sevgi, duyarlılık, sükunet metaforları tek frekanslı metaforlar olarak dikkat çekmektedir. Duygu kavramının bir kimsenin iç dünyasında oluşturduğu etki (TDK, 2021) ve insanı insan yapan his birikimi olduğu düşünüldüğünde; adalet kök değerin toplumsal yaşam için yadsınamazlığı iki yapı arasında paralellik kurulmasını sağlar. Duygu olarak adalet kategorisi bağlamında görüş belirten katılımcıların ifadelerinden bazıları aşağıda verilmiştir;

“Adalet kök değeri ahlak gibidir. Çünkü ahlaklı bir toplum için adalet başta olmak üzere bütün değerlerini geliştirmiş olacaktır.” (K11)

“Adalet kök değeri temel ihtiyaç gibidir. Çünkü adalet kök değeri gerek devlet, gerek millet gerekse birey için hayati önem taşıyan temel ihtiyaçlardan birisidir.”(K4)

“Adalet kök değeri kalp gibidir. Çünkü bir organizma için kalp ne denli önemliyse bir devlet için de adalet o derece önemlidir.” (K131)

“Adalet kök değeri vicdan gibidir.” Çünkü adalet kök değeri de vicdan gibi kişinin doğru yargıda bulunması sağlayan içsel güdüdür.” (K139)

“Adalet kök değeri sevgi gibidir. Çünkü fizyolojik ihtiyaçlardan birisi olan sevgi olmadan kişi olmazsa adalet olmadan da toplum olmaz.” (K62)

Kılavuz Olarak Adalet

Çalışmada geçerli 78 metafordan 10 tanesi adalet kök değerin kılavuz olma özelliği ile sembolleştirilmiştir. Tüm kategoriler içerisinde “kılavuz olarak adalet” kategorisi % 10,1'lik dilime denk gelmektedir. Katılımcıların adalet kök değerini kılavuz kavramıyla nitelendirdiği metaforlar içerisinde; ışık (f=2), ayna (f=2), saat (f=2) ve fener (f=2) en yüksek frekanslı metaforlar olarak tespit edilmiştir. Kitap, cumhuriyet, pusula, öğretmen, mum ve kum saati görüşleri bu kategorideki tek frekanslı diğer metaforlardır. Kılavuz, kelime anlamı itibariyle “Yol yordam gösteren, rehber kabul edilen kişi ya da kitap, kullanım nasıl olduğu anlatan yazılı metin” şeklinde tanımlanabilir. İdeal bir toplum için adaletin rehber olması, doğru yolu gösterdiği düşünüldüğünde iki yapı arasında ilişki kurulabilir. Kılavuz olarak adalet kategorisine yönelik görüş belirten katılımcıların ifadelerinden bazıları aşağıda verilmiştir;

“Adalet kök değeri ışık gibidir. Çünkü adaletin olmadığı yer karanlıkta kalmaya mahkumdur.”(K23)

“Adalet kök değeri ayna gibidir. Çünkü adalet olgusu toplum kimliğinin yansıması gibidir.” (K88)

“Adalet kök değeri düzenli işleyen, aksamayan, durmayan saat gibidir. Çünkü varması gereken noktaya asla geç kalmamalıdır”(K120)

“Adalet kök değeri fener gibidir. Çünkü karanlıkta bize ışık tutarak yolumuzu aydınlatır.” (K124)

“Adalet kök değeri pusula gibidir. Çünkü kaybolduğumuzda yolumuzu belirler ve ona göre hareket ederiz.” (K75)

“Adalet kök değeri mum gibidir. Çünkü karanlık bir mekânda çevreyi aydınlatır.” (K122)

Aile Olarak Adalet

Çalışmada geçerli 78 metafordan 5 tanesi aile ile ilişkilendirilmiştir. Tüm kategoriler içerisinde “aile olarak adalet” kategorisi %5,8'lik dilime denk gelmektedir. Katılımcıların adalet kök değerini aile kavramıyla nitelendirdiği metaforlar içerisinde; ev f(3) ve yuva f(2) ifadeleri gelmektedir. Kardeş, aile, anne metaforları ise tek frekanslı katılımcı görüşleridir. Toplumun temel yapı taşı olarak kabul edilen aile faktörü ile toplumda bulunması gereken ideal olgu olarak kabul edilen adalet kavramı eşleştirildiğinde iki yapı arasında ilişki kurulabilir. Aile olarak adalet kategorisine yönelik görüş belirten katılımcıların ifadelerinden bazıları aşağıda verilmiştir;

“Adalet kök değeri en gibidir. Çünkü adaletin olduğu yerde insan güvende hisseder.” (K125)

“Adalet kök değeri yuva gibidir. Çünkü adalet de yuva gibi en zor zamanda sığındığımız, güvende olduğumuz yerdir.” (K77)

“Adalet kök değeri anne gibidir. Çünkü aile içinde anne tüm çocuklara nasıl eşit mesafede ise adalet de tüm bireylere aynı mesafede olmalıdır.” (K128)

“Adalet kök değeri aile gibidir. Ailede nasıl bir denge varsa ailede de o denge olmalıdır.” (K125)

“Adalet kök değeri kardeş gibidir. Kardeşler arasında eşitlik adalet kök değeri bünyesinde de olmalıdır.” (K68)

Yapı Olarak Adalet

Çalışmada geçerli 78 metafordan 6 tanesi bir yapıya ya da yapının unsuruna benzetilmiştir. Tüm kategoriler içerisinde yapı olarak adalet kategorisi %8,6'lık dilime denk gelmektedir. Katılımcıların yapı olarak adalet şeklinde nitelendirdiği bina temeli (7) bu kategoride en sık ifade edilen metafordur. Bu kategorideki tuğla, demir, okul, çivi ve yapıt metaforları tek frekanslı ifadelerdir. Sağlam bir inşayı ifade etmesi ve onu oluşturan her bir unsurun bu düzende rol oynaması itibarıyla bu kavram toplum-adalet ilişkisi içinde sembolleştirilebilir. Yapı olarak adalet kategorisine yönelik görüş belirten katılımcıların ifadelerinden bazıları aşağıda verilmiştir;

“Adalet kök değeri bina temeli gibidir. Çünkü temel ne kadar sağlam olursa yapı o derece ayakta kalır.” (K5)

“Adalet kök değeri bina temeli gibidir. Çünkü bina temeli sağlam atılmazsa diğer katlar da olmaz.” (K31)

“Adalet kök değeri tuğla gibidir. Çünkü sağlam bir yapı için tuğla ne kadar gerekliyse sağlam bir toplum için de adalet o derece gereklidir.” (K9)

“Adalet kök değeri demir gibidir. Çünkü dayanıklı bir yapı için demir gereklidir.” (K123)

“Adalet kök değeri çivi gibidir. Çünkü bir nesnenin dengede durması için çivi gereklidir.” (K109)

Herhangi Bir Kategoriye Dâhil Olmayan Adalet

Çalışmada geçerli 78 metafordan 19 tanesi daha önce belirlenen 6 kategoriye dâhil edilmeyip “herhangi bir kategoriye dâhil olmayan adalet” kategorisi içerisinde değerlendirilmiştir. Tüm kategoriler içerisinde herhangi bir kategoriye dâhil olmayan metaforlar %15,8'lik dilime denk gelmektedir. Bu kategoride yer alan metaforlar organ, nesne, alet, yiyecek vb. şeklinde değerlendirilebilir. Bahsedilen metaforlar günlük yaşamda sıkça kullanılan araçlar olduğundan adalet kavramı ile ilişkilendirilebileceği söylenebilir. Herhangi bir kategoriye dâhil olmayan adalet kök değerine yönelik görüş belirten katılımcıların ifadelerinden bazıları aşağıda verilmiştir;

“Adalet kök değeri kırılmaz kılıç gibidir. Çünkü iyi ve kötü, doğru ve yanlış arasındaki çizgiyi keskin bir şekilde ayırır ve kendinden bir şey kaybetmeden yaptığı ayırmıla kırılmaz hâle gelir.” (K6)

“Adalet kök değeri hamura katılan maya gibidir. Çünkü maya bozuk olursa hamur tutmaz, adalet olmazsa toplum olmaz.” (K20)

“Adalet kök değeri yemek gibidir. Çünkü yemek olmadan insan hayatta kalamaz.” (K96)

“Adalet kök değeri nefes gibidir. Çünkü adalet insanların hayatının olmazsa olmaz bir parçasıdır, hayatın her yerinde ve her anında herkese yönelik olması gereklidir.” (K105)

“Adalet kök değeri uçurtma gibidir. Çünkü özgür olması bir iradenin elindedir.” (K98)

“Adalet kök değeri kalkan gibidir. Çünkü ayrımcılığa, iltimasa ve imtiyaza karşı bizi korur.” (K127)

“Adalet kök değeri iskelet gibidir. Çünkü organizmanın ayakta durması nasıl iskelet sistemine bağlıysa toplumun var olabilmesi adalete bağlıdır.” (K133)

“Adalet kök değeri tuz gibidir. Çünkü yemek için tuz ne kadar önemliyse toplum için adalet o derece önemlidir.” (K136)

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Çalışmada 139 Türkçe öğretmeni adayı adalet kök değerine yönelik 78 farklı metafor üretilmiştir. Katılımcılar adalet kök değerine yönelik metaforları ifade ederken bu betimlemeye yönelik gerekçelerini özđün bir ifade ve mantıksal bir anlatım çerçevesinde dile getirmişlerdir. Bu metaforlardan 54 tanesi bir kez ifade edilirken; 24 tanesi ise birden fazla ifade edilmiştir. En sık tekrarlanan metaforun “terazi” (f=17) olduğu tespit edilmiştir. Bu metaforu sırasıyla “bina temeli” (f=7), “ağaç” (f=6) ve “su” (f=5) metaforları takip etmektedir. “Güneş” (f=4), “bitki kökü” (f=4) “oksijen” (f=4) ve taş (f=4) metaforları da kayda değer derece ölçüde görüş belirtilmiş diğer metaforlardır.

Araştırmanın bulguları ele alındığında; Türkçe öğretmeni adaylarının adalet kök değerine yönelik metaforik algıları; “doğanın bir parçası olarak adalet,” “eşitlik olarak adalet,” “duygu olarak adalet,” “kılavuz olarak adalet,” “aile olarak adalet,” “yapı olarak adalet” ve “herhangi bir kategoriye dâhil olmayan adalet” olmak üzere 7 farklı kategori altında sınıflandırılmıştır.

Elde edilen verilerin analiz edilmesi sonucu oluşan “doğanın bir parçası olarak adalet” kategorisinde 139 katılımcı 23’ü farklı olmak üzere toplam 47 adet metafor üretilmiştir. Türkçe öğretmeni adaylarının metaforik algılarından oluşan “doğanın parçası olarak adalet” kategorisi üretilen metaforlar arasında ilk sırada yer almaktadır. Bu kategorideki bulgular genel tabloda %33,8’lik dilime denk gelmektedir. En sık tekrar eden metaforlar; ağaç (f=6), su (f=5), güneş (f=4), bitki kökü (f=4), oksijen (f=4) ve taş (f=4) ifadeleridir. Adalet kök değerinin doğa ile bağdaştırıldığı metaforlara ve bu metafor tercihlerinin gerekçelerine bakıldığında doğa temelinin oluşturduğu kavramlar ve doğal yaşam içerisinde olmazsa olmaz yapılar seçildiği söylenebilir. Doğa kanunu şeklinde ifade edilen ve her bir unsurun bir diğerinin tamamlayıcısı olduğu bu düzen içerisinde nesnelere adalet kök değerini ile özdeşleştirilmiştir. Güven ve Soydaş’ın (2012), “Öğrencilerin Adalet ve Hak Kavramlarına İlişkin Oluşturdukları Metaforların Hermeneutik Yaklaşımla İncelenmesi” adlı bildirisinde hayat bilgisi dersi bünyesinde demokrasi ve demokratik yaşamla ilgili kavramların öğrenciler tarafından metaforlaştırılması istenmiştir. Çalışmada yer alan 96 metafor (%27,8) günlük yaşam kategorisinde belirlenmiştir. Mevcut çalışmada bu durum ise “doğanın bir parçası olarak adalet” kategorisi ile ilişkilendirilebilir.

Türkçe öğretmeni adaylarının metaforik algıları içerisinde “eşitlik olarak adalet” kategorisinde nitelendirilebilecek metaforlar genel tablo içerisinde %16,5’lik dilime denk gelmektedir. Toplam 139 Türkçe öğretmeni adayını tarafından 78 farklı metafor oluşturulan tabloda “eşitlik olarak adalet” 6’sı farklı metafor olmak üzere toplam 23 katılımcı tarafından söylenmiştir. Öğretmenlerin metaforik algılarından eşitlik olarak adalet kategorisi üretilen metaforlar arasında ikinci sırada yer almaktadır. “Eşitlik olarak adalet” kategorisi bağlamında en sık tekrar eden metaforlar;terazi (f=17) ve eşitlik(f=2) metaforlarıdır. Adalet kök değerinin toplum içinde hiçbir kişi, kurum ya da gruba ayrımcılık göstermeden eşit mesafede durması olduğu düşünöldüğünde iki kavram arası ilişki kurulabilir. Osler ve Starkey’e (1994, s. 349-360) göre adalet kavramı demokratik ve eşit haklara sahip toplumlarda temel vazgeçilmez kavramlar arasında yer almaktadır. Güven ve Soydaş’ın (2012) “Öğrencilerin Adalet ve Hak Kavramlarına İlişkin Oluşturdukları Metaforların Hermeneutik Yaklaşımla İncelenmesi” adlı bildirisinde adalet kavramına yönelik 345 metafor 4 temel kategoride değerlendirmeye alınmıştır. Bu bağlamda 84 metafor (%24,3) hukuk-yasa kategorisi altında ele alınmıştır. Mevcut çalışmada bu durum “eşitlik olarak adalet” kategorisi ile ilişkilendirilebilir.

İnel, Erhan ve Ünal’ın (2018, s. 379-402) “Ortaokul Öğrencilerinin Adalet Kavramına İlişkin Metaforik Algıları” isimli çalışmada Denizli ili Bekilli ilçesinde bir devlet okulunda 2016-2017 eğitim-öğretim yılında 5, 6, 7. ve 8. sınıfta öğrenim görmekte ortaokul öğrencilerinin adalet kavramına ilişkin metaforik algıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Toplam 198 öğrenciye uygulanan çalışmada en sık tekrar edilen metaforlar arasında terazi (%15) ve eşitlik (%8) kavramları gelmektedir. Bunun yanı sıra öğrencilerin %36’sının (71 öğrenci) adalet kavramını eşitlik olarak, %22’si (44 öğrenci) hayatın parçası olarak nitelendirmiştir. İki çalışmanın sonuçları birbirini destekler niteliktedir.

Türkçe öğretmeni adaylarının metaforik algıları içerisinde “kılavuz olarak adalet” kategorisinde nitelendirilebilecek metaforlar genel tablo içerisinde %10,1’lik dilime denk gelmektedir. Toplam 139 Türkçe öğretmeni adayı tarafından 78 farklı metafor üretilen tabloda “kılavuz olarak adalet” kategorisi 10’u farklı metafor olmak üzere toplam 14 katılımcı tarafından ifade edilmiştir. Öğretmenlerin metaforik algılarından “kılavuz olarak adalet” kategorisi üretilen metaforlar arasında üçüncü sırada yer almaktadır. “Kılavuz olarak adalet” kategorisi bünyesinde en sık tekrar eden metaforlar; ışık (f=2), ayna (f=2), saat (f=2) ve fener (f=2) kavramlarıdır. Kılavuz kavramı, bir yeri, bir bölgeyi iyi bilen ve bilmeyenlere yol gösteren kimse ya da herhangi bir alanda, konuda bilgi veren, yol yöntem gösteren kitap ve benzeri şey, el

kitabı şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2021). Kılavuz kavramının yol gösterici, rehber olması, yol yordam göstermesi düşünüldüğünde adalet kök değerinin iyi ve doğru olana yönelik olması etkeniyle iki durum arasında ilişki kurulabilir.

Türkçe öğretmeni adaylarının metaforik algıları içerisinde “duygu olarak adalet” kategorisinde nitelendirilebilecek metaforlar genel tablo içerisinde %9,4'lük dilime denk gelmektedir. Toplam 139 Türkçe öğretmeni adayı tarafından 78 farklı metafor üretilen tabloda “duygu olarak adalet” kategorisi 9'u farklı metafor olmak üzere toplam 13 katılımcı tarafından ifade edilmiştir. Öğretmenlerin metaforik algılarından “duygu olarak adalet” kategorisi üretilen metaforlar arasında dördüncü sırada yer almaktadır. “Duygu olarak adalet” kategorisi bünyesinde en sık tekrar eden metaforlar; ahlak (f=2), ihtiyaç (f=2), kalp (f=2) ve vicdan (f=2) metaforlarıdır. Sarp ve Tosun (2011, s. 447) duygu kavramını “yaşantılarımıza eşlik eden, onlardan etkilenen ve onları etkileyen önemli psikolojik bileşenlerden birisi” şeklinde tanımlamıştır. İnsanı insan yapan ve yaşamın her noktasında var olan bu kavram insan yaşamının olduğu her yerde adaletin olması gerekliliği ile ilişkilendirilebilir.

Türkçe öğretmeni adaylarının metaforik algıları içerisinde “yapı olarak adalet” kategorisinde nitelendirilebilecek metaforlar genel tablo içerisinde %8,6'lık dilime denk gelmektedir. Toplam 139 Türkçe öğretmeni adayı tarafından 78 farklı metafor üretilen tabloda “yapı olarak adalet” kategorisi 6'sı farklı metafor olmak üzere toplam 12 katılımcı tarafından ifade edilmiştir. Öğretmenlerin metaforik algılarından “yapı olarak adalet” kategorisi üretilen metaforlar arasında beşinci sırada yer almaktadır. “Yapı olarak adalet” kategorisi bünyesinde en sık tekrar eden metafor; bina temeli (f=7) olarak belirlenmiştir. Türk Dil Kurumu Sözlüğünde (2021) yapı ifadesi “barınmak veya başka amaçlarla kullanılmak için yapılmış her türlü mimari eser, bina” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu yapının oluşması için birbirini oluşturan malzemelerin belirli oranda ve düzende inşası gerekir. Toplumu oluşturan yapı içerisinde adalet kök değeri düşünüldüğünde iki durum arasında ilişki kurulabilir.

Türkçe öğretmeni adaylarının metaforik algıları içerisinde “aile olarak adalet” kategorisinde nitelendirilebilecek metaforlar genel tablo içerisinde %5,8'lik dilime denk gelmektedir. Toplam 139 Türkçe öğretmeni adayı tarafından 78 farklı metafor üretilen tabloda “aile olarak adalet” kategorisi 5'i farklı metafor olmak üzere toplam 8 katılımcı tarafından söylenmiştir. “Aile olarak adalet” kategorisi bünyesinde en sık tekrar eden metaforlar; ev(f=3) ve yuva (f=2) kavramlarıdır. Ünlü Türk sosyolog Ziya Gökalp aile kavramını, “İçtimai müesseselerin en eskisi olan milletin dirlik ve birliğinin yegâne sağlayıcısı bir evlilik kurumu” şeklinde tanımlamıştır (Gökalp, 1978). Sezal'a (1981, s. 382) göre ise aile, “Toplumsal örgütlenmenin ve toplumsal kurumlaşmanın temel birimidir.” Tanımlardan hareket aile, toplumsal yapının çekirdeğini ve ham maddesini oluşturur. Kısacası bireyler aileyi, aileler toplumu oluşturur. Aile kavramı olmadan toplumsal yapının oluşamayacağı düşünüldüğünde adalet kavramı olmadan da ideal toplum yapısının düşünüleceği söylenebilir.

Türkçe öğretmeni adaylarının metaforik algıları içerisinde herhangi bir kategoriye dâhil edilmeyip ayrı bir başlıkta değerlendirilen metaforlar genel tablo içerisinde %15,8'lik dilime denk gelmektedir. Toplam 139 Türkçe öğretmeni adayı tarafından 78 farklı metafor üretilen tabloda herhangi bir kategoriye dâhil edilmeyen 19'u farklı metafor olmak üzere toplam 22 katılımcı tarafından söylenmiştir. “Herhangi bir kategoriye dâhil olmayan adalet” kategorisi bünyesindeki metaforlar; toplum temeli (f=3), kılıç (f=2), vücut, maya, eksik cümle, kozmetik, kol, yemek, nefes, bel kemiği, balık yemi, uçurtma, atardamar, kalkan, iskelet, tükenmez kalem, maske, tuz ve ayakkabı şeklinde sıralanabilir. Üretilen metaforlar ve gerekçeleri ele alındığında her biri adalet kök değeri ile ilişkilendirilmiştir.

Tüm bu bilgiler ışığında Türkçe öğretmen adaylarının adalet kök değerine ilişkin metaforları ve algılayış biçimleri incelendiğinde; adalet kavramına önemli anlamlar yükledikleri görülmektedir. Adalet kök değerini katılımcılar için; yaşamın her noktasında bulunan, yol gösterici, eğitici ya da mecburi bir kavram olarak değerlendirildiği söylenebilir. Toplumsal yapı içerisinde önemli bir konumda olup gelecek nesillerin mimarı olarak görülen Türkçe öğretmen adayları, adalet kök değerini toplumsal yapı başta olmak üzere birçok konunun öznesi olarak değerlendirmiştir. Adalet toplumda dirlik ve düzenin sağlanmasında, kanunların işleyişinde, insan ilişkileri ve toplum yaşamında önemli rol oynaması ile beraber toplum huzurunun temel belirleyicisi olarak görülmektedir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar neticesinde aşağıdaki öneriler sunulmuştur:

1. Araştırma kapsamında Türkçe öğretmeni adayları adalet kök değerinin anlam ve önemine yönelik zengin bir bakış açısı sunmuştur.

2. Türkçe öğretmeni adaylarının adalet kök değerine yönelik bakış açısının öğrencilere de yansımaları gerekir.
3. Adalet kök değerinin algılayış biçimini hedefleyen araştırmaların okul yöneticileri, branş öğretmenleri, farklı kademelerdeki öğrenciler üzerinde de yapılması önerilebilir.
4. Türkçe öğretmenlerinin Türkçe Dersi Öğretim Programı bünyesinde bulunan adalet dışındaki (dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik) kök değerlere ilişkin metaforik algıları tespit edilmelidir.

Etik Beyan

“Türkçe Öğretmeni Adaylarının Adalet Kök Değerine Karşı Metaforik Algıları” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun 16.06.2021 tarih ve 2021/04 sayılı toplantısında alınmıştır.

Kaynakça

- Akbaş, Y. ve Gençtürk, E. (2013). Coğrafi bilgi sistemleri kavramına metaforik bakış. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, 179-196.
- Beysenoğlu Ş. (1978). *Ziya Gökalp Makaleler IX*. İstanbul: Kültür Bakanlığı.
- Candan, D. G. ve Ergen, G. (2014). 3. sınıf hayat bilgisi ders kitaplarının temel evrensel değerleri içermesi bakımından incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 134-161.
- Ertürk, S. (1972). *Eğitimde program geliştirme*. Ankara: Yelken Yayınları.
- Güven, B. ve Soydaş, S. (2012). Öğrencilerin adalet ve hak kavramlarına ilişkin oluşturdukları metaforların hermeneutik yaklaşımla incelenmesi. *21. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi*. Marmara Üniversitesi. 12-14 Eylül 2012. İstanbul.
- Hökekleli, H. (2013). *Değerler psikolojisi ve eğitimi ailede okulda toplumda*. İstanbul: Timaş.
- Ildır, G. (2006). *Hukuka giriş*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- İnel, Y., Urhan, E. ve Ünal, A. İ. (2018). Ortaokul öğrencilerinin adalet kavramına ilişkin metaforik algıları. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 8(2), 379-402.
- Kılcan, T. (2020). Ortaokul öğretmenlerinin öğretim programlarında yer alan kök değerlerin önem sırasına ve eğitimine ilişkin görüşleri. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 33-44.
- Kılıç, S. (2013). Örneklemeye yöntemleri. *Journal of Mood Disorders*, 3(1), 44-6.
- Lakoff, G. ve Johnson, M. (2003). *Metaforlar: Hayat, anlam ve dil* (Çev: G. Y. Demir). İstanbul: Paradigma.
- MEB (2018). *Türkçe Dersi Öğretim Programı* (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar). Ankara: MEB.
- Miles, M. B., Huberman, A. M. ve Saldana, J. (2014). *Qualitative data analysis: A methods sourcebook*. New York: Sage.
- Namlı, Z. ve R. Sever. (Ed.) (2015). *Sosyal Bilgiler Öğretimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 351-375.
- Osler, A. ve Starkey, H. (1994). Fundamental issues in teacher education for human rights: a european perspective. *Journal of Moral Education*, 23(3), 349-360.
- Ozan, M. B. (2010). Okullarda sosyal adalet kavramına ilişkin öğretmenlerin ürettikleri metaforlar. *Education Sciences*, 5(1), 140-157.
- Öncül, R. (2000). *Eğitim ve eğitim bilimleri sözlüğü*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Saban, A. (2008). Okula ilişkin metaforlar. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 55, 459-496.
- Saban, A., Koçbeker, B. N. ve Saban A. (2006). Öğretmen adaylarının öğretmen kavramına ilişkin algılarının metafor analizi yoluyla incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 6(2), 461-522.
- Sarp, N. ve Tosun, A. (2011). Duygu ve otobiyografik bellek. *Psikiyatride güncel yaklaşımlar*, 3(3) 446-465.
- Sezal, İ., (1981). *Sosyal bilimlerde temel kavramlar*. Ankara: Birlik Yayınları.
- Tavşancıl, E. ve Aslan, A. E. (2001). *Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayınları.
- Topal, Y. (2019). Değerler eğitimi ve on kök değer. *Mavi Atlas*, 7(1), 245-254.
- Töremen, F. ve Tan, Ç. (2010). Eğitim örgütlerinde adalet: kavramsal bir çözümleme. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 58-70.
- Türk Dil Kurumu, TDK. (2021). Güncel Türkçe Sözlük. Erişim: 14.03.2021. Ankara: TDK. <https://sozluk.gov.tr/>
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

EXTENDED ABSTRACT

The concept of justice can be defined as the need to be a fundamental factor in ensuring order and peace wherever human, civilization and society exist, and that the controllers of the structure representing this power must be equal, impartial and principled towards each individual. Although the existence of the concept of justice in the society is considered essential due to its current structure; The phenomenon of justice must exist in every institution, organization and structure that constitutes the society and includes individuals. In addition to academic skills, the education system also aims to make moral decisions appropriate for each individual and to transform these decisions into behaviors (T.D.Ö.P., 2018). In this context, there are ten root values in the Turkish Lesson Curriculum (2018): "justice, friendship, honesty, self-control, patience, respect, love, responsibility, patriotism and benevolence".

In the study, it was aimed to determine the metaphorical perceptions of Turkish teacher candidates regarding the root value of justice within the Turkish Course Curriculum (2018). In this context, similarities and differences have been determined between Turkish teacher candidates' perceptions of justice. The metaphorical perceptions of the root value of justice are presented in categories based on scientific data. For the purpose of the research, cluster type random sampling method was used to meet the needs of the population. The study group of the research, which was structured using the phenomenology design, which is one of the qualitative research methods, consists of 139 Turkish teacher candidates studying at 7 different universities in 7 different regions of Turkey in the 2020-2021 academic year. In accordance with the cluster sampling method: Gazi University within the Central Anatolia Region; Kütahya Dumlupınar University within the Aegean Region; Akdeniz University within the Mediterranean Region; Adıyaman University within the Southeastern Anatolia Region; Atatürk University within the Eastern Anatolia Region; Ondokuz Mayıs University within the Black Sea Region and Sakarya University within the Marmara Region were determined as samples.

The data was collected by the "Turkish Teacher Candidates' Form for Determining the Metaphoric Perceptions of the Root Values of Justice" prepared by the researcher via Google Forms. "The root value of justice ..... like this. Because ..... "His statement was asked to be completed in an appropriate manner. The metaphors and justifications created by the participants were structured in accordance with content analysis, one of the qualitative research methods. The metaphors developed by the participants were analyzed by following the stages stated by Saban (2008): These are (1) coding and sorting, 2 sample metaphor image compilation, (3) category development, (4) providing validity and reliability, and (5) interpretation. Expert opinion was consulted for the relationship of metaphors classified in 7 different categories to ensure validity and reliability in the study. In addition, the categories created by the researchers differently were compared. The numbers of "consensus" and "disagreement" were determined in the comparisons, and the reliability of the study was calculated by using Miles and Huberman's formula ($\text{Reliability} = \frac{\text{consensus}}{\text{consensus} + \text{disagreement}} \times 100$). Accordingly, it was observed that the rate of consensus among researchers was 87%, and in this direction, researchers reached a consensus on 78 metaphors. Compliance between coders calculated as reliability = agreement number is expected to be higher than 70% (Tavşancıl, & Aslan, 2001). Five metaphors with differences of opinion were excluded from the study.

As a result of the findings, 139 Turkish teachers produced 78 valid metaphors regarding the root value of justice. While 54 of these metaphors were expressed once; 24 of them were expressed more than once. In addition, metaphors were classified in terms of their common features and gathered under 7 conceptual categories. As a result of this categorization, the category of "justice as a part of nature" is 33.8%, "justice as equality" category is 16.5%, "justice not included in any category" category is 15.8%, "justice as a guide" category is 10.1%. "Justice as a feeling" is 9.4%, "justice as a structure" category is 8.6%, and "justice as a family" category is 5.6%. Among the views that participants associate the root value of justice with nature, the metaphors with the highest frequency are: tree (f=6), water (f=5), sun (f=4), plant root (f=4), oxygen (f=4), and stone (f=4). has been determined. Among the metaphors he associates with the concept of equality; Libra (f=17) and equality (f=2) are high-frequency metaphors. The root value of justice is symbolized by the concept of emotion; The metaphors of morality (f=2), need (f=2), heart (f=2), and conscience (f=2) are remarkable participant views. Among the metaphors that Turkish teacher candidates describe the root value of justice as a guideline concept; light (f=2), mirror (f=2), clock (f=2) and lantern (f=2) were identified as high-frequency metaphors. Among the metaphors where the participants define the root value of justice with the concept of family; house (f=3) and slot (f=2) are in the first order. The concept of building foundation (f=7), which the participants described as

justice as a structure, is the most frequently expressed metaphor in the current category. In the study, 19 of the 78 valid metaphors were not included in the 6 previously determined categories and were evaluated within the category of "justice not included in any category". The metaphors in this category are organ, object, tool, food, etc. It can be evaluated as.

According to the results of the study, Turkish teacher candidates perceptions of the concept of justice: mostly with the scale metaphor; In its categorical context, it has been determined that it is gathered under the title of justice as a part of nature. While metaphorizing the concept of justice, Turkish teacher candidates were found to benefit from nature, the concept of equality, being a guide, emotions, structures and family factor. Within the scope of the research, Turkish teacher candidates presented a rich perspective on the meaning and importance of the root value of justice. This perspective is also expected to reflect on students.

Himayeci Toplum Kültürü Olarak Kırgızlarda Ökül Aile Geleneđi¹

Mustafa ORÇAN²

Öz

Ökül aile geleneği, etno-sosyoloji bakımından dünyanın ilginç aile geleneklerinden biridir. Özgün ve ilginç bir tema olmasına karşın, konuyla ilgili bugüne kadar yapılan bağımsız çalışmalara az rastlanmaktadır. 21. yüzyılın ilk çeyreğine girerken, dünya toplumlarında modernleşmenin bir sonucu olarak aileler gittikçe küçülürken, aile içi ilişkiler resmilesirken, ailelerde dağılma süreci artarken; Kırgız ailesindeki ökül ata ve apa geleneği sayesinde aile genişlemekte, yeni yakın ilişkiler inşa edilmekte ve bazen ailenin dağılmasını engelleyen bir “emniyet supabı” olarak da işlev görmektedir. Evlenen gençlere, öz anne ve babaları dışında, daha çok erkek çevresi tarafından düğünden önce yeni bir anne ve baba seçilmektedir. Genç çiftler, bazı durumlarda öz annesi ve babalarıyla kuramadıkları ilişkiyi, seçilen ökül anne ve babayla kurarak, gerektiğinde onların tecrübesine, rehberliğine başvurarak aile hayatını sürmektedirler. Rehberliğin ötesinde ihtiyaç duyduklarında maddi ve manevi yardımlarına da başvururlar. Koruyup kollama, rehberlik nedeniyle bu geleneğe ‘himaye kültürü’ ya da ‘himayeci toplum kültürü’ olarak adlandırmaktayız. Bu çalışmayla bağımsız olarak az sayıda yapılan ökül ata ve ökül apa geleneği araştırmalarına katkı yapılmaya ve zenginleştirilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca bu geleneğin ortaya çıkmasını etkileyen faktörleri, ne tür ilkelere sahip olduğunu açıkladıktan sonra, yeni kavramlar üreterek, halk kültürü bilimini de dikkate alarak konu sosyolojik açıdan incelenmektedir. Konuyla ilgili araştırmacı, geniş literatür taraması yaptıktan sonra dört yıldır içinde yaşadığı Kırgız ailelerini gözlemde bulunmuş, gerektiğinde ilgili kişiler ve uzman görüşlerine başvurarak çetrefilli ve çelişkili gibi görünen detaylara açıklık getirilmeye çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırgız ailesi, Himaye kültürü, Ökül ata ve ökül apa/ene, Vekil anne ve baba, Ökül aile, Vekil aile

Ökül Family Tradition in the Kyrgyzs as a Protective Community Culture

Abstract

Ökül (surrogate) family tradition is one of the interesting family traditions of the world with regards to ethno-sociology. Although it is an original and interesting theme, original studies on the subject are rare. As we enter the first quarter of the 21st century, families are getting smaller and smaller due to modernization in world societies. Additionally, family relations are getting formal and the process of disintegration in families increases. In the proxy family, “ökül ene/apa” is the representative of the mother, “ökül ata” is the representative of the father and “ökül baldar” is the representative of the children. The new close relationships are built with this tradition, and sometimes it also functions as a "safety valve" that prevents the family from breaking up. Before the wedding, a new mother and father are chosen for the young couples from the male side. Young couples, in some cases, could not establish a close relationship with their natural mother and father but they can continue their family life by establishing the relationship with the chosen parents and by referring to their experience and guidance when necessary. Beyond guidance, they also apply for financial and moral assistance when they need it. We call this tradition 'protection culture' or 'protective society culture' because of its protection and guidance. This study tried to contribute and enrich the studies about the ökül ata and ökül apa tradition. In addition, after explaining the factors affecting the emergence of this tradition and what kind of principles it has; the subject is examined sociologically by producing new concepts and taking into account the science of folk culture. The researcher made observations about the Kyrgyz families. After conducting a detailed literature review, tried to clarify the details by seeking the opinions of relevant people and experts.

Key Words: Kyrgyz family, Protection culture, Ökül ata and okül apa/ene, Mother and father, Ökül family, Proxy family

Atf İçin / Please Cite As:

Orçan, M. (2021). Himayeci toplum kültürü olarak Kırgızlarda ökül aile geleneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(ÖS), 86-94.

Geliş Tarihi / Received Date: 24.11.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 03.12.2021

¹ Bu çalışma “Kırgız Toplumunda Ökül Aile Geleneği” adıyla, 7-9 Ekim 2021 tarihinde Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi tarafından düzenlenen Uluslararası “Aile ve Değerler” Sempozyumunda sunulmuş ve daha sonra bu makaleyle genişletilmiş, bu vesileyle ‘himayeci Toplum Kültürü’ ve ‘himaye kültürü’ kavramlaştırması da ilk kez bu çalışmada tanımlanmış ve kullanılmıştır.

² Prof. Dr. - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi / Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, mustafa.orcan@manas.edu.kg / morcan@ybu.edu.tr

Giriş

Ökül anne ve ökül baba geleneği, Kırgız aile geleneğinin en karakteristik unsurlarından biridir. Hem eski dönemlerde, hem de günümüzde aktif bir şekilde yaşatılmaktadır. Günümüzün popüler ve moda alışkanlıklarından biri haline gelmiştir. Zaman değiştikçe bir takım değişmeler de meydana gelmiştir. Buna karşın eski ökül aile ve yeni ökül aile arasında en önemli benzerlik, ökül ebeveynlerin vekil oldukları çocuklarını maddi ve manevi olarak koruyup kollama, yardımlaşma ve himaye etme fonksiyonunda yatmaktadır. Çalışmamızın başında biz bu durumu ‘himaye kültürü’ olarak adlandıracağız. Bu himaye ve güvence, ailenin daha sağlıklı bir şekilde sosyalleşmesine ve sürdürülebilirliğine katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla Kırgız ökül geleneği, yeni evli çiftlerin gerektiğinde hem maddi hem de manevi ihtiyaçlarına cevap veren bir ‘himaye kültürü’nün ürünüdür. Diğer himaye ise ailesinden ayrılan gelinin, kocasının yurduna gittiğinde, derdiyle dertleneceği, yardım ihtiyacı olduğunda yardım isteyebileceği, sırlarını anlatabileceği ikinci koruyucu aile işlevi görmektedir.

Kırgızların dışında ökül aile geleneğinin Kazaklarda ve Karakalpaklarda eskiden ve halen var olan bir gelenek olduğu anlaşılmaktadır.³ Buna karşın Özbeklerde⁴, Azerilerde, Ahıska Türklerinde, Taciklerde ve Türkiye Türklerinde pek rastlanmamaktadır. Fakat Pamir Dağlarından 1982 yılında Türkiye’nin Van’ın Erciş ilçe sınırları içinde kalan Ulupamir Köyü’ne göç eden Kırgızlarda da bu gelenek canlı bir şekilde halen sürdürülmektedir (Özer, 2016). Bu yüzden ökül aile geleneği bilindiği kadarıyla başka bir toplum ve kültürden değil, Kırgızların öz kültürünün bir parçası olarak var ola gelen bir adettir.

Ökül ata ve ökül apa ile ilgili bugüne kadar yapılan araştırmalara bakıldığında, önemini temsil edecek kadar bilimsel araştırmaların, özellikle sosyolojik araştırmaların, çalışmaların yapıldığı pek söylenemez. Yerli kaynaklarda olay eksenli haberlere sık rastlanırken, yabancı kaynaklarda da çok az sayıda çalışmalara rastlanmaktadır (Aksana, 2014; Aynakulova, 1997; Sulaymankulova, 2015). Genelde Kırgızlarda düğün geleneği anlatılırken veya aile yapısı ve ilişkilerinden söz ederken değinilen bir ritüel olarak incelendiği görülmektedir (Aynakulova, 1997; Gülbeyaz, 2008; Dıykanbayeva, 2013; Keleş, 2017; Özer, 2016; Ünal, 2015).

Ökül kavramını açıklayacak olursak, Kırgızca’da “ökül ata” ve “ökül apa/ene” demek, vekil baba ve vekil ana/anne demektir. Kırgızca-Türkçe sözlüklerde; vekil, mümessil, delege demektir (Türk Lehçeleri, 2021a). Karaçay-Balkar-Türkçe sözlüklerinde de benzer aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir: vekil, avukat. ~ bolmak: vekil olmak (Türk Lehçeleri, 2021b).

Kırgız toplumunu bir aile geleneği açasından tanımlamak ve açıklamak gerekirse; “ökül ata ve ökül apa” demek, öz anne ve babanın dışında, evlenecek gençler için düğünden önce kısmen öz anne ve babanın yerine geçen, onları temsil eden vekil/ökül anne ve babanın sečilmesi demektir. Ökül ata güveyin/damadın köyünden bir adamın geline (ikinci) babası olarak tayin edilmesidir. Ökül atanın eři geline ökül ene olur, büyük ođlu “ökül ađa”, onun küçük kardeşleri “ökül ini”, büyük kızı “ökül ece”, küçük kızı “ökül sindi” olur (Aynakulova, 2006, s. 105). Vekil çocukların (“ökül bala”) çocuğu ya da çocukları olduğu zaman ökül anne ve babanın aynı zamanda torunları da olmuş demektir. Bu yüzden biz bu aileye ‘vekil aile’ ya da ‘ökül aile’ diyeceğiz. Asıl ailenin yanında artık bir de yedek aile’ vardır. Seçildikten sonra ilişkiyi sürdürmek ökül anne ve baba ve de çocuklarına kalmış bir durumdur. İlk teması ve akrediteyi, ökül anne ve baba evlendikten belli bir süre sonra ökül çocuklarını eve davet ederek sağlar. Temas yoksa, sıradan bir prosedür olarak kabul edilir, ne görüşme ne hediyeleşme olur (Kuehnast, 2004, s. 598). Eđer ilişki başlatılırsa bundan sonra ömür boyu devam edecek yeni bir aile ve bir ilişki ağı meydana gelmiş olur.

Geleneğin ne zaman ortaya çıktığı tam olarak bilinmemekle birlikte, çok uzun bir geçmişinin olduğu tahmin edilmektedir. Sovyet döneminde de ökül aile geleneği devam etmiştir.⁵ Bilinen gerçek, göçebe yaşam tarzının ve akraba dışından evlenme ilkesinin bir sonucu olarak ortaya çıktığıdır.

³ Karakalpaklar hakkında Prof. Dr. C. Vedat Uygur’a, bölgedeki ökül aile ile ilgili verdikleri bilgilerden dolayı Dr. Ulanbek Alimov ve Cıldız Alimov’a teşekkür ederim.

⁴ “lokai”, “durmen”, “nayman”, Güney Harezm Özbeklerinde buna benzer bir geleneğin olduğu ileri sürülmektedir (Zadyhina 1952, s. 403 ve Byoung Il, 2005, s. 156).

⁵ Kathleen Kuehnast, Encyclopedia of Sex and Gender (2004, s. 598) adlı ansiklopedide yer alan “Kyrgyz” maddesinde Sovyet Dönemi Kırgızların ökül anne ve baba geleneğinin gizli bir şekilde sürdürüldüğu, ökül geleneğini sürdürenlerin antikomünist ilan edildiği, bu yüzden saklandığı iddia edilse de, bizim alandan uzmanlarla akademisyenlerle yaptığımız görüşmelerde böyle bir durumun pek yaşanmadığı belirtilmiştir. Yaşları 70’lerden yukarı olan ve Issık-Gölden, Narn’dan Oş’dan ve Çüy bölgesinde

Ököl Ailenin Kökenleri ve Önemi

Kırgız toplumunda ököl anne ve babaya neden ihtiyaç duyulmuş olabilir? Bunun kendi içinde oldukça tutarlı ve fonksiyonel cevabı bulunmaktadır. Bu geleneğin göçebe yaşam tarzının bir sonucu olduğu görülecektir. Kırgızların büyük çoğunluğu yakın dönemlere kadar göçebe olarak yaşarlardı ve halen de azımsanmayacak kadar bir nüfusun göçebe olarak yaşamaya devam ettiği bilinmektedir. 2020 nüfus verilerine göre nüfusun % 65 civarı, yani ezici çoğunluğu kırsalda, köylerde yaşamaktadır (Kırgız Mamlekettüülüğü, 2020). Göçebe şeklinde yaşayan Kırgızlar, kızlarını evlendirip aile yuvasından ayırdıktan sonra, gerektiğinde uzak diyarlara giderler, eskiden bazen beş veya on yılda bir görüşürlerdi. Bu yüzden kayın peder ve validenin dışında kızlarını himaye edecek, güvenilir bir büyüğün ve vekilin olmasını isterlerdi.

Ököl anne ve babayı daha çok erkek tarafı seçmektedir. Eski dönemlerde ve halen bazı yerlerde ököl ebeveyni damadın ailesi, köyden, mahalleden, arkadaş ve dost çevresinden seçilirdi. Veya “aksakal” ve “baybiçe” (ak-pürçek) denilen saygınlığı olan itibarlı kimselerden seçilirdi (Kalafat ve Yelis, 2012, s. 190). Akrabalardan seçilmesi makul karşılanmaz. Bu âdete halen özen gösterilmektedir. Seçilen ököl ebeveyn, yeni evlenen aile içinde bir sorun yaşandığında yan tutmayacak daha adil ve objektif davranacaktır. Ököl anne ve baba, gelinin ev işlerinde, çocuğu olduğunda, çocuk bakımı ve eğitiminde rehberlik eder, ayrıca kocasıyla ilişkilerinde sorun olduğunda danışmanlık yapar. Bu nedenle ököl ebeveynlik geleneği ciddi bir toplumsal ve fonksiyonel mekanizmadır.

Günümüzde, modern zamanlarda ököl aile geleneğinde bir takım değişimler olsa da halen neden ve nasıl devam ettiği önemli bir sorudur. 2000’li yıllardan sonra çoğu bölgelerde ököl anne ve baba geleneğine daha fazla rağbet edilmeye başlanmış, hatta moda haline gelmiştir. Çağımızda geleneksel değer ve alışkanlıklarında modernleşmeye paralel olarak azalma beklenirken, bazı şehirlerde ilginç bir şekilde aksine bir gelişme yaşanmaktadır. Bu yüzden ököl aile geleneği canlandı ve yeniden t/üretildi. Bunun temel nedenlerinden biri genç ailelerin maddi kaygılarından ve koruyucu aile arayışından kaynaklanmaktadır. Gençler daha çok zengin, itibarlı, statülü kişileri veya patronları, vekil anne ve baba olarak tercih ederek, geleceklerini garantili hale getirmek isterler. Akraba olmak, insanlar için güven sağlar ve insanların gelecekle ilgili beklentileri ve hayatta kalmak için neye ihtiyaç duydukları (yani istihdam ve gelir) konusunda güvensiz olduklarından bir güvenlik duygusu ararlar; bu süreç birkaç yıl sürebilir. Genç çiftlerin bir aileye dayanma ihtiyacının temelinde, yakın tarihte yaşananlar ve yaşam tarzının da büyük bir etkisi vardır (İsmailbekova, 2014, s. 20). 1991’de Sovyetler Birliği dağılmadan önce belli yaşa gelen ya da kemale eren herkese iyi ya da kötü iş verilirdi. İstedikleri her şeye sahip olmasalar da aileler devlet güvencesi altında yaşarlardı. Bunun vermiş olduğu bir rahatlık söz konusuydu. Genel olarak sosyal sınıflar arasında günümüzdeki gibi belirgin bir fark hatta uçuruma da bu kadar rastlanmazdı. Ne zaman ki Kırgızistan Sovyetlerden kopup bağımsızlığını ilan edip kısmen serbest piyasa ekonomisine geçince, tüm bu sosyal güvenceler ortadan kalktı. Aslında bu yaşananlar adı konulmamış bir devrim idi. Kamu mülkiyetinden özel mülkiyete geçilmiş, hiçbir mal varlığı ve işletmesi olmayan insanlar uzaydan gökyüzüne atılmış, bir anlamda boşluğa düşmüş gibiydiler. Artık devlet güvencesi kalmamıştı. Kolhozlar ve Sovhozlar dağıtılmış, işletmelerde özelleştirme yapılmaya çalışılmış ama adil bir şekilde yapılamamıştır. Onu telafi edecek henüz bir mekanizma da tam olarak başarılamamıştır. Bu yüzden ailelerde ve özellikle gençlerde gelecek kaygısının olmadığı dönemden Sovyet sonrası gelecek kaygısının olduğu döneme geçilmiş oldu. 2021 yılı itibarıyla imkânları sınırlı olan devletin işsizliği önleyici, yoksullara yönelik kapsayıcı bir sosyal politikasından da henüz söz edilemez.⁶

Ököl anne ve babanın ortaya çıkışında Kırgız evlilik ritüellerine ve kültürüne ait ilginç bir ilke ve özellik söz konusudur. Kırgız gençleri evlenirken normal şartlarda akrabalarıyla evlenemezler, akraba dışından birisiyle evlenmeleri gerekir.⁷ Bu yüzden erkek ve kız evlenmek istediklerinde, karşılıklı olarak yedi atasının adını ezbere saymak zorundadır (Alimbekov, 1996; Kokoş uulu, 1991). Karşılıklı olarak atalarını saydıklarında ortak atalarda, akrabalık varsa evlenmekten vaz geçmeleri icap eder. Bu toplumsal kuralın bir sonucu olarak, bir anlamda yabancıya giden kızı koruyup, kollamak ve himaye etmek için ököl anne ve babanın tayin edilip, kızın gurbet illerde “ğarıplik çekmesi” bir ölçüde engellenir. Ököl aile

yaşayan kişilerin Sovyet döneminde evlendiklerini ve evlenirken ököl ata ve analarının olduğunu ve herhangi bir baskıyla da karşılaşmadan ököl ata ve ana seçtiklerini belirtmişlerdir.

⁶ Hasta muayeneleri, ameliyatlara, ilaç temini, devlet üniversiteleri de dâhil Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi hariç tüm üniversiteler paralı/ücretlidir.

⁷ Akraba evliliği derken, kız tarafının değil erkek tarafının akrabaları anlaşılmalıdır. Evlenecek gençler yedi atasını sayarken babalarının babalarını, dede ve atalarını saymak zorundadırlar, annelerinkini değil.

geleneğini ortaya çıkararak ve geleneğe dönüştüren temel unsurlardan biri de akraba evliliğine müsaade edilmemesi ilkesidir. Örneğin Batken’de kl aile geleneğine pek sık rastlanmaz, belli uruular akraba evliliğine müsaade ettiği için gelin kl anne ve babaya ihtiyaç duymaz. Çünkü akrabası yeni ailenin hem erkeğine hem de kadınına belli bir güven vermektedir. Bunun nedenini araştırdığımızda Kırgız tarihi üzerine önemli çalışmalarda bulunan bir uzman olarak Prof. Dr. Anvar Mokeyev ile yaptığımız mülakatta, Batken bölgesinde ve yerleşim yerlerinde yaşayan Kırgızların bir urusu (boyu) olan Noygutlarda, diğer Kırgız boylarından ayrı olarak akraba evliliklerin serbest olduğunu öğreniyoruz. Evlenen kız, akrabasından bir erkekle de evlenebilir; akraba evliliğine de müsaade ettiği için erkeği koruyan akraba, kızlarını da korumaktadır. Her ikisi de eşit yakınlıkta ya da uzaklıkta yer almaktadır. Ayrıca Noygutlar, 1600’lerin sonunda ve 1700’lerin başında Doğu Türkistan’dan geldikleri için ve geldikleri kültürlerden ve ya daha yerleşik halklarla i ie yaşamış bir uru (ypyy)⁸ olmalarından dolayı göçebe kültürünün hkim olduğu diğer Kırgız uruularından ya da boylarından ayrışmaktadırlar.

kl ailenin kökeni ve önemine değindikten sonra kl ana ve babanın nasıl seçildiği konusuna değinmek gerekmektedir.

kl Ata/Baba ve Enenin/Ananın Seçimi

kl anne ve babanın seçimi bölgelere ve/veya şehirlere göre değişiklik göstermektedir. Ama yaygın olan kurala göre, daha çok damadın anne ve babası tarafından kl anne ve baba seçilmektedir. Geleneksel olarak bu şekilde seçilmesi lazımkken, günümüzde damadın ana ve babasının yerine damadın kendisi bazen gelinle birlikte kl anne ve babasını seçebilmektedir. Bunun nedenlerinden biri damadın ve/veya gelinin yaşadığı ve çalıştığı yer ile ana ve babalarının yaşadığı yerin farklı olmasından, seçilen kl ebeveynlerin ge çiftlerin yakınında yaşayan kişilerden tercih edilmesindedir. Bunun dışında hem damat/erkek tarafından hem de gelin/kız tarafından ayrı ayrı kl anne ve baba seçen aileler de mevcuttur. Dolayısıyla her evlenen ge çiftin iki kl ebeveyni olmaktadır. Kırgızların tarihi ve önemli yerleşimlerinden olan Talas’ta iki ebeveynli kl aile geleneğine rastlanmaktadır. Eskiden bu uygulamayla Issık-Gl tarafında karşılaşılmaktadır. Başka bölgelerde pek rastlanmamaktadır. Bu durumda kl anne ve baba, evlenmekte olan geler ya da aileleri tarafından çapraz seçimle yapılmaktadır. Diğer bir değişle, damadın kl anne ve babasını gelin/kız seçerken, gelin/kızını ise damat tarafı seçmektedir. kl anne ve baba seçimi, bazen öz ailenin bir anlamda ileride oluşabilecek ani durumlarına karşı önceden önlemin alınması ve telafisi anlamına da gelmektedir. Özellikle z ailede meydana gelecek bir vefat ya da kayıp olduğunda, onları kısmen telaf eden bir yedek ata ve apa hazır bulunmaktadır. Dolayısıyla bu gibi durumlarda kl aile, kl aile olmanın da ötesinde kısmen öz anne ve babanın yokluğunu ya da boşluğunu dolduran bir işleve de sahiptir.

Bir ara değini olarak söylemek gerekirse, Batken’de, çok yaygın olmasa da Isık-Gl ve şehirleşmenin yoğun olduğu Bişkek’te kl anne ve baba geleneğinin olmadığı Kırgız ailelerine de rastlanmaktadır.

kl Anne ve Baba Seçimi ve Dikkat Edilecek Hususlar

kl baba ve anne, düğünden önce daha çok damadın ailesi tarafından seçilir. Evlenecek gelerin aileleri düğünü planlamak için bir araya gelip konuşurlarken kl aile de belirlenmiş olur. Düğünden altı ay önce de olabilir, tez düğün yapılacaksa bir, iki hafta önce de seçilebilir. Talas’ta ki gibi eğer damat ve gelin için ayrı ayrı seçmek gerekirse, bu sefer damadın kl ebeveynini gelin, gelininkini de damat tarafı seçer.

Geleneksel ve orijinal kl aile geleneğinin kuralları, günümüz Kırgız kl aile kurallarından farklıydı. Bu kuralların bir kısmı devam etse de, bazı önemli kurallar dahi değişime uğramıştır.

kl Anne ve Baba Olmanın řartları⁹

kl anne ve baba olmanın belli şartları vardır. Bu şartların bir kısmı, bölgelere göre değişse de genel olarak ortak sayılabilir. Zamana göre değişen şartlar da söz konusudur. Modernleşme ve küreselleşmenin etkisiyle, insani ilişkilerin daha fazla maddileşmesi, geleneksel kl aile geleneğinde bir takım değişmeler olmuştur. Bu değişmelerden önce orijinal kl anne ve baba olmanın şartları:

⁸ Kırgızca’da “uruu”, boy; “uruk” ise daha küçük alt boylara bir anlamda slalelere denmektedir.

⁹ kl anne ve baba seçiminin kuralları ve kl ebeveynlerin sorumlulukları konusunda verdiği bilgiler için Doç. Dr. Bakıt Murzaraimov’a teşekkür ederim.

1. Ököl anne ve babanın kim olacağına yalnızca erkek tarafı ebeveynler karar verir, kız tarafının seçmesi pek makbul değildir (bazı bölgelerde örneğin Talas bölgesinde iki taraf birden seçebilmektedir),
2. Akrabalardan ököl anne ve baba seçilemez; dost, arkadaş ya da tanıdıklardan seçilir,
3. Ököl anne ve baba, çifte rehberlik veya danışmanlık yapabilecek ahlaki açıdan güvenilir ve tecrübeli ailelerden olmalıdır,
4. Tıpkı evlilik bir kez gerçekleştiği gibi, ököl anne ve baba da sadece bir kez seçilir,
5. Birden fazla damat ve geline ököl anne ve baba olunabilir, fakat bir ailenin ancak bir ököl anne ve babası olabilir,
6. Ököl ata ve ököl ene ölürse, yerine başkası atanamaz,
7. Çiftler arasında ilişki iyi gitmezse, başka ököl anne ve baba seçilemez,
8. Ököl anne ve ököl baba genelde bir aileden seçilir, babası ayrı aileden anası ayrı aileden seçilemez,
9. Bekârlardan ököl anne ve baba seçilemez,
10. Ököl anne ve babanın yaşı, damat ve gelinin yaşından büyük olması daha makbuldür.

Ököl Anne ve Ököl Babanın Sorumlulukları

Her ököl anne ve babanın belli sorumlulukları vardır. Ököl ebeveyn seçildikten sonra, yeni ailenin ve toplumun beklentisi ököl ebeveynin bu sorumlulukları yerine getirmesi gerekir. Fakat sorumluluklar karşılıklıdır. Biri sorumluluğunu yerine getirmezse, ököl aile ilişkisi zayıflar. Ököl anne ve babanın sorumlulukları:

1. Bir evliliğin gerçekleşmesine şahit olmak / nikâh kıyılırken orada bulunmak,
2. Gerekliğinde maddi ve manevi destekte bulunmak,
3. İyi ve kötü günlerinde birlikte ve dayanışma içinde olmak,
4. Özel günlerde mümkünse hediye vermek,
5. Öz çocukları gibi hitap etmek ve ilgilenmek,
6. Genç çiftler için edep, ahlak gibi konularda örnek olmak ve onlara rehberlik etmektir.

Yeni evlenen ököl damat ve gelinin derdini ve sırrını dinlemek, sorunu varsa mümkünse sorunu çözmek; nasihatte bulunmak ve iki genç arasındaki anlaşmazlıkları öz anne ve babasına, ailesine haber vermeden çözmek. Düğünde takı takmak (yüzük takam), damadın ve gelinin özel günlerinde veya vekil/ököl torun doğduğunda hediye vermek.

Görüldüğü üzere yeni evlenen çiftler için ököl anne ve baba, gerektiğinde manevi bir danışman, bazen de maddi destek sağlayan bir şahıs hüviyetinde rol almaktadır. Burada dikkat çeken bir durum; ököl anne ve babanın çocuklara örnek olmak için mümkün olduğu kadar aile ve halk arasında davranışlarına dikkat etmesidir. Bu duyarlılık ököl aile içinde bir otokontrol sistemini devreye sokmakta ve ailenin devamına katkı sağlamaktadır. Tabi ki özellikle kentleşmenin ve modernleşmenin arttığı günümüzde bu duyarlılık kırsaldaki ve geçmişteki kadar olmamaktadır.

Ököl Çocukların Sorumlulukları

Ebeveynlerin sorumluluklarına karşı ököl çocukların sorumlulukları ise şu şekildedir:

1. Ököl anne ve babaya bir ebeveyn gibi hitap etmek ve davranmak,
2. Ököl anne ve babanın tavsiyelerini dinlemek ve onları yerine getirmek,
3. İyi günde ve kötü günde oğulları ve kızları gibi onlara hizmet etmek,
4. Aile içinde yaşanan ve aşılamayan sorunları mümkün olduğunca öz aileleri karıştırmadan onları haberdar edip öğütlerini almak ve dinlemek,
5. Ailede işe girme ve ayrılma, göç etme gibi önemli durumlardan haberdar etmek,
6. Ököl anne ve babanın özel günlerinde ziyaret edip onlarla hediyeleşmek.

Davetler, Ziyaretler ve Hediyeleşmeler

Ököl ailenin en önemli ve değer verilen ritüellerinden biri de davetler, ziyaretler ve bu faaliyetler sırasında verilen hediyelerdir. Düğün sırasında ve sonrasında, acı ve tatlı günlerde ziyaretler, yardımlaşmalar ve hediyeleşmeler gerçekleştirilir.

Yüzük Takmak (Шакек Тарыы): Düğün zamanı geldiğinde ökül ebeveynler damat ile gelinin şahitliğini (“kübö”) yaparlar. Düğün günü ökül anne ve baba, hediye olarak gelin ve damada yüzük takar. Eskiden yüzük takma âdeti yoktu, onun yerine koyun, inek/öküz, tay, at ya da kap kakak gibi mutfak eşyaları, döşek, yorgan, yastık gibi yatak eşyaları hediye edilirdi. Ama zaman değıştikçe 2000’li yıllardan sonra, bu adet yerini altın yüzük takma âdetine bıraktı.

Giğit/(кийит): Düğün sırasında, damadın ve gelinin anne ve babaları birbirine, ayrıca damat ve geline, çok saygın aksakal ya da analara bir giysinin giydirmesidir. Sembolik olarak ökül aileye de giydirilir. Ayrıca ökül ebeveyn ve çocuklarına kalpak, cepken ve eşarp gibi bir giysi giydirirler.

Düğünden Sonra

Otko Girgizü (отко киргизүү/отко чакыруу): Ökül anne ve baba evlenen çiftlerin ökül çocuklarını ve sadece onların anne ve babalarını çağırır. Bu davet, “artık bundan sonra benim evime rahat gelip gidebilirsin” ruhsatının verilmesi anlamına gelmektedir. Yani “öz çocuklarım gibi ailemin bir parçasısın” demektir. Otko girgizü daveti, bir anlamda ailelerin birbirini içselleştirme işlemidir.

Süyünçü (сүйүнчү): Müjdelemek anlamına gelmektedir. Çocuk doğduğunda, müjde verene para verilir. 500 com 5000 com; köylerde tay, kuzu, cılkı gibi hediyeler verilmektedir.

Centek Той (жентек той): Ökül çocuklarının çocukları olduğunda ökül anne ve baba, ökül torununa (небере/nebere) bebek arabası, bebek için yatak takımı, giysi gibi hediyeler götürür. Türkiye’deki gibi bebek görmeye gidildiğinde Kırgızlarda altın takma âdetine pek rastlanmaz.

Nimetleri ve Külfetleri

Ökül anne ve baba, daha çok erkek tarafının, eğer iki taraflı ökül ebeveyn seçilecekse bazen her iki tarafın yakın dost ve arkadaşından seçilir. Bu şekilde dost ve arkadaşlar arasındaki bağlar, aile gibi modern zamanlarda en önemli ve sürdürülebilirliği zor bir sosyal kurumla güçlendirilmektedir. Bir bakıma ökül aile geleneği genişletmiş akrabalık sistemidir (İsmailbekova, 2014, s. 27).

Vekil (ökül) ata ve ene olmanın manevi sorumluluğu kadar maddi sorumlulukları da vardır. Nimeti kadar, külfeti de olmaktadır. Maddi imkân gerektiren bir durum olduğu için günümüzde bazı aileler ökül anne ve baba teklifini geri çevirmek durumunda kalabilmektedir. Zengin, itibarlı veya statülü bir aileye, çok sayıda ökül anne ve baba talebi olunca da, yeterince ilgilenemeyeceği için veya başka bir nedenle bazı tekliflere sıcak bakmayıp reddedebilmektedirler.

Maddi açıdan ökül ebeveynin, düğünde, Otko Girgizü, Süyünçü ve Centek gibi özel günlerde yüzük, giyim, mutfak ve ev eşyası gibi hediyeler almak gibi belli yükümlülükleri bulunmaktadır. Bazen bu imkânlara sahip olmayan ökül anne ve babanın ökül çocuklarıyla bağları diğerleri gibi yakın ve sıcak olmayabilir ve bu nedenle ilişkisi kesilebilir. Ama her zaman maddi imkânsızlık, sıcak temasın kurulmasına engel değildir.

Diğer taraftan ökül aile geleneğinin faydalı ve nimeti de olan sosyal bir olgu ve olaydır. Mutlu ve sevinçli günde olduğu gibi üzüntülü ve zor günlerde de bir olup problemin çözümüne katkı sağlayan bir kurum olarak da karşımıza çıkmaktadır. Toylarda/düğünlerde, bayramlarda, özel günlerde ökül anne ve baba ve çocuklar, birbirine giderler veya uzaktaysalar telefonla veya sosyal internet ağlarıyla günlerini tebrik ederler. Ailelerden herhangi birinin sağlık sorunu olduğunda ya da vefat durumunda acılar paylaşılır ve gerektiğinde hizmet edilir. Acılar paylaştıkça azalırken, sevinçler de paylaştıkça çoğalmış olur.

Sonuç Olarak

Ökül aile geleneği, eski Kırgız yaşam tarzının önemli bir parçası olduğu kadar, günümüz Kırgız halkının yaşam tarzının da önemli bir parçasıdır. Ökül aile geleneği toplumsal bir ihtiyaçtan doğmuştur. Göçebe yaşam tarzının bir gereği, ayrıca akraba evliliğinin yasak veya hoş karşılanmaması, akraba dışı evlilikler dolayısıyla özellikle gelin kızı desteklemek, onun uzakta ve yalnız kaldığında zaman zaman ailesine duyacağı manevi ve maddi gereksinimini kısmen gidermek için ortaya çıkan ‘vekil aile’ veya ‘yedek aile’ olarak da tanımlayabiliriz. Her ne kadar eskisi kadar göçebelik pek olmasa da, uzakta kızları olan aileler olmaktadır. Ve en önemlisi çağımızda Kırgız nüfusunun 2/3’nin halen kırsalda yaşıyor olması, bu geleneğin devamını sağlayan önemli etkenlerin başında yer almaktadır. Köy yaşamı ya da kırsal yaşam, bu geleneği bu şartlarda tutar ve devam etmesini sağlar. Akraba evliliklerine sıcak bakılmaması da bu geleneğin sürdürülmesini sağlamaktadır. Fakat çağımız Kırgızlarında, modernleşmeye rağmen ökül aile geleneğinin

devam etmesinin asıl nedenlerinden birisi, maddi olarak genç ailelere destek olunmasıdır. Buna “himaye kültürü” demektediriz. At, araba, tarla, arsa hediye edildiği gibi bazen ököl aile, gençlere iş de verebilir ya da bulabilir. Öz olarak gençlerin geleceğine imkânlar hazırlayabilir ve yarınlarını inşa edebilir. Bu yüzden buna benzer kaygılar ve arayışlar sonucu eski ököl aile geleneğinin kurallarında ve sorumluluklarında bir takım değişimler meydana gelmiştir. Örneğin bekârlardan ve kendi yaşından küçük ököl/ököl anne ve baba olmazken, varsıl bekârlardan ve daha küçük yaştakilerden de ököl anne ve baba seçilebilmektedir. Bu yüzden son zamanlarda maddi kaygılarla ököl anne ve baba seçme eğilimine artık daha sık rastlanmakta ve ‘himaye kültürü’ de kısmen değişmiş durumdadır.

Tüm bunlara rağmen ököl aile geleneği tam bir sosyolojik olgudur. Toplumun yapısını ve toplumda süreç içerisinde meydana gelen değişimleri ököl aileyi izleyerek kısmen görmek mümkündür. Batılılaşma, modernleşme ve küreselleşme karşısında yerel kültürü besleyen, değişimlere kısmen direnen, ama kısmen de dönüşerek direnen sosyal bir olgudur. Modern Batı dünyasında aile bağları gittikçe zayıflarken, Kırgız ailesi ise ököl aile geleneği ile tam da küreselleşmenin ve batılılaşmanın ortasında aile bağlarını ikinci vekil bir aile ile güçlendirmektedir. Modernleştikçe bireyselleşen, Batılılaştıkça ailelerin parçalandığı bu çağda, aile bağlarının güçlendirilmesi ve aileyi bir arada tutmak en zor işlerden biridir. Bu yüzden ököl aile geleneği Kırgız halkı için önemli sosyal sermayelerden biridir. Toplum kadar devlet ve sivil toplum kuruluşları tarafından da desteklenmesi ve sürdürülmesi gereken çok fonksiyonlu bir sosyal olgudur.

Etik Beyan

“Himayeci Toplum Kültürü Olarak Kırgızlarda Ököl Aile Geleneği” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma doküman incelemesine dayalı olarak yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akmataliev, A. (2011). *Kırgızdan Köönörbös Döölöttörü II*. Bişkek: Şam Yayınları.
- Alimbekov, A. (1996). *Kırgız Etnopedagogikası - 1*. Cilt. Bişkek.
- Aynakulova, G. (2006). Kırgızlarda evlilik ve evlenme törenleri. *Millî Folklor*, 18(72), 95-106.
- Aynakulova, G. (1997). Kırgızlarda evlilik ve aile. *Biliş*, 6(Yaz), 174-179.
- Byoung Il, K. (2005). About rituals of the wedding ceremonials of people of the central asia. *International Journal of Central Asian Studies*, 10, 151-175.
- Dıykanbayeva, M. (2013). Kırgız Türklerinde evlilik ve buna bağlı inanışlar. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 49, 131-144.
- Gülbeyaz, K. (2008). Milli Kırgız Düğünü. *Akademik Bakış Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 1-12. <https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/makaleler/1/arastirmax-milli-kirgiz-dugunu.pdf>
- İsakov, B. (2009). *XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Kırgızların sosyal ve ekonomik tarihi-Sayak uruusu (boyu) örneği*. Bişkek: KT Manas Üniversitesi Yayınları.
- İsmailbekova, A. (2014). Securing future lives of children through ritualized parenthood in the village of Bulak, Kyrgyzstan. <http://www.turkicetnology.org/en/dictionary/all/define/%C3%B6k%C3%BCI.17-32>. <https://turklehcehttps://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/aecer/article/view/13431/19675>
- İsmailbekova, A. (2016) Constructing the authority of women through custom: Bulak village, Kyrgyzstan. *Nationalities Papers*, 44(2), 266-280.
- İsmailbekova, A. (2017). *Blood ties and the native son: Poetics of patronage in Kyrgyzstan*. Indiana University Press.
- Jumakunova, G. (2014). Socio-cultural identity of kinship terms of the Kyrgyz language. *International Journal of Central Asian Studies*, 18, 51-67.
- Kalafat, Y. ve Yelis, D. (2012). Türk atalar ve karşılaştırmalı halk inanmaları. *Avrasya Etüdler*, 42(2), 169-206. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/422083>.
- Keleş, B. (2017). Kırgızlarda nişan ve düğün geleneği (toy). *Türk Dünyası Araştırmaları (TDA)*, 116(229), 159-170.
- Kırgız Mamleketüülülüğü (2020). Cıldağı Kırgız respublikasının oblustarının, rayondorunun, şaarlarının, şaar tibiindegi kıştaktarının kalkının sanı. <http://stat.kg/kg/statistics/naselenie/>
- Kuehnast, K. (2004). Kyrgyz. *Encyclopedia of sex and gender* (Edt: C. R. Ember, M. Ember). ss. 592-599. https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2F0-387-29907-6_59.pdf.
- Kokoş Uulu, K. (1991). Ata tekti atay bilsek. *Eldik Tribuna*, 1.11, 5.
- Özer, M. (2016). Ulupamir Kırgızlarında evlilikle ilgili gelenekler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(2), 870-889.
- Sophie, R. ve İsmailbekova, A. (2010). Demography and patronage. The Dynamics of the youth bulge in Kyrgyzstan. *ORIENT IV* / 2010.
- Sulaymankulova, M. (2015). *Kırgız Eldik Oozeki Draması - Professional Dramaturgiyan, Uluttuk Başatı Katarı*. Cusup Balasagın Atındağı Kırgız Uluttuk Universiteti, filoloji ilimi adaylık tezi özet kitapçığı.

- Türk Lehçeleri (2021a). Ökül. *Kyrgyz-Turkish Dictionary, Turkic Language Dictionaries*, turklehceleri.org, <https://turklehceleri.org/en/dictionary/all/define/%C3%B6k%C3%BCI>, Erişim T. 20.10.2021.
- Türk Lehçeleri (2021b). Ökül. *Karachay-Balkar-Turkish Dictionary, Turkic Language Dictionaries*, turklehceleri.org, <https://turklehceleri.org/en/dictionary/all/define/%C3%B6k%C3%BCI>, Erişim T. 20.10.2021.
- Ünal, A. (2015). *Üy-Büöl Maseleleri Sotsiologiyannın Küzğüsündö*. Bişkek:Maxprint.
- Zadyhina K. L. (1952). Uzbeki del'ti Amu-Dar'i. *Trudy HAEI*, 1, 405-411.

EXTENDED ABSTRACT

Ökül family tradition is one of the interesting family traditions of the world with regards to ethno-sociology. Although it is an original and interesting theme, original studies on the subject are rare and also it is generally explored in the Kyrgyz family and wedding traditions (Aksana, 2014; Aynakulova, 1997; Sulaymankulova, 2015). As we enter the first quarter of the 21st century, families are getting smaller and smaller due to modernization in world societies. Additionally, family relations are getting formal and the process of disintegration in families' increases. In the proxy family, "ökül ene/apa" is the representative of the mother, "ökül ata" is the representative of the father and "ökül baldar" is the representative of the children. The new close relationships are built with this tradition, and sometimes it also functions as a "safety valve" to put it in with R. Dahrendorf's concept that prevents the family from breaking up. Before the wedding, mostly a new mother and father are chosen for the young couples from the male side. Young couples, in some cases, could not establish a close relationship with their natural mother and father but they can continue their family life by establishing the relationship with the chosen parents and by referring to their experience and guidance when necessary. Beyond guidance, they also apply for financial support and moral assistance when they need it. We call this tradition 'protection culture' or 'protective society culture' because of its protection and guidance. This study tried to contribute and enrich the studies about the "ökül ata and ökül apa" tradition. In addition, after explaining the factors affecting the emergence of this tradition and what kind of principles it has; the subject is examined sociologically by producing new concepts and taking into account the science of folk culture. The researcher made observations about the Kyrgyz families in which he lived for four years in the same society. After conducting a detailed literature review, and tried to clarify the details by seeking the opinions of relevant people and experts.

Ökül ata and Ökül apa tradition is one of the most characteristic elements of the Kyrgyz family tradition. It is actively kept alive both in the past and today. It has become one of today's popular and fashionable habits. Additionally, as time has changed, some changes have occurred in Kyrgyz families.

"Ökül ata and ökül apa" means the election of proxy parents who partially replace and represent real parents before the wedding for young people who are going to get married, apart from their real parents. Ökül Ata is the appointment of a man from the groom's village and his wife as a second father and mother to the bride in a sense. Ökül ata's wife becomes Ökül ene to his bride, his eldest son becomes Ökül ağa/brother, his younger siblings becomes "Ökül ini", his eldest daughter becomes "Ökül ece", his younger daughter becomes "Ökül sindi".

When we look at how this tradition came about, the majority of Kyrgyz people lived as nomads until recently, and a substantial population still continues to live in these areas. According to the 2020 population, around 65% of the population, that is the overwhelming majority, live in rural areas and villages (Kyrgyz Mamlekettüölügü, 2020). Kyrgyz, who lived as nomads, would go to distant lands when necessary, after marrying their daughters and separating them from the family home, they used to meet sometimes every five or ten years. Therefore, they wanted a reliable elder and proxy to protect their daughters besides the father-in-law and mother-in-law.

Mostly a new mother and father are chosen for the young couples from the male side. In ancient times and still in some places, the parents of the couples were chosen from the family of the groom, village, neighborhood, and the circle of friends or it was chosen from the prestigious people called "aksakal" and "ak-pürçek" (baybiçe) (Kalafat, & Yelis, 2012, p. 190). It is not considered reasonable to be chosen from relatives. Attention is still paid to this custom in Kyrgyz society. The chosen parent will be more fair and objective when there is a problem in the newly married family.

There are some conditions for choosing Ökül parents. Prior to modern times, the original parent was primarily chosen from married couples, required to be older than their child, and to be a morally exemplary couple in the community. Ökül parents have responsibilities that must be fulfilled from the wedding. They have some responsibilities like giving rings to couples at the wedding, inviting the new

couples to their homes after the wedding and giving them wedding dinner, and giving assurance that couple can come and go like their own children, solving the problem when there is a problem between the couples, helping and guiding children with experience in the home and other everyday situations. Couples also have certain responsibilities towards their Ökül parents like come to their aid whenever they want, to call and ask them on special occasions.

Ökul family tradition functions emerge as a social solidarity in a sense. In terms of modern science, it can be considered as a real civil social policy within the society and between families instead of the state. Especially after the collapse of the Soviet Union, the Kyrgyz, who experienced serious economic depression and problems, tried to fill the gap of the state, which was institutionalized with this historical tradition by the families themselves.

Apart from the Kyrgyz, Ökul family tradition is an old and still existing tradition among the Kazakhs and Karakalpaks. On the other hand, it is not very common among Uzbeks, Azeris, Meskhetian Turks, Tajiks and Turks in Turkey.

Erzincan İli Çayırılı İlçesinde Tespit Edilen Tarihi ve Arkeolojik Merkezlerin Değerlendirmesi¹

İbrahim ÜNGÖR² ve Rıdvan TORUN³

Öz

1998 yılından bu güne Erzincan'da sürdürülen yüzey araştırmaları hem Erzincan tarihi hem de Doğu Anadolu'nun tarihi açısından önemli ve yeni sonuçlara ulaşmamızı sağlamıştır. Erzincan'ın doğusunda yer alan Çayırılı ilçesi konumu itibari ile bölgenin siyasi ve kültürel gelişiminde stratejik bir yerdedir. Çayırılı yüzey araştırmalarında tespit edilen arkeolojik ve tarihi merkezler, yerleşim biçim ve tarihi açısından Kuzeydoğu Anadolu ve Erzincan geneline paralel şekilde Kalkolitik Çağ'ın sonlarından başlamaktadır. Çayırılı'da İlk Tunç Çağı ile birlikte yerleşme ve kalelerin sayısında önemli artış olduğu tespit edilmiştir. Bölgenin erken dönem kültürünü ifade eden Karaz Kültürü'ne ait merkezlerinin tespit edilmiş olması ayrıca önemlidir. Yine bilimsel çalışmalarımız ile Erken Demir Çağı ve sonrasında Demir Çağı Urartu merkezlerinin tespit edilmiş olması, Urartu Devleti'nin kuzey sınırlarının ve kültürel yayılımının açıklanması açısından son derece önemli olmuştur. Çayırılı'da bulunan Sıraşlar Kalesi bunun en güzel örneklerindedir. Çayırılı ilçesine oldukça yakın olan Tercan ilçesi Çadırkaya beldesinde bulunan Çadırkaya/Pekerici Kalesi, Demir Çağı ve Orta Çağ, Tuzla Kalesi ise Erken Demir Çağı ve Demir Çağı'nda iskân edilmiştir. Yine Orta Çağ'da Çayırılı ve çevresinin oldukça yoğun bir şekilde yerleşim gördüğü yüzey araştırmalarımızın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca Çayırılı ve çevresinin doğal ve tarihi yolların güzergâhı üzerinde olduğu önemli tespitlerimiz arasındadır. Çayırılı'nın, Erzurum üzerinden gelerek Doğu Karadeniz Bölgesi'nin sahillerine kadar ulaşan yolların merkezinde yer aldığı tespit edilmiş olması önemli olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Erzincan, Çayırılı, Diauehi, Karaz, Urartu

Evaluation of the Historical and Archaeological Centers Identified in Çayırılı District of Erzincan Province

Abstract

The surface surveys carried out in Erzincan since 1998 and to this day have allowed us to reach important and new results both in terms of the history of Erzincan and the history of Eastern Anatolia. Çayırılı district, located in the east of Erzincan, is a strategic place in the political and cultural development of the region due to its location. The archaeological and historical centers which identified during the surveys starts from the Calcholithic age in terms of the settlement style and historically parallel of Northeastern Anatolia and Erzincan region. Since the Early Bronze Age many settlements and forts appears in Çayırılı. Also, it is important that some settlements has been identified belongs to Karaz culture which reflects the early culture of the region. In addition to this, identification of the Urartian centers with our surveys is important that northern frontiers of the Urartian State during the Iron Age. The Sıraşlar fort which located in Çayırılı is one the great example of this. Tercan discript (which is very close to Çayırılı), while Çadırkaya/Pekerici fort has been inhabited during the Iron and Middle ages, Tuzla fort has been only inhabited early Iron age and Iron ages. Also, our survey shows that intensive settlements can be seen in Çayırılı and its vicinity during the Middle age. Further, Çayırılı and its vicinity stationed on the natural and historical roads according to our another observation. It has been important that Çayırılı is located in the center of the roads that come from Erzurum and reach the coasts of the Eastern Black Sea Region.

Key Words: Erzincan, Çayırılı, Diauehi, Karaz, Urartian

Atıf İçin / Please Cite As:

Üngör, İ. ve Torun, R. (2021). Erzincan ili Çayırılı ilçesinde tespit edilen tarihi ve arkeolojik merkezlerin değerlendirilmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(ÖS), 95-112.

Geliş Tarihi / Received Date: 18.10.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 24.11.2021

¹ Bu çalışma Alpaslan Ceylan başkanlığında yürütülen Erzincan Yüzey Araştırmaları ve Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda, Doç. Dr. İbrahim Üngör danışmanlığında Rıdvan Torun tarafından hazırlanan, "Çayırılı İlçesi ve Çevresinin Eskiçağ Tarihi" başlıklı yüksek lisans tez çalışması temel alınarak hazırlanmıştır.

² Doç. Dr. - Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, ibrahimungor@gmail.com

 ORCID: 0000-0002-4600-0933

³ Doktora öğrencisi - Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, ridvantorun@yandex.com

 ORCID: 0000-0002-1414-6508

Giriş

Erzincan ili Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeybatısında yer almaktadır. Eskiçağ'dan günümüze kadar kullanılan tarihi ve doğal yol güzergâhlarına sahip olması, Erzincan tarihinin ve yerleşim kültürünün şekillenmesi açısından çok önemli olmuştur. Bölgenin oldukça engebeli bir yapıya sahip olması dezavantajlı bir durum olarak değerlendirilebilir. Buna rağmen Erzincan'ın doğusundan batısına, kuzeyinden güneyine uzanan dağlık alanlarda oluşan vadiler ve Erzurum'dan kaynağını alıp Tercan, Çayırılı, Erzincan, Kemah, İliç ve Kemaliye ilçelerini geçip güneye akan ve Basra Körfezi'ne kadar ulaşan Karasu Irmağı hattında oluşan tarihi ve doğal yollar, Erzincan ve çevresini her zaman önemli geçiş bölgesi yapmıştır. Askeri, ticari ve siyasi amaçlar ile kullanılmış olan bu yollar, Erzincan'ın ilgi çekici ve yerleşim açısından çok tercih edilen bir yer olmasını sağlamıştır. Elimizdeki bilimsel veriler bölgenin Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren yerleşim gördüğünü göstermektedir. Erzincan ve çevresinin Kalkolitik Çağ öncesi hakkında bilgilere henüz sahip değiliz. İleriki dönemlerde prehistoryacılar tarafından yapılacak çalışmalar ve elde edilecek yeni veriler ile Kalkolitik Çağ öncesi dönemler hakkında yeni bilgiler elde edileceğine inanmaktayız⁴. Kalkolitik Çağ'dan sonra İlk Tunç Çağı'ndan itibaren bin yıl kadar etkili olan Karaz Kültürü izleri Erzincan genelinde çok sayıda merkezde tespit edilmiştir⁵ (Harita. 1). Bu kültürün en belirleyici özelliği olan el yapımı gri, siyah ve devetüyü renklerinde ve parlak yüzeyle keramikler il genelinde yapılan yüzey araştırmalarında çok sayıda merkezde tespit edilmiştir⁶. Erzincan ve çevresinin Eskiçağ Tarihi'ne baktığımızda; Son Tunç Çağı'nda Hititler ile mücadelelerinden tanıdığımız Azzi-Hayaşa Devleti'nin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu devletin bölgedeki varlığı hakkında ise Hitit metinlerinden bilgi edinilmektedir. Hitit yazılı belgelerinde geçen Azzi-Hayaşa dönemi yer isimleri bir kaçı dışında çok belirgin değildir. Erzincan ilinin çevresi ile birlikte Azzi-Hayaşa sınırları içinde önemli bir bölümünde yer aldığı kabul edilebilir görülmektedir (Üngör, 2019, s. 56-73; Bozgun, 2016, s. 113-126; Üngör ve Özgül, 2016, s. 267-289; Yakar, 2012, s. 374; Garstang, 1943, 48. vd; Friedrich, 1930, s. 103; Güterbock, 1956, s. 41 vd; Pehlivan, 1991, s. 22-39). Erken Demir Çağı başlarında ise bölgede Dayaeni/Diauehi Devleti/Beyliği ortaya çıkmıştır (Loon, 1966, s. 6-7; Ceylan, 2017, s. 517-568. Pehlivan, 1984, s. 1-2; Tarhan, 1978, s. 18) (Harita. 2). Özellikle Yoncalı Yazıtı'nda adı geçen Dayaeni/Diauehi, Erzurum ve çevresinde varlığını sürdürmüştür. Yine Erzincan ilinin doğu kesimleri de Diauehi'nin hâkimiyet alanı içinde yer almıştır (Ceylan ve Üngör, 2018, s. 56).

Diauehi'nin hâkimiyeti altında olan Erzincan'ın zengin maden kaynakları, MÖ 13. yy'da Asur Devleti'nin, MÖ 9. yy'dan itibaren ise Urartu Devleti'nin saldırılarına maruz kalmıştır. Transkafkasya, İran ve Doğu Anadolu'yu içine alan geniş bir coğrafyada hâkim olan Urartu Devleti, daha ziyade ekonomik sebepler ile Diauehi üzerine seferler düzenlemiş ve bu devletin elinde bulunan toprakları kendi sınırlarına katarak Diauehi'nin siyasi varlığına son vermiştir (Ceylan, 2017, s. 521-522; Ceylan ve Üngör, 2018, s. 53-56; Zimansky, 1985, s. 56-58) (Harita. 3). Erzincan ve çevresinde Urartu Devleti'ne ait ilk izlere Altın-tepe Kalesi'nde rastlanmıştır. İlk olarak Von Der Osten bu kalede incelemelerde bulunmuştur. Daha sonrasında Tahsin Özgüç başkanlığında ilk dönem kazı çalışmaları 1959-1968 yılları arasında yapılmıştır. Kazılarda tespit edilen Urartu mimarisine ait kalıntılar ve bulunan küçüklü büyüklü eserler, Urartu Devleti'nin kuzey, kuzeybatı yayılımına ve sınırlarına dair önemli bilgilere ulaşmamızı sağlamıştır. Urartu Devleti, Anadolu'ya kuzeyden giren İç Asyalı Kimmer ve İskit göçleri sonrasında, olası istilaları önlemek ve kuzeybatı güvenliğini sağlamak amacıyla II. Arğıştı döneminde Altın-tepe ve Çadırkaya/Pekerç gibi bir dizi kaleyi inşa ve tadil ettirmiştir (Osten, 1939, s. 225-229; Ceylan, 2019, s. 27-54; Üngör, 2018, s. 93-129; Özgüç, 1961, s. 253-267; Özgüç, 1963, s. 43-57; Özgüç, 1966, s. 1vdd; Özgüç, 1969, s. 1vdd; Ceylan, 2000a, s. 277-291; Karaosmanoğlu, 2008, s. 69-83).

Erzincan ili ile birlikte Çayırılı ilçesindeki ilk araştırmalar A. Ceylan başkanlığında 1998 yılında başlamış ve halen devam etmektedir. Yapılan araştırmalarda önemli arkeolojik merkezler tespit edilmiş ve bu merkezlerde yapılan bilimsel çalışmalarda önemli bilgiler elde edilmiştir. İlçe sınırlarında bulunan İshak Höyük, Balıklı Köy Kalesi, Çataldaş Kalesi gibi merkezler sahip oldukları konum ve mimari özellikler bakımından oldukça önemlidir (Ceylan, 2000a, s. 277-291). İlçenin sahip olduğu verimli topraklar ve su

⁴ Erzincan ili genelinde yürütülen yüzey araştırmalarında prehistorik dönemlerde kullanılmış olması muhtemel olan çok sayıda mağara ve kaya sığınağı tarafımızdan tespit edilmiştir. Özellikle Karasu Irmağı çevresi ve Kemah, İliç, Kemaliye gibi iklimi yumuşak olan Erzincan'ın güneyindeki bölgelerde yapılacak prehistorik çalışmaların önemine dikkat çekmek isteriz.

⁵ Ekibimiz tarafından bu konu ile ilgili çok sayıda bilimsel yayın yapılmıştır (Ceylan, 2000, s. 277-291; Ceylan, 2002, s. 312; Ceylan, 2003, s. 264; Ceylan ve Üngör, 2018, s. 1 vdd.). Ayrıca Erzincan'ın Karaz Kültürü açısından önemini ve sahip olduğu merkezleri gösteren bir makale de yayına hazırlanmaktadır.

⁶ Erzincan ve çevresinde yapılan yüzey araştırmaları sonucunda kuzeybatıda Refahiye Altköy Kalesi, doğuda Tercan Harabetepe Kalesi ve Başbudak Kalesi'nde ve daha çok sayıda merkezde Karaz Kültürü izlerine rastlanmıştır (Ceylan ve Üngör, 2018, s. 47; Pehlivan, 1984, s. 34 vdd.).

kaynakları, tarım ve hayvancılık faaliyetlerine imkân sağlamış ve Çayırılı ilçesinin sosyo-ekonomik yapısını řekillendirmiřtir⁷. Bölgede yapılan çalışmalar sonucunda tarihi ve arkeolojik nitelik taşıyan 19 merkez tespit edilmiřtir⁸. Bu merkezler arasında önemli yere sahip olan kalelerin, bölgenin yönetim merkezi olmasının yanında, verimli toprakları korumak, ilçeden geçen doğal tarihi yolu denetim altına almak gibi birçok işleve sahip oldukları anlaşılmıştır (Harita. 4).

Çayırılı İlçesinde Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar ve Tespit Edilen Merkezler

Erzincan'da tarihi ve arkeolojik çalışmalar; 1938 yılında bir yol çalışması esnasında Altın-tepe'de bir prens mezarının tesadüfen keşfi ile başlamıştır. Daha sonraki dönemlerde Von der Osten bulunan bu mezarın Urartu Devleti'ne ait olduğu tespit etmiştir. 1959 yılında bölgede arkeolojik kazı çalışmaları başlamıştır. Tahsin zg başkanlığındaki ekip Altın-tepe'de ilk arkeolojik kazıları başlatmış ve 1968 yılına kadar kazı çalışmaları devam etmiřtir⁹. İlk dönem kazılarından sonra 2003 yılında, Mehmet Karaosmanoğlu tarafından kalede ikinci dönem kazıları başlatılmış ve hlen devam etmektedir. Yeni kazı çalışmalarında elde edilen buluntu ve elde edilen bilimsel bilgiler, ekip başkanı ve ekip yeleri tarafından yayımlanmaktadır (Osten, 1939, s. 225-229; zg, 1961, s. 253-267; zg, 1963, s. 43-57; zg, 1966, s. 1vdd; zg, 1969, s. 1vdd; Ceylan, 2000a, s. 277-291; Karaosmanoğlu, 2008, s. 69-83; Karaosmanoğlu, Korucu ve Yılmaz, 2010, s.1vd).

Çayırılı ilçesindeki ilk araştırmalar ise A. Ceylan başkanlığında 1998 yılında başlamış ve günümüzde devam etmektedir. Yapılan alışmalar sonucunda tespit edilen arkeolojik merkezlerde önemli verilere rastlanılmıştır. Bu dönemde yapılan çalışmalarda Çayırılı sınırları içinde ve yakın çevresinde bulunan Ozanlı Kalesi, Pekeri Kalesi, İşhak Höyük, Balıklıky Kalesi, ataldaş Kalesi ve Başköy Kalesi Çayırılı ve bölgenin tarihini aydınlatacak veriler sunmuştur. Özellikle Pekeri Kalesi'nde tespit edilen kaya işaretleri bilim dünyasının dikkatini çekmiştir. Bu işaretlerin ne anlama geldiği bilim dünyasında tartıřılmıřtır¹⁰. A. Ceylan başkanlığında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları, bölgenin tarihini aydınlatma açısından son dönemin en dinamik bilimsel çalışmalarını oluşturmuştur.

Saygılı Höyük

Saygılı Höyük, Çayırılı ilçesinin Saygılı köyünün 1 km kuzeyinde bulunmaktadır. Hyğn kuzey-güney uzunluğu 36 m, doğu-batı uzunluğu 47 m, yüksekliliği 45 m'dir. Hyğn kuzey tarafından bir dere geçmektedir. Höyük konumu itibari ile tarıma elverişli bir arazi içinde bulunmaktadır. Saygılı Höyük'te iş makineleri kullanılarak kaçak kazı yapıldığı ve bu kazının höyükte ağır tahribata sebep olduğu tespit

⁷ Erzincan ili genelinde yapılan tarımsal faaliyetler, bölgenin en önemli geçim kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Farklı dönemlerde bölgeyi ziyaret eden seyyahların eserlerinden bölgenin tarımsal faaliyetleri hakkında önemli bilgilere ulaşılmaktadır (Marco Polo, 2015, s. 20-21; Evliya elebi, 2013, s. 248-253). Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki dağlar, doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Bu dağ silsileleri bölgede Van Gölü'nün kuzey kesimlerinde birleşim göstermektedir. Doğu Anadolu'yu tamamen çevreleyen dağlar orojenik kıvrım dağları olarak adlandırılır. Oluşum süreçleri itibari ile tektonik ve volkanik hareketler neticesinde bölge çok engebeli ve yüksek bir morfolojik yapıya brnmştir. Bölgede sismik hareketliğin bulunması, Kuzey Anadolu Fayı'nın (KAF) bölgeden geçmesi Erzincan Ovası ve çevresinin oluşumuna zemin hazırlamıştır (Ketin, 1976, s. 153; Gl ve Başıbbyk, 2011, s. 9; Yalçın ve Polat, 2021, s. 1043; Ceylan ve ngr, 2018, s. 27). Erzincan ili, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeybatısında, Yukarı Karasu/Fırat Bölümü sınırları içinde bulunur. Erzincan ili, hem Anadolu'nun i bölgelerinden kuzey-güney yönlü geçiş noktasında, hem de Anadolu ile Asya ilerine kadar uzanan doğu-batı yönlü tarihi yol ağlarının merkezinde bulunmaktadır (Saraçoğlu, 1989, s. 1 vd.; Tarkan, 1974, s. 7 vdd.; Gl ve Başıbbyk, 2011, s. 7). Çayırılı ilçesi ile birlikte Erzincan ilinin Merkez ilçesi, Tercan, Otlukbeli, İliç, Refahiye, Kemah, Kemalide ve zml olmak üzere toplam dokuz ilçesi bulunmaktadır. Çayırılı ilçesi, Erzincan il merkezinin doğusunda, il merkezine 113 km uzaklıkta bulunmaktadır. Çayırılı ilçesi; Esence Dağları'nın kuzeyinde, Başköy Depresyonu olarak bilinen doğu-batı uzantılı çukur sahanının doğu kesiminde yer alır. Çayırılı ortalama 1500 m rakıma sahiptir. İlçenin en yüksek noktasını oluşturan Esence Dağları 3.546 m rakıma sahiptir. İlçe merkezi 33 km²'lik bir ovanın içinde bulunur. Ovanın eğimi, kuzeybatı yönünden güneydoğu yönüne doğrudur. Ova batı ve güneybatı yönünden Esence Dağları, Kuzeyde ise Otlukbeli Dağları ile vrilidir. Ova 3 ana bölümde incelenmektedir. 1. bölüm Saygılı Dz 2. bölüm Balıklı ayı ve ilçe arasındaki alan 3. bölüm ise Harmantepe Dz'dr (Ceylan, 2000, s. 277; Akkan, 1963, s. 92; Ceylan, 2019, s. 636; Korkmaz, 2015, s.224). Çayırılı ilçesinin içinde yer aldığı ova, Erzincan Ovası'na göre tepelerle bölünen daha arızalı bir yapıdadır. İlçenin iklim şartları ve topografik özellikleri bitki çeşitliliği ve verimliliği için uygun ortamı oluşturur (Polat ve Yalçın, 2020, s. 125-150; Gl ve Başıbbyk, 2011, s. 18-19).

⁸ 1998 yılında Erzincan il merkezinde başlatılan ve devam eden tarihi ve arkeolojik yüzey araştırmalarında Çayırılı bölgesinde ve çevresinde tespit edilen yerleşim alanları; Büyük Kalecik Höyük, Beykomu Höyük, Arıtaş Höyük, Saygılı Höyük, Haramidere Yerleşmesi, İşhak Höyük, ataldaş Höyük, Turnaçayırı Kalesi, Başköy Kalesi, Ozanlı Kalesi, Toprak Kale, Kurt Kalesi, Mirzaoğlu Kalesi, Yukarı Kartallı Höyük, Aşağı Kartallı Höyük, Hasanbey Kalesi, Balıklıky Kalesi, Arıtaş Kalesi, Sıraşlar Kalesi (Ceylan, 2000b, s. 81-192; Ceylan, 2001, s. 71-82; Ceylan, 2002, s. 311-324; Ceylan, 2003, s. 263-272; Bingl, Ceylan, vd, 2010, s. 375-398).

⁹ Bu kazı Erzincan ve çevresinde yapılan ilk bilimsel arkeolojik kazı olmuştur.

¹⁰ Bu konuda ve bilimsel farklı görüşler için bkz (Ceylan ve ngr, 2018, s. 189-190).

edilmiştir. Köyde yapılan araştırmalarda höyükten çıktığı anlaşılan pithos parçaları ile karşılaşmıştır. Kaçak kazı alanlarında yapılan incelemelerde höyüğün yangın geçirdiği anlaşılmıştır. Saygılı köyündeki modern evlerde höyükten çıkarılmış kesme taşlar kullanıldığı görülmüştür. Yapılan araştırmalar sayesinde höyükte İlk Tunç, Demir Çağı ve Orta Çağ keramikleri elde edilmiştir (Ceylan, 2005, s. 23; Ceylan, 2008, s. 76; Ceylan, 2019, s. 639-640) (Foto. 1).

Sırataşlar Kalesi

Sırataşlar Kalesi, Çayırılı ilçe merkezine 8 km uzaklıkta, ilçenin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Kale, konum itibarı ile tarım alanlarına yakın ve ovaya oldukça hâkim bir konumdadır. Kalenin batısından Karadivan Çayı geçmektedir. Kalenin bulunduğu yer bol su kaynağına sahiptir. Kale, ana kayaya uygun biçimde, dikdörtgene yakın bir plânda inşa edilmiştir. Kalede ana kaya üzerine yapılan taş işçiliği döneminin en iyi örneklerinden biridir. Kalenin bir kısmını oluşturan kaya yüzeyi perdelanarak düzleştirilmiştir. Bu kısım sanki yazıt yapımına yönelik hazırlık yapıldığı izlenimi vermektedir. Ancak kale ve çevresinde herhangi bir yazıt ya da kabartmaya rastlanılmamıştır (Ceylan, 2008, s. 73; Günaşdı, 2015, s. 117).

Sırataşlar Kalesi konumu itibarı ile çok önemli olduğunu düşündüğümüz tarihi yolların üzerinde bulunmaktadır. Tespitlerimize göre bu yollar; Erzurum hattını takip ederek Urartu Devleti'nin merkezinden Karadeniz sahillerine kadar ulaşmaktadır. Bu yolların güvenliğini ve işlerliğini sağlamak için bir dizi kale ile birlikte Sırataşlar Kalesi'nin inşa edildiğini düşünmek doğru olacaktır. Kalenin konumu ve mimari özellikleri dikkate alındığında Urartu askeri kalesi olma özelliğine sahip olduğunu söylemek mümkün olmaktadır. Bununla birlikte kale, savunma bakımından beklenildiği ölçüde, diğer Urartu kaleleri kadar, güçlü ve ulaşılması zor bir konuma sahip değildir. Bunun nedeni ise; Altın-tepe, Pekerç ve Şirinli Kale gibi güçlü kalelerin birbirine yakın olmasıdır. Bu sayede ortak bir güvenlik ve savunma ağı oluşturulmuş olduğunu düşünmekteyiz. Yine Sırataşlar Kalesi'nde ana kaya oyularak yapılan su kanalı ve su tüneli, Erzincan ve Doğu Anadolu'nun diğer bölgelerinde karşımıza çıkan Urartu mimarisinin güzel örneklerinden biridir (Belli, 2000, s. 394-402; Ceylan, 2008, s. 171 vd.; Özgül, 2015, s. 69-92; Karageçi ve Günaşdı, 2019, s. 649-667; Kalmış, 2020, s. 158). Kalenin duvarları kikklopik teknik ile yapılmıştır. Ayrıca kale içerisinde kutsal bir alan tespit edilmiştir (Ceylan ve Üngör, 2018, s. 90-91; Ceylan, 2001, s. 166; Günaşdı, 2015, s. 117; Ceylan, 2005, s. 23) (Foto 2-3).

Aşağı Kartallı Höyük

Aşağı Kartallı Höyük, Çayırılı ilçesinin 18 km güneydoğusunda, Aşağı Kartallı köyünün içerisinde yer alır. Höyüğün, yerleşim alanının içinde bulunmasına rağmen tahribatın az olduğu görülmüştür. Höyükte yapılan incelemeler esnasında herhangi bir keramik kalıntısına rastlanılmamıştır. Aşağı Kartallı Höyük, Çayırılı ile Tercan ilçeleri arasında doğal yol ağının üzerinde önemli bir konumda yer almaktadır. Aşağı Kartallı Höyük, Mercan-Çadırkaya-Çayırılı-Otlukbeli-Demirözü güzergâhını izleyerek Bayburt'a ve sonrasında ise Karadeniz sahillerine kadar uzanan doğal yol ağının üzerinde bulunması açısından önem taşımaktadır (Ceylan, 2003, s. 264; Torun, 2021, s. 61).

Balıkliköy Kalesi

Çayırılı ilçe merkezine 4 km mesafede bulunan kale, adını aldığı Balıklı köyünün içinde yer almaktadır. Kale, 1.20 x 1.80 ölçülerinde taşlarla örülü bir duvar yapısına sahiptir. Kalede görülen yapıım tekniği Orta Çağ mimarisinde görülen moloz taş örgü sistemiyle oluşturulmuştur. Kalenin kurulu olduğu ana kayanın taş ocağı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Balıklıköy Kalesi'nin, bölgeyi ve tarihi yol ağının geçiş güvenliğini sağlamak amacıyla kullanılan bir Orta Çağ kalesi olduğu tespit edilmiştir (Ceylan ve Üngör, 2018, s. 84) (Foto 4).

Tuzla Kalesi

Tuzla Kalesi, Esence ve Munzur Dağları'nın doğu ucunda, Otlukbeli Dağları arasında kalan alanda Çadırkaya beldesinin 3 km güneydoğusunda yer almaktadır. Kayalık bir tepe üzerine inşa edilen kale, Karasu Irmağı'na 5 km mesafededir. Çevresi verimli tarım arazileri ile çevrilidir. Kale, Erzurum-Aşkale-Tercan ve yine Erzurum-Çat-Şirinli Kale-Tercan üzerinden gelen tarihi doğal yolların geçiş güzergâhına hâkim bir konumda yer almaktadır (Üngör, 2018, s. 104-105; Üngör ve Özgül, 2016, s. 267-289). Tuzla Kalesi, üzerine kurulduğu tepenin morfolojisine uygun olarak Kuzeydoğu-güneybatı yönünde inşa edilmiştir. Tuzla Kalesi'nin özellikle Orta Demir Çağı'nda Urartular tarafından; Pekerç Kalesi, Şirinli Kale ve Altın-tepe Kalesi ile birlikte bölgenin yönetimi ve güvenliği açısından son derece önemli bir fonksiyona sahip olduğunu söylemek doğru bir tespit olacaktır. Kalenin en önemli işlevlerinden birinin tarihi doğal

yolların güvenliğini sağlamak olduğu açıktır. Bu nedenle tarihi yol ağlarının merkezinde bulunan Tercan Ovası'nın tamamını kontrol edebilecek kadar önemli bir yerde kurulmuştur. Kalenin çevresi yoğun olarak tarım için kullanılmaktadır. Kale hayvancılık açısından da oldukça elverişli bir alanda, dağlarla çevrili bir konuma sahiptir. Kalede, ana kaya oyma yöntemiyle yapılmış, 18 adet kaya basamağı ile ulaşılabilen bir kutsal alan tespit edilmiştir. Bu tür kutsal alanların benzerlerine Erzincan Sıraşlar Kalesi ve Erzurum Avnik Kalesi'nde rastlanılmaktadır (Günaşdı, 2016, s. 113-135, Ceylan, 2008, s. 171vd.; Ceylan, 2015, s. 302vd). Ayrıca kalenin farklı yerlerinde sunaklar da tespit edilmiştir (Üngör, 2018, s. 105-106; Günaşdı, 2015, s. 113-131; Günaşdı, 2016, s. 113-135).

Kalede yaptığımız incelemelerde çok miktarda İlk Tunç Çağı, Erken Demir Çağı, Orta Demir Çağı ve Orta Çağ keramikleri tespit edilmiştir. Keramik verileri incelendiğinde, kalenin ilk olarak İlk Tunç Çağı'nda inşa edildiğini düşünmekteyiz. Erken Demir Çağı'nda Diauehi ve Urartuların bölgede hâkim olduklarını, Orta Demir Çağı döneminde merkezi bir kale olduğunu söylemek mümkündür (Ceylan ve Üngör, 2018, s. 224-226; Üngör, 2018, s. 93-129) (Foto. 5-6/Çizim. 1).

Çadırkaya/Pekerik Kalesi

Çadırkaya Kalesi; Erzincan ilçe merkezine 104 km uzaklıkta, Tercan ilçesi sınırları içerisinde bulunmaktadır. Kale, Çayırılı ilçe sınırlarına oldukça yakın bir mesafede, ilçenin kuzeydoğusunda Çadırkaya beldesinin içerisinde konumlanmaktadır. Çadırkaya Kalesi'nin, Urartu Devleti krallarından II. Aręiřti döneminde, Kimmer akınlarına karşı bölgenin savunmasına ve Altın-tepe ile birlikte yönetimine destek sağlamak amacıyla kurulmuş olabileceğini düşünmekteyiz. Kalede on dokuz adet Urartu kaya mezarı ile kaya basamaklı su tünelleri bulunmaktadır. Ayrıca su, şarap ve yağ gibi ürünlerin korunmasını ve depolanmasını sağlamak amacıyla ana kaya oyularak inşa edilmiş bir sarniç bulunmaktadır (Ceylan, 2019, s. 33; Ceylan, 2000a, s. 278-279).

Çadırkaya Kalesi, Urartu kaya işaretlerinin en güzel örneklerinin olduğu kalelerden biridir. Kalede yer alan kaya işaretleri kalenin güney etek kısmında bulunan kayalık alanda yer alır. Biçim bakımından "V", "U", "daire" şeklindeki kaya işaretlerinin ne için yapıldığı aydınlığa kavuşmuş değildir (Konyar, 2008, s. 310-312). Kaya işaretleri ile ilgili genel kanı işaretlerin, ritüelik ve mistik bir anlamı olduğu yönündedir. E. Konyar bu konuda farklı bir düşünce ortaya koymuştur. Konyar'a göre bu işaretler tekerlek ve benzeri araç gereçleri üretmek için kalıp olarak kullanılmıştır. Bize göre ise kaya işaretlerin bulunduğu alanın kalenin dış bölümünde yer almış olması, şekillerin tekerlek ve boyunduruk biçimine uygun olması bu görüşü destekler mahiyettedir (Ceylan, 2019, s. 27-54; Konyar, 2008, s. 310-320). Çadırkaya Kalesi ile ilgili elde bulunan bilgiler değerlendirildiğinde; kalenin Orta Demir Çağı'nda çok önemli bir yönetim, savunma ve üretim merkezi olduğu açıķça ortadadır. Ayrıca bu kale Orta Çağ'da da önemini korumuş görünmektedir (Ceylan, 2000a, s. 278-279) (Foto. 7-8).

Beykomu Höyük

Beykomu Höyük, Çayırılı ilçe merkezinin 12 km kuzeydoğusunda yer alır. Höyüğün doğu-batı genişliği 14 m, kuzey-güney genişliği ise 13 m'dir. Höyük Çayırılı Ovası'na hâkim bir tepe üzerinde bulunmaktadır. Ovadan 50 m daha yüksekte bulunan Beykomu Höyük'ün üzerinde bulunduğu tepe kum tepesi özelliği göstermektedir. Höyük, Karasu Irmağı'nın suladığı Çayırılı Ovası'nın verimli alanlarının içinde bulunmaktadır. Höyükten elde edilen keramikler İlk Tunç Çağı, Demir Çağı ve Orta Çağ dönemlerine aittir (Ceylan, 2008, s. 77) (Foto 9).

Haramidere Yerleşmesi

Haramidere Yerleşmesi, Çayırılı ilçe merkezinin 10 km kuzeydoğusunda yer almaktadır. Geniş bir sahaya yayılan yerleşme, dağ silsilelerinin doğu eteğinde konumlanmaktadır. Haramidere Yerleşmesi'nin, kuzeyinden Karasu Irmağı ve Çayırılı-Mercan karayolu geçmektedir. Yerleşme konumu itibarı ile ovaya oldukça hâkim bir konumdadır. Haramidere Yerleşmesi'nde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında, kaçak kazıların yapıldığı anlaşılmıştır. Kaçak kazılar sonucunda ortaya çıkan alan incelendiğinde yerleşmenin yangın geçirdiği anlaşılmıştır. Çayırılı bölgesinde bulunan en zengin keramik malzemelerini bu yerleşme vermektedir. Haramidere Yerleşmesi'nden elde edilen keramikler İlk Tunç Çağı, Erken Demir Çağı, Demir Çağı ve Orta Çağ dönemlerine tarihlenmektedir (Ceylan, 2008, s. 77) (Foto 10).

Sonuç

Erzincan il merkezi ve ilçelerinde sürdürülen yüzey araştırmaları neticesinde çok sayıda kale, höyük, baraj, gölet, mezar sahası (nekropol), maden ergitme sahası ve yerleşim alanı gibi arkeolojik merkezler tespit edilmiştir. Erzincan il genelindeki tarihi ve arkeolojik yüzey araştırmalarına A. Ceylan ve ekibi tarafından 1998 yılında başlanmıştır. Çayırılı ve çevresinde tespit edilen ve çok yönlü bilimsel çalışmaları yapılan merkezler ve elde edilen bilgiler Çayırılı'nın ve geniş manada bölgenin Eskiçağ Tarihi hakkında son derece önemli bilgiler sağlamıştır.

Çayırılı ilçesinin yer aldığı bölgenin sahip olduğu verimli tarım arazileri ve su kaynaklarının yanı sıra iklim şartlarının elverişli olması ve doğal tarihi yolların üzerinde bulunması, ilçenin tarihi coğrafyasını son derece önemli bir hale getirmiştir. Çayırılı Ovası'nda bulunan ve sularını Karasu Irmağı'na boşaltan çok sayıda akarsu bulunmaktadır. Bu akarsular yerleşim yerlerinin su ihtiyacını karşılaması bakımından oldukça önemlidir. Akarsularla yakın mesafede olan yerleşim yerleri arasında Karasu (Haramidere Kalesi, Beykomu) Çayır Deresi (Arıtış Kalesi, Arıtış Höyük), Turnaçayırı Deresi (Turnaçayırı Kalesi), Toprakkale Deresi (Toprakkale Kalesi), Oğultaş Deresi (Toprakkale Kalesi), Karadivan Çayı (Sırataşlar Kalesi) bulunmaktadır.

Yaptığımız bilimsel çalışmalar neticesinde Erzincan ilinin genelinde, Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren çok sayıda merkezde yerleşimin olduğu tespit edilmiştir. Yine bu çalışmalarda Kalkolitik Çağ'dan sonra bölgede bulunan "Karaz Kültürü"ne ait izlerin arttığı saptanmıştır. İlk Tunç Çağı ile birlikte bölgede nüfusun ve yerleşim yerlerinin sayısı önemli ölçüde artmıştır. Orta Tunç Çağı'nda bölgedeki yerleşimlerin devam ettiği ve Son Tunç Çağı'nda bölgede Azzi-Hayaşa Devleti'nin hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Hitit metinlerinden de anlaşıldığı üzere, Erzincan-Erzurum hattı arasında kalan bölgenin çekirdek Azzi-Hayaşa olarak belirtilmesi, Çayırılı ilçesinin Azzi-Hayaşa Devleti'nin hâkimiyet sahasında olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Son Tunç Çağı, Erken Demir Çağı ve Orta Demir Çağı'na kadar Çayırılı ve çevresinin Dayaeni/Diauehi Devleti/Beyliği egemenliğinde olduğuna ise şüphe yoktur.

Bölgede yapılan yüzey araştırmaları ile Çayırılı ilçesi ve yakın çevresinde Urartu dönemine ait çok sayıda kalenin varlığının tespit edilmesi ayrıca önemli olmuştur. Bu veriler değerlendirildiğinde, Urartu yayılım sahası içinde bulunan Çayırılı'da, Demir Çağı'nda siyasi yapılanmada önemli değişiklikler olduğu anlaşılmıştır. Bölgedeki varlığını korumak ve dışarıdan gelen saldırıları engellemek amacıyla Urartu Devleti'nin, Çayırılı ve yakın çevresinde çok sayıda kaleyi tadil ettiği ve yenilerini de inşa ettiği tespit edilmiştir. Urartu mimari geleneğinde yenilenen kalelerin, İlk Tunç Çağı'nda inşa edildiği ve Demir Çağı'nda bu kalelerin Urartular tarafından farklı amaçlar ile kullanıldığı anlaşılmıştır. İlçeye yakın bir konumda bulunan ve Demir Çağı'nda inşa edildiği tespit edilen Çadırkaya/Pekerik Kalesi'nin, Altın-tepe Kalesi ile aynı dönemde Urartuların kuzey bölgesinin yönetimini sağlamak amacıyla inşa ettirildiğini düşünmekteyiz. Çadırkaya/Pekerik Kalesi yakınlarında ve Çayırılı ilçe sınırlarında bulunan küçük çaplı kaleler, hem bölgenin sahip olduğu verimli ovayı hâkimiyet altında tutmak, hem de mevcut merkezi kalelerin güvenliğine destek sağlamak amacıyla kurulmuştur.

Çalışmalarımızda Urartu Devleti'nin bölgede sistemli bir yerleşim politikası izlediği anlaşılmıştır. Urartuların Erzurum ve Erzincan'ı içine alan bölgenin tamamında olduğu gibi; maden kaynaklarını ve su varlığını aktif bir biçimde kullandığı tespit edilmiştir. Bu nedenle ovaları iskân ederek hâkim noktalarda kaleler inşa ettirdikleri ve eskilerini de Urartu mimarisine uygun biçimde tadil ettikleri anlaşılmıştır. Kurulan bu sistemli teşkilat yapısı sayesinde Urartular, eyaletleri ile merkezleri arasında kuvvetli bir bağ kurmuşlardır. Ekonomisi tarım, madencilik ve hayvancılığa dayanan Urartuların, Çayırılı ilçesinin verimli ovalarını denetim altında tutmak amacıyla yüksek kesimlerde kaleler ve gözetleme kuleleri inşa ettikleri tespit edilmiştir. Yerleşim yerleri ve mimari yapıları değerlendirildiğinde, savunma açısından son derece önemli olan bu kaleler, ticari faaliyetleri de olumlu etkilemiş olmalıdır. Bölgede kurulan sistemli yapının önemli bir parçası olan doğal tarihi yollar geliştirilerek askeri, siyasi ve ticari yol ağı şekline bürünmüştür. Bu anlamda, Stratejik konumları ve mimari özellikleri göz önünde bulundurulduğunda; Çayırılı'da bulunan Haramidere Kalesi ve Saygılı Höyük önemli merkezlerdendir.

Özellikle Altın-tepe Kalesi, Çadırkaya/Pekerik Kalesi, Şirinli Kale, Sırataşlar Kalesi, Tuzla Kalesi, Taşbulak Kalesi gibi kaleler sayesinde Urartu Devleti'nin Erzincan bölgesinde etkin ve kalıcı olması hedeflenmiştir. Çayırılı ilçesinde kurulan kaleler ve yerleşim alanları askeri seferlerde askerlerin ulaşımının sağlanmasında önemli birer lojistik merkez olmuştur. Yerleşim alanlarında üretilen ve ticari değeri olan mallar ve hammaddeler, Urartu ekonomisine önemli ölçüde katkı sağlamış olmalıdır. Kalelerin varlığı, olası bir savaş halinde askeri malzemenin temini ve elde edilen ganimetlerin korunmasında, daha sonra ise

merkeze gönderilmesinde önemli bir depo vazifesi de görmüştür. Sonuç olarak, yaptığımız tüm bilimsel çalışmalar göstermektedir ki: Çayırılı ilçesi İlk Tunç ağı'ndan itibaren eskiçağ boyunca tarihi ve arkeolojik açıdan bölgenin çok önemli bir coğrafiyası olma özelliğini korumuştur.

Etik Beyan

"Erzincan İli Çayırılı İlçesinde Tespit Edilen Tarihi ve Arkeolojik Merkezlerin Değerlendirmesi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma doküman incelemesine dayalı olarak yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akkan, E. (1964). *Erzincan onası ve çevresinin jeomorfolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafiya Fakültesi Yayınları.
- Belli, O. (2000). Dünya'nın en büyük hidrolik uygarlığı: Urartular. *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)* (Ed: O. Belli). Ankara: İstanbul Üniversitesi Yayınları. ss. 394-402.
- Bingl, A., Ceylan, A., vd. (2010). 2008 yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve İğdir illeri Yüzey Araştırmaları. 27. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 2. Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayını. ss. 375-398.
- Bozgun ř. (2016). İ 2. binyılda Hitit iviyazılı belgelere göre Erzincan ve evresi. *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, c. I. ss. 113-126.
- Ceylan, A. (2000a). Çayırılı'da tarihi ve arkeolojik araştırmalar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15, 277-291.
- Ceylan, A. (2000b). 1998 yılı Erzincan yüzey araştırması. 17. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 2. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınlar. ss. 181-192.
- Ceylan, A. (2001). 1999 yılı Erzincan ve Erzurum yüzey araştırmaları. 18. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 2, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi. ss. 71-82.
- Ceylan, A. (2002). 2001 yılı Erzincan, Erzurum ve Kars illeri yüzey araştırmaları. 20. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. 27-31 Mayıs. Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. ss. 311-324.
- Ceylan, A. (2003). 2002 yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve İğdir illeri yüzey araştırmaları. 21. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C: 2. 26-31 Mayıs. Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. ss. 263-272.
- Ceylan, A. (2005). The Erzincan, Erzurum and Kars region in the Iron Age. *Anatolian Iron Ages V*, London. pp. 21-29.
- Ceylan, A. (2008). *Doğu Anadolu araştırmaları I, Erzurum-Erzincan-Kars-İğdir (1998-2008)*. Erzurum: Güneş Vakfı Yayınları.
- Ceylan, A. (2015). *Doğu Anadolu araştırmaları II, Erzurum-Erzincan-Kars-İğdir (2008-2014)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ceylan, A. (2017). Yeni bulgular ışığında Kuzeydoğu Anadolu'da Diauchi Krallığı ve Urartular. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 517-568.
- Ceylan, A. (2019). Urartu'da Kaya İşaretili Kalelerden adırkaya Kalesi. *Uluslararası Erzincan Sempozyumu (26-28 Eylül 2019) Bildiriler Kitabı*. ss. 27-54.
- Ceylan, A. ve ngr, İ. (2018). *Eskiçağ'da Erzincan kaleleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ceylan, N. (2019). Çayırılı Tarihine Işık Tutan Yerleşme: Saygılı Höyük, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 635-648.
- Evliya Çelebi (2013). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi-1, 1-6. Kitaplar* (ev: S. A. Kahraman-Y. Dağlı), C: 1. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Friedrich, J. (1930). *Staatsvertrge des Hatti-Reiches in Hethitischer Sprache II*, Mitteilungen der vorderasiatisch-gyptischen Gesellschaft 34/1, Leipzig.
- Garstang, J. (1943). Hittite Military Roads in Asia Minor. *The Journal of the Archaeological Institute of America*, 47, Boston.
- Gül, A. ve Başıbbyk, A. (2011). *Bir Tarihi Coğrafiya İncelemesi (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Erzincan Kazası)*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- Günaşdı, Y. (2015). Erzincan Sıraşlar Kalesi. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(9), 113-131.
- Günaşdı, Y. (2016). Geçitler ülkesinde önemli Bir Urartu Kalesi: Avnik. *TBA-AR* (19) 113-135.
- Günek, H. (2006). Karasu (Fırat) havzasının su potansiyeli ve değerlendirilmesi. *Doğu Coğrafiya Dergisi*, 11(15), 113-136.
- Güterbock, H. G. (1956). *The Deeds of Suppiluliuma as Told by his Son, Mursili II*. JCS X, Boston.
- Kalmış, G. (2020). Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde Tespit Edilen Köroğlu Kaleleri. *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, XV(I), 155-169.
- Karagei, M. ve Günaşdı, Y. (2019). Erzurum'da önemli Bir Urartu Kalesi: Harami Kale. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 649-667.
- Karaosmanoğlu, M., Korucu H. ve Yılmaz M. A. (2010). *Altıntepe kazı ve onarım çalışmaları tanıtım el kitabı*. Erzincan: Dogu Matbaası.

- Karaoşmanoğlu, M. (2008). Altıntepe Kalesi İkinci Dönem Kazıları. *Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji*. ss. 69-84.
- Ketin, İ. (1976). San Andreas ve Kuzey Anadolu Fayları arasında bir karşılaştırma. *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, 19, 149-154.
- Konyar, E. (2008). *Mühibbe Darga Armağanı (Urartu Coğrafyasında 'Anıtsal Kaya İşaretleri: İşlevleri Üzerine Etno-Arkeolojik Bir Yaklaşım)* (Edt: T. Tarhan, A. Tibet, E. Konyar). İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi Yayınları.
- Korkmaz, M. (2015). Floristical diversity and endemic plants of Çayırılı District (Erzincan/Turkey). *Biological Diversity and Conservation*, 8(3), 223-247.
- Loon, M. N. V. (1966). *Urartian art: Its distinctive traits in the light of new excavations*. İstanbul: Uitgaven van het Nederlands Historisch-Archeologisch Instituut.
- Marco Polo (2015). *Marco Polo'nun geziler kitabı* (Çev: Ö. Güngören). İstanbul: Yol Yayınları.
- Osten, H. H. V. D. (1940). Neue Urartaelsche Bronze aus Erzincan. *VI. International Kongress für Archaeologi 1939*, Berlin, 225-229.
- Özgüç, T. (1961). Altıntepe Kazıları-Excavations at Altıntepe. *Belleten*, XXV(98), 253-257.
- Özgüç, T. (1963). Altıntepe'de Urartu Mimarlık Eserleri-The Urartian Architecture on the summit of Altıntepe. *Anatolia* 7.
- Özgüç, T. (1966). *Altıntepe I: Mimarlık Anıtları ve Duvar Resimleri-Arcitectural Monuments and Wall Paintings*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özgüç, T. (1969). Altıntepe II: Mezarlar, Depo Binası ve Fildişi Eserler-Tombs, Storehouse and Ivories, Ankara.
- Özgül, O. (2015). Erzurum Tortum'da Önemli Bir Urartu Kalesi: Kapıkaya. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(9), 69-92.
- Pehlivan, M. (1984). *En eski çağlardan urartu'nun yıkılışına kadar erzurum ve çevresi* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Pehlivan, M. (1991). *Hayısa (MÖ XV-XIII. Yüzyıllarda Kuzey-Doğu Anadolu)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Polat, P. ve Yalçın, F. (2020). Erzincan ili arazi kullanımının (2000-2018 yılları arası) corne sistemi ile değerlendirilmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25(44), 125-150.
- Saraçoğlu, H. (1989). *Doğu Anadolu Bölgesi*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Tarhan, M.T. (1978). *MÖ XIII. Yüzyılda Uruatri ve Nairi Konfederasyonları* (Basılmamış Doçentlik Tezi). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
- Tarkan, T. (1974). *Ana çizgileriyle Doğu Anadolu Bölgesi, Atatürk Üniversitesi 50. Yıl Armağanı*. Erzurum, ss. 7-22.
- Torun, R. (2021). *Çayırılı ilçesi ve çevresinin eskiçağ tarihi* (Yüksek Lisans Tezi). Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.
- Üngör, İ. (2018). Urartu Devleti'nin kuzey bölgesinde önemli bir kale: Tuzla kalesi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(17), 93-129.
- Üngör, İ. ve Özgül, O. (2016). Otlukbeli'nde tarihi ve arkeolojik araştırmalar. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 267-289.
- Yakar, J. (2012). *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi - Tunç ve demir çağlarında kırsal kesimin sosyo-ekonomik yapısı* (Çev: S. H. Riegel) (2. Basım). İstanbul: Homer Yayınları.
- Yalçın, F. ve Polat, P. (2021). Erzincan Ovası'nda yer alan birikinti koni ve yelpazelerinin genel özellikleri, sınıflandırılması ve antropojenik degradasyonu. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20(3), 1043-1068.
- Zimansky, P. E. (1985). *Ecologyand Empire, The Structure of the Urartian State*. Chicago: Oriental Institute of the University of Chicago.

EXTENDED ABSTRACT

Eastern Anatolian studies are concentrated in and around Van due to the fact that it is the founding site of the Kingdom of Urartu. Then in the middle of the 20th century, it began to be concentrated in cities such as Erzurum, Malatya, and Elazığ. The first excavation work in Erzincan was carried out by Tahsin Özgüç in 1959 in Altıntepe, located on the Erzincan Plain, in 1959. This excavation has led historians to think that the Karaz and Urartian culture around Erzincan may have an important and intense impact. After the Altıntepe excavations, which ended in 1967, there was no significant work on the Ancient Era in and around Erzincan until 1998. In 1998, surface surveys has been initiated by A.Ceylan. Archaeological and historical surface surveys conducted by Ceylan and his team have revealed very valuable results in the direction of understanding the history of the Erzincan region. The surface surveys carried out in all districts have provided the identification of numerous centers mentioned in the written documents, as well as been extremely useful for explaining the existence and localization of Early Iron Age principalities such as Diauehi. In addition, in the light of these studies have also been identified, a large number of castles, mounds, dams for irrigations, sanctuaries, necropolises, mine melting sites located in Erzincan from the Chalcolithic Period to the Middle Ages.

It has been understood by these studies that the east of Erzincan contains important archaeological and historical structures in many ways since the Chalcolithic Period. A large number of centers have been identified in deepened surface surveys in Tercan, ayırılı and Otlukbeli districts. Architectural structures, sanctuaries, pottery from these centers have been studied. When these are evaluated, the presence of traces of settlements in the region has been revealed since the Chalcolithic Period. Especially in places such as Erzurum, Elazığ, Malatya, Karaz Culture, which has been found to be present in places such as Erzincan, has also been observed to have dense traces in Erzincan. It is understood that the east of Erzincan was located within the borders of Diauehi in the Early Iron Age. In the Urartian period, besides the well-known centers such as şirinli Castle, adırkaya / Pekeric, Yollarustu Castle, there were also many centers such as Tuzla Castle, Sırataşlar Castle. However, from the earliest times it was determined that the region was located on an extremely important road network from a military, political and commercial point of view, except for the settlement culture. Studies have confirmed that the region has a relationship with the cultures of the South Caucasus and Inner Asia from the earliest times. Different types of ceramics and types of graves found in Tercan, ayırılı and Otlukbeli districts are important to support this opinion.

In the research conducted in Çayırılı district; The fact that settlements and other historical and archaeological centers belonging to different periods ranging from the Chalcolithic Era to the Middle Ages have been identified has revealed the necessity of considering this region separately. In the light of surface research, this area has been evaluated as a master's degree subject. In addition, some new definitions and opinions have been put forward in this study.

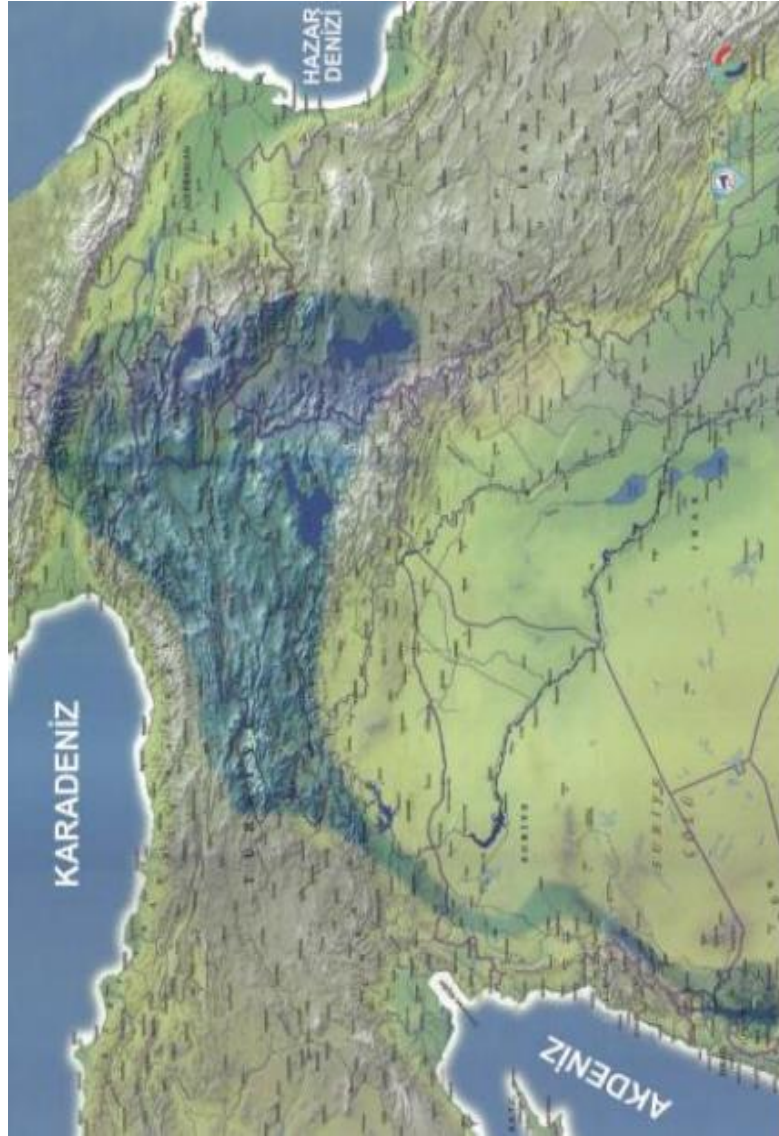
The fact that the region is located at an altitude of above sea level and has a mountainous and hilly geography has affected its climatic features. There are quite fertile agricultural lands and plains consisting of wide plains in the region. ayırılı district and its surroundings are very rich in hydrographic terms due to the fact that the Karasu River passes through here. The Black Sea (Euphrates) River has been influential in shaping the socio-economic structure of the region.

As part of surface surveys, numerous castles founded by the Urartians or formerly existing and modified by the Urartians have been found in the region. This has shown us that the Urartian State was active in the region during the Iron Age and paid attention to this region for many reasons. The Sırataşlar Castle, located in the district, has been the best example of this cultural spread. We think that the Sırataşlar Castle has the quality of being a garrison castle during the Urartian period due to its location on natural roads and proximity to Altıntepe Castle.

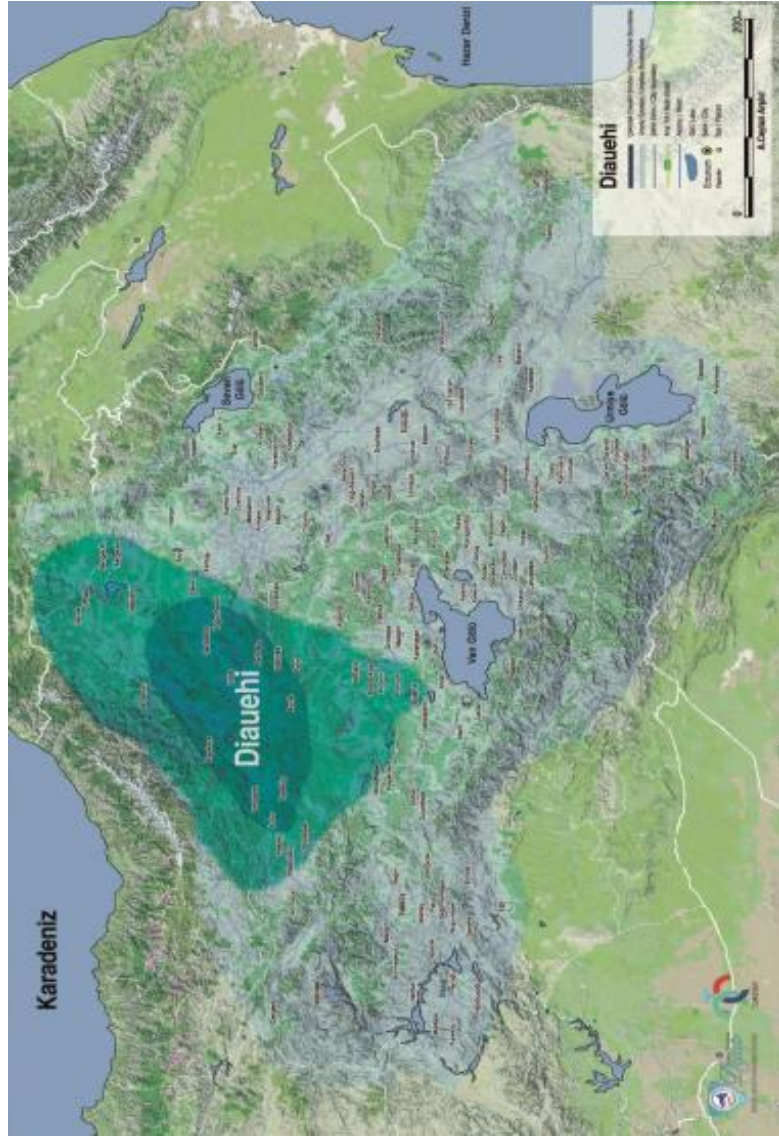
adırkaya/Pekeric Castle, located in Çadırkaya village, which is very close to Çayırılı district and is located in Tercan district, was inhabited in the Iron Age and the Middle Ages, Tuzla Castle was inhabited in the Early Iron Age and the Middle Iron Age. In the Middle Ages, it was understood that Çayırılı and its surroundings were inhabited quite intensively. In addition, it was revealed as a result of our studies that Çayırılı and its surroundings are on the route of natural and historical roads. The castles that have been built on the roads that we have identified show them. The district is located in the center of the roads reaching from Erzurum to the inland regions of the Eastern Black Sea Region.

EKLER

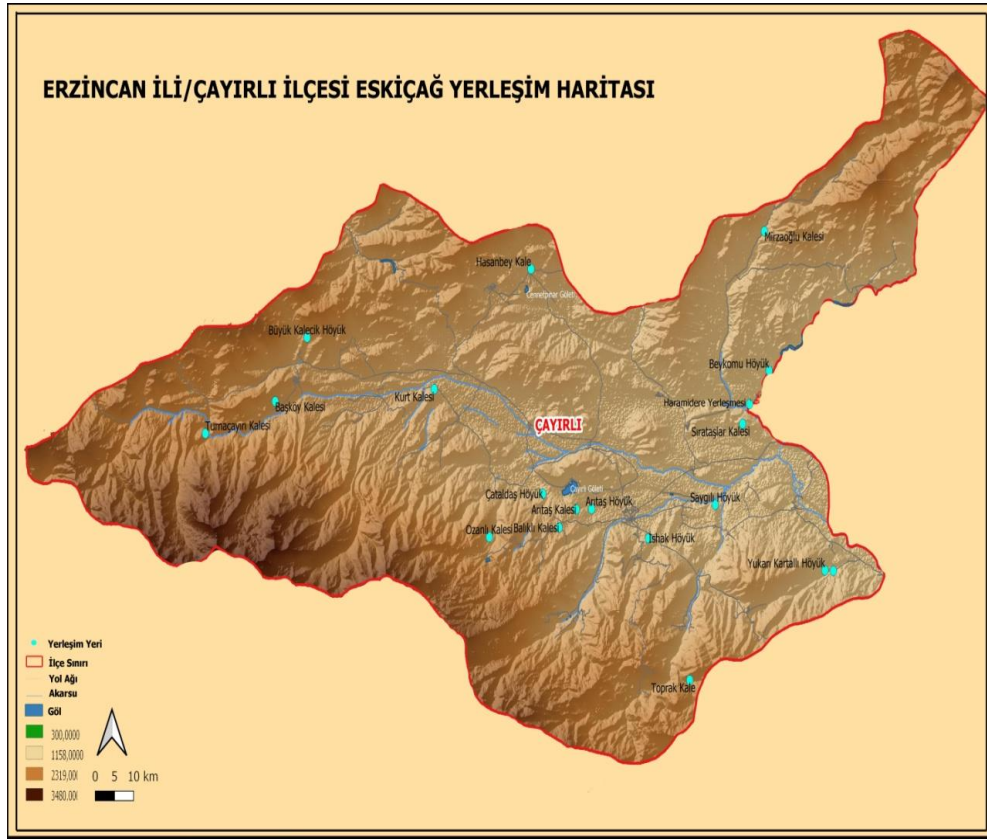
Harita 1. Karaz Kültürü Yayılım Haritası(A.CEYLAN Arşivi)

Harita 2. *Daya(e)ni/Diau(e)hi Yayılım Haritası (A. Ceylan Arşivi)*

Harita 3. Urartu Yayılım Haritası (A. Ceylan Arşivi)

Harita 4. Çayırli İlçesi Eskiçağ Yerleşim Haritası

Foto 1. Saygılı Höyük (A. Ceylan Arşivi)

Foto 2. *Sırataşlar Kalesi*

Foto 3. *Sırataşlar Kalesi*

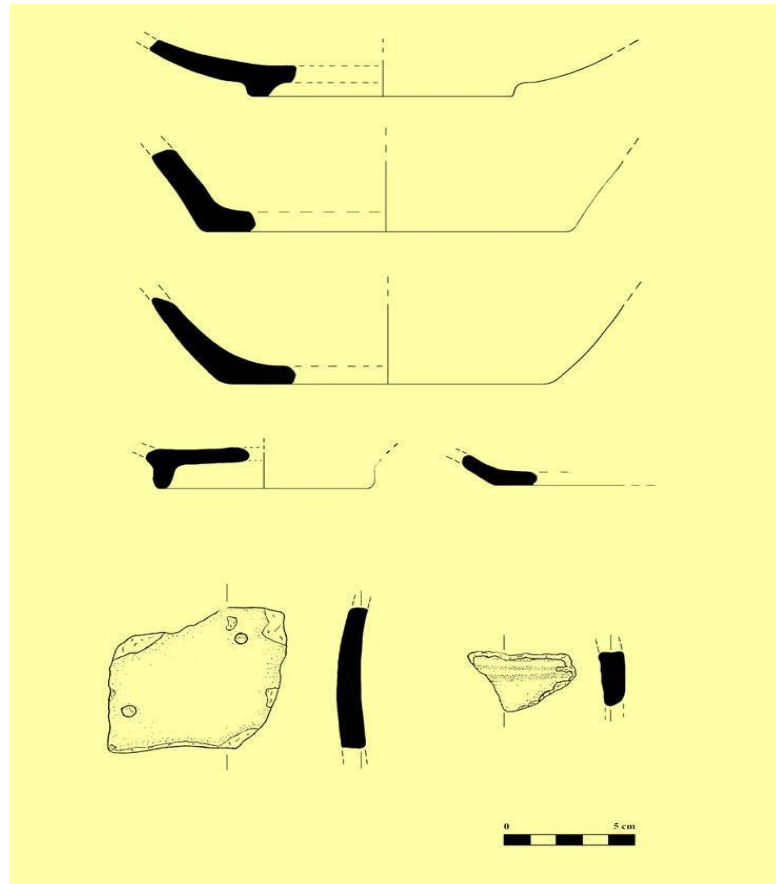
Foto 4. *Balıkköy Kalesi*

Foto 5. *Tuzla Kalesi*

Foto 6. Tuzla Kalesi

Çizim 1. Tuzla Kalesi Keramikleri

Foto 7. *Çadırkaya (Pekerik) Kalesi*

Foto 8. *Çadırkaya (Pekerik) Kalesi*

Foto 9. *Beykomu Höyük*

Foto 10. *Haramidere Yerleşmesi*

Kimlik Arayışında Yeni Bir Eğilim: Orta Asya'da Atayurt Turizmi

Kemal KANTARCI¹, Paşa Mustafa ÖZYURT² ve Murat Alper BAŞARAN³

Öz

Orhon yazıtlarından biri olan Bilge Kağan yazıtında “Türk halkı (bu huyundan) vazgeç ve nadim ol! Kutsal Ötüken Dağları Halkı, (sen kendin yerini yurdunu bırakıp) gittin” ifadesi yer almaktadır. Bilge Kağan tarafından Ötüken ormanında kal, oradan ayrılma anlamında kullanılan bu ifade bir anlamda bütün dünyadaki ve özellikle Türkiye'deki Türklerin ata yurtlarını ziyaret etme ve kökleri ile ilgili mirası görme amacıyla yapacakları seyahatlerin temel motivasyonu ve sloganı olabilir. Günümüzde bireylerin, atalarını ve köklerini araştırma, kimliğini bulma, güçlendirme ve geçmiş zamanı yaşama isteği önemli bir turizm alanı haline gelmiştir. Bu çalışmanın öncelikli amacını miras ve nostalji odaklı ortaya çıkan bu yeni turizm faaliyetleriyle ilgili uluslararası alanyazında kullanılan kavramların Türkçe karşılıklarının geliştirilmesidir. Ayrıca, bu kapsamda Türkiye ile Orta Asya arasında ortak kültürel mirasa dayalı olarak geliştirilebilecek turizm arz ve talep koşullarının planlanmasına katkı sunulması çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır. Alanyazına ve ikincil verilere dayalı olarak yapılan bu çalışma, miras odaklı gelişen turizm türlerinin Türkler ve Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri için önemli bir fırsat olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Atasoy Turizmi, Atayurt Turizmi, Soy İzi Turizmi, Orta Asya, Türk Dünyası

A New Inclination in Searching for the Identity: Root Tourism in Central Asia

Abstract

It is said in Bilge Kaghan inscription, one of the Orkhon inscriptions, that “Turkish people give up this habit and regret it! People of the holy Otuken Mountain, you left your fatherland”. This expression used by Bilge Kaghan to remark the importance of staying in Otuken Forest and not leaving there, in a sense, can be as a principal motivator and slogan of the travels for the Turks worldwide in order to visit their homelands to learn about the roots and heritage. Nowadays, the urge for searching the ancestor and the roots, finding and reinforcing the identity and experiencing the old times is an important tourism field. The primary aim of this study is to conceptualize the new notions used in the international literature that arise from new tourism activities such as nostalgia and root tourism in the Turkish language. Besides, contributing to the planning process of the supply and demand conditions that might be developed between Turkey and Central Asia based on the common cultural heritage is another important aim of the study. The research, based on the literature review and secondary data, reveal that root tourism is a significant opportunity for the Turks and Turkey and Central Asia.

Key Words: Ancestral Tourism, Root Tourism, Genealogy Tourism, Central Asia, Turkish World

Atıf İçin / Please Cite As:

Kantarci, K., Özyurt, P. M. ve Başaran, M. A. (2021). Kimlik arayışında yeni bir eğilim: Orta Asya'da Atayurt turizmi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(ÖS), 113-124.

Geliş Tarihi / Received Date: 16.08.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 19.12.2021

¹ Prof. Dr. - Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Turizm Fakültesi, kantarci07@gmail.com

 ORCID: 0000-0002-9572-2959

² Dr. Öğr. Üyesi - Giresun Üniversitesi Turizm Fakültesi, pasa.mustafa@giresun.edu.tr

 ORCID: 0000-0003-2968-7988

³ Prof. Dr. - Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, muratalper@yahoo.com

 ORCID: 0000-0001-9887-5531

Giriş

Çağımızın en önemli olguları arasında yer alan turizm, coğrafi olarak yer değiştirme sürecini kapsamaktadır. Bununla beraber insanların nereye, ne zaman, nasıl ve hangi maliyetlere katlanarak seyahat edeceğine çeşitli faktörler etki etmektedir. Günümüzde ulusal ve uluslararası düzeyde gerçekleşen turizm hareketliliğinin en önemli motivasyon kaynaklarından biri “miras” olarak belirtilmektedir. Miras turizmi, zamanın çeşitli boyutlarını deneyimleme amacıyla yapılan ve içerisinde romantizm ve nostalji de barındıran seyahatleri ifade etmektedir (Park, 2010, s. 117). Geleneksel olarak kültür turizmi destinasyonları ve çekicilikleri etrafında gelişen miras turizminin son dönemlerde daha bireysel gerekçeler nedeniyle gelişen alt alanları ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan, bireysel mirası arama veya ait olunan kültürü yakından tanıma amacıyla yapılan seyahatler yaygınlık kazanmaktadır. Pek çok insan kendi kimlik ve aidiyet duygusunu güçlendirmek amacıyla atalarının yaşadığı yerleri ziyaret etmekte, yakın ve uzak akrabalarla iletişim kurmakta ve aile geçmişiyle ilgili bilgi ve belge toplamaktadır (Timothy ve Schmidt, 2011, s. 180; Timothy ve Teye, 2004, s. 111).

Tarih boyunca dünyanın her yerinde çeşitli nedenlerle yaşanan bireysel ve kitlesel göç hareketleri, bu turizm türünün gelişmesini teşvik eden en önemli etmenlerden biri olarak belirtilmektedir (Murdy, Alexander ve Bryce, 2018, s. 14). Yapılan göçler sonucunda uluslar ve bireyler ait oldukları kültürü ve coğrafyaları bırakarak yaşamlarına farklı yerlerde devam etmiştir. Bunlara ek olarak, daha iyi yaşam koşullarına ulaşma amacıyla yapılan göçlerin, yirmi birinci yüzyılda da bireysel ve kitlesel düzeyde devam ettiği görülmektedir. Yüzyıllar içerisinde yaşanan bu göç hareketleri günümüzde pek çok ülkenin demografik yapısına da yansımaktadır. Göçmenler ülkesi olarak tanımlanan Amerika Birleşik Devletleri'nin yaklaşık 330 milyon olan nüfusunun, 43,9 milyonu Afrika kökenli, 41,2 milyonu Alman kökenli, 30,1 milyonu İrlanda kökenli, 25,2 milyonu İngiliz kökenli, 16,4 milyonu İtalyan kökenli ve 8,8 milyonunun ise Polonya kökenlilerden oluşmaktadır (United States Census Bureau, 2018). Güney Amerika ülkelerinin pek çoğunda ve Avustralya'da önemli oranda Avrupa kökenli nüfus yer alırken, Yakın Çağdaki köle ticareti nedeniyle pek çok Avrupa ülkesinde ise önemli oranda Afrika kökenli nüfus yer almaktadır. Geçmişte atalarının çeşitli nedenlerle terk etmek zorunda kaldıkları coğrafyalar, günümüzde bireylerin geçmişle bağ kurma amacıyla yaptıkları seyahatlerin varış noktası haline gelmiştir. Dünya tarihinde önemli bir yer tutan Türk ulusu ise tarih boyunca sürekli göç etmiş ve farklı coğrafyalarda medeniyetler kurmuştur. Bu medeniyetler, Tanrı Dağları eteklerinden Orta Asya'ya, İran'dan Hindistan'a, Kuzey Afrika'dan Balkanlar'a kadar oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Günümüzde dünya genelinde Türklerin sayısının yaklaşık 250 milyon civarında olduğu ve böylece Türklerin Çinliler, Hintliler ve Endonezyalılardan sonra dünyanın en kalabalık dördüncü milleti olduğu belirtilmektedir (Türk Dünyası Parlamenterler Birliği, 2021). Bu bakımdan Türk ulusunun ortak geçmiş ve kültür bağı yoluyla aidiyet geliştirebileceği coğrafyaların oldukça geniş olduğu ifade edilebilir.

Günümüzde dünyayı siyasi sınırlara ayıran haritaların yanı sıra, bireylerin ve ulusların geçmişte göç yoluyla ayrıldıkları fakat aile bağı veya ortak kültür nedeniyle aidiyet duyup kimlik tanımlamasını yaptıkları kültür coğrafyası haritalarının önemi miras turizmi ve alt alanlarının gelişmesini teşvik etmektedir. Buradan hareketle, bu çalışmada miras turizmi kapsamında gelişen “Atasoy turizmi” (Ancestral Tourism), “Atayurt turizmi” (Root Tourism) ve Soy İzi turizmi (Genealogy Tourism) kavramları ele alınmaktadır. Çalışma özellikle, ata mirası ve kültür coğrafyası ziyaretlerini kapsayan “Atayurt turizmine” odaklanmaktadır. Bununla beraber çalışma kapsamında Türk tarihinin en önemli coğrafyalarından biri olan Orta Asya bölgesine yönelik “atayurt” motivasyonlu turizm hareketliliği Türkiye pazarı üzerinden incelenmekte ve bölgede atayurt turizm pazarının ve olanaklarının geliştirilebilmesi için öneriler sunulmaktadır. Böylece çalışma, miras ve atayurt turizm alanları ile ilgili bölgedeki politika belirleyici ve uygulayıcıların konuya odaklanmalarını sağlamayı amaçlamaktadır.

Bu araştırmanın alanyazına iki yönden önemli katkılar sağlayacağı öngörülmektedir. Bunlardan birincisi, yabancı alanyazında özellikle son yirmi yıldır incelenen (McCain ve Ray, 2003; Santos ve Yan, 2010; Timothy, 1997) fakat henüz genel kabul görmüş Türkçe kavram karşılıkları geliştirilmemiş olan miras ve soy bilimsel odaklı ortaya çıkan turizm kavramlarının Türkçeleştirilip alanyazına kazandırılmasıdır. Kavramların milli dile çevrilmesi ve kullanımının yaygınlaştırılması alanın daha kolay ve derinlikli bir şekilde anlaşılması konusunda hayati öneme sahiptir. Ayrıca, son üç yüzyılda kimlik, milliyetçilik, aidiyet, miras, kültür ve etnik yapı kavramları anlam ve önemini arttırarak geniş kitleleri etkisi altına almıştır. Bu bakımdan, ifade edilen bu kavramları kapsayan miras turizmi alt alanlarının Türkçeleştirilmesi önemli

görülmektedir. Türkçeleştirilen bu kavramların kullanım yaygınlığının zamanla yerleēeđi öngörülmektedir.

Çalışmanın bir diğer önemli katkısı ise miras motivasyonlu ortaya çıkan ve Türkçeleştirilen bu turizm türlerinin, Türkiye ile Orta Asya coğrafyası arasındaki turizm hareketliliğinin geliştirilmesinde kullanım olanaklarını incelemesidir. Orta Asya ülkelerinin turizm verileri incelendiğinde, sahip oldukları potansiyelden yeterince yararlanamadıkları görülmektedir (Dünya Turizm Örgütü, 2020). Zengin ve özgün kaynaklarına rağmen, Orta Asya ülkeleri turizm altyapısı, ürün geliştirme ve talep yaratma gibi rekabet gücünü belirleyen alanlarda gelişmeye ihtiyaç duymaktadır. Bu çalışmanın konusu olan atayurt turizm ürünü ve deneyimi Orta Asya ve diğer ilgili coğrafyalar açısından Türk dünyası için ortak mirasa dayalı özgün bir alandır. Bölge için yeni olan bu turizm ürün ve kavramlarının, Orta Asya Ülkelerinin turizmde sürdürülebilir rekabet edebilme yeteneklerinin geliştirilmesine yönelik planlanması üzerinde durulmaktadır. Bu amaçla çalışmanın, bölgedeki turizm sektörünün rekabetçi stratejiler ve ürünler geliştirmesi konusuna yardımcı olacağı öngörülmektedir.

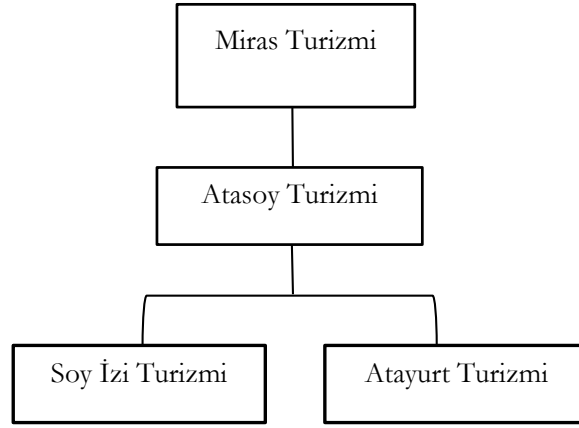
Çalışmanın ilk bölümünde miras motivasyonlu ortaya çıkan turizm türleri kavramsal olarak incelenmiş ve bu turizm türlerinin Türkçe kavram karşılıkları geliştirilmiştir. İkinci bölümde ise, bu turizm türleri Türkiye-Orta Asya ekseninde değerlendirilmiştir. Bu aşamada Türkiye ile bölge arasındaki ziyaretçi hareketliliği ikincil veriler üzerinden incelenmiş ve atayurt turizmi kapsamında arz ve talep koşulları, pazar potansiyeli, ziyaretçi profili, ürün ve hizmet yapısı gibi hareketliliği arttırmaya yönelik stratejiler üzerinde durulmuştur. Çalışmanın son bölümünde ise, politika yapıcılara ve destinasyon örgütlerine yönelik önerilere yer verilmiştir.

Alanyazın Taraması

Turizm ve miras arasındaki çok boyutlu ilişkiler, gelenek ve modernite arasındaki etkileşimden ortaya çıkmaktadır. Sanayi devrimini takiben on dokuzuncu yüzyıl geçmişin yıkımı ve yenisiyle yer değiştirmesi olarak tasvir edilirken, yirminci yüzyıl ise geçmişle iletişim kurmak için yeni yollar bulmaya çalışılan bir farkındalıkla tasvir edilmektedir. Bu değişim, geleneksel değerlere dönüş yoluyla yenilik arayan küresel gezginler arasındaki son eğilimlere ve turizm pazarına sunulan ürünlere de yansımaktadır (Nuryanti, 1996, s. 250).

İnsanlığın kendi köklerini bilmek istemesi doğal bir arzudur. Bununla birlikte, sadece bir ailenin üyeleri arasındaki bağlantılar değil, aynı zamanda ait oldukları yer ve kültürle olan ilişkileri de önemlidir. Miras motivasyonlu gelişen turizm çeşitleri geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek arasında daha güçlü bağlantılar kurma potansiyeline sahiptir. Zamanın farklı boyutlarını deneyimleme imkânı sunan miras turizmi, insanların hem çevreyi algılamalarına hem de kendi kimlik ve keşif süreçlerine katkı sunmaktadır (Nuryanti, 1996, s. 250; Park, 2010, s. 117).

Oldukça geniş bir kapsamda değerlendirilen miras turizminin zaman içerisinde ortaya çıkan alt türlerinden biri “Atasoy” turizmidir. Geçmişle bağ kurmak veya var olan bağları güçlendirmek amacıyla yapılan seyahatleri kapsayan atasoy turizmi (Alexander, Bryce ve Murdy, 2017, s. 546) etnik ve kültürel alanları içermektedir (Park, 2010, s. 117). Bu turizm faaliyeti temelde kimlik ve aidiyet unsuru etrafında gelişmekte ve geçmişe yönelik bir nostalji duygusu barındırmaktadır (Tan ve Bakar, 2018, s. 22). Turizm faaliyetlerinde genel olarak ziyaretçilerin evden uzaklaşması süreci yaşanırken, atasoy turizminde ise bireysel veya kültürel yakınlık, ortak geçmiş ve benzerlik nedeniyle bir anlamda “eve dönüş süreci” yaşanmaktadır (Bhandari, 2016, s. 914).

Şekil 1. Miras Turizmi Kapsamında Atasoy Turizmi ve Alt Türlerinin Gösterimi

Yakın veya uzak geçmişin mirasını deneyimleme ve duygusal ve somut bağ kurma ile ilgili olan Atasoy turizmi (Park, 2010, s. 117), motivasyon kaynağına göre iki alt alana ayrılmaktadır. Bunlardan ilki, aile soy ağacını ortaya çıkarma ve soy geçmişini öğrenme gibi daha bireysel gerekçelerle gelişen “Soy İzi Turizmi”, ikincisi ise daha çok kültürel aidiyet ve kimlik odaklı gelişen ve kültür coğrafyası seyahatlerini içeren “Atayurt Turizmi”dir (Alexander vd., 2017, s. 546; Higginbotham, 2012, s. 19).

Soy izi tanım olarak doğumlar, evlilikler ve ölümler hakkında temel bilgilerin bir aile soy ağacı oluşturmak için birbirine bağlandığı süreci ifade etmektedir. Bu bakımdan bireysel bir keşif ve yolculuğu kapsamaktadır. Soy izi turizmi ise aile geçmişini ortaya çıkarma, izleme ve ilgili mekânları ziyaret etme süreçlerini kapsayan ve hem mekânsal hem de duygusal olarak geçmişe geri dönme amacı taşıyan turizm çeşidi olarak ifade edilmektedir (Birtwistle, 2005, s. 59-68; Higginbotham, 2012, s. 190). Takip edilebilen geçmiş çerçevesinde gelişen soy izi turizmi, aynı zamanda aile ağacından ulaşılan kişilerin etnik kökenleri, dini inançları, yaşam tarzları, meslekleri, değerleri, kişilikleri, nerede ve nasıl yaşadıkları gibi bilgilere de ulaşmayı da amaçlamaktadır (Birtwistle, 2005, s. 60). Soy izi turizmi, geçmişe doğru aile ağacını oluşturmayı amaçlarken, bir yandan ise yaşayan akrabalara ulaşabilme motivasyonu da taşımaktadır (Meethan, 2008, s. 100). Soy izi turizminin gelişmesine özellikle internet teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan dijital kayıtların katkı sağladığı belirtilmektedir (Meethan, 2004, s. 139). Bazı ülkelerde nüfusla ilgili tutulan kayıtların dijital ortama aktarılarak erişime açılması pek çok insan için aile soy ağacını öğrenme fırsatı sunarken, insanların soy izlerini takip etme, yerinde görme ve deneyimleme amacıyla seyahat etmelerine neden olmaktadır. Bununla beraber, dijital arşiv kayıtlarının erişilemediği ya da yetersiz kaldığı durumlarda ise, soy izi turistleri birincil elden bilgi ve belge toplamak amacıyla ulusal veya uluslararası seyahatlere çıkabilmektedir. Soy izi turizminin ilk örnekleri İngiltere Turizm Birliği'nin 1999 yılında tüm dünyadaki İngiliz kökenli insanların, geçmişlerinin izini sürmek amacıyla İngiltere'yi ziyaret etmelerini teşvik amacıyla başlattığı kampanyada görülmektedir (Birtwistle, 2005, s. 60).

Atasoy turizmi kapsamında yer alan bir diğer turizm türü ise bu çalışmanın da ana konusunu oluşturan atayurt turizmidir. Atayurt turizmi, geçmişte ataların yaşadığı bölgelere yönelik yapılan turizm faaliyetlerini kapsamaktadır (Mehtiyeva ve Prince, 2020, s. 86). İnsanların nostalji duygusuyla hareket ederek atalarından kalan hiç görmedikleri “evlerini” ziyaret etme sürecini ifade eden atayurt turizmi (Sim ve Leith, 2013, s. 260), ziyaretçilerin kimlik, kültür ve aidiyet algılarına etki etmektedir (Bhandari 2016: 925). Bu nedenle, atayurt seyahatleri geçmişe yönelik manevi bir yolculuk, bir keşif yolculuğu, mistik bir eve dönüş süreci ve yaşam boyu sürecek bir tecrübe olarak ifade edilmektedir (Basu, 2004, s. 154).

Göç yoluyla terk edilen bölgeye yönelik seyahat motivasyonları, kuşaklar ilerledikçe bireysel hatıra ve anılardan, uzak geçmişe yönelik özlem, nostalji ve kültürel aidiyete doğru evrilmektedir (Mehtiyeva ve Prince, 2020, s. 86). Bu bakımdan geçmişle duygusal bağ kurma ve kültürel kimlik duygusunun pekiştirilmesi amacıyla yapılan atayurt seyahatleri (Marschall, 2015, s. 880), insanlara nereden geldiklerini ve köklerinin nereye dayandığını hatırlatmaktadır (Bhandari, 2016, s. 917). Atayurt turizmi bu yönüyle, bireylerin kendini inşa etme ve anlamlandırma sürecinde geçmişten yararlanmasını sağlamaktadır. İnsanların bireysel ve kültürel aidiyetleri arasında bağ kurarak, varlık sebeplerini kültürel zeminde yeniden

yorumlamalarına yardımcı olmaktadır. Bu yönüyle atayurt turizmi, birey ve kültür arasında bir köprü kurmaktadır (Bryce, Murdy ve Alexander, 2017, s. 51).

Bir ulusun tarihi mirası, ulusal kimlik oluşturmak için kullanılan en önemli unsurlardan biridir. Miras turizminin ulusal kimliğin sembolik temsillerini deneyimleme rolü göz önüne alındığında, bu aynı zamanda Atayurt ziyaretçilerine “ulusa ait olmalarını tasarlama, hayal etme ve onaylama” fırsatı da sunmaktadır (Park, 2010, s. 119). Bu bakımdan, atayurt turizminin ortak bilinç yaratan ve bağdaştırıcı mesajları, o ulus içindeki üst kimlik algısını ve aynı şekilde o ulusun başkaları tarafından da nasıl algılandığını etkilemektedir (Palmer, 1999, s. 2). Ata mirasını önceleyen turizm hareketlerinin aynı zamanda geçmişle bağın kopması sonucu yaşanan kültürel yabancılaşma ve toplumsal kimlik özelliklerinden uzaklaşma sürecini yavaşlatıp tersine çevirebileceği de vurgulanmaktadır (Bulut ve Gülcan, 2018, s. 688).

Atayurt ve soy izi turizm türleri, bireyin algıladığı ve kimliğiyle ilişkilendirdiği gerçek ata mirasını aramasıyla doğan turizm çeşitleri olarak post-modern miras turizminin bir parçası olarak değerlendirmekte ve günümüz turizm pazarı içerisinde önemli bir payı oluşturmaktadır (Birtwistle, 2005, s. 59).

Atayurt Turizm Ürünü ve Pazarı

Turist davranışını anlamak, başarılı bir turizm ürünü geliştirebilmenin en önemli koşulu olarak ifade edilmektedir (Johns ve Gyimóthy, 2002; Pizam ve Sussmann, 1995). Bu nedenle atayurt turizminin arz ve talep özelliklerinin destinasyon paydaşları tarafından anlaşılması, bu turizm ürününün doğru şekilde planlanabilmesi bakımından gereklidir. Atayurt pazarında ziyaretçi motivasyonu diğer turizm türlerinden, özellikle de kitle turizminden oldukça farklıdır. Atayurt ziyaret deneyimi, “eve dönme” duygusu içerdiği için, özellikle bu duygunun ziyaretçilere yaşatılması oldukça önemlidir. Atayurt ziyaretçilerinin turist yerine “ev sahibi” muamelesi görmek istemeleri ve yerel yaşam uygulamalarını ve gelenekleri yerel halkla deneyimleme beklentileri bu pazarın en ayırt edici özelliğidir. Bu beklentinin karşılanması, destinasyon paydaşlarının ortak çabasını ve özellikle yerel halkla iş birliğini gerekli kılmaktadır.

Atayurt ziyaretçileri, masa başında elde ettiği bilgilerden çok daha fazlasına ulaşmak ve bunları yaşayarak deneyimlemek amacındadır. Atayurt turizminde arkeolojik alanlar, doğal çevre ve kültürel merkezler ile mitler, hikâyeler ve efsaneler talebin ana kaynağı konumundadır. Bu nedenle, doğru belirlenmiş gezi rotaları ve konuyla ilgili uzman rehberlerin varlığı oldukça mühimdir. Atayurt ziyaretçilerinin geçmişle bağ kurup, aidiyet duygusunu yaşayabilmeleri adına destinasyon örgütlerinin talep edilen hizmet, ürün ve deneyimlerle ilgili tatmin edici seçenekler sunması beklenmektedir (Scottish Enterprise, 2020).

Fordist anlayış sonrası bireyselleştirilmiş ürünlere yönelik talebin artmasına bağlı olarak pek çok destinasyon, ürün çeşitliliğini arttırmak ve yüksek katma değer yaratmak amacıyla niş pazarlara odaklanmıştır (Hall, 1999; Lew, 2008). Atayurt turizm pazarı da tüm dünyada hızla gelişmekte olan önemli bir niş pazar olarak belirtilmektedir. Atayurt turizmi özellikle finansal ve zaman kaynakları açısından varlıklı kabul edilen pazarlarda, miras turizminin en hızlı büyüyen bölümleri arasındadır. Bununla beraber, atayurt turizmi günümüzde bazı ülkelerde niş pazar boyutunu aşarak neredeyse kitle turizm hareketliliği düzeyine ulaşırken, bazı ülkelerde ise çok az gelişmiş ya da hiç gelişmemiştir (Alexander vd., 2017, s. 543; Caton ve Santos, 2007, s. 371; Li ve McKercher, 2016, s. 106). Bir göçmenler ülkesi olan ABD’de özellikle son birkaç on yıldır insanların geçmişlerini ve kökenlerini araştırması yaygınlık kazanmıştır (Timothy ve Teye, 2004, s. 112). Ayrıca günümüzde özellikle Kuzey Amerika ülkelerinden ve Avustralya’dan İskoçya, İrlanda, İsrail ve Afrika’ya yönelik atayurt turizm hareketliliği, turizm pazarı içerisinde anlamlı bir seviyeye ulaşmıştır (Pelliccia, 2018, s. 2109).

Atayurt odaklı artan turizm talebi, bu gelişmeyi fark eden bazı ülkeler tarafından oldukça iyi yönetilmektedir. İskoçya bu alanda lider ülkelerden biridir. İskoçya Devleti, tüm dünyadaki İskoç asıllı insanları önemli bir turizm pazarı olarak sınıflamış ve pazarlama politikalarında atayurt turizmini geliştirmeyi ana hedef olarak belirlemiştir (Bhandari, 2016, s. 913). Dünyada İskoçya kaynaklı olarak 50 milyon insan olduğu tahmin edilmektedir. Bu ülkede atayurt turizmi, en büyük şehirlerden en uzak kırsal topluluklara kadar ülkenin tüm bölgelerine fayda sağlayacak bir fırsat olarak planlanmakta ve uygulanmaktadır. Atayurt turizmi ile İskoçya’nın turizm işletmeleri için 2,4 milyar £ yaratma potansiyeli olduğu bildirilmekte ve gelecek beş yılda bu pazarın 800.000 ziyaretçiden 4,3 milyon ziyaretçiye kadar önemli bir büyüme potansiyeline ulaşacağı öngörülmektedir (Scottish Enterprise, 2020).

Atayurt turizminde, katılımcıların harcamaları ortalama bir ziyaretçiden daha fazla, kalış süreleri diğer ziyaretçilere oranla daha uzun ve destinasyonu başkalarına tavsiye etme oranı da daha yüksek olmaktadır. Örneğin, İskoçya'da ortalama olarak 4,5 geceleme olan kalış süresi, atayurt ziyaretçileri için ortalama 10 gecelemeye çıkmaktadır. Aynı şekilde tavsiye oranı da %97 düzeyine çıkmaktadır. Bu ziyaretçiler, duygusal bağlantılarının olduğu, atalarının yaşadığı ve atayurt olarak seçtikleri mekânları ziyaret etmektedirler (Scottish Enterprise, 2020; Visit Scotland, 2020).

Atayurt Destinasyonu Olarak Orta Asya Bölgesi

Doğal ve kültürel zenginlik alanları bakımından benzersiz bir coğrafyaya sahip olan Orta Asya, binlerce yıl boyunca İpek Yolu ile Doğu ve Batı arasında bir köprü görevi görmüştür. Tarihsel, kültürel ve stratejik önemi nedeniyle bölge bugün de pek çok açıdan ilgi çekmektedir. Son dönemlerde modern İpekyolu projesiyle beraber bölge araştırmacılar, potansiyel yatırımcılardan, tur operatörlerinden ve dolayısıyla ziyaretçilerden daha fazla ilgi görmeye başlamıştır. Bu gelişmeler Orta Asya ülkelerinin turizm gelişimi için oldukça önemli olmakla beraber, bölgenin sahip olduğu turizm potansiyelinin gerçeğe dönüştürülmesi iyi planlanmış, uzun ve pahalı bir sürece ihtiyaç duymaktadır (Hiro, 2009, s. 22; Kantarcı, 2007a, s. 821; Kantarcı, Uysal ve Magnini, 2014, s. 1).

Orta Asya Bölgesi batıda Hazar Denizi'nden, doğuda Çin'e, kuzeydeki merkezi Sibiry'a'dan güneyde Afganistan, İran ve Pakistan'a kadar uzanmaktadır. Orta Asya ülkelerinden Kazakistan 19,9 milyon nüfusa ve 2,7 milyon km² alana, Kırgızistan 5,9 milyon nüfus ve 199,9 bin km² alana, Türkmenistan 5,5 milyon nüfus ve 488,1 bin km² alana, Özbekistan 30,5 milyon nüfus ve 447,4 bin km² alana ve Tacikistan 8,8 milyon nüfus ve 144,1 bin km² alana sahiptir. Bölge toplamda yaklaşık 4 milyon km² yüzölçümüne ve 70,6 milyon nüfusa ev sahipliği yapmaktadır (Britannica, 2020). Orta Asya ülkeleri topografya, iklim, tarih, kültür ve ekonomik kalkınma bakımından çeşitlilik göstermektedir.

Özgün yapısına rağmen Orta Asya bölgesinde turizm gelişimi halen oldukça sınırlı düzeydedir. Turizmin küresel gayrisafı hasılaya katkısı %10,3 dolayında iken, bu oran Orta Asya ülkeleri için %5,2 düzeyinde gerçekleşmektedir. Bölge ülkeleri 2018 yılında toplamda 23 milyon dolayında ziyaretçi alırken, bölgedeki toplam ziyaretçi harcamaları ise 5,1 milyar Amerikan doları seviyesinde gerçekleşmiştir (Dünya Turizm Örgütü, 2020). Turizmin küresel olarak geldiği seviye göz önüne alındığında, Orta Asya bölgesinin sahip olduğu özgün potansiyeline rağmen bunun uzağında kaldığı ifade edilebilir. Bölge ülkelerinin seçili yıllara göre aldıkları ziyaretçi sayıları Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Yıllara Göre Orta Asya Ülkelerinin Aldığı Ziyaretçi Sayıları

Ülkeler	2000	2005	2010	2015	2018
Kazakistan	1,683,000	4,365,000	4,097,000	6,430,000	8,789,000
Kırgızistan	173,000	319,000	1,224,000	4,000,000	6,947,000
Moğolistan	158,000	345,000	557,000	467,000	598,000
Özbekistan	302,000	242,000	975,000	1,918,000	5,346,000
Tacikistan	8,000	-	160.000	414.000	1,035,000
Türkmenistan	3,000	12,000	-	-	-

Kaynak: Dünya Turizm Örgütü, 2020

Orta Asya ülkelerine gelen ziyaretçi sayıları büyük ölçüde bölge içinden gerçekleşmektedir. 2016-2018 yılları arası bölgeye girişlere bakıldığında; Kazakistan %36, Özbekistan %26, Rusya Federasyonu %19, Kırgızistan %10, Türkiye %1 olarak ilk beş içinde yer almaktadır. Diğer ülkeler toplamı ise %8 olarak gerçekleşmektedir (Dünya Turizm Örgütü, 2020). Bu veriler bölgenin uluslararası turizm pazarıyla yeterince bütünleşemediğini ve küresel bir destinasyon haline gelemediğini göstermektedir.

Orta Asya bölgesi için atayurt turizmi pek çok açıdan geliştirilmesi gereken oldukça önemli bir turizm türüdür. İlk olarak bu turizm türü Orta Asya coğrafyasının rekabette en güçlü olduğu turizm alanıdır. Çünkü bu coğrafya, Türk ulusu için tek olmasa da en önemli coğrafyadır ve alternatifi bulunmamaktadır. Türklerin tarih sahnesine çıktıkları ilk yurtları, yazılı ilk kaynakları, kurdukları ilk devletleri ve en eski mitolojik hikâyeleri Orta Asya coğrafyasında yer almaktadır. Bu bakımdan atalarının izini ve kültürünü arayan her Türk'ün ulaşması gereken ilk ve en eski kaynak Orta Asya coğrafyasıdır. İkincisi, atayurt ziyaretçileri normal bir turistten daha uzun geceleme ve daha fazla harcama yapmaktadır (Iorio ve Corsale,

2013). Bu yönüyle atayurt turizmi, bölgeye diğer turizm çeşitlerinden daha fazla ekonomik katkı yapma potansiyeline sahiptir. Üçüncü olarak, atayurt turizm faaliyetleri yılın tamamına yayılma özelliği göstermektedir. Bu durum ise, sezonluk gelişen turizm türlerine göre, atayurt turizminin istihdam ve ekonomik hacim yaratmada bölgeye önemli bir avantaj sağlayabileceğini göstermektedir. Dördüncü olarak, atayurt turizmi hareketliliği kapsamında değerlendirilebilecek mekân ve varlıklar bölgenin her tarafına yayıldığı için bölgenin tamamının bu hareketlilikten yararlanması mümkün olacaktır. Bu ise bölge ülkelerinin atayurt turizmini geliştirmede iş birliği yapmalarını teşvik etmektedir. Beşinci olarak ise, bu turizm faaliyeti için geliştirilen hizmet, mekân ve varlıklar aynı zamanda yerel toplulukların da yararlanması için anlamlı fırsatlar sunmaktadır. Bununla beraber, bu çekicilikler diğer turizm türleri ve motivasyonları için de farklı boyut ve oranlarda temel veya ürün bileşeni haline dönüşerek ilave değer yaratabilmektedir. Son olarak, atayurt turizm hareketliliği Orta Asya'daki Türk tarihi, kültürü, inançları, gelenekleri ve doğasının envanterinin çıkarılması, güçlendirilmesi ve sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesi için gerekli motivasyonun oluşmasına ve finansman kaynağının sağlanmasına da yardımcı olacağı öngörülmektedir.

Orta Asya bölgesi Türk tarihi açısından oldukça önemli olan soyut ve somut miras varlıklarına ev sahipliği yapmaktadır. Bu soyut ve somut miras varlıklarının atayurt turizmi ve diğer ilgili turizm türleri talebine göre ürün yapılarına ilave edilmesi, sunulması, günümüz teknolojilerinden yararlanarak dijital ortama aktarılması, edebiyat, sanat, sinema, fotoğraf ve video malzemesine çevrilerek temel ürün veya ürün bileşenleri olarak uygulanması oldukça geniş ve önemli bir çalışma alanıdır. Bu çalışmaların başarı düzeyinde bölgedeki kültür ve yaratıcı endüstrilerin kapasitesi ve uluslararası iş birliği yeteneği belirleyici olmaktadır (Kantarıcı, 2007b, s. 57; Yessenova 2014, s. 173).

Orta Asya Atayurt Turizmi İçin Türkiye Pazarı

Türkiye Türkleri için atayurt turizmi hedef coğrafyası olarak Orta Asya'nın seçilmesinin hem tarihsel hem de bugünkü koşullardan kaynaklanan çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bu gerekçeler aynı zamanda coğrafya pazarlaması ile de ilişkilidir. İki bölge arasındaki fiziksel ve kültürel mesafenin turistlerin destinasyon tercihinde etkili olduğu belirtilmektedir (Kastenholz, 2010). Özellikle kültürel yakınlık, aşinalık ve benzerliğin ziyaretçilerin diğer ülkeyi görme biçimini ve dolayısıyla seyahat tercihini anlamlı düzeyde etkilediği belirtilmektedir (Huang, Chen ve Lin, 2013; Kantarıcı, 2007c, s. 308). Ortak kültür ve tarih nedeniyle Türkiye ile Orta Asya ülkeleri arasında arz ve talep bakımından en kolay geliştirilebilecek turizm çeşidi atayurt turizmidir. Ayrıca, Türk kültürünün en belirgin özelliğinin başında aile ve akraba ilişkilerine önem vermesi ve atalarına ve köklerine bağlılık gelmektedir. Bu özellik ise atayurt turizminin ihtiyaç duyduğu ana motivasyon kaynağını oluşturmaktadır.

Türkiye, Orta Asya coğrafyasından yüzyıllar içerisinde çeşitli nedenlerle meydana gelen göçler sonucunda Türkler tarafından yurt edinilen ve 2020 nüfus tahmini 82 milyon olan bir ülkedir. Bugünkü Türkiye coğrafyası 1071 yılından çok daha önceleri Türk topluluklarının yaşam alanı olarak seçtiği bir bölge olmakla beraber, buraya büyük kitleler halinde yerleşmeler çoğunluğu Oğuz Türkmen yapılarından oluşan Selçuklu İmparatorluğu ve Anadolu Selçuklu Devleti dönemlerinde gerçekteleşmiştir (Ortaylı, 2016, s. 72-141).

"Türk" kelimesi bir devlet adı olarak ilk defa Orta Asya'da kurulan ve zamanının en büyük devletlerinden biri haline gelen KökTürk/Göktürkler tarafından kullanılmıştır. İlk yurtlarının Altay Dağlarının güney etekleri olduğu bilinen Göktürklerin, bugün dünya tarihinde Türkler ele alındığında çok önemli bir yeri olduğu belirtilmektedir. Bununla beraber Orta Asya Bölgesi, Hunlara ve pek çok Türk boyuna ev sahipliği yapmıştır. En eski Türk yurdunun ise Yenisey Irmağının çıkış yerleri olduğunu arkeolojik kanıtlar desteklemektedir (Taşağlı, 2017, s. 15-42). Türk Dünyasını en çok etkileyen kişilerden biri olan Hoca Ahmet Yesevi'nin kabrinin bulunduğu ve Türk dünyasının ruhani başkenti olarak kabul edilen Türkistan (Yesi), "Şehirlerin Prensesi" olarak kabul edilen Buhara, "Bütün Şehirlerin Kraliçesi" olarak ifade edilen Semerkand, kumlara gömülü miras olan Hive ve Merv gibi sadece Türkler için değil aynı zamanda küresel miras bakımından önemli olan birçok yaşayan miras alanları Orta Asya'da yer almaktadır (Hyman, 1997, s. 319; İslam Ansiklopedisi, 2020; Sazak, 2014; Yücel, 2014). Türk dünyası için oldukça önemli olan Ötüken ve Orhun Anıtları da yine bu coğrafya ve çevresi ile ilişkilidir. Bununla beraber, Orta Asya Ülkeleri Kazakistan'da beş, Kırgızistan'da üç, Özbekistan'da beş, Tacikistan'da iki ve Türkmenistan'da üç olmak üzere toplamda onsekiz UNESCO dünya miras listesine girmiş mekâna ev sahipliği yapmaktadır (UNESCO, 2021). Bölge aynı zamanda tarihi İpek Yolu üzerinde olması nedeniyle

pek çok soyut ve somut miras ürününe sahiptir. Bununla beraber, Türklerin en önemli efsanelerinden biri olan ve Göktürklerde de var olan kurt efsanesi ve Oğuz Kağan Destanı, Ergenekon Destanı, Türeyiş Destanı ve Manas Destanı gibi Türk tarihinin soyut miras zenginlikleri de Orta Asya Türk coğrafyasının ürünleridir (Taşağıl, 2017, s. 44). Bütün bu gerçeklik, Orta Asya bölgesinin Türkiye pazarına sunabileceği anlamlı bir atayurt turizm kaynağı olduğunu göstermektedir.

Türkiye'den yurt dışına giden ziyaretçi sayısı ise 2019 yılında 9,9 milyon iken, yapılan harcama ise 4,4 milyar Amerikan doları olarak gerçekleşmiştir. Bununla beraber, Türkiye'den yurt dışına çıkanların oldukça az bir bölümü Orta Asya ülkelerini ziyaret etmektedir. 2018 yılı verilerine göre Türkiye'den Kazakistan'ı 99,351 (pazar payı %1,13), Kırgızistan'ı 51,917 (pazar payı %0,75), Özbekistan'ı 41,299 (pazar payı %0,77), Tacikistan'ı 4.075 (pazar payı %0,39), ve Moğolistan'ı 2,699 kişi (pazar payı %0,51) ziyaret etmiştir. Türkmenistan'a ait verilere ise ulaşamamaktadır. Türkiye'den orta Asya Ülkelerine giden ziyaretçi sayısı toplamda 199,341 iken, bu rakam Türkiye'den yurt dışına çıkan vatandaşların sadece %0,019'unu oluşturmaktadır (Dünya Turizm Örgütü, 2020; Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği [TURSAB], 2020). Bu oran Orta Asya Bölgesi için büyük bir potansiyel olan Türkiye pazarının ihmal edildiğini açıkça göstermektedir. Yıllara göre Orta Asya ülkelerini ziyaret eden Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları sayıları tablo 2'de gösterilmektedir. Rakamlar, Türkiye'den bölgeye yönelik talebin artma eğiliminde olduğunu gösterse de talebin oldukça az ve artış hızının da oldukça yavaş ilerlediği görülmektedir.

Tablo 2. Yıllara Göre Orta Asya Ülkelerini Ziyaret Eden Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşları Sayısı

Ülkeler	2000	2005	2010	2015	2018
Kazakistan	17,721	58,034	52,276	106,301	99,351
Kırgızistan	3,176	9,362	11,523	36,139	51,917
Moğolistan	351	513	1,157	2,421	2,699
Özbekistan	-	-	-	36,256	41,299
Tacikistan	110	-	1,441	3,169	4,075
Türkmenistan	98	119	-	-	-
<i>Toplam</i>	<i>21,456</i>	<i>68,028</i>	<i>66,397</i>	<i>184,286</i>	<i>199,341</i>

Kaynak: Dünya Turizm Örgütü, 2020

Yapılan bazı çalışmalarda (Kantarci, Başaran ve Özyurt, 2017, s. 308), Orta Asya'yı ziyaret eden Türklerin temel motivasyonlarının bölge tarihi ve Orta Asya ve Türkiye arasındaki benzerlik ve aşinalık olduğu ifade edilmektedir. Bununla beraber, bu ziyaretlerin miras ve atayurt turizmi adı altında geliştirilmesi, pazarlanması ve yönetilmesi henüz ne Türkiye pazarı ne de Orta Asya turizm endüstrisi paydaşları tarafından yeteri kadar anlaşılamamış ve bu nedenle Türkiye'den bu bölgeye yönelik turizm talebi oldukça düşük seviyede ve münferit olarak gerçekleşmektedir. Turizmin küresel olarak gelişme dönemlerinde, bölgenin uzun süre Sovyet yönetimi altında kalması nedeniyle dış dünya ile iletişimi sınırlı olmuştur ve gelişmelerden yararlanamamıştır. Bu nedenle bölge ülkeleri kendi turizm pazarlama stratejilerini oluşturmakta geç kalmıştır. Türkiye'nin ise büyük oranda deniz, güneş, kum kaynaklarına dayalı organize kitle turizmine öncelik vermesi nedeniyle atayurt turizmi gibi kültür odaklı turizm türlerine yeterince yönelememesi de bir başka etken olarak ifade edilebilir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada küresel ölçekte önemli bir pazar haline gelen soy bilimsel odaklı turizm türlerinin Türkçede kullanılabilecek kavram karşılıkları geliştirilmiştir. Bu alanın Türkçe alanyazına kazandırılması Türk Dünyası içerisindeki turizm hareketliliği için oldukça yeni ve farklı bir alternatif sunmaktadır. Bu turizm türlerinin aynı zamanda kültür, varlık ve miras algısı üzerine yaptığı kalıcı etkiler bu alanın çok boyutlu olarak değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Tarihte pek çok Türk ve akraba topluluklara yurt olan Orta Asya bölgesi, Türk kimliğinin en güçlü temsil edildiği coğrafyadır. Bölgenin hemen her tarafına yayılmış, yeraltı ve yer üstündeki soyut ve somut miras zenginlikleri atayurt turizm ürünü haline dönüştürülerek turizm pazarına arz edilmeyi beklemektedir. Orta Asya bölgesinin sahip olduğu atayurt turizm varlıklarının ürün haline dönüştürülmesi, pazarlanması ve yönetilmesi çok boyutlu ve uzun dönemli bir planlama sürecine ihtiyaç duymaktadır (Kantarci et al. 2014, s. 1). Bölgedeki kültür varlıklarının önemli bir kısmı, turizm altyapı ve üst yapısı ve pazarlama

sistemleri belli bir seviyede işler haldedir. Fakat bunların atayurt turizmi kapsamında yeniden ele alınması, destinasyon örgütlerinin ve karar alıcıların planlama sürecinde öncelikle değerlendirmesi gereken konuların başında gelmektedir. Bölgenin özgün kaynak bağlamında en güçlü olduğu bu turizm alanının geliştirilebilmesi için atayurt turizm farkındalığının arttırılması ve turizm politika ve planlama süreçlerinde buna yer verilmesi gerekli ve önemli olarak görölmektedir.

Küreselleşmeyle beraber tüm sektörler daha rekabetçi bir yapıya dönüşmektedir. Turizm talebindeki eğilimler, günümüzdeki yoğun rekabet koşullarında başarılı olmanın yeni pazarlar yaratmaya bağlı olduğunu göstermektedir. Destinasyonların rekabet edebilir ve sürdürülebilir turizm ürünleri yaratma sürecini, sahip oldukları özgün kaynaklara göre düzenlemeleri önerilmektedir (Augustin ve Liaw, 2017, s. 1295; McCain ve Ray, 2003, s. 714). Bu bakımdan, Orta Asya ülkelerinin rekabette en güçlü olduğu turizm alanı olan atayurt turizmi bölge için stratejik önemdedir. Bu yönüyle destinasyon örgütlerinin, atayurt pazarını tanımaları ve buna uygun arz çalışmaları yürütmeleri var olan bu potansiyelden bölge için katma değer yaratma adına oldukça önemlidir.

Bu çalışma atayurt turizmi ile ilgili temel kavramları ifade etmekte, ürünün arz ve talep tarafı ile ilgili yapıları tanımlamakta ve bu alandaki fırsat ve potansiyeli ele almaktadır. Bu aşamada, bölgede atayurt turizm arzının geliştirilmesi ve talep yaratılması süreçlerinde, bölge ülkeleri ile Türkiye'nin iş birliği yapması önemlidir. Bu süreç, bir turizm faaliyeti olmasının yanı sıra, Türkiye ile bölge ülkelerinin kültürel, ekonomik ve siyasi iş birliğine de olumlu katkılar sağlayabilir. Bu nedenle hem Orta Asya ülkelerinde hem de Türkiye'de bireysel ve kurumsal düzeyde atayurt turizm farkındalığının arttırılmasının, bu iş birliği ve turizm alanının hızla gelişmesini teşvik edebilir.

Türk kültürü çok yönlü, zengin ve geniş coğrafyaya sahip bir özelliğindedir. Bu nedenle, sayısız zenginliğe sahip Türk dünyasının hangi kişileri, mekânları, olayları, soyut ve somut mirasın hangi yönleri atayurt turizmi ürünü olarak çalışacağı önemli bir konudur. M.Ö. 4.000'den itibaren başladığı belirtilen Türk tarihinin mekânları elbette Orta Asya ile sınırlanmaz. Zaman içerisinde 16 büyük imparatorluk ile birlikte farklı boyutlarda yüzlerce devlet kuran Türk ve akraba toplulukların 3 kıtaya yayılmış olağanüstü mekânları ve mirasları ata yurt turizmi için eşsiz çekicilikler oluşturmaktadır (Günay, 2012, s. 20). Atayurt odaklı yapılan bu çalışma Orta Asya bölgesine odaklanırken, Türk tarihi açısından önemli olan diğer coğrafyaları inceleyen atayurt turizmi çalışmalarının yapılması da gerekli görölmektedir. Farklı Türk coğrafyalarının sahip olduğu ata mirasını ürüne dönüştürececek çalışmalar, bölgesel kalkınma ve Türk miras varlıklarının korunması ve az bilinen bölgelere yönelik duyarlılığın artması noktasında önemlidir. Bununla beraber, atayurt turizminin, arz ve talep koşulları yönünden farklı boyutlarının araştırılması, bu alanın hem akademiye hem de uygulamada gelişmesine yardımcı olacaktır.

Atayurt turizm kaynaklarının geliştirilmesi Orta Asya bölgesi için bir turizm ürünü olmasının yanı sıra, bölge ülkelerinin aynı zamanda imaj geliştirme ve kaynakların sürdürülebilirliğinin sağlanması adına da oldukça önemlidir. Bu turizm türü ortak imaj ve diğer düzenleyici faktörler bakımından bölge ülkelerinin iş birliğini gerekli kılmaktadır. Bölge ülkelerinin atayurt destinasyonu olarak bu turizm hareketliliği için sunacağı mekân ve varlıkların, bütünün parçaları şeklinde planlanması ve geliştirilmesi bölge ülkelerinin iş birliği yapma yeteneklerinin geliştirilmesine de katkı sağlayacaktır.

Çalışma Orta Asya ve Türkiye bağlamında atayurt turizmi için olduğu kadar, aynı zamanda küresel turizm pazarı için etnik turizm ve miras turizmi türleri bakımından da önemli bir arz alanı yaratmaktadır. Bölgede atayurt turizmi ürün, çekicilik ve rotaların geliştirilmesi, bunların aynı zamanda dünya turizm pazarına açılmasını da sağlayacaktır. Dünya genelinde kültür ve mirasa ilgi duyan ve miras motivasyonuyla seyahat edenlerin sayısı düzenli olarak artmaktadır (Richards, 2018). Orta Asya bölgesinde geliştirilecek atayurt turizm hareketliliği, aynı zamanda miras alanlarına ilgi duyan pek çok milletten insanın bölgeyi ziyaret etmesini sağlayabilir. Bu ise, uluslararası turizm pazarında bölgenin bir miras turizm destinasyonu olarak gelişmesini teşvik edebilir.

Etik Beyan

"Kimlik Arayışında Yeni Bir Eğilim: Orta Asya'da Atayurt Turizmi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma doküman incelemesine dayalı olarak yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Teşekkür

Çalışma kapsamında ihtiyacımız olan Orta Asya ülkeleri turizm verilerini ücretsiz şekilde bizimle paylaşan Dünya Turizm Örgütü'ne teşekkürlerimizi iletiyoruz.

Kaynakça

- Alexander, M., Bryce, D. ve Murdy S. (2017). Delivering the past: Providing personalized ancestral tourism experiences. *Journal of Travel Research*, 56(4), 543-555.
- Augustin, J.-L. M. A. ve Liaw, S.-Y. (2017). Tourism competitiveness index of the Asia-Pacific region through consistency analysis. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 22(12), 1295-1307.
- Basu, P. (2004). Route metaphors of roots tourism in the Scottish highland diaspora. İçinde; S. Coleman ve J. Eade (Edt.) *Reframing pilgrimage: cultures in motion* (ss. 150-174). Londra: Routledge.
- Bhandari, K. (2016). Imagining the Scottish Nation: tourism and homeland nationalism in Scotland. *Current Issues in Tourism*, 19(9), 913-929.
- Birtwistle, M. (2005). Genealogy tourism—the Scottish market opportunities. İçinde; M. Novelli (Edt.) *Niche Tourism: Contemporary issues, trends and cases* (ss.73-86). Oxford: Elsevier.
- Britannica (2020). Central Asia. <https://www.britannica.com/place/Central-Asia#ref321593> (Ziyaret tarihi: 25.09.2020).
- Bryce, D., Murdy S. ve Alexander M. (2017). Diaspora, authenticity and the imagined past. *Annals of Tourism Research*, 66, 49-60.
- Bulut, Y. ve Gülcan B. (2018). Kültürel yabancılaşmaya bağlı otantiklik arayışına Türk Dünyası turizmi cephesinden bakış. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 687-702.
- Caton, K. ve Santos C. A. (2007). Heritage tourism on route 66: Deconstructing nostalgia. *Journal of Travel Research* 45(4), 371-386.
- Dünya Turizm Örgütü (2020). Yearbook of Tourism Statistics, 2020 Edition. Madrid, DOI: <http://doi.org/10.18111/9789284421442>.
- Günay, U. T. (2012). *Türklerin tarihi: Geçmişten geleceğe*. İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Hall, D. (1999). Destination branding, niche marketing and national image projection in Central and Eastern Europe. *Journal of Vacation Marketing*, 5(3), 227-237.
- Higginbotham, G. (2012). Seeking roots and tracing lineages: Constructing a framework of reference for roots and genealogical tourism. *Journal of Heritage Tourism*, 7(3), 189-203.
- Hiro, D. (2009). *Inside Central Asia: A political and cultural history of Uzbekistan, Turkmenistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkey, and Iran*. New York: Overlook Press.
- Huang, W., Chen, C. ve Lin, Y. (2013). Cultural proximity and intention to visit: Destination image of Taiwan as perceived by mainland Chinese visitors. *Journal of Destination Marketing & Management*, 2(3), 176-184.
- Hyman, A. (1997). Turkestan and panTurkism revisited. *Central Asian Survey*, 16(3), 339-351.
- Iorio, M. ve Corsale A. (2013). Diaspora and tourism: Transylvanian Saxons visiting the homeland. *Tourism Geographies*, 15(2), 198-232.
- İslam Ansiklopedisi (2020). Ahmet Yesevi külliyesi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-yesevi-kulliyesi> (Ziyaret tarihi: 14.05.2020).
- Johns, N. ve Gyimóthy S. (2002). Market segmentation and the prediction of tourist behavior: The case of Bornholm, Denmark. *Journal of Travel Research*, 40(3), 316-327.
- Kantarci, K. (2007a). Perceptions of foreign investors on the tourism market in Central Asia including Kyrgyzstan, Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan. *Tourism Management*, 28(3) 820-829.
- Kantarci, K. (2007b). Perceptions of Central Asia travel conditions: Kyrgyzstan, Kazakhstan, Uzbekistan, and Turkmenistan. *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*, 15(2), 55-71.
- Kantarci, K. (2007c). The image of central Asia Countries: Kyrgyzstan, Kazakhstan, Uzbekistan, and Turkmenistan. *Tourism Analysis*, 12(4), 307-318.
- Kantarci, K., Uysal M. ve Magnini V. (2014). Exploring tourism potential in Central Asia. İçinde; K. Kantarci, M. Uysal ve V. Magnini (Edt.) *Tourism in Central Asia: Cultural potential and challenges* (ss. 1-14). Ontario: Apple Academic Press.
- Kantarci, K., Başaran, M. A. ve Özyurt, P. M. (2017). Comparative analysis of Central Asian tourism product from point of view of Turkish travelers: A case of Kyrgyzstan, Kazakhstan, Tajikistan, Uzbekistan and Turkmenistan. İçinde; A. H. Gencer, İ. Sözen ve S. Sarı (Edt.) *Eurasian Economies in Transition* (ss. 339-357). Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Kastenholz, E. (2010). Cultural proximity as a determinant of destination image. *Journal of Vacation Marketing*, 16(4), 313-322.
- Lew, A. (2008). Long tail tourism: new geographies for marketing niche tourism products. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 25(3-4), 409-419.

- Li, T. E. ve McKercher, B. (2016). Developing a typology of diaspora tourists: return travel by Chinese immigrants in North America. *Tourism Management*, 56, 106-113.
- Marschall, S. (2015). Homesick tourism: memory, identity and (be) longing. *Current Issues in Tourism*, 18(9), 876-892.
- McCain, G. ve Ray N. (2003). Legacy tourism: the search for personal meaning in heritage travel. *Tourism Management* 24(6), 713-717.
- Meethan, K. (2004). To stand in the shoes of my ancestors: tourism and genealogy: tourism and genealogy getting connected: Mobility, home and self. İçinde: T. Coles ve T. Dallen (Edt.) *Tourism, diasporas and space* (ss. 153-164). Londra: Routledge.
- Meethan, K. (2008). Remaking time and space: The internet, digital archives and genealogy. İçinde: T. Dallen ve G. Jeanne (Editörler) *Geography and genealogy: Locating personal pasts* (ss. 99-112). Cornwall: Ashgate.
- Mehtiyeva, A. ve Prince S. (2020). Journeys of research, emotions and belonging: An exploratory analysis of the motivations and experience of ancestral tourists. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 20(1), 85-103.
- Murdy, S., Alexander M. ve Bryce D. (2018). What pulls ancestral tourists 'home'? An analysis of ancestral tourist motivations. *Tourism Management*, 64, 13-19.
- Nuryanti, W. (1996). Heritage and postmodern tourism. *Annals of Tourism Research*, 23(2), 249-260.
- Ortaylı, İ. (2016). *Türklerin tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Palmer, C. (1999). Tourism and the symbols of identity. *Tourism Management*, 20(3), 313-321.
- Park, H. (2010). Heritage tourism: Emotional journeys into nationhood. *Annals of Tourism Research*, 37(1), 116-135.
- Pelliccia, A. (2018). In the family home: Roots tourism among Greek second generation in Italy. *Current Issues in Tourism*, 21(18), 2108-2123.
- Pizam, A. ve Sussmann S. (1995). Does nationality affect tourist behavior? *Annals of Tourism Research*, 22(4), 901-917.
- Richards, G. (2018). Cultural tourism: A review of recent research and trends. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 36, 12-21.
- Santos, C. A. ve Yan G. (2010). Genealogical tourism: A phenomenological examination. *Journal of Travel Research*, 49(1), 56-67.
- Sazak, G. (2014). Bukhara: The princess of cities. İçinde: Kantarcı, K., Uysal, M. ve Magnini, V. (Edt.) *Tourism in Central Asia: Cultural potential and challenges* (ss. 67-91). Toronto: Apple Academic Press.
- Scottish Enterprise. (2020). Ancestral Tourism. <https://www.scottish-enterprise-mediacentre.com/news/ancestral-tourism-has-potential-to-create-24-billion-for-scotlands-tourism-businesses> (Ziyaret tarihi: 30.12.2020).
- Sim, D. ve Leith M. (2013). Diaspora tourists and the Scottish Homecoming 2009. *Journal of Heritage Tourism*, 8(4), 259-274.
- Tan, E. ve Bakar B. A. (2018). Ethnic reunions in tourism: The route to roots. İçinde: E. Yang ve C. Lattimore (Edt.), *Asian cultures and contemporary tourism* (ss. 21-39). Singapore: Springer.
- Taşağıl, A. (2017). *Türk model devleti Gök Türkler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Timothy, D. (1997). Tourism and the personal heritage experience. *Annals of Tourism Research*, 24(3), 751-754.
- Timothy, D. ve Schmidt K. (2011). Personal heritage and return visits to American colonies in Mexico. *Tourism Review International* 14(4), 179-188.
- Timothy, D. ve Teye V. (2004). American children of the African diaspora. İçinde: T. Colles ve T. Dallen (Edt.) *Tourism, Diasporas and space* (ss. 125-137). Londra: Routledge.
- TURSAB (2020). Turist Sayısı ve Turizm Geliri. <https://www.tursab.org.tr/istatistikler/turist-sayisi-ve-turizm-geliri> (Ziyaret tarihi: 18.05.2020).
- Türk Dünyası Parlamenterler Birliği (2021). Dünyada ne kadar Türk var? <https://www.tdpb.org.tr/post/d%C3%BCnyada-ne-kadar-t%C3%BCrk-var> (Ziyaret Tarihi: 01.12.2021).
- UNESCO (2021). World Heritage List. <https://whc.unesco.org/en/list/&order=country> (Ziyaret Tarihi: 01.12.2021)
- United States Census Bureau. (2018). American community survey 1-year estimates. <https://data.census.gov/cedsci/table?t=Ancestry&tid=ACSDT1Y2018.B04006&hidePreview=false>. (Ziyaret Tarihi: 23.08.2020).
- Visit Scotland (2020). Ancestral tourism toolkit. <https://www.visitscotland.org/supporting-your-business/marketing-toolkits/ancestral-tourism> (Ziyaret tarihi: 19.08.2020).
- Yessenova, S. (2014). Cinema as branding. İçinde: K. Kantarcı, M. Uysal ve V. Magnini (Edt.) *Tourism in Central Asia: Cultural potential and challenges* (ss. 173-200) Ontario: Apple Academic Press.
- Yücel, M. U. (2014). Samarkand: Queen of all cities. İçinde: Kantarcı, K., Uysal, M. ve Magnini, V. (Edt.) *Tourism in Central Asia: Cultural potential and challenges* (ss. 149-173). Toronto: Apple Academic Press.

EXTENDED ABSTRACT

This study focuses on the recently developing tourism activities, in particular, root tourism, ancestral tourism, and genealogy tourism which help to fulfill the identity and belonging needs of people in the context of culture and heritage. This new tourism type, while providing the sense of nostalgia and sense of belonging by rediscovering the known or unknown past, at the same time seeks answers to questions such

as who am I and where do I come from in cultural context. Whilst the living conditions of modern era direct people to be more individualistic and egocentric, cultural heritage and belonging oriented tourism types, in a sense represent the connecting with the past and cultural union and reminds the personal and cultural roots. The dimension of this new trend has been investigated in the literature under different concepts such as heritage tourism, root tourism, ancestral tourism, and genealogy tourism. These tourism types, based on cultural heritage, nowadays has been stated as a strategic area for some countries and are used in order to create shared-values, feelings and culture beyond solely being a tourism activity. Hence, the tourism activities bring various disciplines as an academic research area and different units as policy planners and decision-makers for holistic planning.

The primary aim of this study is to conceptualize the new notions developed and used in international literature that arise from new tourism activities such as nostalgia and root tourism in the Turkish language. Besides, through these new tourism activities, contributing to the planning process of the supply and demand conditions that might be developed between Turkey and Central Asia based on common cultural heritage is another important target of the study. Developing the concepts in the national language and wide-spreading their use is of vital importance in terms of understanding the field more easily and deeply and for further development in the relevant field. Thus, the study contributes to related fields and fills an important theoretical gap that could inspire future studies.

The Central Asian region is home to the oldest and most unique tangible and intangible elements of the Turkish history. In this respect, for the Turkish world, the most important supply geography of the heritage-based tourism types, which develops with a focus on cultural context, is the Central Asian Region. Thus, it can be stated that the most competitive tourism field of the region is the root tourism resources. Therefore, creating awareness towards root tourism in the region, including public and private sector and individual base, is of utmost importance in order to manage the process and protect the cultural properties. Determining the resources, the routes and attractions is a very important yet complicated process. Accordingly, developing a root tourism development agenda including all the regional countries is needed.

This study, based on literature review and secondary data, reveals that root tourism is a unique opportunity for the Turks and tourism industries in Turkey and Central Asia, and indicates important contributions that might be both theoretical and managerial. It can be stated that root tourism has also potential to positively impact on the ability of cultural and economic cooperation between Turkey and Central Asian Countries. It might also positively affect the cooperation ability and culture among the region countries, which might lead to create more value-added tourism products for the tourism industry. The development of root tourism in Central Asian Countries, at the same time might pull the culture-oriented tourists worldwide to the region. Hence, the region could be better integrate into the world tourism market and benefit more from its positive impacts of travel and tourism industry. Additionally, this pioneering study is important by means of being an example for examining and supplying to the tourism market of other important areas and cultural heritage elements of the Turkish World.

This study offers new opportunities for tourism development into the Turkish World. The permanent effects of heritage tourism on the perception of culture, assets and identity also necessitate a multidimensional evaluation of this area. Therefore, evaluating the tangible and intangible resources in the area in the context of root tourism might be useful both for the state level as well as the Turkish people all around the world. In this context, developing root tourism activities in Central Asia, beyond being solely a tourism activity, might offer new insights for the Turks in terms of identity, culture, belonging, and sense of nostalgia. Hence, this activity could be referred as a significant tool for creating shared value and reminding the Turks of who we are and where we came from.

Türk Dünyasının Turizm Alanında İşbirliği Girişimleri: Bir Doküman İncelemesi¹

Nazım ÇOKIŞLER²

Öz

Türk Dünyası ekonomilerinin birbirine entegre edilmesi, devletler arasında yaygın ve derin kaynaşmanın sağlanması için turizm, en önemli işbirliği alanlarından biridir. Türk Dünyasında turizm alanındaki işbirliği çabaları Türk Konseyi ve Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) olmak üzere iki koldan ilerlemektedir. Araştırmada bu iki örgütün karar ve eylemleri topluca değerlendirilmiş, turizm alanındaki işbirliği çabalarının tarihi gelişimi ortaya konmuştur. Türk Dünyasının içsel dinamikleri içinde İpek Yolu Ortak Tur fikri ilk defa 1996 yılında Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesinde gündeme gelmiş, bu fikir Modern İpek Yolu Ortak Tur Paketi projesiyle 2014 yılında Türk Konseyi tarafından somutlaştırılmıştır. 2019 yılında operasyonel hale gelmesi beklenen proje, COVID-19 sebebiyle sekteye uğramıştır. UNWTO İpek Yolu Tur Programı ise ilk defa 1994'de gündeme gelmiş, yeterli ivmenin kazanılamaması sebebiyle programda 2010 yılında yapısal, 2018 yılında felsefi bir değişime gidilmiştir. Araştırmanın bulguları başlangıçta niyetlilik bildirimleri şeklindeki kararların zamanla daha somut bir hal aldığı, Modern İpek Yolu Ortak Tur Paketi'nin turizmde işbirliği için en öne çıkan proje olduğunu ancak, Türk Konseyi ve UNWTO'nun tüm çabalarına rağmen bölge turizmde istenen sonucun alınmadığını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Modern İpek Yolu Ortak Tur Paketi, İpek Yolu Turizmi, Türk Dünyası

Cooperation Initiatives of Turkic World in Tourism: A Document Analysis

Abstract

Tourism is one of the most important areas of cooperation in joining the economies of the Turkic world as well as in widespread and firm coalescing among the relevant states. Efforts of the Turkic world to cooperate in tourism have been progressing over two courses as the Turkic Council and United Nations World Tourism Organization (UNWTO). This paper presents an overall evaluation of the resolutions and actions of two organizations and historical development of collaborative efforts in tourism. Stemming from the internal dynamics of Turkic world, the idea of "Silk Road Joint Tour" was brought forward initially in 1996 as an agenda item at the Summit of Turkic Speaking States' Heads, and was substantiated in 2014 by the Turkic Council through a project titled "Modern Silk Road Joint Tour Package". The project was expected to be implemented in 2019, but it came to a standstill because of COVID-19. The UNWTO Silk Road Tour Program, on the other hand, gained currency in 1994; however, failure to gather sufficient momentum led to a structural and a philosophical change in the program in 2010 and 2018, respectively. The results of this research study show that what initially were decisions akin to pronouncements of willingness became more concrete over time; that Modern Silk Road Joint Tour Package has been the landmark project in terms of cooperation in tourism, but that the desired outcome for tourism in the relevant region could not be achieved despite all endeavors by the Turkic Council and UNWTO.

Key Words: Modern Silk Road Joint Tour Package, Silk Road Tourism, Turkic World

Atf İçin / Please Cite As:

Çokışler, N. (2021). Türk dünyasının turizm alanında işbirliği girişimleri: Bir doküman incelemesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(ÖS), 125-136.

Geliş Tarihi / Received Date: 19.09.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.12.2021

¹ Bu makale I. Uluslararası Türk Dünyası Turizm Sempozyumu'nda sunulan "Modern İpek Yolu Ortak Tur Projesi'nin Hayata Geçirilmesi İçin Bir Öneri: İpek Yolu Kültürel Miras Uzman Rehber Eğitim ve Sertifika Programı" adlı bildirinin bir bölümü geliştirilerek hazırlanmıştır.

² Dr. Öğretim Üyesi - İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Turizm Fakültesi, cokisler@hotmail.com

Giriş

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) 1991 yılında dağılması ile birlikte, Türk devletleri arasında her alanda bir yakınlaşma süreci başlamış ve devletler ekonomi, eğitim, bilim, turizm ve kültür gibi alanlarda işbirliği arayışlarına girmişlerdir. Türk devletleri arasındaki işbirliği arayışlarını, küresel ve bölgesel diğer işbirliklerinden ayrı ve özel kılan husus, Türk devletleri arasındaki tarih ve dil birliğine dayanan ortak kültürdür.

Türk Dünyası'nın birleşme arayışı, Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesi ile birlikte Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın "Adriyatik'ten Çin Denizine Türk Dünyası" hedefi (Daban, 2017, s. 84) ve dönemin Başbakanı Demirel'in; "Bir ucu Adriyatik Denizi'nde, bir ucu Çin Seddi'nde olan bir Türkiye meydana gelmiştir" (Cumhuriyet, 1992) yorumu ile şekillenmiştir. Dönemin yöneticilerinin bu görüşleri Türk Dünyası'nın işbirliği arayışında Türkiye'nin aktif bir rol oynamasını sağlamış, ilk girişimler Türkiye'nin liderliğinde başlamış (Oran, 2003, s. 371) ve ülkeler arasındaki seyahatin kolaylaştırılabilmesi için vize muafiyeti ve direkt uçuşlar gibi konulara öncelik verilmiştir.

Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan ile vize muafiyeti konusunda ilk ikili anlaşmalar 1992'nin ilk aylarında yapılmış (Dışişleri Bakanlığı, 2021), böylece ülkeler arasındaki insan hareketliliğinin önündeki engellerin kaldırılması hedeflenmiş, ilk direkt uçuşlara ise 1992 Mayıs ayından itibaren Ankara ve İstanbul ile Türk Dünyası başkentleri arasında başlanmıştır (Oran, 2003). 5 Ekim 1992'de Taşkent'te Özbekistan; 7 Ekim 1992'de Bışkek'te Kırgızistan; 19 Ağustos 1992'de Ankara'da Türkmenistan ve 1 Kasım 1992'de Azerbaycan ile Türkiye arasında imzalanan ilk ikili anlaşmalar Türk Dünyasındaki turizm alanında yapılan ilk anlaşmalar olmuştur (Dışişleri Bakanlığı, 2021). Anlaşmalarda; ortak projeler geliştirmek, tecrübe alışverişinde bulunmak, işbirliğini teşvik edecek ve kolaylaştıracak tedbirler almak ve resmi temsilcilerin düzenli toplantılar yapması gibi kararlar yer almıştır (Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Özbekistan..., 1992; Türkiye Cumhuriyeti ile Kırgızistan..., 1992; Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkmenistan..., 1992; Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan..., 1992).

Türk devletleri arasında işbirliğini geliştirmeye yönelik atılan ilk adımların üzerinden çeyrek asırdan fazla bir zaman geçmiş, işbirliği çabaları; ekonomi, uluslararası ilişkiler, tarih, turizm, halkbilimi gibi çeşitli alanlardan gelen araştırmacılar tarafından farklı yönleri ile ele alınmış ve kapsamlı sayılabilecek bir alanyazın ortaya çıkmıştır. Türk Dünyası ve turizm konulu araştırmalar içinde; tanınırlık ve imaj sorunları (Gülcan, 2016; Zorlu, 2018), Modern İpek Yolu Projesi/Turu ve Türk Dünyası Kültür Başkenti Projesi (Oktay, 2016; Polat, 2018; Karadağ ve Savaşkan, 2018; Camgöz, 2019; Deniz ve Karadağ, 2019), Türk Dünyası'nın ulaştırma ağıları (Camgöz ve Dinçer, 2017), destinasyonların ve konaklama sektörünün turizm etkinlikleri (Göral ve Tengilimoğlu, 2018; Dinçer, Bayram ve Bayram, 2019), Türk Dünyası turizmi cephesinden otantiklik arayışı (Bulut ve Gülcan, 2018), devlet dışı aktörlerin rolü ve önemi (Türk, 2015) gibi konular ele alınmıştır.

Alanyazında dikkati çeken eksiklik, turizm alanındaki işbirliği arayışlarının tarihsel gelişimini ele alan ve topluca değerlendiren araştırmaların azlığıdır. Bu konuda yapılmış bir araştırmada Türkiye'nin Asya ülkeleri ile yaptığı turizm anlaşmaları dış politika açısından değerlendirilmiş, bu ülkeler arasında Türk Devletleri de yer almıştır. Söz konusu araştırmanın bulgularına göre; turistik ürünlerin geliştirilmesi için bilgi, uzman ve deneyim paylaşımı, turizm eğitimine önem verilmesi, tanıtım gezileri yapılması ve gelişimlerin takip edilebilmesi için çeşitli komisyonlar kurulmasının önemi gibi öneri ve istekler tüm anlaşmalarda ortak olarak yer almıştır (Aydemir ve Yaşar, 2016, s. 56). Araştırmanın sonunda ortaya çıkan duruma göre, en çok anlaşma yapılan ülkeler arasında olmasına rağmen Çin Halk Cumhuriyeti'nden ya da en eski tarihli anlaşmalardan birinin imzalanmış olmasına rağmen Pakistan'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı istenen düzeyde olmaktan uzaktır. Bu bulgu, turizm anlaşmalarının tek amacının ekonomik fayda sağlamak olmadığı, "uzun vadeli dış politika stratejisi çerçevesinde ekonomik, politik, kültürel, dini, vb. sebeplerle imzalandığı" şeklinde yorumlanmıştır (Aydemir ve Yaşar, 2016, s. 57).

Mevcut araştırma Türk Dünyası'nda turizm alanında gerçekleştirilmesi hedeflenen işbirliği çabalarının gelişimini ortaya koyma amacındadır. Bu amaçla, çeşitli tarihlerde yapılan zirve ve toplantılarda alınan kararlar doküman analizi yoluyla incelenmiş, bulgular "Türk Konseyi'nin Girişimleri" ve "UNWTO İpek Yolu Deklarasyonları ve İpek Yolu Programı" adlı iki ana bölümde sunulmuştur. Sonuç ve değerlendirme bölümünde ise sunulan bulguların genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Yöntem

Türk Dünyası'nda turizm alanındaki işbirliği çabaları Türk Konseyi ve UNWTO olmak üzere iki farklı koldan ilerlemektedir. Taraflar arasında yapılan ikili anlaşmalar dışında, turizm alanındaki işbirliği arayışlarının izlenebildiği diğer resmi kaynaklar; Türk Konseyi kararları, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) ile UNWTO öncülüğünde hazırlanan İpek Yolu Deklarasyonları ve UNWTO İpek Yolu Programı'dır. Uzun zamandır devam eden işbirliği arayışında en öne çıkan proje ise Modern İpek Yolu Ortak Tur Paketi'dir ve bu paket hem Türk Konseyi hem de UNWTO tarafından hayata geçirilmesi için en uzun zamandır uğraş verilen proje konumundadır. Bu nedenle araştırmada ilk olarak; 1992-2010 yılları arasında düzenlenen Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri sonunda imzalanan bildirimler, 2011 yılında kurulan Türk Konseyi'nde ve 2014'ten beri düzenlenmekte olan Turizm Bakanları toplantılarında alınan kararlar, ardından, UNESCO önderliğinde hazırlanan beş adet İpek Yolu Deklarasyonu ile UNWTO İpek Yolu Programı kararları incelenmiş, böylece, Birleşmiş Milletlerin Türk Dünyası'nda turizmi geliştirme çabaları; deklarasyonlar ve kurulan görev gücünün aldığı kararlar doğrultusunda açıklanmıştır.

Bulgular

Türk Konseyi'nin Girişimleri

Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri

1992'den 2010'a kadar geçen on sekiz yılda düzenlenen toplam on zirve Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri olarak anılmaktadır. 1991 yılında SSCB'nin dağılmasının hemen ardından ortak hareket etmenin önemini kavrayan Türk devletleri, bu zirvelerle özellikle *kültür* ve *eğitim* alanlarında aralarındaki işbirliğini geliştirme yolları arayışına girmişlerdir (Tablo 1).

Tablo 1. *Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri*

<i>Zirve No</i>	<i>Tarih</i>	<i>Yer</i>
1. Zirve	30-31 Ekim 1992	Ankara/Türkiye
2. Zirve	18-19 Ekim 1994	İstanbul/Türkiye
3. Zirve	27-29 Ağustos 1995	Bişkek/Kırgızistan
4. Zirve	19-21 Ekim 1996	Taşkent/Özbekistan
5. Zirve	9 Haziran 1998	Astana/ Kazakistan
6. Zirve	8 Nisan 2000	Bakü/Azerbaycan
7. Zirve	26-27 Nisan 2001	İstanbul/Türkiye
8. Zirve	17 Kasım 2006	Antalya/Türkiye
9. Zirve	2-3 Ekim 2009	Nahçıvan/ Azerbaycan
10. Zirve	16 Eylül 2010	İstanbul/Türkiye

Zirvelerin sonunda imzalanan bildirimlerin tümünde "Türk dili konuşan halkların, ortak tarih, dil, kültür ve gelenekleri temelindeki dayanışmasını daha da güçlendirme ve pekiştirme arzusu" teyit edilmiştir. 1992 yılında düzenlenen ilk zirveden itibaren, kültür kurumları arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi ve ortak kültür mirası eserlerinin korunması, onarımı ve tanıtılması için işbirliği yapılmasının önemi vurgulanmaya başlanmıştır (md. 8). Bu dönemde, sadece turizm alanında değil, ilişkilerin genel olarak güçlendirilmesi ve derinleştirilmesi için aktif ve girişimci bir dış politika izleyen Türkiye, diğer devletlere kıyasla daha ön planda yer almıştır. Türkiye'nin işbirliği arayışındaki çabası, on zirvenin beşine ev sahipliği yapmasında görülebilmektedir. Eğitim, bu dönemde geliştirilen dış politika stratejilerinin en önemlilerinden birisi olmuş, imzalanan ikili anlaşmalar sayesinde, bağımsızlığına kavuşan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile öğrenci değişimi ve ortak eğitim yatırımları teşvik edilmiştir.

Tarafların ekonomilerinin birbirine entegre edilmesi için turizm en önemli alanlardan biridir (Hasanov, 2015). 1996 tarihli dördüncü zirve turizm alanında ilk kararların alındığı zirvedir ve zirvede "İpekyolunun İhyası: Kültür Turizminin Geliştirilmesi, Türkçe Konuşan Devletlerin Kültürel Mirasının Canlandırılması, Korunması ve İstikrarlı Bir Biçimde Geliştirilmesi" adlı bir programın oluşturulması kararlaştırılmıştır (md. 5). 1998 tarihli beşinci zirvede İpek Yolu'nun Canlandırılması Programı'nın bölge ekonomisi açısından önemli bir rol oynayacağı ve ekonomik işbirliğini güçlendirileceği vurgulanmıştır (md. 4). 2000 tarihli altıncı zirvede, ilişkilerin geliştirilmesinin istendiği alanlar arasında *eğitim*, *kültür* ve *turizm* alanları ayrı ayrı zikredilmiş (md. 9) ve "tarihi Büyük İpek Yolu'nun yeniden canlandırılmasının ekonomik potansiyelin geliştirilmesinde önemli rol oynayacağı" bir kez daha belirtilmiştir (md. 4). 2001 yılında yapılan

yedinci zirvede Büyük İpek Yolu'nun canlandırılması çalışmalarının hızlandırılmasına vurgu yapılmış ve “bu çerçevede kaydedilecek gelişmelerin bölgede ekonomiye ve turizme katkıda bulunacağına” dair inanç dile getirilmiştir (md. 4). 2006 yılında yapılan sekizinci zirvede turizm alanındaki işbirliği istekleri yeniden dile getirilmiş (md. 17) ve “insancıl temasları artırmak [adına] yurttaşlarının birbirlerinin ülkesine yapacağı yolculukları kolaylaştırmak ve özendirmek amacıyla vize işlemlerinin basitleştirilmesi ve hızlandırılması doğrultusunda çaba göstermeye hazır oldukları” bildirilmiştir (md. 17). 2009 yılındaki dokuzuncu zirvede, işbirliğinin geliştirilmesi için “ilave tedbirler alınmasına ihtiyaç duyulduğu” belirtilmiş (md. 5), “bilim, eğitim, kültür, sanat, turizm, spor ve diğer alanlardaki ilişkilerin geliştirilmesinin karşılıklı yararı” teyit edilmiş ve “Türk Dili Konuşan Halklar arasındaki dini ve beşeri temasların güçlendirilmesini[n]” desteklediği kaydedilmiştir (md. 9). Tarafların “ortak kültürel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması ve uluslararası arenada tanıtımının yapılması amacıyla işbirliğinde bulunmak üzere çaba sarf edecekleri” belirtilmiştir (md. 29). Dokuzuncu zirvede ayrıca Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin kurulması kararlaştırılmış ve bu konseyin taraf ülkeler arasındaki ilişkilerin güçlenmesinde “yeni bir aşama teşkil ettiği” belirtilmiştir (md. 28). 2010 tarihli onuncu zirvede, işbirliğinin geliştirilmesi istenen sektörler arasında turizm sektörü bir kez daha sayılmıştır (md. 22). Eğitim, kültür ve turizm alanlarındaki ilişkilerin geliştirilmesinin yararlı olacağı ve halklar arasındaki beşeri temasların gelişmesine taraf ülkelerin gençlik birliklerinin katkıda bulunacağı beklentisi dile getirilmiştir (md. 27). Ayrıca, etnik-kültür ve etnik-turizmin desteklenme ihtiyacı vurgulanmıştır (md. 30). Ayrıca, Türk Dünyası Kültür Başkenti projesinin hayata geçirilmesi ve 2012 yılında Kazakistan'ın Astana şehrinin ilk başkent olarak ilan edilmesi kararlaştırılmıştır (md. 17). 2012'den beri her yıl farklı bir şehir Türk Dünyası Kültür Başkenti olarak ilan edilmekte ve o yılın kültürel faaliyetlerinin merkezi konumuna gelmektedir (Tablo 2).

Tablo 2. *Türk Dünyası Kültür Başkentleri*

<i>Yıl</i>	<i>Ülke</i>	<i>Şehir</i>
2012	Astana	Kazakistan
2013	Eskişehir	Türkiye
2014	Kazan	Tataristan
2015	Merv	Türkmenistan
2016	Şeki	Azerbaycan
2017	Türkistan	Kazakistan
2018	Kastamonu	Türkiye
2019	Oş	Kırgızistan
2020	Hiva	Özbekistan
2021	-	-
2022	Bursa	Türkiye

Zirveler genel olarak değerlendirildiğinde, 1992-2010 dönemin işbirliği arayışının kurumsallaştırılması çabaları ile geçtiği söylenebilir. İlk bildirimlerde işbirliğinin önemini ve işbirliğini geliştirme konusunda mevcut iyi niyeti vurgulayan genel ifadeler, yerini zamanla, daha somut projelere bırakmış, en somut adımlar kültür ve eğitim alanlarında atılmıştır (Mert, 2015). Turizmde işbirliğinin geliştirilmesi çabalarında ise ilk somut proje 1996 yılında ortaya atılan İpekyolu'nun İhyası projesi olmuş ancak projenin hayata geçirilmesi için gerekli adımlar bu dönemde atılamamıştır.

Türk Konseyi Zirveleri

27 Nisan-3 Mayıs 1992 tarihlerinde dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in Türk devletlerine yaptığı gezi sırasında gündeme gelen, dönüşümlü olarak her yıl bir devletin başkanlığını yürüteceği bir Konsey kurulması fikri (Oran, 2003) 2009 yılında hayata geçebilmiştir. Dokuzuncu zirvede alınan kararla kurulan ve Türk dili konuşan devletler arasındaki ilişkilerde yeni bir aşama olarak anılan *Türk Konseyi* tarafların işbirliği arayışındaki önemli bir adımdır. Kısa adı Türk Konseyi olan *Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi* (Türk Keneşi de denmektedir) “Türk dili konuşan ülkeler arasında kapsamlı iş birliğini teşvik etmek amacı ile uluslararası bir örgüt olarak” kurulmuştur (Mert, 2015, s. 276). Türk Konseyi 2011-2021 yılları arasında farklı tema başlıkları altında sekiz zirve gerçekleştirmiştir (Tablo 3).

2014 tarihli dördüncü zirve *Turizm Alanında İşbirliği* temasıyla Haziran ayında Bodrum'da düzenlenmiş, “devletler arasında oluşturulmaya çalışılan çok boyutlu ve derinlikli işbirliği sürecinde [turizmin] ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu” düşüncesiyle bu tema seçilmiş ve “tarihi İpek Yolu'nun cazip bir turizm destinasyonuna dönüştürülmesi” önemli bir hedef olarak belirlenmiştir (Türk Keneşi, 2021b). Zirve sonunda hazırlanan bildiriye turizm alanındaki kararlara *Ekonomi Alanında İşbirliği* başlığı altında yer verilmiştir: Taraflar 11 Nisan 2014 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen Türk Konseyi Turizm Bakanları

Birinci Toplantısı raporunu memnuniyetle karşılamıştır (md. 1). “Turizm sektöründe artan işbirliğinin sadece Üye Ülkelerin değil aynı zamanda üçüncü tarafların da bölgeye ilgisinin canlandırılmasına hizmet edeceği” vurgulanmıştır (md. 2). “Turizm alanında işbirliğinin daha da güçlendirilmesi ihtiyacının” altı çizilmiştir (md. 3). Turizm Alanında Ortak İşbirliği Protokolü’nün üye ülkelerin turizmden sorumlu bakanları tarafından imzalanması ve Türk Konseyi himayesinde bir ortak turizm iş birliği kurulması kararı memnuniyetle karşılanmıştır (md. 5). Modern İpek Yolu tur programı düzenlenmesi, bu tur için bir rehber kitap hazırlanması ve tur programının güzergâhının belirlenmesi için ortak bir görev gücü kurulması yönündeki kararlardan duyulan memnuniyet dile getirilmiş, ayrıca, ortak gezi programının gerçekleştirilmesi ve tanıtımı için üye ülke kamu ve özel kurumları gerekli tedbirleri almaya çağrılmıştır (md. 6). Türkiye’nin diğer üye ülkeler için turizm eğitim programları düzenlemesi memnuniyetle karşılanmıştır (md. 7).

Tablo 3. Türk Konseyi Zirveleri ve Temaları

<i>Tarih</i>	<i>Yer</i>	<i>Tema</i>
20-21 Ekim 2011	Almatı/Kazakistan	Ekonomik İşbirliği
22-23 Ağustos 2012	Bişkek/Kırgızistan	Eğitim, Bilim ve Kültürel İşbirliği
15-16 Ağustos 2013	Gebele/Azerbaycan	Ulaştırma ve Bağlantı
4-5 Haziran 2014	Bodrum/Türkiye	Turizm Alanında İşbirliği
11 Eylül 2015	Astana/Kazakistan	Medya ve Enformasyon İşbirliği
3 Eylül 2018	Çolpon-Ata/Kırgızistan	Gençlik ve Ulusal Sporlar
15 Ekim 2019	Bakü/Azerbaycan	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Desteklenmesi
10 Nisan 2020	Bakü/Azerbaycan	COVID-19 Küresel Salgını ile Mücadelede Dayanışma ve İşbirliği

2018 Çolpon-Ata Zirvesi *Gençlik ve Ulusal Sporlar İşbirliği* temasıyla Kırgızistan’da toplanmıştır. Zirvede ön plana çıkan konu Kırgızistan tarafından düzenlenen ve hem taraflar arasında diyalog, barış ve kalkınmayı güçlendirmesi hem de kadim kültür ve geleneklerin sergilenmesi ve dünyaya tanıtılması için önemli bir araç olan Dünya Göçebe Oyunları olmuştur. Turizm alanında yürütölen girişimlerin somutlaşmaya başladığı bir dönemde düzenlenen zirvede “Üye Ülkelerin ortak kültürel ve tarihi mirasını ortaya çıkarmak için eşsiz bir turizm projesi olan Türk Konseyi Modern İpek Yolu Ortak Tur Paketi’nin hayata geçirilmesinden [duyulan] övünç” ifade edilmiş, üye devletlerin tur paketine verdikleri finansal desteği artırmaları çağrısı yapılmış, turu mali açıdan cazip hale getirebilmek için başta ulusal hava yolu şirketleri olmak üzere özel sektörün desteği istenmiştir (md. 23). 2019 Bakü Zirvesi *Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ’lerin) Desteklenmesi* temasıyla toplanmış, Modern İpek Yolu Ortak Tur Paketi’nin ulusal ve uluslararası fuarlarda birlikte tanıtılması teşvik edilmiş (md. 31), hava yolu şirketlerinin projeye destek vermesi çağrısı yenilenmiştir (md. 32). Ayrıca, İpek Yolu turizminin geliştirilmesi için Türk Konseyi ile UNWTO arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi yönünde çağrıda bulunulmuştur (md. 37.d). 2020 tarihli son zirve, salgın döneminde video konferans şeklinde yapılmış, salgınla mücadelede işbirliği konusu ele alınmış, Modern İpek Yolu Ortak Tur Paketi’nden bahsedilmemiştir.

Göröldüğü üzere, turizm alanındaki işbirliği arayışları eğitim ve kültür alanında atılan adımların gerisinde kalmış, Türk devletlerinin bu alanlardaki çabalarında, Avrupa Birliği tarafından denenmiş ve olumlu sonuçlar alınmış yöntemler tercih edilmiştir. Bu anlamda TÜRKSOY, UNESCO’yu; Orhun Değişim Programı, Erasmus Değişim Programını; Türkvizyon şarkı Yarışması, Eurovision’u; Türk Dünyası Kültür Başkentleri Projesi, Avrupa Kültür Başkentleri Projesini örnek olarak oluşturulmuş girişimlerdir (Purtaş, 2017).

Turizm alanında atılan en somut adım Modern İpek Yolu Ortak Tur Paketi’dir. İlk defa 1996 yılında gündeme gelen İpek Yolu Ortak Tur fikrinin hayata geçmesi 2014’te düzenlenen zirvenin temasının turizm olarak belirlenmesi sayesinde başlamıştır. Ortak Tur Paketi’nin gelişimi Turizm Bakanları Toplantıları’ndan izlenebilmektedir.

Turizm Bakanları Toplantıları

Türk Dünyası’nda turizm alanında yapılması planlanan işbirliğinin yürütücüsü üye ülkelerin turizmden sorumlu bakanlarının 2014-2021 yılları arasında gerçekleştirdikleri toplantılarıdır. 2014’te düzenlenen Bodrum Zirvesi’nin *Turizm Alanında İşbirliği* temasıyla düzenlenmesine karar verildikten sonra, turizm alanındaki işbirliklerinin artırılması için üye ülkelerin turizm bakanlarının düzenli olarak buluşmasına karar verilmiş, bu karar doğrultusunda ilk toplantı 11 Nisan 2014’te İstanbul’da toplanmıştır. Birinci Bakanlar toplantısında; ortak mesleki eğitimlerin başlaması, üye ülkelerin özel sektörleri için turizm hareketlerini

kolaylaştıracak tedbirlerin alınması ve uluslararası kuruluşlarla işbirliğinin geliştirilmesi gibi konular ele alınmıştır. Bu girişimleri somutlaştırmak için Türk Keneşi Üye Devletleri Arasında Turizm İşbirliği Ortak İşbirliği Protokolü Bodrum Zirvesi'nde devlet başkanları tarafından imzalanmıştır (Türk Keneşi, 2014). Protokol ile İpek Yolu Ortak Tur Paketi projesinin genel hatları belirlenmiş, 2018 yılında faaliyete geçecek şekilde (Yılmaz, 2019) projenin geliştirilmesi üzerine çalışmalar yapması için Kazakistan'ın başkanlığında bir Görev Gücü kurulmasına ve tur güzergâhının 2015 yılı içinde belirlenmesine karar verilmiştir.

İkinci Turizm Bakanlar Toplantısı 20 Mayıs 2015'te Bakü'de yapılmıştır. Ortak Tur Paketi'nin hazırlık ve tanıtım çalışmalarının değerlendirildiği toplantıda, üye ülkelerde faaliyet gösteren özel sektör temsilcilerinin katılımı ile Üye Devletlerin Özel Sektör Şemsiye Kurumları Arasında İşbirliği Protokolü imzalanmıştır (Türk Keneşi, 2015; Türk Keneşi, 2021a). Turizm Bakanları Toplantısı üçüncü kez 2016'da Kırgızistan'ın Çolpan-Ata kentinde yapılmış, UNWTO Genel Sekreteri Taleb Rifai'nin de katıldığı toplantıda Türk Konseyi ve UNWTO arasında işbirliğinin İpek Yolu turizmi aracılığıyla geliştirilmesi benimsenmiştir. Türk Konseyi Üye Devletlerinden on bir tur operatörü, üyelerin Turizm Bakanları ve UNWTO Genel Sekreteri Rifai'nin huzurunda BM Turizm Etik Kodu'nu imzalamışlardır. 21 Aralık 2001'de BM Genel Kurulu'nda, turizmin çevre ve kültürel miras üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak ve yerel halkın turizmden en yüksek faydayı elde etmesini sağlamak amacıyla olan turizm etik kodları (UNWTO, 2021a) böylece Türk Dünyası turizmi için de kabul edilmiştir.

Dördüncü Turizm Bakanları Toplantısı 2018 yılında Astana'da düzenlenmiş, toplantının başlıca konusu tanıtılmaya başlanan Modern İpek Yolu Ortak Tur Paketi olmuş, sonraki yılın turizm sezonu için gerekli reklam ve pazarlama stratejileri üzerinde durulmuştur (Türk Keneşi, 2021a). Turda görev alacak turist rehberlerinin 2018 yılı sonunda eğitimine başlanması için bir eylem planı hazırlanması da toplantıda karara bağlanmış, toplantıya onur konuğu olarak katılan Özbekistan yetkililerine İpek Yolu güzergâhında yer alan Özbek şehirlerinin pakete dâhil edilmesi yönünde çağrıda bulunulmuştur (Türk Keneşi, 2018).

Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı ev sahipliğinde yapılması planlanan turizmden sorumlu bakanların beşinci toplantısı, Türk Konseyi üyeleri ve gözlemci ülke Macaristan'ın katılımıyla 22-23 Haziran 2020'de COVID-19 Salgını sebebiyle video konferans yoluyla yapılmış ve salgının turizm üzerindeki etkileri ve sektörün tekrar faaliyete geçmesi için düşünülen tedbirler ele alınmıştır. Altıncı Turizm Bakanları Toplantısı 24 Haziran 2021 tarihinde Özbekistan'ın Kokand şehrinde yapılmış, dünyada ve Türk Dünyası'nda turizm alanındaki gelişmelerin ele alındığı toplantıda, pandeminin turizm sektörü üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Toplantıda, Türk Dünyası kültür başkenti uygulamasından farklı olarak her yıl bir Türk Dünyası şehrinin turizm başkenti olarak seçilmesine karar verilmiş, Özbekistan'ın Kokand şehri 2021 yılı için Türk Dünyası'nın ilk turizm başkenti olmuştur (Türk Keneşi, 2021c).

İpek Yolu Ortaçağ boyunca, sadece, insan ve malların değil, kültürün ve medeniyetin de Orta Asya ile Avrupa arasında taşınmasını sağlayan bir güzergâh olmuştur (Purtaş, 2011). Günümüzde Modern İpek Yolu Projesi ile bu güzergâhta sadece ticaret değil, kültür ve medeniyetin akışı da tekrar canlandırılmaya çalışılmaktadır. Bu kapsamda, coğrafi ve kültürel çekicilikleri ile önemli bir çekim merkezi haline gelebilecek olan Orta Asya'nın bu potansiyelinin ortaya çıkarılması ve kullanılması için Türk Konseyi tarafından geliştirilmiş en somut proje Modern İpek Yolu Ortak Tur Paketi'dir. Projenin bölgenin dünyaya tanıtılması ve kalkınmasında önemli bir araç olması hedeflenmektedir (Baki, 2014). Bölgenin sosyo-ekonomik kalkınmasını sağlamada en önemli itici güçlerden biri olacağı düşünülen tur, Türk Konseyi Genel Sekreteri Ramil Hasanov tarafından turizm alanında birincil öncelikli gündem maddesi olarak ifade edilmiştir (Hasanov, 2015). 2017 yılında bahsi geçen turun tanıtımı için ilk tanıtım gezileri düzenlenmiş, Türk Konseyi üye devletlerinin yanı sıra, Belçika, İtalya, ABD, Birleşik Krallık, İspanya, İran, Singapur, Fransa, Almanya, Avusturya, Katar, Polonya olmak üzere 16 ülkeden, basın mensupları, akademisyenler, tur operatörleri ve bloggerlar gibi farklı sektörlerden toplam 59 katılımcıya yönelik iki tanıtım turu yapılmıştır. Turlar, Kayseri'den başlayıp Bişkek'te sona erecek şekilde 14 gün sürmüş, ilk tur 21 Nisan-5 Mayıs ve ikincisi 12-26 Mayıs tarihleri arasında düzenlenmiştir. Turlar Türkiye Cumhuriyeti Tanıtma Fonu tarafından finanse edilmiş, ulaşımda ana sponsor Türk Hava Yolları, diğer sponsorlar Kazakistan ulusal havayolu şirketi olan Air Astana ve Azerbaycan Havayolları olmuştur (Türk Keneşi, 2017a; Türk Keneşi, 2017b). Teknik hazırlıkları böylece tamamlanan tur paketinin tanıtım çalışmaları 2018 yılında başlamış, İspanya'da FITUR, Türkiye'de EMITT gibi uluslararası turizm fuarlarında tanıtılan tur büyük ilgi çekmiştir (Turizm Günlüğü, 2018). 2019'da operasyonel hale gelmesi hedeflenen paket COVID-19 salgını ile sekteye uğramıştır.

UNWTO İpek Yolu Deklarasyonları ve İpek Yolu Programı

Türk Konseyi'nin işbirliği arayışları dışında, UNWTO'nun da bölge turizmini geliştirme yönünde abalaları bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen Gündem 21 ve Gündem 2030 kapsamındaki sürdürülebilir kalkınma hedefleri içinde turizm önemli bir araç olarak zikredilmektedir (UNWTO, 2016). Sosyo-ekonomik kalkınmada turizme atfedilen önem UNWTO'yu bölgesel kalkınma planlarında önemli bir aktör haline getirmiş, bu nedenle İpek Yolu'nda turizmin geliştirilmesi için en çok çabalayan kuruluşlardan biri de UNWTO olmuştur.

İpek Yolu'nda turizmin geliştirilme çabalarının ilk ayağı UNWTO ve UNESCO önderliğinde hazırlanan beş deklarasyondur. Bu deklarasyonlarda; bölgesel zenginlik ve istikrar için işbirliği yapılması, farklı paydaşların bir araya gelmesi ile güçlü bir turizm markası yaratılması, bölgenin doğal ve kültürel zenginliklerini ne çıkaran bir turizm konsepti geliştirilmesi esasları vurgulanmıştır (UNWTO, 2021b).

1996 tarihli Dördüncü Türkçe Konuşan lkeler Devlet Başkanları Zirvesi'nden iki sene önce, 1994'te imzalanan Semerkand Deklarasyonu ile ilk defa, 19 lke, İpek Yolu gzerghındaki i ve dış turizmi geliştirmek için ortak hareket edeceklerini bildirmişlerdir (UNWTO, 1994). UNWTO ve UNESCO yanında Avrupa Konseyi'nin de desteklediği 1999 Khiva Deklarasyonu, barış, zenginlik ve kültürler arası diyalogu tesis etmede turizmin ve kültürel mirasın korunmasının önemini vurgulamıştır (UNWTO, 1999). 2002 Buhara Deklarasyonu'nda turizmin geliştirilmesi için atılması gereken adımlar arasında; vize kolaylıklarının sağlanması, turistik ürün çeşitlendirilmesi ve yerel halkın kültürel mirasa bakış açısının değiştirilmesi için eğitime önem verilmesi gibi öneriler yer almıştır (UNWTO, 2002). 2009'da Astana'da imzalanan deklarasyonda, vize ve gümrük zorluklarının aşılmasının önemi bir kez daha vurgulanmış, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, UNESCO ve UNWTO'dan daha güçlü bir destek istenmesi kararlaştırılmıştır (UNWTO, 2009). 2010 şiraz Deklarasyonu'nda İpek Yolu Belediye Başkanları Forum Sekretaryası'nın bölgesel *İpek Yolu vizesi* konusunun da yer aldığı bir eylem planı hazırlaması; kültürel ve bilimsel kuruluşlar arasında işbirliğinin geliştirilmesi; ye şehirlerde birer parka İpek Yolu adının verilmesi, parkların bu ada uygun sembollerle dekore edilmesi, ayrıca birer bulvara da İpek Yolu isminin verilmesi önerilmiştir (UNWTO, 2010a).

Bu deklarasyonlara rağmen, İpek Yolu turizmini geliştirme çabalarında 2010 yılına kadar somut adımlar atılamamış (UNWTO, 2010b), bunun zerine UNWTO yeni bir dönem başlatmıştır. Bu tarihten itibaren İpek Yolu turizmini geliştirme abalaları çeşitli tarihlerde UNWTO tarafından çıkarılan eylem planlarından ve bu planların uygulanmasından sorumlu İpek Yolu Görev Gücü'nn faaliyetlerinden izlenebilmektedir.

2010 yılında geliştirilen ilk eylem planı ile; pazarlama ve tanıtım, kapasite geliştirme ve destinasyon yönetimi ile seyahatin kolaylaştırılması  öncelikli alan olarak belirlenmiştir (UNWTO, 2014). Bu amaçla İpek Yolu'nun uluslararası tanınırlığını artırmak için yrtlen pazarlama ve tanıtım faaliyetleri kapsamında turizm fuarlarında, yazılı, görsel ve sosyal medyada çeşitli faaliyetler yürütülmüş; kapasite geliştirme ve destinasyon yönetimi için UNESCO ve Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS) gibi kuruluşlar aracılığıyla, gzergh üzerindeki kültürel miras alan ve anıtlarının korunması ve geliştirilmesi için çeşitli planlar hazırlanmış, ayrıca, turist rehberleri için *eğiticilerin eğitimi* kapsamında mesleki eğitim programları başlatılmıştır. Uluslararası turistlerin yarıda fazlasının gitmek istedikleri destinasyona havayolu ile ulaşması nedeniyle, UNWTO'nun önceliklerinden biri de bölge ülkeleri arasındaki havayolu bağlantılarının iyileştirilmesi olmuş (UNWTO, 2014), seyahatin kolaylaştırılması kapsamında; vize, sınır geçişleri ve vergilendirmede kolaylıklar yapılması için girişimlerde bulunulmuştur (UNWTO, 2016).

Eylem planlarının uygulanmasından sorumlu olan görev gücü ilk toplantısını 2011'de yapmış ve 2018'e kadar her yıl düzenli olarak toplanmıştır. 2021 itibariyle 35 lkenin³ yer aldığı görev gücünde 2018 yılıyla birlikte yeni bir felsefe ve eylem planı arayışı başlamıştır. Bu tarihe kadar bütün ülkeleri kapsayacak bütüncül planlardan istenen verimin elde edilememesi üzerine, ülke odaklı yeni bir anlayışa geçilmiştir. Bu anlayışla, tek yönlü ve merkezietçi stratejiler yerine, her ülkenin kendi öncelik ve çıkarlarına uygun 2-4 yıllık projelerle turizmde kalkınma yol haritalarını belirlemesi hedeflenmektedir (UNWTO, 2018). Bu yeni anlayışın somut sonuçlarını değerlendirmek için henüz erkendir.

³ Bu lkeler şunlardır: Arnavtluk, Azerbaycan, Bangladeş, Bulgaristan, Çin, Endonezya, Ermenistan, Gürcistan, Hırvatistan, Irak, İnan, İşpanya, İsrail, İtalya, Japonya, Karadağ, Kazakistan, Kırgızistan, Kore Cumhuriyeti, Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti, Malezya, Mısır, Moğolistan, Özbekistan, Pakistan, Romanya, Rusya, San Marino, Suriye, Suudi Arabistan, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan, Ukrayna ve Yunanistan.

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada, Türk Dünyası'nın turizm alanında işbirliğini geliştirme çabaları Türk Konseyi ve UNWTO perspektifinden değerlendirilmiştir. İnceleme sonucu, Türk Dünyası'nda işbirliği arayışının Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla başladığını, ilk anlaşmaların Türkiye'nin öncülüğünde yapıldığını, eğitim, kültür ve ekonomi başlıklarının yanında turizm konusunun da 1990'li yıllardan itibaren işbirliğinin geliştirilmesi istenen konular arasında yer aldığını göstermiştir.

Bu sürecin, Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı'nın 1993 yılında kurulmasından 2011 yılına kadar geçen kısmı, somut adımların atılabilmesi için gerekli siyasi iradenin ortaya konması, bunun için gerekli yasal zeminin hazırlanması ve ülkeler arasındaki eşgüdümü sağlayacak kurumların oluşturulması çalışmaları ile geçmiştir. Başlangıçta iyi niyet bildirisini şeklindeki kararlar zamanla daha somut bir hal almış, 2011 yılında, kısa adı Türk Konseyi olan Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin kurulmasının ardından başlayan ikinci kısımda ise; Türk Dünyası Kültür Başkentleri Projesi (2012), Türkvizyon Şarkı Yarışması (2013), Uluslararası Türk Dünyası Bilim ve Kültür Şenliği (2014), Orhun Değişim Programı (2014) ve Göçebe Oyunları (2014) gibi somut projeler hayata geçirilmiştir.

Turizm alanındaki en somut proje ise Modern İpek Yolu Ortak Tur Paketi olmuştur. İncelemenin sonuçlarına göre, İpek Yolu turu fikri ilk defa, UNWTO öncülüğünde 1994'te imzalanan Semerkand Deklarasyonu ile gündeme gelmiş, Türk Konseyi'nin çabaları ile Modern İpek Yolu Ortak Tur Paketi projesi geliştirilmiş, 2017 yılında turun ilk tanıtım gezileri düzenlenmiş, ancak, tur beklendiği gibi 2019 yılında operasyonel hale gelememiştir. UNWTO İpek Yolu Programı ise 2010 yılından beri çeşitli eylem planları ile geliştirilmeye çalışılmış, ancak arzu edilen seviyeye ulaşamamış ve bunun üzerine 2018 yılında, ülke odaklı yeni bir anlayışa geçilmiştir. 2021'de düzenlenen Türk Konseyi Turizmden Sorumlu Bakanlar Altıncı Toplantısı'nda alınan kararla başlatılan Türk Dünyası Turizm Başkenti girişiminin de, UNWTO'nun ortaya koyduğu yeni anlayışla paralellik sergilediği görülmektedir. Bu anlayışa uygun olarak, İpek Yolu Ortak Paketi'nin tüm güzergâhının toplu olarak turizme açılması yerine, ülke ve şehir bazlı projelere ağırlık verilmeye başlandığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu bulgular, tüm çabalara rağmen, turizm alanında hedeflenen seviyeye henüz ulaşamadığını, ilk zirvelerden itibaren dile getirilmeye başlanan ortak dil, tarih ve kültür vurgusunun Türk devletleri arasında, turizm alanında arzu edilen yaygın ve derin işbirliğini sağlamakta yetersiz kaldığına işaret etmektedir.

COVID-19 salgını, Türk Dünyası'nda ve İpek Yolu'nda planlanan turizm işbirliklerinin hayata geçirilmesinde bir engel olarak gösterilebilecek olsa da, tarihsel gelişimin incelenmesi, Türk Dünyası'nda turizm alanındaki işbirliğinin önündeki engellerin daha makro boyutlu olduğuna işaret etmektedir. Alanyazında yapılagelen tartışmalardan yola çıkarak bu engeller; *sektörel sorunlar*, *siyasi sorunlar* ve *ekonomik sorunlar* olmak üzere üç ana başlık altında toplanabilmektedir. İmaj, tanıtım, turistik altyapı yetersizliği, ulaşımın uzun ve yorucu olması *sektörel sorunlar*, demokratikleşme, güvenlik, vize uygulamaları, taraflar arasındaki beklenti ve çıkar uyumsuzlukları *siyasi sorunlar* (Polat, 2018); ülkelerin çok güçlü olmayan ekonomik yapıları *ekonomik sorunlar* başlığı altında toplanabilmektedir (Purtaş, 2011; Sancar, Kınır, & Soyalm, 2015; Türk, 2015). Söz konusu sorunlara yönelik olarak, alanyazında; turistik ürünlerin çeşitlendirilmesi, tanıtım ve imaj çalışmalarına ağırlık verilmesi, vize kolaylıklarının sağlanması, başta hava ve demir yolları olmak üzere üyeleri birbirine bağlayan ulaşım imkânlarının iyileştirilmesi, ortak turizm araştırma merkezlerinin kurulması, yatırımların çeşitlendirilmesi, turizm deneyimine sahip ülkelerin örnek uygulamalarından yararlanılması gibi öneriler getirilmiştir (Özdemir, 2009; Gülcan, 2016; Oktay, 2016; Polat, 2018; Zorlu, 2018). Yapılan öneriler UNWTO ve Türk Konseyi'nin çabaları ile paralellik sergilemektedir.

İpek Yolu Turu'nu kapsamına alan coğrafyanın büyüklüğü düşünüldüğünde, sektörel sorunların en önemlisi ulaşım ve maliyet sorunlarıdır. İpek Yolu Turu, tek bir tur paketi içinde gezilemeyecek kadar büyük bir coğrafi alanı kapsamaktadır. En uygun güzergâhlar saptansa dahi, destinasyonlar arasındaki mesafeler uzun ve yorucudur (Oktay, 2016). Üstelik bu kadar geniş bir alanda, tüm turistik çekicilikleri bir paket içine sığdırabilmek, sığdırılabile bile tatmin edici bir sonuç elde etmek kolay değildir. Bu açıdan düşünüldüğünde tüm bölgeyi kapsayan bir ortak paket yerine, ülkelere özel paketler yapılması daha uygun olabilir. Ancak ülkeler özelinde planlanacak projelerin de kendi içinde operasyonel sıkıntıları olması kaçınılmazdır. Bölgenin turist gönderen gelişmiş ekonomilere olan uzaklığı göz önüne alındığında, ortak paket yerine her ülkenin ayrı ayrı gezilmesi, gidiş ve dönüşte harcanacak zaman ve para maliyetinin daha da artmasına, dolayısıyla, bazı ülkelerin ön plana çıkarken, diğerlerinin arka planda kalmasına neden olma

tehlikesini de beraberinde getirmektedir. Bu durum ise tur paketi sayesinde ulaşılmak istenen ortak hedeflerden uzaklaşılmasına neden olabilecektir

Geniş bir coğrafyaya yayılmış, ortak tarih ve kültüre sahip ülkeler arasında işbirliğini geliştirmek, bunu yaparken de turizmden yararlanmak, modern dünyanın imkn ve ihtiyaçlarına uygun bir beklentidir. Buna rağmen Türk Dünyası'nda turizm alanında gerçekleştirilmeye çalışılan işbirliği arayışının, büyüklük ve etki açısından kıyaslanabileceği başka bir örnek yoktur ve bu denli çok sayıda ülkeyi kapsayan bir işbirliği arayışı dünyada ilk defa denenmektedir. İncelemenin ortaya koyduğu üzere süreç oldukça yavaş ilerlemekte ve istenen sonuçlar elde edilememektedir. Bu tespit turizmin arzulanana işbirliğinin gelişiminde birincil derecede öneme sahip bir konu olmadığı Şeklindeki yorumu haklı çıkarmaktadır (Aydemir ve Yaşar, 2016: 57). Ekonomi, enerji ve güvenlik gibi alanlardaki işbirliğinin önündeki siyasi sorunların, turizm alanındaki işbirliği girişimleri için de olumsuz bir etkide bulunduğu anlaşılmaktadır.

İpek Yolu turizminin önündeki bir diğer büyük sorun ise özellikle Afganistan'daki son gelişmelerden sonra ortaya çıkan güvenlik sorunudur. Dünyada artan islamafobinin bölgeye yönelik uluslararası turizm hareketliliğini kısıtlayıcı bir faktör olması olasıdır. Dolayısıyla, imaj, tanıtım ve turistik altyapı yetersizliği gibi çözümü nispeten kolay sektörel sorunlar ortadan kaldırılsa bile, Türk Dünyası içinde turizm alanında işbirliği gelişiminin uzun zaman alacağı, bunun için mikro ve makro ölçekte yapısal değişimleri beklemenin gerekeceği söylenebilir.

Etik Beyan

"Türk Dünyasının Turizm Alanında İşbirliği Girişimleri: Bir Doküman İncelemesi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu alışma doküman analizine dayalı bir araştırma olduğu için etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Aydemir, B. ve Yaşar, İ. (2016). Dış politika ve turizm ilişkisi bağlamında Türkiye'nin Asya lkeleri ile yaptığı turizm anlaşmalarının değerlendirilmesi. *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(36-1), 39-59.
- Baki, P. M. (2014). Avrasya'da bölgesel işbirliği sürecinden işbirliği mekanizmasına: Türk Konseyi. *Bilge Strateji*, 6(11), 133-162.
- Bulut, Y. ve Gülcan, B. (2018). Kültürel yabancılaşmaya bağlı otantiklik arayışına Türk dünyası turizmi cephesinden bakış. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 687-702.
- Camgöz, C. (2019). *Modern ipek yolu projesi kapsamında Türk turizminin değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Camgöz, C. ve İstanbullu Diņer, F. (2017). Modern ipek yolu projesi çerçevesinde ulaştırma ağlarının turizme katkıları. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(zel Sayı-3), 41-57.
- Cumhuriyet (1992, 24 Şubat). Adriyatik'ten Çin'e Türkiye. *Cumhuriyet Gazetesi E-Arşiv*. Erişim Adresi: <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1992-02-24/1>
- Daban, C. (2017). Turgut zal dönemi Türkiye dış politikası. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(33), 77-96.
- Deniz, T. ve Karadağ, D. (2019). Türk Dünyası'nın tanıtımında "modern ipek yolu ortak tur paketi". *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 93-110.
- Dışişleri Bakanlığı (2021). Uluslararası antlaşmalar. Erişim Adresi: ua.mfa.gov.tr
- Diņer, M. Z, Bayram, A. T. ve Bayram, G. E. (2019). ISO 26000 standardı kapsamında Türk Dünyası lkeleri konaklama endüstrisinin incelenmesi. *Uluslararası İnsan alışmaları Dergisi*, 2(4), 234-248.
- Gral, R. ve Tengilimoğlu, E. (2018). Türk Dünyası destinasyonlarının turizm sektörü etkinliğinin karşılaştırılması. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 230-241.
- Gülcan, B. (2016). Türk Dünyası ilişkilerinde kritik faktör olarak turizm. İçinde F.Atasoy (Edt.) *Yükselen İpek Yolu 1. Cilt, İpek Yolu'nda ekonomi ve turizm* (ss. 113-120). Ankara: Türk Yurdu Yayınları.
- Hasanov, R. (2015). The Turkic Council: A strong regional mechanism to enhance cooperation in Eurasia. İçinde *Fifth summit of the Turkic Council: A rising actor in regional cooperation in Eurasia* (ss. 1-4). Ankara: SAM.
- Karadağ, D. ve Yavaşkan, Y. (2018). Türk dünyası kültür başkenti projesi'nin türkiye turizmine etkileri. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 71-78.
- Mert, O. (2015). Türk Konseyi (Keneşi) Türk niversiteler Birliği ve Türk niversiteler Birliği I. Genel Kurulu. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 53, 273-290.
- Oktay, K. (2016). Organize ipek yolu turları üzerine bir inceleme. İçinde F. Atasoy (Edt.), *Yükselen ipek yolu sempozyumu 1. cilt: ipek yolu'nda ekonomi ve turizm* (ss. 180-192). Ankara, Türkiye: Net Kitaplık Yayıncılık.
- Oran, B. (Edt.). (2003). *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001* (3. Baskı). İstanbul: İletifim Yayınları.

- Özdemir, N. (2009). Türk Dünyası kültür turizmi. İçinde Ü.Ç. Şavk (Ed.), *9. Türk Dünyası ekonomi, bilişim ve kültür forumu* (ss. 155-174). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Polat, N. (2018, Nisan). *Silk road tourism initiatives and their integration to global tourism system*. 15th KIMEP International Research Conference, Special Joint Conference: The Silk Road and the Tourism and Hospitality Industries'de sunulan bildiri. KIMEP University- Almaty. Kazakistan.
- Purtaş, F. (2011). *Orta Asya ile Güney Asya arasında modern ipek yolu projesi: Afganistan, Pakistan ve Hindistan'ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ilişkileri*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.
- Purtaş, F. (2017). Cultural diplomacy initiatives of Turkic Republics. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 22(1), 91-114.
- Sancar, M. F., Kingır, S. ve Soyalm, M. (2015). Orta Asya Türk Devletleri ile Türkiye arasındaki turizm potansiyeli ve ekonomi açısından incelenmesi. İçinde S. Sarı, A.H. Gencer ve İ. Sözen (Ed.), *6th International Conference on Eurasian Economies* (ss. 291-297). Kazan, Rusya.
- Turizm Günlüğü (2018). Turkic Council to promote the modern silk road joint tour package. Erişim Adresi: <https://www.turizmgunlugu.com/2018/03/14/turkic-council-to-promote-the-modern-silk-road-joint-tour-package/>
- Türk Keneşi (2014). First Meeting of Ministers of Turkic Council in Charge of Tourism will be held in Istanbul on 11 April 2014. Erişim Adresi: https://www.turkkon.org/en/haberler/first-meeting-of-ministers-of-turkic-council-in-charge-of-tourism-will-be-held-in-istanbul-on-11-april-2014_1
- Türk Keneşi (2015). Second Meeting of the Turkic Council Ministers in Charge of Tourism Hosted by the Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Azerbaijan has concluded on 20th of May in Baku. Erişim Adresi: https://www.turkkon.org/en/haberler/second-meeting-of-the-turkic-council-ministers-in-charge-of-tourism-hosted-by-the-ministry-of-culture-and-tourism-of-the-republic-of-azerbaijan-has-concluded-on-20th-of-may-in-baku_459
- Türk Keneşi (2017a). Türk Konseyi Modern İpek Yolu Ortak Tur Paketi birinci tanıtım ziyareti Kayseri'de başlamıştır. Erişim Adresi: https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-modern-ipek-yolu-ortak-tur-paketi-birinci-tanitim-ziyareti-kayseride-baslamistir_1252
- Türk Keneşi (2017b). Türk Konseyi Modern İpek Yolu Ortak Tur Paketi birinci tanıtım gezisi 25-28 Nisan 2017 tarihlerinde Azerbaycan'da devam etmektedir. Erişim Adresi: https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-modern-ipek-yolu-ortak-tur-paketi-birinci-tanitim-gezisi-25-28-nisan-2017-tarihlerinde-azerbaycanda-devam-etmektedir_1261
- Türk Keneşi (2018). Türk Konseyi Turizm Sorumlu Bakanlar Toplantısı Astana'da başarıyla gerçekleştirilmiştir. Erişim Adresi: https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-turizm-sorumlu-bakanlar-toplantisi-astanada-basariyla-gerceklestirilmistir_1659
- Türk Keneşi (2021a). Bakanlar/Çalışma Grubu Toplantıları. Erişim Adresi: https://www.turkkon.org/tr/isbirligi-alanlari/turizm_6/bakanlarcalisma-grubu-toplantilari_34
- Türk Keneşi (2021b). Turizm. Erişim Adresi: https://www.turkkon.org/tr/isbirligi-alanlari/turizm_6
- Türk Keneşi (2021c). Türk Konseyi Turizm Bakanları 6. Toplantısı Özbekistan'da düzenlendi. Erişim Adresi: https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-turizm-bakanlari-6-toplantisi-ozbekistanda-duzenlendi_2272
- Türk, F. (2015). Türk Dünyasında turizmin gelişmesinde devlet dışı aktörler: Turizm acenteleri. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 6(11), 97-105.
- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti arasında turizm işbirliği anlaşması. (1992, 1 Kasım). Resmi Gazete (Sayı: 21474). Erişim adresi: <http://ua.mfa.gov.tr/detay.aspx?4671>
- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Özbekistan Cumhuriyeti Hükümeti arasında turizm alanında işbirliği anlaşması. (1992, 5 Ekim). Resmi Gazete (Sayı: 21553). Erişim adresi: <http://ua.mfa.gov.tr/detay.aspx?4703>
- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkmenistan Devleti Hükümeti arasında turizm işbirliği anlaşması. (1992, 19 Ağustos). Resmi Gazete (Sayı: 21553). Erişim adresi: <http://ua.mfa.gov.tr/detay.aspx?4704>
- Türkiye Cumhuriyeti ile Kırgızistan Cumhuriyeti arasında imzalanan turizm işbirliği anlaşması. (1992, 7 Ekim). Resmi Gazete (Sayı: 21553). Erişim adresi: <http://ua.mfa.gov.tr/detay.aspx?4702>
- UNWTO (1994). The Samarkand Declaration on silk road tourism. Erişim Adresi: <https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2019-11/samarkanddeclaration1994new.pdf>
- UNWTO (1999). Khiva Declaration. Erişim Adresi: <https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2019-11/khivadeclaration1999.pdf>
- UNWTO (2002). The Bukhara Declaration on silk road tourism. Erişim Adresi: <https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2019-11/bukharadeclaration2002.pdf>
- UNWTO (2009). Astana Declaration. Erişim Adresi: <https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2019-11/astanadeclaration2009.pdf>
- UNWTO. (2010a). Shiraz Declaration. Erişim Adresi: <https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2019-11/shirazdeclaration2010.pdf>
- UNWTO (2010b). Towards a stronger silk road brand. Erişim Adresi: https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/imported_images/29648/5th_international_meeting_on_the_silk_road_conclusions_eng.pdf

- UNWTO (2014). Silk road action plan 2014/2015. Erişim Adresi: https://webunwto.s3-eu-west-1.amazonaws.com/imported_images/40541/silkroadactionplaningles.pdf
- UNWTO (2016). Silk road action plan 2016/2017. Erişim Adresi: <https://www.silkroad-adventures.com/wp-content/uploads/2018/05/sr2016web.pdf>
- UNWTO (2018). 8th UNWTO silk road task force meeting. Erişim Adresi: <https://www.unwto.org/europe/event/8th-unwto-silk-road-task-force-meeting>
- UNWTO (2021a). Background of the Global Code Of Ethics For Tourism. Erişim Adresi: [https://www.unwto.org/background-global-code-ethics-tourism#:~:text=The%20Global%20Code%20of%20Ethics%20for%20Tourism%20\(GCET\)%20is%20a,visitors%2C%20both%20international%20and%20domestic](https://www.unwto.org/background-global-code-ethics-tourism#:~:text=The%20Global%20Code%20of%20Ethics%20for%20Tourism%20(GCET)%20is%20a,visitors%2C%20both%20international%20and%20domestic)
- UNWTO (2021b). Technical cooperation and silk road-declarations. Erişim Adresi: <https://www.unwto.org/declarations-silk-road>
- Yılmaz, B. A. (2019). Soğuk Savaş sonrası Türk-Orta Asya ilişkilerinde Türk Keneşi'nin rolü: Dönemler ve değişim dinamikleri. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 7(1), 1-25.
- Zorlu, K. (2018). Türk Dünyasında turizm işbirliğinin geliştirilmesine yönelik bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2(9), 182-199.

EXTENDED ABSTRACT

Tourism is one of the most important areas of cooperation in joining the economies of the Turkic world as well as in widespread and firm coalescing among the relevant states. Other than bilateral agreements between parties, the notable sources that make pursuits of cooperation in the field of tourism apparent are the declarations signed at the conclusion of the Summits of Turkic Speaking States Heads in 1992-2010; the resolutions adopted by the Turkic Council, which was founded in 2011; the meetings held among the Ministers of Tourism Affairs; and, as an external factor, the UNWTO initiatives.

The first substantial project as an effort to develop cooperation in tourism was "Reviving the Historic Silk Road; Development of Cultural Tourism, Revitalization, Protection, and Stable Development of the Cultural Heritage of Turkic Speaking States" a program brought up at the fourth Summit of Turkic Speaking States Heads in 1996.

The Turkic Council's fourth summit, named "Tourism Cooperation", convened in 2014, at which an important objective for the Turkic world was determined to be turning the historic Silk Road into an attractive tourism destination. As an evidence, the idea of "Silk Road Joint Tour", initially brought forward in 1996, was actualized by virtue of the tourism theme of the 2014 Summit, and the most concrete step in collaborative tourism in the Turkic world was taken by way of the "Modern Silk Road Joint Tour Package." The Modern Silk Road Tour Package aims to promote the region worldwide as well as make tourism a significant means of economic development of the region.

The preparation phases of the Modern Silk Road Joint Tour Package included signing the "Joint Cooperation Protocol on Tourism Cooperation among the Member States" in 2014, followed by the establishment of a "Task Force" in 2018 to operationalize the project, in addition to the signing of the "Cooperation Protocol among the Private Sector Umbrella Institutions of the Member States" and the UNWTO Global Code of Ethics for Tourism in 2015 and 2016, respectively.

UNWTO has also been making great efforts in boosting the Silk Road tourism. The importance attributed to tourism in socio-economic development has made UNWTO an influential actor of regional development plans and, consequently, one of the organizations endeavoring mostly for advancing tourism along the Silk Road. While focusing on different objectives, the five declarations adopted by UNWTO place emphasis on cooperating to achieve regional prosperity and stability, creating a powerful tourism brand through distinct stakeholders' united efforts, and developing a concept of tourism that highlights natural as well as cultural assets of the region. Upon failure of other actors to take concrete steps by 2010, UNWTO took a new turn with a series of action plans. Efforts since 2010 to further the Silk Road tourism can be traced via action plans published by UNWTO on various dates and activities of the Task Force. Three focus areas were determined as a part of the 2014 action plan: marketing and promotion, destination management and capacity building, and travel facilitation (UNWTO, 2014). In 2018, the Task Force with 35 member-states began seeking a new philosophy and action plan; instead of one-way, top-down strategies, setting courses for tourism development on a country-by-country basis by means of 2-4 year projects compatible with own priorities and interests was proposed.

The most substantial endeavors to collaborate in the field of tourism of the Turkic world have been the UNWTO Silk Road Program and the Turkic Council's Modern Silk Road Joint Tour Package initiative; efforts to operationalize the latter accelerated in the recent years but came to a standstill because of COVID-19 as they were about to go into action.

Despite all efforts done by both UNWTO and the Turkic Council, the desired outcome of the Modern Silk Road Joint Tour Package, the most concrete project so far, could not be achieved. Difficulties the Turkic world countries face might be grouped into three types: industry-specific issues such as image, lack of promotion and tourism infrastructure; political problems such as democratization, safety, visa requirements, conflicts of expectations and interests among the parties; economic obstacles such as tiring, long-distance journeys and being listed as developing countries. These three types of difficulties have adverse effects on the international tourism towards the Turkic world equally as the tourism movements within the Turkic world itself. Solutions are diversifying tourism products; concentrating on promotion and image-building; easing visa requirements; improving transportation facilities, particularly airlines and railroads, that interconnect the member countries; establishing joint tourism research centers; expanding investments; drawing on model practices of countries with considerable tourism experience; which parallel propositions and endeavors of UNWTO and the Turkic Council. Various developments since 1996 indicate, however, that overcoming problems that face cooperation in tourism in the Turkic world has been and will continue to be challenging.

Kamu Destekli Sivil Örgütlenme Gücü: Yunus Emre Enstitüsü (YEE)

Yüksel DEMİRKAYA¹ ve Ferhat ÇELİK²

Öz

Bu çalışmanın amacı; Yunus Emre Enstitüsü (YEE) özelinde, uluslararası ilişkilerin geliştirilmesinde kamu destekli sivil toplum kuruluşlarının yürüttüğü sosyal, ekonomik ve kültürel faaliyetlerin, Türkiye'nin uluslararası politik faaliyetlerine etkilerini incelemektir. Uluslararası ilişkilerin geliştirilmesinde ve sürdürülmesinde uluslararası örgütler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör kuruluşları ile işbirliği yapılmasının yanında, kamu destekli sivil toplum kuruluşlarının (Government-Organized Non-Governmental Organisation-GONGO) stratejik öneme sahip oldukları söylenebilir. Bu minval üzere Türkiye'de en etkin kamu destekli sivil toplum kuruluşlarının birisi olan Yunus Emre Enstitüsünün 2007-2019 yılları arasında stratejik eylemleri, planlamaları, etkinlikleri, projeleri incelenmiş ve etki analizi yapılmıştır. YEE'nin yapısı ve hedefleri hakkındaki plan, rapor ve faaliyet belgeleri incelenmiştir. Daha sonra elde edilen veriler ışığında bir soru seti oluşturulmuş ve YEE'nin faaliyetleri ve etkilerinin değerlendirilmesi amacıyla yapılan mülakatların analizi yapılmıştır. Uluslararası alanda kültürel diplomasi ve kültürel iş birliğine yönelik olarak YEE, Türkiye'nin tarihini, kültürünü ve medeniyet anlayışını uluslararası alana aktarılmasını sağlamak amacıyla kurulduğu bilinmektedir. Bununla birlikte Türk dilinin yaygınlaşmasında ve diğer yaygın dillerle rekabete girmesinde önemli aktör olarak görevini yerine getirdiği gözlemlenmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin uluslararası alanda bilinirliğini, güvenilirliğini ve itibarını artırmak için çalışan YEE, kültürel diplomasi alanında yurtdışında Türkiye'nin tanıtımına katkı sağlamanın ötesinde bu sürecin öncüsü olmuştur denebilir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Destekli Sivil Toplum Kuruluşları, Uluslararası İlişkiler, Yunus Emre Enstitüsü

Public Supported Civil Organization Power: Yunus Emre Institute (YEE)

Abstract

The aim of this study is to examine the effects of social, economic and cultural activities carried out by government-organized non-governmental organizations on Turkey's international political activities in the development of international relations, specifically Yunus Emre Enstitüsü (YEE). In addition to cooperation with international organizations, non-governmental organizations and private sector organizations in the development and maintenance of international relations, it can be said that government-organized non-governmental organizations (GONGO's) have strategic importance. In this context, the strategic actions, plans, activities and projects of Yunus Emre Institute, as a one of the most active publicly supported non-governmental organizations in Turkey, between 2007-2019 were examined and an impact analysis was made. Plans, reports and activity documents about the structure and objectives of YEE were also examined. Then, a question set was created in the light of the data obtained, and the interviews were analyzed to evaluate the activities and effects of YEE. For cultural diplomacy and cultural cooperation in the international arena, YEE is known to have been established with the aim of transferring Turkey's history, culture and understanding of civilization to the international arena. However, it has been observed that it fulfills its duty as an important actor in the spread of the Turkish language and its competition with other common languages. Therefore, it can be said that YEE, which works to increase the awareness, reliability and reputation of Turkey in the international arena, has been the pioneer of this process beyond contributing to the promotion of Turkey abroad in the field of cultural diplomacy.

Key Words: Government-Organised Non-Governmental Organisations, International Relations, Yunus Emre Institute

Atf İçin / Please Cite As:

Demirkaya, Y. ve Çelik, F. (2021). Kamu destekli sivil örgütlenme gücü: Yunus Emre Enstitüsü (YEE). *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(ÖS), 137-156.

Geliş Tarihi / Received Date: 20.09.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.11.2021

¹ Prof. Dr. - Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, ydemirkaya@marmara.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-2683-8579

² Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ferhat34celik@gmail.com

 ORCID: 0000-0003-1716-272X

Giriş

Ülkelerin dış politikalarının sürdürülebilirliğini sağlamak ve değişime ayak uydurabilmek amacıyla farklı alternatif politikaları geliştirdikleri-kullandıkları bilinmektedir. Bu amaçla ülkeler varlıklarını güçlendirebilmek ve uluslararası alanda karşılaştıkları sorunları çözebilmek için kendilerine özgü bazı güç unsurlarını kullanmışlardır. Geleneksel olarak ülkelerin güç unsurlarının sahip oldukları toprağın genişliği, askeri güç, ekonomik güç gibi şekillendiği görülmüştür. Ancak günümüzde bu olguların devamlılığı söz konusu olsa da artık uluslararası alanda çeşitliliğin artması güç unsurlarının da çeşitli olmasını beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla ülkelerin güç unsurlarını literatürde araştırmacılar iki açıdan değerlendirmişlerdir. Bunlardan birincisi sert güç olan siyasi, ekonomik ve askeri güç olarak ifade edilen somut göstergelerdir. İkincisi ise son zamanlarda ülkelerin alansal çeşitliliği bakımından daha çok fayda aldığı yumuşak güç unsurudur. Buna yönelik olarak Joseph Nye yumuşak güce ilişkin: “Bir ülkenin dünya siyasetinde istediği sonuçlara ulaşabilmesi için onun değerlerine hayran olan, örnek alan, refah seviyesine ve fırsatlarına özenen ülkelerin olması onu izlemesi gerekir.” şeklinde ifade de bulunmuştur. Bu nedenle yumuşak güç kullanılabilmesi kolay olup, çeşitliliği barındıran bir durumdur. Ulusların sahip olduğu edebiyat, sinema, spor, medeniyet, yardımlaşma, dayanışma gibi kültürel değerler bir ulusu diğer uluslardan ayıran nitelikler yumuşak güç olarak karşımıza çıktığı görülmüştür.

Ülkelerinde kendi amaçları çerçevesinde farklı yumuşak güç stratejileri izlediği de bilinen bir gerçektir. Stratejik amaçları çerçevesinde önde gelen gelişmiş ülkelerin yıllar içerisinde geliştirdiği ve disiplinli bir şekilde yürüttüğü kurumsal yapıların olduğu görülmüştür. Bu kurumsal yapıların neredeyse dünya genelini kapayıcı bir şekilde faaliyet gösterdiği söylenebilir. Örneğin: 1930-1940’lı yıllardan itibaren başlayan Amerikan Kültür Derneği, Fransız Kültür Derneği, İngiliz Kültür Derneği veya Almanların Goethe Enstitüsü, İngilizlerin British Council, İspanyolların Cervantes Enstitüsü gibi kuruluşlar bu alana yönelik çalışmalar yapmışlardır. Bu kuruluşların tamamı ülkelerin kültürel etkilerini artırmak amacıyla çalışmaktadırlar, zira kültürel diplomasının etkisini artırması beraberinde ticaret ve ekonominin canlanmasını ve düzenli gerçekleşmesini sağladığı bilinmektedir.

Türkiye bu alanda geri durmamış ve Amerika, Balkanlar ve Doğu Avrupa, Kafkaslardan Merkez Asya’ya, Afrika’dan Orta Doğu’ya, Güney ve Uzak Asya’ya kadar geniş coğrafyada yumuşak güç unsurlarıyla nüfuz etmeye çalışmıştır. Türkiye’nin son yıllarda aktif dış politikayla ülkeler arasındaki iş birliği ve özellikle insani diplomasi ile hareket eden ülke konumuna gelmesi uluslararası inisiyatiflerde etkin rol almasını sağladığı söylenebilir. Nitekim Türkiye bölgesel ve küresel alanda insani diplomasi faaliyetleri ile bu minvaldeki uluslararası inisiyatiflere katkı sağlamıştır.

Bununla birlikte Türkiye jeopolitik konumu sayesinde merkez ülke olması, hava-kara-deniz ulaşım kolaylığını, sömürge geçmişinin olmaması, ortak paydaya sahip kültürlerle milletlere sahip olması, bölge ülkeler veya uluslararası anlaşmazlıklarda arabuluculuk yapması yumuşak güç kapasitesi bakımından stratejik üstünlükler olarak değerlendirilebilir. Bunların yanında Türkiye pro-aktif dış politika ile en önemli araçlarını kullanarak birçok kültürel faaliyetler yapmıştır. Bu çerçevede kültür önemli bir diplomasi aracı olup ülkeleri başka toplumlardan ayırma, farklılaştırma, özgünleştirme ve uluslararası alana yansıtma görevi görmektedir.

Yöntem

Türkçe’nin yaygınlaştırılması mottosuyla hareket eden Yunus Emre Enstitüsü (YEE) bunun yanında, Türk kültürü, sanatını ve tarihini uluslararası alanda tanıtmak diğer toplumlarla bağ kurmak, iş birliği ağını genişletmek ve kültür politikasını uluslararası alana taşımak gibi hedefler doğrultusunda faaliyetlerini yürütmektedir. Yunus Emre Enstitüsü (YEE) bağlamında, uluslararası ilişkilerin geliştirilmesinde kamu destekli sivil toplum kuruluşlarının yürüttüğü sosyal, ekonomik, kültürel etkinliklerin, Türkiye’nin uluslararası saygınlığına ve diplomatik faaliyetlerine etkisini incelediğimiz bu çalışmamızda; YEE’nin faaliyet alanları uluslararası siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişki, iletişim, temsil ve işbirliği ağının geliştirilmesine yönelik yaptığı çalışmalar kapsamında ele alınmıştır. Ayrıca YEE’nin tabii olduğu mevzuat, faaliyet ve performans raporları, stratejik planları, ve benzeri birincil dokümanları incelenmiştir. Son olarak YEE içinde çalışan uzmanlar ile yapılan mülakat sonuçları analiz edilmiştir.

Araştırmanın evreni analiz edilirken aşağıdaki hususlar göz önünde bulundurulmuştur. Saha çalışmaları örnek olarak incelenecek olan kuruluşun farklı alanları kapsayan bir çeşitlilik yelpazesine sahip olması çalışmada öncelik olarak belirlenmiştir. Aynı zamanda kurumsal kapasitesini iyi düzeyde yönetilebiliyor olması önemli tercih sebepleri arasında sayılmıştır. Zira kurumsal kapasiteleri gelişmiş olan

kuruluşların bu tür araştırmalara özverili katkılarda bulunabildiği düşünölmektedir. Ayrıca uluslararası faaliyet kapasitesi yeterince etkin olan kuruluş olması başka bir öncelik olarak değeriendirilmiştir.

Bu kapsamda, Türkiye’de faaliyet gösteren ve yukarıda dile getirilen araştırma öncelikleri çerçevesindeki kuruluşlar genel olarak incelenmiş ve araştırmaya konu olan kuruluşla etkileşimleri, faaliyetleri, projeleri vb. değeriendirilmiştir. İncelenmek üzere seçilen kuruluş için belirtilen dönemlerde yeterli gözlemin bulunması, yapılan gözlemlerin birbirleriyle uyumlu olması, ulusal ve uluslararası alandaki faaliyet yapılarının etkin olması gibi nedenlerden dolayı araştırma kültürel diplomasi bağlamında belirtilen kuruluşla sınırlı tutulmuştur. Çalışmada 2007-2019 faaliyet dönemindeki çalışmalarının olması, veri seti ulaşılabilmesi ve eksik gözlemi bulunmaması araştırmada kuruluşun seçiminde etkin olmuştur. Ayrıca çalışma kapsamında Türkiye’de faaliyette bulunup yurtdışı teşkilatlanmasını da içeren kamu destekli sivil toplum kuruluşları (STK) ve kamu kurumları ile stratejik iş birliği mülakat sorularıyla değeriendirilmiştir.

05.05.2007 tarihli ve 5563 sayılı kanunla kurulmuş olan Yunus Emre Vakfı’na bağlı ve Türkiye’de kültürel diplomasi bağlamında etkin olan Yunus Emre Enstitüsü’nün 2007-2019 faaliyet dönem aralığındaki çalışmalarının uluslararası alanda siyasal, sosyal ve ekonomik boyutlarının analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analizler 8 adet faaliyet raporu, 1 adet stratejik plan, 45 adet bülten, 9 adet dergi ve kurumun üst düzey yetkilisi ile mülakat sonucunda elde edilen verilerle gerçekleştirilmiştir.

Veri toplama araçlarının ve araştırma sorularının geliştirilmesi amacıyla oluşturulan temel savımız: *Uluslararası ilişkilerin geliştirilmesinde kamu ve sivil toplum kuruluşlarının stratejik işbirliğinin (2007-2019 dönem aralığında) Yunus Emre Enstitüsü örneğinde, Türkiye’nin uluslararası saygınlığını ve diplomatik faaliyetlerini olumlu yönde etki etmiştir.* Hipotezi sorgulamak amacıyla aşağdaki araştırma soruları belirlenmiştir:

- Ulusal bağlamda, kamu destekli sivil toplum kuruluşları iş birliğine yönelik ne gibi örgütlenmeler/ stratejik eylemler planlar geliştirildi?
- Uluslararası bağlamda, kamu destekli sivil toplum kuruluşları iş birliğine yönelik ne gibi örgütlenmeler/ stratejik eylemler, planlar geliştirildi?
- Somut olarak geliştirilen, pratik stratejik eylemler nelerdir?
- Gelişmiş ölkeler, uluslararası menfaatleri doğrultusunda ulusal ve uluslararası düzeyde sivil toplum örgütleriyle ne gibi politikalar ve iş birliği geliştirmiştir?
- Kamu kurum/kuruluşlarının STK’larla etkileşimlerindeki rolleri nelerdir?

Bu doğrultuda yeterli düzeyde analiz yapabilmek için alan araştırması kapsamında araştırma konusu ve cevap aranan araştırma soruları oluşturulmuştur. Çalışmada bununla birlikte mülakat sorularına verilen cevaplar da araştırma sorularına göre şekillenmiştir. Dolayısıyla araştırmada bütün bunlar dikkate alınarak nitel ve nicel araştırma yöntem ve tekniklerinin her ikisinin de yararlanılmasının daha uygun olacağı değeriendirilmiştir. Çalışmada, mülakatın bir veri toplama tekniği olarak, kullanılmasıyla açık uçlu soruların sorulması, dinlenmesini sağlayarak cevapların kaydedilmesi ve incelenmesi mümkün kılınmıştır. Araştırmada mülakatın kullanılmasının sağladığı fayda ile birden fazla alanlarda gerçekleştirilen çalışmalarla alanlar arası karşılaştırmaya katkıda bulunmak hedeflenmiştir. Faaliyet raporlarında ise ilgili kurum hakkında genel bilgiler verilmekle birlikte; çalıştığı alan kapsamında yapılanlar, kullanılan kaynaklar, bütçe ve hedef gerçekleştirilmeleri ile meydana gelen sapmalar, varlık ve yükümlölükler ile çalışma alanlarına yönelik faaliyet yapılan ölkeler, birlikler, kurum ve kuruluşlar belirtilmiştir. Bunlara ilişkin mali bilgiler, stratejik plan ve performans programı uyarınca yürütölen çalışmalar ve performans bilgilerini içerecek şekilde düzenlenen verilerden araştırmada da yararlanılmıştır. Faaliyet raporları sorumluluk, doğruluk ve tarafsızlık, açıklık, tam açıklama, tutarlılık, yıllık olma ilkelerini içerdığı gözlemlenmiştir. Bu amaçla, çalışmada nitel araştırma yaklaşımı kapsamında yapılandırılmış görüşmeye ve doküman analizine dayalı veriler toplanarak değeriendirilmiştir. Böylece çalışmada görüşme, gözlem, faaliyet raporları gibi içerik analizleri incelenmesiyle birlikte birçok kaynaktan oluşan verilerin bir araya getirilmesi açısından nitel araştırma yaklaşımının faydalı olacağı düşünölmüştür. Ayrıca nicel araştırma yaklaşımı kapsamında çalışmayı destekleyen unsurlar olan istatistiki veriler, grafiklerden yararlanılmıştır. Dolayısıyla her iki araştırma yöntem ve tekniğinin kullanılmasıyla birlikte araştırma konusu, araştırma ve mülakat sorularının ortaya koyduğu özelliklerin yanı sıra görüşme yapılacak kitlenin nitelikleri gibi etkin aktörlerin birbirleriyle olan ilişki ağı incelenmiştir. Bütün bu değeriendirmelerle birlikte her iki yöntemin kullanılması geniş açıdan resmin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Aynı zamanda görüşme ve doküman analizi ile de ortaya çıkan verilerin nicel alandaki verilerle zenginleştirip böylece ulaşılan bulguların desteklenebileceği görölmüştür.

Bulgular

YEE'nin Kuruluşu, Tarihçesi ve Teşkilat Yapısı

5653 sayılı 05/05/2007 tarihinde kabul edilen Yunus Emre Vakfı kanunu çerçevesinde kurulmuş olan Yunus Emre Enstitüsü, 2009 yılında faaliyete başlayarak merkezi Ankara'dadır. Kurulduktan sonra temel amacı diğer ülkelerdeki muadil kuruluşlar gibi yurt dışında başka uluslarla ilişkisel ağ kurarak Türkiye'nin kültürünü, edebiyatını, dilini, anlayışını diğer ülkelere tanıttırarak çalışmalar yaparak orada insan ilişkisinin pozitif yönde ilerlemesini sağlamak ve bilinirliğini artırmaktır. İkinci bir nokta ise Türkiye ile bağ kuran, iş yapan vb. insanların daha fazla olmasına yönelik faaliyetler yürütmüşlerdir. Bu anlamda enstitü ilk yurt dışı merkezini Saraybosna'da açıp yıllar içerisinde sadece Balkanlar, Orta Doğu ve Türk devletlerinde değil, Avrupa, Asya, Amerika, Afrika'da faaliyet gösteren Enstitü halini almıştır. 2020 yılı itibarıyla YEE'nin Suriye-Azez ve Çin-Pekin kültür merkezlerini açarak faaliyet alanını genişlettiği gözlemlenmiştir. Bu kapsamda 2020 yılı itibarıyla YEE, 50 ülkede 60 kültür merkezi ile faaliyetlerini sürdürmektedir (YEE, 2020, s. 14-16).

Uluslararası ilişkilerde sürekli değişen yapıyla beraber geleneksel diplomasi tek yönlü anlayıştan, toplumların açıldığı STK'ların öneminin arttığı bireyden, sosyal akademik gruplara kadar birçok unsurun ön plana çıktığı yapı hâkim olmuştur. Aynı zamanda bu insanlara ulaşmanın irtibat içerisinde olmanın sadece devlet olgusuyla gerçekleşmediği anlayışı Türkiye'de enstitünün kurulmasını beraberinde getirmiştir. Burada önemli değer olarak Yunus Emre isminin kullanılması sahip olduğu tasavvuf kültürü, öz Türkçe yapısı, yapıtlarını Türkçeye uygun işlemeden bütün Türk coğrafyasını dolaşmış olmasına kadar Türk kimliğini yansıtmada önemli unsur olarak görülmüştür. Bunun yanı sıra Anadolu'daki çeşitlilik, insan sevgisi, medeniyetlere beşiklik etmesi destekleyici diğer unsurlardır. Türkiye'nin bu anlamda yetişmiş insan kapasitesiyle iletişim ağı kurabilecek, kültürün boyutlarını kavrayabilecek, diplomasiyi uygulayabilecek, proje yönetebilecek yapıya sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bu amaçla YEE, yumuşak gücün en önemli yapı taşı olan Türkiye'nin sivil dış politikasını sivil işbirliğini yürütecek kurum olarak görülmüştür. Aynı zamanda Türkçe öğretiminin yanı sıra Türkiye'nin birikimini gösteren sanat faaliyetleri, diplomasi, kültür, proje yönetimi, uluslararası ilişkiler, medeniyetlerin temel değerlerini içeren kültür diplomasi faaliyetleri, TABİP projesi ile bilimsel diplomasi anlayışı ve kurumsal yapı ile uluslararası ilişkilerde Türkiye'ye ön yargısız davranılması sağlanmaya çalışılmıştır.

Yunus Emre Vakfı'nın kurumsal yapısında vakfın organları Mütevelli Heyeti, Yönetim Kurulu, Danışma Kurulu, Denetleme Kurulu'ndan oluşmuştur. 5653 sayılı Kanunun 4.Maddesinin "a" bendinde yer aldığı üzere Mütevelli Heyet, vakfın karar organıdır. Kültür ve Turizm Bakanı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Bakan Yardımcısı, Hazine ve Maliye Bakanlığı Bakan Yardımcısı, Dışişleri Bakanlığı Bakan Yardımcısı, Millî Eğitim Bakanlığı Bakan Yardımcısı heyetin tabii üyeleri olarak ifade edilmiştir. Aynı zamanda Kültür ve Turizm Bakanı Mütevelli Heyeti Başkanlığını; Kültür ve Turizm Bakanlığı Bakan Yardımcısı başkan vekilliği görevini yerine getirmektedir. 5653 sayılı Kanunun 4.maddesinin "b" bendinde Yönetim Kurulu, vakfın icra organıdır. YEE Başkanı, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) Başkanı, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar (YTB) Başkanı, Dışişleri Bakanlığı Yurtdışı Tanıtım ve Kültürel İlişkiler Genel Müdürü yönetim kurulunun tabii üyeleridir. 4.maddenin "c" bölümünde Denetleme Kuruluna ilişkin oluşum ise; Bakanlık, Dışişleri Bakanlığı ve Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından görevlendirecek birer üye ile iktidar ve ana muhalefet partisi tarafından üç yıl için seçilecek üyeden oluşmakla beraber Hazine ve Maliye Bakanlığı temsilcisi kurulun başkanıdır. 5653 sayılı Kanunun "ç" bendinde belirtilen vakfın son organı olan Danışma Kurulu ise yılda en az bir kere toplanarak vakfın danışma görevini üstlenen yapı olup birçok temsilcinin bir arada olduğu yapıda bakan yardımcısı danışma kurulunun başkanıdır.

Vakfın organları bu şekilde ifade edildikten sonra 5653 sayılı Kanunun 5. maddesinde kuruluşun yurtdışı teşkilatlanmasında, faaliyetlerin desteklenmesinde, tanıtılmasında bulunan ülkede uyumlu çalışmada önemli rol oynayan "Kültür Merkezi Koordinasyon Kurullarının" işleyişine değinmek faydalı olacaktır. Bu koordinasyon kurulları; kültür merkezlerinin bulunduğu ülkelerde büyükelçi veya temsilcinin başkanlığında, TİKA temsilci, Kültür ve Tanıtma Müşaviri, Eğitim Müşaviri, ilgili Kültür Merkezi müdürü ile merkezin bulunduğu şehirdeki veya ülkedeki tanınmış kültür ve sanat adamları, bilim adamları, iş insanlarının arasından oluşmaktadır (Yunus Emre Enstitüsü, 2015 Faaliyet Raporu).

Enstitünün yapısını incelediğimizde en önemli yapı taşlarından birisinin de oluşturulan birimler olduğu görülmüştür. YEE'de oluşturulan birimler görevleri itibarıyla kültür ve sanat ile yabancılara Türkçe öğretimi birimi olmak üzere iki çatı altında şekillenmiştir. Bu amaçla diğer icra birimleri iki alana katkı

sağlamak üzere oluşmuştur. Yabancılara Türkçe öğretilimi konusunda faaliyetler Türkoloji Müdürlüğü tarafından gerçekleşmektedir. Bu müdürlük aracılığıyla bilimsel yöntemler çerçevesinde uluslararası standartlara uygun yurtiçi ve yurtdışında Türkçeyi, edebiyatı, kültürü, sanatı tanıtmak ve öğretmeye yönelik çalışmalar yapmakla beraber üniversitelerle “Türkoloji Projesi İşbirliği Protokolü” ile eğitim ve öğretimde mevcut ve yeni açılacak bölümlere teşvik ve destek vermiştir. Kültür ve sanat alanında yürütölen faaliyetler ile kültürel etkileşimle geliştirilen, desteklenen yürütölen projeleri, yurt dışındaki kültür merkezleri vasıtasıyla etkinliklerin çeşitlendirilmesi ve zenginleştirilmesine yönelik strateji izleyen birim Kültür ve Sanat Projeler Müdürlüğü olarak ifade edilmiştir (YEE, 2015 Faaliyet Raporu, s. 22-23). Bütün bu işleyişin gerçekleşmesi için etkin olan birimlerin yanında faaliyetlere destek vermek için oluşan icra birimleri ise; İnsan Kaynakları Müdürlüğü, Bilgi İşlem Müdürlüğü, Mali İşler Müdürlüğü, Satın Alma ve Lojistik Müdürlüğü, Strateji Geliştirme ve Kurumsal İletişim Müdürlüğü, Özel Kalem ve İdari İşler Müdürlüğü ve Kütüphane, Dokümantasyon ve Arşiv Müdürlüğü şeklindedir. Bu bölümde Yunus Emre Enstitüsü'nün tarihçesi, kuruluş aşaması ve teşkilatına yönelik işleyiş ifade edilmeye çalışılmıştır. Diğer bölümde enstitünün amaçları, vizyonu ve misyonu doğrultusunda görev ve sorumluluklarına değinilmiştir.

Görev ve Sorumluluklar

2009 yılında kurulan YEE Türkçe'nin evrenselliğini, Türkiye'nin tarihsel ve kültürel derinliğini dünyaya tanıtmaya ilişkin önemli adımlar attığı gözlemlenmiştir. Özerk yapıda olan kurum yetişmiş insan kapasitesiyle birlikte projeler hazırlamıştır. Aynı zamanda Türkiye'nin kültürel diplomasisinin ana taşlarından olan kurum etkin denetim, bütçe performansı konusunda şeffaflığı ön planda tutmaya çalışmıştır. Bu çerçevede müzikten geleneksel sanatlara, mutfak kültüründen çağdaş edebiyat ve sinemaya kadar birçok alanda aktif rol üstlenmiştir.

Faaliyet raporlarında ve stratejik planlarında da belirtildiği üzere kısacası vizyonu; dünyanın her yerinde Türkiye ile bağ kuran ve Türkiye'ye dost insan sayısını artırmak, misyonu ise; Türkiye'yi, kültürel mirasını, Türk dilini, kültürünü ve sanatını tanıtmak, Türkiye'nin diğer ölkeler ile dostluğunu geliştirmek, kültürel alışverişini artırmak, bununla ilgili yurt içi ve yurt dışındaki bilgi ve belgeleri dünyanın istifadesine sunmak, Türk dili, kültürü ve sanatı alanlarında eğitim almak isteyenlere yurt dışında hizmet vermek şeklindedir. Bu çerçevede Yunus Emre Vakfı. “Kültürel Etkileşim”, “Yabancı Dil Olarak Türkçe”, “Bilimsel ve Akademik Etkileşim”, “Kültürel Diplomasi” ve “Kurumsal Gelişim” başlıkları vakfın ana çalışma eksenleri olarak belirlenmiştir (YEE, 2017-2018 Stratejik Plan, s. 21-27). Bütün bu kapsam çerçevesinde YEE'nin 5653 sayılı Kanunun 3.Maddesinde vakfın amaçları başlığı altında çalışmanın diğer bölümlerinde değindiğimiz ifadelerden başka görev ve sorumluluklar şöyle sıralanmıştır:

- Türkiye, kültürel miras, Türk dili, kültürü ve sanatına ilişkin yurt içi ve yurt dışındaki bilgi ve belgeleri dünyanın istifadesine sunmak için araştırmalar, etkinlikler yapmak veya yaptırmak, yurt içinde ve yurt dışındaki üniversite ve sivil toplum örgütleri, ilgili diğer gerçek ve tüzel kişiler ile ortak projeler yürütmek ve yazılı ve görsel medyada süreli veya süresiz yayınlar yapmak veya yaptırmak,
- Yurt dışında benzer kuruluşlar ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapmak,
- Yurt içi ve yurt dışında bu Kanunun amacını gerçekleştirmek için araştırma-geliştirme ile ilgili kurum ve kuruluşlarla ve bilgi bankalarıyla işbirliği yapmak, toplanan bilgileri dünyanın istifadesine sunmak, tanıtma büroları, enstitü ve dokümantasyon merkezleri kurmak,
- Türkiye'yi, kültürel mirasını, Türk dilini, kültürünü ve sanatını tanıtmaya ilişkin etkinlikler hakkında yurt içinde kişi ve kuruluşların bilgilendirilmesi, katılımın sağlanması ve yönlendirilmesi için gerekli çalışmaları yapmak,
- Bu kanunun amaçlarını gerçekleştirmek için; Vakfa ve kuruluşlarına sivil toplum örgütlerinin ve üniversitelerin katılımını sağlamak, kültür, sanat, eğitim alanlarında kurulmuş vakıflarla veya derneklerle işbirliği yapmak, bu alandaki akademik çalışmalara aynî veya malî destek sağlamak,
- Türk dilinin, kültürünün ve sanatının tanıtımına ilişkin yarışmalar düzenlemek ve ödöller vermek,
- Kültür Merkezlerinin kurulmadığı yerlerde bu Kanunun amaçlarının gerçekleşmesi için yurt dışında faaliyet gösteren diğer kamu kurum ve kuruluşları ile birlikte çalışmalar yürütmek şeklindedir.

YEE'nin Proje ve Faaliyetleri

Dünyanın farklı alanlarında niteliği itibarıyla öne çıkan YEE'nin Türkiye'nin kültürel diplomasi çalışmalarında etkin kuruluşlardan biri olduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla Türkçe öğretmek, Türk kültürünün varlığını yaygınlaştırmak, medeniyetimizin değerlerinin tanıtımına ve kültürel mirasın yeniden inşasına yönelik adımlar atarak esas fonksiyonunu göstermiştir. Bu bakımdan YEE, Türk kültür merkezleriyle Türkiye'nin yumuşak gücünü temsil eden belli odak haline gelmiştir. Kültür merkezlerinin açılış yıllarına ilişkin dönemi esas alırsak; 2009'da 2, 2010'da 6, 2011'de 7, 2012'de 9, 2013'de 8 olmak üzere yeni kültür merkezleri oluşmuş ve bu bağlamda çalışmalarını sürdürmüştür. Bu çerçevede, kültür merkezi sayısının artmasına orantılı olarak, 2009'da 15, 2010'da 40, 2011'de 124, 2012'de 388, 2013'de 400 şeklinde faaliyet gerçekleştirilmiştir.

2014 yılında YEE Balkanlar, Avrupa, Avrasya-Uzakdoğu, Ortadoğu-Kuzey Afrika bölgelerini içeren 30 ülkede 38 merkezde faaliyetlerini sürdürmüştür. Türkoloji projesi kapsamında 36 ülkede 58 üniversite ile işbirliği yapıldığı gözlemlenmiştir. Enstitü, 2014 yılında kültürel ve bilimsel faaliyet alanlarını çeşitlendirmiş, Türkiye'nin tanıtılmasına ve itibarını yükseltmeye olumlu imajını artırmaya, olumsuz ise minimum seviyeye indirmek için çaba gösterdiği görülmüştür. Bu amaçla da 2014 yılında 23.000 insana ulaşılarak Türkiye'nin kültürel ve bilimsel birikimini uluslararası alanda yaydığı gözlemlenmiştir. 2014 yılında Roma, Viyana, Cezayir, Mostar, Köln, Podgoritsa, Lefkoşa'da kültür merkezleri açılmıştır. 2014 yılının Ocak-Şubat-Mart döneminde yurtdışında bulunan kültür merkezleri aracılığıyla bir yandan Türkçe öğrenimi devam etmiş, diğer yandan ise Türkiye'nin kültür ve sanat alanına ilgiyi artırmak bağlamında bu alanda yetişmiş kişileri tanıtmayı, görünürlüğü ön plana çıkarmayı amaçlamıştır. Berlin'de yapılan "Türkiye Ekranı" projesiyle film gösterimi, Polonya- Türkiye diplomatik ilişkilerinin 600. yılına yönelik iki ülke arasında düzenlenen bilimsel toplantılar, sanatsal etkinliklerin yapılması, Londra'da yapılan tarihi fotoğraf sergisi de yapılan faaliyetlere örnek gösterilmiştir. Ayrıca Budapeşte, Johannesburg, Varşova, Brüksel, Bükreş, Tokyo, Paris, Astana gibi şehirlerde de sergi, konser vb. etkinlikler yapılmıştır. 2014 yılının Nisan-Mayıs- Haziran aylarını içeren birçok faaliyetin de yapıldığı gözlemlenmiştir. Bu amaçla, Budapeşte kitap festivalinde Kültür ve Turizm Bakanlığı ile işbirliği yapılarak geleneksel kitap sanatımızdaki izlerin canlandırılması, Macar Bilimler Akademisinde yer alan corvinaların sergilenmesi gibi çalışmalar yapılmıştır. Aynı zamanda Türkçe'nin dijital alanda öğretimine yönelik uzmanların katıldığı çalıştaylar yapılmıştır. Dil, kültür, sanat faaliyetlerini sürdürürken yurtiçi ve yurtdışından ortaklarla beraber projeler oluşturulmuştur. Bununla birlikte Varşova'da Asya günleri, Türk yemekleri atölye yarışması, Amman'da Osmanlı Mimarisi Sempozyumu gibi diğer şehirlerde de faaliyetler yapılmıştır (YEE, 2014, s. 1-53).

YEE, 2014 yılının Temmuz-Ağustos-Eylül aylarını içerisine alan dönemlerde de Türk kültürünün daha yakından tanıtılmasına yönelik çalışmalar yapmıştır. Dolayısıyla bu dönemde beşincisi düzenlenen "Türkçe Yaz Okulu" programı ile farklı ülkelerden veya milletlerden 315 öğrenci Türkiye'de ağırlanmıştır. Bu yılda öne çıkan projelerden bazıları ise; MB ile işbirliğiyle yapılan "Balkanlar'da Kültürel Mirasın Yeniden İnşası" projesinin Kosova'da tamamlanması, Arapça, Farsça, Osmanlı Türkçesi'ni içeren 153 yazma eserin bilimsel alana kazandırılması şeklinde sayılmıştır. Ayrıca "5. Kültürlerarası Sanat Diyalogları Festivali" farklı ülkelerde katılan sanat gruplarının katılımıyla gerçekleşmiştir. Ekim-Kasım-Aralık döneminde Türk Dil Kurumu ile ortaklaşa yürütülen faaliyetlerden biri olan "Uluslararası Türkçe'nin Yabancı Dil Olarak Öğretimi" sempozyumu eğitim alanındaki organizasyonlardan biri olmuştur. Bu çerçevede sempozyumda Türkçe'nin eğitim ve öğretim olanaklarına yönelik birçok başlık değerlendirilmiştir. Yine bu dönemde farklı diller ve ortak ezgileri içeren etkinliğin düzenlenmesi, Ürdün'de "Türkiye Günleri" programı ile el sanatları, film gösterimleri, konserler gibi ön plana çıkan faaliyetler gerçekleştirilmiştir (YEE, 2014, s. 55-73).

2014 yılında Avrupa Konseyi ortak dil kriterlerine ve dil seviyeleri bağlamında 38 kültür merkezinin 31'inde Türkçe kursları verilmiştir. Bosna Hersek, Gürcistan, Ürdün, Polonya, Fas ve Tokyo'da toplam 7579 öğrenci Türkçe öğrenmekle birlikte, kültür merkezlerinin dışında Türkçe kurslarının düzenlendiği yerler söz konusu olmuştur. "Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti", "Haydi Türkçe Öğrenelim", "Türkçe Öğreniyorum Seti", "Yardımcı Okuma Kitapları Serisi", "Z-Kitap Uygulaması" gibi birçok ders araç ve gereçleri düzenlenen kurslarda kullanılmışlardır. Eğitim ve öğretim faaliyetleri kapsamında, yabancılara Türkçe öğretimi sertifika programı yapılmıştır. Türkologlara yabancı dil olarak Türkçe eğitim verilmesi, çalıştaylar, sempozyumlar, ihtisas kütüphanesinin oluşturulması, Yunus Emre Radyosu ve Türkçe Yeterlilik Sınavı (TYS) gibi çalışmalar ve faaliyetler düzenlenmiştir (YEE, 2014, s. 90).

2014 yılında kurulmuş olan Projeler Müdürlüğü, Vakıf Kanunu'nda yer alan görev ve sorumluluğu çerçevesinde Türk dilini, kültürünü, sanatını, tarihini tanıtmaya ve yaygınlaştırmaya yönelik projeler ve

faaliyetler gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede çeşitli ülkelerde Türkiye'nin tanıtımına ilişkin konser, sergi, film gösterimi, bilimsel toplantılar gibi farklı programlardan oluşan etkinlikleri "Türkiye Günleri" adı altında ortaya koymuştur. Örneğin: "Türkiyat Sohbetleri", "Türkiye-Kazakistan Dostluk Günleri", yurtdişında lisans ve lisansüstünde Türk-Osmanlı tarihi üzerine çalışma yapan öğrencilere yönelik, kurumlarla işbirliği yapılarak "Osmanlı Kültür Tarihi Yaz Okulu 2014" projesinin gerçekleşmesi gibi faaliyetler yapılmıştır. Finansmanı dışarıdan sağlanan projeler ise başta "100 Türkiye Kütüphanesi" projesi olup 2014 yılına kadar toplam 64 kütüphane kurulmuştur. Balkanlar'da geleneksel Türk el sanatlarının ustadan çırağa anlayışını yansıtmaya yönelik gerçekleştiren projede ise toplam 16 kursta 729 kursiyere eğitim verilmiştir. Bir başka çalışma ise Balkanlarda kültürel mirasın yeniden inşasına ilişkin geliştirilmiş projede 2012 yılından bu yana Bosna Hersek'te 1317, Makedonya'da 4106, Kosova'da 1167, Hırvatistan'da 3028 el yazması Osmanlı Türkçesi, Arapça ve Farsça eser olmak üzere toplamda 9618 eser koruma altına alınmıştır. Yabancı misafirleri ve ğrencileri Türkiye'nin farklı Őehirlerinde ağırlayarak Türkçeyi ve Türk kültürünü yaşatmak bağlamında 2014 yılında "Türkçe Yaz Okulu" projesi kapsamında toplamda 72 lkeden 350 öğrencinin katıldıkları etkinlikler düzenlenmiştir (YEE, 2014, s. 98-121).

2015 yılında da merkezlerin olduğu ülkelerde çeşitli bağlar kurularak ortak çatı altında bilimsel, sosyal ve kültürel projelerin ve faaliyetlerin yrtldğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla bu çerçevede 2015 yılı itibariyle Avrupa, Balkanlar, Ortadoğu-Afrika, Avrasya-Uzakdoğu olmak üzere toplam 36 lkede 44 kültür merkezleriyle kültür diplomasisi çalışmaları yrtlmştir. 2015 yılında açılan kültür merkezleri Belgrad, Hartum, Zagreb, Doha, Komrat, Kuala Lumpur Şeklinde olmuştur. Bu çerçevede açılan kültür merkezleriyle beraber faaliyet sayılarında da çeşitlilik ve nitelik artışının olduğu gözlemlenmiştir. Faaliyet sayıları 2014'de 406, 2015'de 713 olarak belirtilmiştir (YEE, 2015, s. 28-39).

Kültür sanat etkinlikleri ve projeler bağlamında, 2015 yılında da Türkiye'nin kültürel mirasını ve çeşitliliği sunmak üzere uluslararası düzeyde sergiler, bilimsel toplantılar, film ve sahne gösterimleri gibi birçok faaliyet ve etkinlik düzenlenmiştir. 2015 yılı Ocak-Şubat ayı içerisinde Hartum'da "Türk-Sudan niversiteleri işbirliği" alıştayı, Tokyo'da "Türk Derilerine Japon Tasarımı Defilesi", Varşova'da "Çanakkale Savaşı", Köln'de Roma German Müzesinde "Göbekli Tepe", Bükreş'te Romanya Köylüler Müzesinde "Osmanlı Kıyafetleri ve Seramik" isimli sergilerin açılması gibi etkinlikler yapılmıştır. Kazan'da geleneksel Türk mutfağının tanıtılması, Londra ve Zagreb'de Türk filmleri haftasının yapılması, Seul'da toplanan GPDNET toplantısına katkı sağlanması gibi Mart-Nisan-Mayıs aylarında birçok faaliyet yapılmıştır. Haziran-Temmuz-Ağustos-Eylül aylarındaki ön plana çıkan faaliyetlerden bazıları Öyledir: Kabil'de Türk-Afganistan ilişkilerini ele alan programın düzenlenmesi, Podgoritsa'da "Geleneksel Osmanlı Mutfağı" tanıtımı, Amsterdam'da "3. Kırmızı Lale Festivali'nin" yapılması, Osmanlı arşivlerine ilişkin Lübnan sempozyumunun yapılması, Roma'da Napoli Türk sanatına ilişkin çalışmalar yapılması gibi faaliyetler örnek gösterilmiştir. Ekim- Kasım- Aralık aylarında ise Brüksel'de "EUROPALIA 2015" sanat festivalinde odak ülkenin Türkiye olarak belirtilmesi, "Göbekli Tepe- Medeniyetin Doğuşu" programının düzenlenmesi, Belçika'da Türkiye Kütüphanesinin açılması, Berlin'de Osmanlı'da hat, ebru ve tezhip sanatlarına ilişkin tanıtım yapılması gibi birçok çalışma ve faaliyetlerin gerçekleştiği gözlemlenmiştir (YEE, 2015, s. 40-99).

2015 yılı proje başvuru sayısı 77 olup, yıl sonu itibariye toplam proje desteği 46 Şeklinde olmuştur. "Yedi Bölgeden Yedi İklime Türkiye Günleri", "Edebiyat Köprüleri", "Yerinde Tarih", "Sahnedeki Türkiye Programı", "AB-Türkiye Kültürlerarası Diyalog" isimli projelerin bu dönemde ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. 2015 yılı kapsamında YEE, konser, film gösterimi, sergiler, bilimsel toplantılar gibi farklı etkinlikleri "7 Bölgeden 7 İklime Türkiye Günleri" projesi ile tek çatı altında toplamayı hedeflemiştir. Edebiyat köprüleri projesi doğrultusunda uluslararası alanda etkin olan yazarların Türkiye'nin kültürünü, tarihini ne çıkaran Őehirlerini ziyaret etmeleri sonucunda elde ettikleri izlenimlerini kitaplaştırmaları hedeflenmiştir. "Yerinde Tarih" isimli proje kapsamında alanlarında başarılı olan öğrencilerin seçilerek Türkiye'ye gelmeleri sağlanmış ve Osmanlı kuruluş coğrafyasındaki tarihi yapının yerinden gzlemlenmelerini hedeflenmiştir. MB'nin desteği aracılığıyla yrtlen "Osmanlı ve Rumeli Para Vakıflarının Tetkiki" projesi kapsamında, Rumeli bölgesindeki para vakıflarının tespiti ve yayımı yapılarak finansal araçlar olarak sosyal, ekonomik ve kültürel hayattaki rollerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. "AB-Türkiye Kültürlerarası Diyalog" projesi ile YEE, kültür, sanat, tarih, edebiyat gibi alanlarda nitelikli projeler üretmeye çalışılırken, bir yandan kurumsal kapasitesinin gelişimine yönelik adımlar atmıştır (YEE, 2015, s. 100-120).

Balkanlarda geleneksel el sanatlarının geliştirilmesine ilişkin, 2013 yılında başlayan proje doğrultusunda yeni nitelikli insanlar yetişmiştir. Bunun yanında Balkanlarda kültürel mirasın yeniden inşası projesi kapsamında Osmanlı döneminden kalma el yazmaların dijital ortama aktarıldığı ve koruma altına alındığı 9 kültür projesi incelenmiştir. Dolayısıyla toplam 9618 el yazması eser arşivlerde koruma altına alınmıştır. 2015 yılında da devam edilen “100 Türkiye Kütüphanesi” proje sayısı 65’e ulaşmıştır. 2015 yılında Türkiye açısından diğer bir önemli gelişme ise “Europalia 2015 Sanat Festivaline” konuk devlet olarak katılım göstermesi olarak görülmüştür. Program sayesinde Avrupa ile Türkiye arasındaki gerek kültürel ilişkiler gerekse halklar arasındaki diyalog ortamının oluşması hedeflenmiştir. Eğitim ve öğretim faaliyetleri bağlamında 44’e ulaşan kültür merkezlerinin 33’ünde Türkçe öğretimi gerçekleşmiş ve 8700 kişinin bu faaliyetlerden faydalanması sağlanmıştır. Aynı yıl bazı ülkelerde seçmeli ders olarak Türkçe’nin öğretilmesiyle birlikte bu sayı 16.400’e çıkmıştır. Yabancıların Türkçe öğretimine yönelik de bilimsel çalışmalar doğrultusunda faaliyetler yapılmıştır. Bir başka boyutta ise Türkçe’nin yabancı dil olarak öğretiminde, yöntem ve uygulamalar kitabı ve teknoloji dünyasından yararlanılarak oluşturulan “Türkçe’nin Sesi Radyosu” kurulmuştur (YEE, 2015, s. 121-139).

2015 yılında YEE’nin diğer kurumlarla etkileşimini ortaya koymak açısından “Yerinde Türkçe Projesi” kapsamında YTB ile işbirliği neticesinde Türkiye burslu öğrencilerin Türkiye hakkında bilgi sahibi olmalarına ve Türkçe konuşmalarına yardımcı olunmuştur. Bir başka proje olan Türkoloji projesi bağlamında 36 ülkeden 64 üniversite ile işbirliği protokolü imzalanmış ve 2500’e yakın öğrenciye eğitim verilmiştir. Projenin başından beri de faydalanan öğrenci sayısı da yaklaşık 15.000 olduğu gözlemlenmiştir. Gerçekleştirilen faaliyetlere baktığımızda ise geleneksel edebiyatı ve kültürü yansıması açısından; “Yunus Emre sohbetleri”, “II. Uluslararası Türk Dünyası ve Sözlük Bilimi” isimli sempozyumları gibi çalışmalar da yapılmıştır (YEE, 2015, s. 144-162).

2016 yılında YEE, 43 ülkede 54 kültür merkezi ve 46 ülkede 85 Türkoloji bölümü ile dünya genelinde 61 ülke ve 139 irtibat noktasıyla faaliyetlerini sürdürmüştür. G7 ülkelerindeki dağılıma baktığımızda Kanada hariç bütün G7 ülkelerinde kültür merkezlerinin kurulduğu gözlemlenmiştir. Türkiye dışında, geri kalan 19 G20 ülkesinin 9’unda YEE Kültür Merkezi bulunmuştur. Enstitü, bir başka açıdan AB’ye üye 28 ülkenin 11’inde faaliyet göstermiştir (YEE, 2016, s.13-18). Enstitü, Türkoloji projesi sayesinde 46 ülkede 85 üniversite ile işbirliği içerisinde Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerini, kürsülerini veya derslerini desteklemekte ve bu üniversitelere akademisyen, ders kitabı, fiziki altyapı ve müfredat desteği vermiştir. Türkçe öğretimi kapsamında 2016 yılında da yabancılar İçin Türkçe kurslarının düzenlenmesi, Türkçenin seçmeli yabancı dil olarak okutulmasına ilişkin proje oluşturulması, uzaktan Türkçe öğretiminin yapılması, eğitimcilerin eğitimi, TYS çalışmaları yapılmıştır. Kültür ve sanat alanında kültürel etkileşimi artırabilmek için üretim ve tanıtım çalışmalarının desteklenmesi, dünya üzerinde sanatçıların hareketliliğine imkân sağlanması, dünya kültür mirasını koruma ve tanıtma çalışmaları gibi faaliyetler söz konusu olmuştur. Bilim ve akademi kapsamında ise dünya üzerindeki üniversitelerde Türkoloji çalışmalarının desteklenmesi, bilimsel içeriğin ön planda olduğu programların düzenlenmesi sağlanmıştır. Kültürel diplomaside dünyaya sunulan pratiğin teorik altyapısını desteklemek için “Kültürel Diplomasi Akademisi” kurulmuştur (YEE, 2016, s. 19-21).

2016 yılında faaliyet sayısı 796 şeklinde gerçekleşmiş olup, nitelik ve çeşitlilik bakımından yıllara göre artış göstermiştir. Kültür ve sanat faaliyetleri müzik, resim, el sanatları, sinema, dil ve edebiyat, tarih, mutfak ve diğer alandaki unsurlar olarak ifade edilmiştir. Amsterdam’da “Batı ve Doğu Sanatları Arasındaki Etkileşim” programı, Gent Üniversitesinde “Selçuklu ve Osmanlı Tarihi” dersi sertifika programı, 11. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı, Roma’da “Türk Medeniyetinin Tıp İlimine Katkıları” çalışması gibi birçok çalışma kültür merkezleri aracılığıyla gerçekleşmiştir. 2016 yılında sayısı 50’ye ulaşan kültür merkezlerinin 43’ünde aktif olarak Türkçe öğretimi gerçekleştirilmiş ve bu kurslarda yaklaşık 12.000 kursiyer Türkçe öğrenmiştir. Aynı yıl seçmeli ders olarak Türkçe öğrenenlerle birlikte bu sayı yaklaşık 20.000’e yaklaşmıştır. Türkiye’nin son on yılda ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan elde ettiği kazanımlarının yansımaları olarak YEE’nin katkıları ile Bosna Hersek, Gürcistan, Romanya ve Polonya’da Türkçe seçmeli ya da zorunlu yabancı dil dersi olarak orta öğretim okullarında okutulmuştur. Bunlar dışında Türkçenin üniversite düzeyinde seçmeli yabancı dil dersi olarak okutulması yönünde Japonya ve Karadağ’da da çalışmalara başlatılmıştır (YEE, 2016, s. 24-64).

YEE, yabancı dil olarak Türkçe öğretimine yenilikler getiren çalışmalar yürütmüştür. Dil, kültür, sanat birikimini anlaşılabilir bir yayıncılık diliyle ortaya koymak için pratik bir uygulama ve yaygın bir iletişim aracı olan radyo tercih edilmiştir. Türkçe Yaz Okulu programları, yurt dışında öğrenim gören farklı ülkelerden 540 katılımcıyla gerçekleşmiştir. YEE, yalnızca kültür merkezlerinin olduğu ülkelerde değil aynı

zamanda dünyanın pek çok ülkesinde ulusal ve uluslararası düzeyde etkinlikler düzenlemiştir. Bu projelerden bazıları şu şekildedir; GPDnet, Kültürel Diploması Akademisi (KDA), 15 Temmuz faaliyetleri, Suriyeli sığınmacılara yönelik faaliyetler şeklinde değerlendirilmiştir (YEE, 2016, s.96-99). Küresel Kamu Diploması Ağı (Global Public Diplomacy Network-GPDNet) 2014 yılında Güney Kore'nin başkenti Seul'de, YEE'nin de aralarında bulunduğu dokuz ülkenin (Filipinler, İsveç, Kore, Tayvan, Nijerya, Polonya, Portekiz, Singapur ve Türkiye) kamu ve kültür diploması kurumları tarafından kurulmuştur. Macaristan'ın da eklenmesiyle üye sayısının 10'a yükseldiği görölmüştür. Aynı zamanda geleceğin kültür diplomasısının temellerine ilişkin YEE, tarafından kurulan KDA'nın ilk programı "Kültürel Diplomasıde Stratejik Analiz Eğitimi" gerçekteşmiştir (YEE, 2016, s. 101-113).

2017 yılında YEE; 46 ülkede 56 kültür merkezi ve 50 ülkede 100 Türkoloji bölümü ile uluslararası alanda 71 ülke ve 156 irtibat noktasıyla faaliyete göstermiştir. Aynı zamanda 2017 yılında G20 ülkesinin 10'nunda kültür merkezi olarak çalışmalarını yürütmüştür. YEE'nin faaliyet alanları her yıl olduğu gibi Türkçe öğretimi, kültür ve sanat, bilim ve akademi, kültürel diploması çerçevesinde şekillenmiştir. Kültür merkezlerinin sayısının artmasıyla beraber faaliyet sayısı nitelik ve kapsam bakımından 887 sayısına ulaşmıştır. Faaliyet sayılarında bölgesel olarak en çok yeri Balkanlar kaplamakla beraber onu Avrupa ve Orta Doğu takip etmiştir. Türlerine göre faaliyetler incelendiğinde kültür ve sanatı yansıması bağlamında ilk sırada sergiler yer alırken, onun ardından ise müzik, sinema, festival, kurslar gibi birçok çalışma alanları gelmiştir (YEE, 2017, s. 12-22).

YEE, iş birliği protokolleri kapsamında Türkiye'nin diğer ülkeler nezdinde yumuşak güç unsurunu gerek akademik ve kültürel gerekse sanatsal ve tarihsel temelli etkileşim doğrultusunda geniş kitlelere yönelik olarak birtakım faaliyetler olarak sürdürdüğü gözlemlenmiştir. Kültür diploması çalışmaları neticesinde medyadan iş dünyasına, kültür ve sanattan STK'lara kadar çevrelerden oluşan Çinli basın heyetinin ülkede ağırlanması, Türkiye-Ürdün diplomatik ilişkilerinin yıldönümü olmasına ilişkin yapılan tarihi çalışmalar, Amsterdam'da Türk kültür ve sanatını ortaya koyan açık gün etkinliğinin yapılması, Brüksel YEE'nin yerel STK'larla işbirliği içerisinde düzenlediği Osmanlı dönemindeki mimariyle ilgili İstanbul ve Bursa fotoğraflarının sergilenmesi, Çorum'daki turizm canlandırılmasına ilişkin Hattuşaş sergisinin yapılması, Doha YEE tarafından sürdürülebilir kalkınma, bilgi ekonomisi vb. konulu faaliyetlerin yapılması, Paris YEE'de Fransa-Türkiye kültürel ilişkiler programı, Roma'da Floransa Türk film festivali çalışmasının düzenlenmesi, Tokyo YEE'de Japon müzisyenlere Klasik Türk Müziği eğitimi verilmesi, belediyeler, medya ve Türk mutfağını içeren tanıtım toplantıları, YEE Washington ofisi devlet okullarındaki öğretmenlere Ebru atölye ve gösteri çalışması, kız çocuklarına ilişkin STEM Silikon Vadisi kampı, kamu diploması konulu forum programı gibi 2017 yılında bu sayılan etkinliklerle beraber uluslararası alanda kültür merkezleri aracılığıyla pek çok faaliyet yapıldığı gözlemlenmiştir (YEE, 2017, s. 24-81).

Dünyanın çeşitli ülkelerinde çalışmalar sürdürmekte olan kültür merkezleri 2017 yılında da 12.327 kursiyerin Türkçe öğretim faaliyetini desteklemiştir. Bu kursiyerlerin katılım yoğunluğu Balkanlar, Asya, Afrika, Orta Doğu, Avrupa, Amerika şeklinde olmuştur. 2017 yılında "Türkçe Eğitim Portalı" sistemine dünyanın 191 ülkesinden 77.149 kişi üye olarak Türkçe öğrenmeye başlamış ve bu sistemi Türkiye'de yaşayan yabancıların çoğunlukla kullandığı görölmüştür. Türkçenin uluslararası standartlara sahip olması ve yabancı öğrencilerin imkânlarla ulaşabilmesi bağlamında düzenlenen TYS'e yoğun katılım sağlanmıştır. Türkçe Yaz Okulu programı kapsamında 57 ülkeden 700 öğrenci Türkiye'nin kültürünü, tarihini, sanatını daha yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Yurt dışındaki kültür merkezleriyle olumlu Türkiye algısı oluşturulmaya çalışılmıştır. YEE, kültürü her yönüyle bir içi ortaya koyma biçimi olarak değerlendirdiği gözlemlenmiştir. YEE'nin de bu çerçevede 5 tane alanı olmakla birlikte bunlardan bir tanesi de TABİP'dir (YEE, 2017, s. 84-127).

Türkiye Akademik Bilimsel İşbirliği Projesi (TABİP) Türkiye'nin bilimsel, akademik ve inovatif birikimini dünya ile paylaşmak olarak görölmüştür. TABİP projesi cumhurbaşkanlığı himayeleri altında yürütölmektedir. Misyon çerçevesinde de belirtildiği üzere gerek Türkiye'deki kurum ve kuruluşların gerekse YEE'nin tüm bilim diploması çalışmalarını değerlendirerek Türkiye'yi dünyaya doğru anlatmak olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu çerçevede bilimsel iş birliğiyle ulusal, bölgesel ve küresel alanda oluşan sorunlara çözüm bulmak amacıyla ikili ve çok taraflı projelere destek vermek ve öncölük etmeyi hedeflemiştir. Projenin vizyonu ise Türkiye'nin bilim, teknoloji ve üretim açısından dönüşüm sürecine katkı sağlayarak, uluslararası kamuoyunda diplomatik ilişkilerin güçlendirilmesine destek vermek olarak belirtilmiştir. Bilimsel ve akademik alandaki etkileşimin artırılmasına ve güçlendirilmesine olanak sağlamak, kültür merkezleri ve irtibat noktalarıyla beraber diploması alanındaki birikimi Türkiye'nin yapacağı

faaliyetlerde işbirliği içerisinde kullanmak, Türkiye'nin hedeflerine ulaşması noktasında bilim diplomasisinin fırsatlarını değerlendirmek, Türkiye'deki bilimsel etkinlikleri dünyaya tanıtarak ülkenin görünürlüğünü, saygınlığı artırmak gibi unsurlar temel hedefler olarak belirtilmiştir. Projenin pilot uygulaması kapsamında birçok ülkenin yer aldığı gözlemlenmiştir. TABİP'in işlerliğini ve görünürlüğünü artırabilmesi ve kullanıcıların ihtiyaçlarını karşılayabilmesi bağlamında bir "Portal" oluşturulmuştur. Bu portal bilimsel iş birliği çerçevesinde öğrencilerin, araştırmacıların ve akademik dünyadaki kişilerin yurtdışındaki network üzerinden iletişimini sağlamak gibi pek çok amacı taşımaktadır. Bununla birlikte mühendislik, hukuk, ekonomi, sigorta ve finans, bankacılık, STK'lar, uzay ve havacılık, inşaat, kültür ve sanat, sağlık vb. sektörel alanlar portalin içerisinde yer almıştır (YEE, 2017, s. 128-135).

YEE'nin çabalarıyla Türkiye 2016-2019 yılları arasında GPDNET'in üç yıllık dönem başkanı olarak seçilmiştir. Dönem başkanlığının YEE'ye geçmesinin ardından proje gerçekleştirilmiştir. Bunlardan ilki Ekim 2016'da yapılan "Anadolu Medeniyetleri Turu" olarak gözlemlenmiştir. Etkinlik kapsamında üye ülkelerin, Türkiye ev sahipliğinde birbirleri arasında etkileşim sağlanmış, tanıma fırsatı bulunmuştur. Türkiye ile dünya ülkeleri arasında kültürel diplomasi bağlarının güçlenmesine yönelik YEE, geleceğin diplomatlarının yetişmesi için düzenlediği programa devam etmiştir. Türkiye'nin dünya genelinde destek görmesini ve yaşananlara ilişkin doğru bilgilendirmeyi sağlamaya çalışmıştır (YEE, 2017, s. 136-147).

2018 yılında YEE; 48 ülkede 58 kültür merkezi ve 50 ülkede 101 Türkoloji Bölümü ile küresel alanda 74 ülke ve 159 irtibat noktasıyla çalışmalarına devam etmiştir. G7 ülkelerinin %86'sında, G20 ülkelerinin de %60'ında, AB ülkelerinin %46'sında, kültür merkezlerinin varlığı söz konusu olmuştur. Her yıl olduğu gibi 2018 yılında da Türkçe öğretimi, kültür sanat, bilim ve akademi, kültürel diplomasi faaliyetlerini sürdürmüştür. Kültür ve sanat faaliyet sayısı 2018 yılında 908 olarak gerçekleşmiş olup, faaliyet dağılımında ilk sırayı Avrupa bölgesi almıştır (YEE, 2018, s. 12-22).

Bu gerçekleşen faaliyetlerde en çok yer edinen sergi olup, onu sırasıyla konferans, film gösterimi, özel gün kutlamaları, konser, festival, atölye çalışmaları, kitap tanıtımı gibi etkinlikler takip etmiştir. Bu yılda Bahreyn, Madrid (İspanya), Meksika, Avustralya ve Filistin'de olmak üzere ülkelerde kültür merkezi açıp, kültür ve sanattan diplomasi faaliyetlerine kadar çalışmalar sürdürülmüştür. Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin zenginleşmesi ve kültürün daha yakından gözlemlenmesi amacıyla "Misafirimiz Olun" projesinin yapılması, Kültür ve Turizm Bakanlığının desteği ile dünyanın farklı alanlarında "Türk Film Haftaları" düzenlenmesi, Berlin'de "1 Kahve 40 hatır ve Avrupa Diller "günü etkinliklerinin düzenlenmesi, Johannesburg'da Türk-Afrika sinema günleri, el sanatları, Türkçe kursları, Kahire'de İpek Koza atölyesi, Türk mutfağı tanıtım günü, Kudüs de İstanbul-Kudüs resim sergisi, Kyiv'de Türk-Ukrayna ortak tarihi kişiliklerin sunulması, Londra'da, Türkiye programı, Moskova'da tarihi ve kültürel bağlamda Türkiye-Rusya ilişkileri, Türk kültür günü, Avrupa Gençlik Parlamentosuna destek, Tokyo'da Türk sanat eserleri sergisi, Japonya kültür ve akademik programı, Uluslararası Türkoloji kongresinin yapılması, üniversitelerle işbirliği, Washington'da Michigan'da Türk mutfağı ve Türkiye tanıtım günleri gibi örnek faaliyetlerle ve etkinliklerle yurt dışındaki kültür merkezleri aracılığıyla çalışmalarını sürdürmüştür (YEE, 2018, s. 26-75).

Türkçe öğretim faaliyetleri kapsamında kursiyer sayısı 15.182 olmuştur. Kursiyerlerin bölgesel dağılımında Balkanlar ilk sırada yer alırken onu takiben Orta Doğu, Afrika, Asya, Avrupa yer almıştır. Tercihim Türkçe projesi kapsamında seçmeli ve zorunlu ders çalışmaları doğrultusunda yaklaşık 194 okulda 10.545 öğrencinin faydalandığı gözlemlenmiştir. 2018 Uluslararası Türkoloji yaz okulu faaliyeti 33 ülkeden 150 öğrencinin katılımı gerçekleşmiştir (YEE, 2018, s. 80-97). Cumhurbaşkanlığı himayelerince yürütülen TABİP Projesi çerçevesinde 2018 yılında birçok faaliyet gerçekleşmiştir. Oluşturulan "Mobil Matematik Müzesi" ile Türkiye'de ve dünyada şehirleri ziyaret ederek gençlerin matematiğe ilgisini çekmeye çalışmıştır. Ortak çalışmalar sunmak, nitelik insan gücünü artırmak ve bunların tespitini yapmak amacıyla YEE-TÜBİTAK ile YEE-Türk Havacılık ve Uzay Sanayi A.Ş arasında işbirliği protokolü imzalanmıştır. Türkiye'de uzay radyasyonu testleri oluşturma projesi kapsamında bir Avrupa Nükleer Araştırma Merkezi (CERN) ile işbirliği içerisinde program yapılmıştır. Kamu diplomasisi ve 21. yüzyılda kültürel arası etkileşimi değerlendiren bir çalışma gerçekleşmiştir. Kültür diplomatlarını yetiştirmek üzere ortaya çıkan KDA, uluslararası politikalar, stratejik iletişim konuları gibi alanlarda danışmanlık yaparak politika ve potansiyel geliştirmede, karar alma süreçlerinde etkileşim kurarak faaliyet gösteren yapı olarak çalışmalarına devam etmiştir. Bu çerçevede de diplomasi, uluslararası ilişkiler, kültürel diplomasi, proje yönetimi ve iş yapma becerisi, kimlik ve üslup konularında seminerler, atölye çalışmaları yapılmıştır (YEE, 2018, s. 118-135).

2019 yılında da YEE, farklı toplumlarla yürüttüğü dil, kültür ve bilim diplomasisi çalışmalarını faaliyetlerle etkin kıldığı gözlemlenmiştir. 2019 Ocak-Şubat döneminde kültürel diplomasi çalışmaları doğrultusunda yeni iletişim kanalları oluşturmak, ikili ve çok yönlü projeler oluşturmak amacıyla Kore Vakfı'nın düzenlediği programa katkıda bulunmuştur. Bosna Hersek'te birçok projenin oluşumunda etkisi olan TİKA'nın restorasyonunu yaptığı Karagöz Medresesi'nin tahsisi ile Türkiye ile Bosna Hersek arasındaki ilişkilerin kültür ve eğitim alanında güçleneceği hedeflenmiştir. YEE, Türkiye'deki yaşanan gelişmelerin daha kapsamlı yansıtılması açısından İngiliz milletvekilleri ile programlar yapılmıştır. Programda Türkiye ile İngiltere arasındaki ekonomik ilişkilerden, Türkiye'deki sığınmacıların ve Suriye'nin mevcut durumuna ilişkin birçok konu değerlendirilmiştir. Dolayısıyla Türkiye'de Suriyeli çocukların entegre olabilmesi ve Türkçe öğretiminde fayda sağlaması açısından "Türkçe Sınıfı" açmıştır. Kızılay Toplum Merkezi'nde de faaliyetlerini sürdüren YEE, iş hayatına atılan sığınmacılara iş Türkçesi bağlamında destek vermiştir. Türkiye 2011 yılından itibaren eğitim, sağlık, ulaştırma ve güvenlik alanlarında Somali halkına ve devletine yatırımlar yapmıştır. Bu çerçevede Somali'de askeri eğitimlerin yanı sıra YEE ile dil, bilim ve kültür diplomasi faaliyetleri sürdürülmüştür (YEE, 2019 Bülten, s. 10-34).

Yine aynı dönemde Türkiye-Çin ilişkilerinin sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel bağlamda karşılıklı olarak arttığı gözlemlenmiştir. Somut olarak "Bir Yol Bir Kuşak" projesindeki paydaşlık iki ülkeyi daha da yakınlaştırmıştır. Çin Türkiye'deki üniversitelerle işbirliği kurarak Konfüçyüs Enstitüleri açmış ve kültürel birlikteliği artırmayı amaçlamıştır. Bu kapsamda YEE'nin Pekin'de açılması kapsamında çalışmalar yürütülmüştür. Bunların yanında 2018 yılında Çin'de "Türkiye Yılı" ilan edilmesi siyasetten sanata ve bilime kadar birçok kişinin bir araya getirilmesine olanak tanımıştır. Enstitü'nün çalışmalarıyla Çin'deki gazeteciler ve kamuoyundaki etkin kişiler Türkiye'ye davet edilmiştir. Aynı zamanda YEE ile Yidian firması arasında TABİP protokolü imzalanmıştır. Polonya'daki Türkçe çalışmalarda ve araştırmalardaki dilin etkileşimi siyasi, ticarî ve kültürel ilişkilere yansıdığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla YEE'de bu oluşuma yönelik olarak Polonya'da Türkoloji çalışmalarının nasıl başladığına ilişkin bilgilendirme yapmıştır. Ayrıca Senegal'de YEE ile Senegal Genelkurmay Başkanlığı arasında protokol imzalanmış ve böylece Cap Manuel kışlasında Türkçe eğitim merkezi açılmıştır. Bu anlaşma ile beraber Türkiye polis, jandarma, asker ve diğer güvenlik personelinin eğitim alabilmeleri için Türkçe öğrenim gerekliliğini sunmuştur. Başka çalışma olarak ise Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın katkısıyla birçok klasik Türk edebiyatı yazarları ile dönemin yazarlarının eserleri Arnavutça'ya çevrilmiş ve YEE tarafından bir programla tanıtımı gerçekleştirilmiştir (YEE, 2019 Bülten, s. 34-52).

2019 Mart-Nisan döneminde Moskova'da 2019 yılı Türkiye-Rusya Kültür ve Turizm yılı olarak değerlendirilmiş, buna yönelik olarak da Türk ve Rus diplomatların bizzat o ülkelere gidip, kendilerinin fotoğrafladıkları anılar sergilenmiştir. Malezya'nın dünya sıralamasında da etkin olan Malaya Üniversitesi ile YEE arasında TABİP Projesi kapsamında işbirliği protokolü imzalanmıştır. Washington YEE'nin düzenlediği Türkçe kurslarına açılış yılından bu yana 150'den fazla kişi katılım göstermiştir. Viyana YEE'nin, Viyana Diplomasi Akademisinde "Avrupa'da 1848 Devrimleri ve Göç" ilişkisini ortaya koyan çalışma yapılmıştır. Köln YEE'nin düzenlediği "Geçmişten Bugüne Türkçe Dersleri" çalışmasında Almanya'da yapılan araştırmalarda iki dilli eğitim alan çocukların diğer akranlarına göre başarı grafiklerinin daha yüksek olduğu vurgulanmıştır (YEE, 2019 Bülten, s. 12-34).

Kültür ve Turizm Bakanlığı ile YEE işbirliğinde, Cumhurbaşkanlığı himayelerinde düzenlenen "Köprü ve Ötesi" programıyla milli kültürü, eser sahiplerini ve Türk bestecileri Avrupa'dakilerle beraber sunmaya çalışmıştır. Malezya'daki üniversitelerden biri olan Yönetim ve Bilim Üniversitesi ile YEE arasında imzalanan işbirliği protokolüyle Türkçe'nin seçmeli ders olarak müfredata girmesi sağlanmıştır. Saraybosna YEE tarafından "Tercihim Türkçe" programı kapsamında 150 okulda 8 binden fazla öğrencinin Türkçe eğitim ve öğretim faaliyetlerinden faydalandıkları gözlemlenmiştir. TABİP projesi kapsamında olan "Mobil Matematik Müzesi" Etiyopya'ya götürülerek, gençlerin ve çocukların üniversitelerinde aldıkları Türkçe eğitimin yanında matematiği de ilgi duymaları için çaba gösterilmiştir. Kahire YEE ile El-Ezher Üniversitesi işbirliğiyle Türkçe bölümünde ilk Türkçe Kütüphanesi kurularak, öğrencilerin kendilerini geliştirmeye imkân sağlandığı gözlemlenmiştir. MEB, UNICEF ve YEE tarafından yürütülen "Hızlandırılmış Eğitim Projesi" kapsamında Suriyeli çocukların eğitiminde etkin olan öğretmenlere ilişkin hizmet içi eğitim düzenlenmiştir (YEE, 2019 Bülten, s. 36-63). 2019 Temmuz-Ağustos döneminde YEE işbirliği ile Türk ve İspanyol akademisyenler, Endülüs ve Osmanlı medeniyetlerinde bilim ve teknoloji konulu çalışmada bir araya gelmişlerdir. YEE tarafından 2014 yılından beri Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı bünyesindeki 150 askeri personelle beraber birçok kurum ve kuruluş ortaklığında Türkçe eğitim vermeye devam edilmiştir (YEE, 2019 Bülten, s. 8-17).

Her sene gerçekleştirilen Türkçe yaz okuluna bu sene beş farklı kategoriden katılım gösterilmiştir. Bununla birlikte 60'tan fazla ülkeden 200'e yakın katılımcının bulunduğu programın yanı sıra "Türk Sineması", "Türk Edebiyatı" ve "Dünya Kültür Mirasında Türkiye: Arkeoloji" ve "TABİP Bilim Yaz Okulları" ile de Türkiye'yi yakından tanımışlardır. Bu çerçevede 9 ülkeden 14 katılımcı programda bulunarak, Türkiye'nin uzay ve havacılık alanındaki üniversitelerindeki ve şirketlerindeki akademisyenler ve uzmanlar tarafından bilgilendirilmiştir. Türk sineması yaz okulunda ise; Türk sinemasının tarihi, ölümsüz eserlerin çekildiği yerlerin ve ilk sinema okulunun ziyaret edilmesi, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne kalan ilk sinema ve belgesel örneklerinin verilmesi gibi faaliyetler yapılmıştır. Türk Edebiyatı yaz okulu programı kapsamında 25 ülkeden 25 katılımcının yer aldığı faaliyette, İstanbul'un kültürel değeri ön planda olan mekânlarında, edebiyatla etkileşim içerisinde bulunmaları sağlanmıştır. "Akademi Rumeli-5" projesi ile İşkodra YEE'nin ortaklığıyla medya deneyiminin Arnavutluk'la paylaşılması, "AB-Türkiye Kültürlerarası Diyalog" programı doğrultusunda Fransız Arkeoloji Enstitüsü ile proje işbirliğinin yapılması, İngiliz Parlamenterler Heyetinin ziyareti gibi birçok etkinlik ve çalışmanın yapıldığı gözlemlenmiştir (YEE, 2019 Bülten, s. 27-120).

2019 Eylül ve Ekim döneminde ilk olarak YEE'nin kuruluş yıldönümü çerçevesinde, dünyanın farklı coğrafyalarında uluslararası alanda tanınırlığı artırmak ve kültürel etkileşimi sağlamak için birçok program düzenlemiştir. Viyana YEE'nin, kültürlerarası diyalog anlayışı doğrultusunda Uluslararası Kültürel Farklılıklar Organizasyonu (ICDO) ile iş birliği içerisinde "Sanat Farklılıkları Konuşuyor" faaliyetine yönelik çalışma gerçekleştirilmiştir. "AB ile Türkiye Kültürlerarası Diyalog" projesi doğrultusunda YEE ile Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü arasında gerçekleştirilen, Anadolu'daki Neolitik Mirasın kayıt altına alınmasına ilişkin "Taşlar Yerinden Oynuyor: Avrupa'nın Neolitik Köprüsü Anadolu" isimli projeye mimari ve arkeolojik veriler üzerinden kurulan iletişimin önem taşıdığı vurgulanmıştır. Muhammed Hevai Uskufi'nin İlk Türkçe-Boşnakça sözlük olarak kabul edilen eseri Makbul-i Arif'in basımı proje kapsamında gerçekleştirilmiştir (YEE, 2019 Bülten, s. 11-19).

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Sydney Başkonsolosluğu ve YEE tarafından desteklenen, Sdney kentinde "Türk Film Festivali" düzenlenmiştir. Türk el sanatlarının kültürel ve ekonomik bağlamda değerlendirilmesine ilişkin Londra Büyükelçiliği, THY iş birliği ile Londra Tasarım Fuarı'nda "Geleneksel Türk El Sanatları" sergilenmiştir. İşkodra YEE, Türk kültüründe önemli bir yer edinen "Türk Kahvaltı Kültürü" programını gerçekleştirmiştir. Tokyo Büyükelçiliği ve YEE öncülüğünde düzenlenen Japonlara Türk kahvesinden mutfağına, kültüründen el sanatlarına kadar birçok alanda yapılan çalışmalar tanıtılmıştır. 2011-2012 eğitim ve öğretim yılından beri uygulamada olan Türkçe projesi kapsamında yaklaşık 50.000 fazla öğrenci, seçmeli veya yabancı dil olarak Türkçeyi tercih etmiştir. 2019 yılında Dünya Miras Listesinde bulunan Göbekli Tepe'nin yılı olarak ilan edilmesinin ardından YEE, Güney-Kore'den İtalya'ya, Almanya'dan Güney-Afrika'ya kadar 28 ülkede "Göbekli Tepe" temalı 62 farklı faaliyet düzenlemiştir (YEE, 2019 Bülten, s. 20-39).

Kamu diplomasisi alanında birçok atölye çalışmasının, kültürel ve sanatsal etkinliklerin olduğu programa 30'dan fazla ülke katılım göstermiştir. Aynı zamanda 2019 yılı içerisinde uluslararası alandaki öne çıkan kamu diplomasisi faaliyetlerinin değerlendirildiği oturumda, YEE KDA, tarafından gerçekleştirilen çalışmalarını sunmuştur. 2017 yılında Cambridge Üniversitesi'nde verilmeye başlanan Türkçe kursları eğitimi devam etmiştir. Köstence YEE ve Babeş Bolyai Üniversitesi Türkoloji Enstitüsü iş birliğinde yürütülen programda el sanatlarından film gösterimlerine ve Türkiye'nin tarihi miraslarının sergisine kadar birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Malezya'da ve Tayland'da Türkçe'nin seçmeli ders olarak okutulması öngörülmüştür ve bununla birlikte de Özbekistan'da kamu kurum ve kuruluşlarında veya akademik düzeyde Türkçe öğrenimi almak isteyen kişilere eğitim verildiği gözlemlenmiştir. Türk mutfağının kültürel ve tarihsel sürecinin Karadağ, Macaristan, Filistin'in ardından Lübnan'da tanıtılması ve kültürler arasındaki farklılıkların sosyal hayattaki yerine ilişkin değerlendirmelerin bulunduğu pek çok faaliyetin, etkinliği olduğu görülmüştür (YEE, 2019 Bülten, s. 42-61).

2019 Kasım-Aralık döneminde TABİP Projesi kapsamında, Etiyopya'da Mekelle Üniversitesi ile bilimsel ve akademik işbirliği ağının oluşturulmasına ve tecrübelerin paylaşımına ilişkin etkinlik yapılmıştır. YEE Gambiya'da ilk defa Gambiya Silahlı Kuvvetleri Eğitim Okulunda askerlere Türkçe öğretmeye başlanmıştır. Kudüs'teki YEE, UNDP, İSDB, Taowan Vakfı işbirliğiyle yürütülen "Çocukların Gözünden Kudüs" etkinliği bağlamında 87 çocuğun 450 fotoğrafla katıldığı bir yarışma düzenlenmiştir. TABİP Projesi bağlamında geleneksel ve tamamlayıcı tıp neticesinde tarımsal atıkların endüstriye kazanımı doğrultusunda Malezya'da uluslararası işbirlikleri yapılmıştır. Bununla birlikte Malezya'da Kraliyet ailesine

mutfak diplomasisi doğrultusunda Türk mutfağının tanıtımı gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda Türk yetkililerin onlarında mutfaklarını tanıma fırsatı oluşmuştur (YEE, 2019 Bülten, s. 10-41).

ATO tarafından düzenlenen, “Uluslararası Ankara Marka Buluşmaları” etkinliğine YEE katılım göstererek, kültürel diplomaside markalaşma temasına yoğunlaşmıştır. YEE ve Almanya Federal Cumhuriyeti Ankara Büyükelililiği iş birliği ile yürütölen “Veysel” konseri sanatseverlere sunulmuştur. Bu çerçeve de Almanya ve Türkiye’yi “Aşık Veysel” paydasında buluşturarak insani bağ kurmak hedeflenmiştir. Alman Büyükelçi ise program kapsamında konuşmasında Aşık Veysel’in eserlerini: “*Evrinsel ve hiç tükenmeyen bir bilgelik kaynağı*” olarak ifade etmiştir. YEE ve MEB işbirliğinde Türkiye-Kosova arasındaki ilişkilere katkı sağlamak bağlamında, tarih ve sosyal bilgiler çalışmalarına eğilim gösterilmiş ve saha ziyaretleri gerçekleştirilmiştir. Geleneksel Osmanlı saray mutfağından bugüne kadar ulaşılan yemek eşitleri Roma’da düzenlenen etkinlikle İtalyanlıların beğenisine sunulmuştur. Güney Kore’nin başkenti Seul ’de ulusal bir Türkçe yarışması düzenlenmiştir (YEE, 2019 Bülten, s. 42-67).

2019 yılında Göbekli tepe teması altında Türkiye haftasına ilişkin Tiflis’te birtakım etkinlikler yapılmıştır. TABİP Projesi bağlamında ilk bilim sınıfının açılması, ölkelerin büyükelileriyle ve yerel STK’larla işbirliği ile Aşık Veysel ve Nesimi’nin düzenlenen etkinlikte anılması, MEB ve UNHCR işbirliği neticesinde Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi konusunda eğitimci eğitimi programının yapılması gibi birçok faaliyet gerçekleşmiştir. Ayrıca 60’tan fazla ölkenin katılımı ile gerçekleşen “Winternational Embassy Showcase” adlı uluslararası tanıtım günlerine, Washington D.C. de bulunan YEE’si katılım göstererek Türkçe kursları, sinema ve mutfak gibi güncel diplomasi araçları hakkında bilgilendirme yapılmıştır (YEE, 2019 Bülten, s. 68-95).

YEE’nin yürüttüğü “AB-Türkiye Kültürlerarası Diyalog” programı kapsamında, British Council, Sırbistan’dan Nova Iskra ve Yunanistan’dan BIOS’un işbirliğinde sürdürölen “Connect for Creativity” projesi doğrultusunda kültürel endüstrilerde üniversitelerin konumuna ilişkin bir faaliyet yapılmıştır. Türk dış politikasından, Türk edebiyatına ve romanlara kadar birçok kitabın yer aldığı Türkçe kütüphanenin Brüksel’de açılması, akademisyen, yazar, STK temsilcileri gibi alanında uzman kişilerin katıldığı “Kültürel Diplomasi Vizyon Geliştirme ve Ulusal Kapasitenin Koordinasyonu” konulu çalışmanın gerçekleştirilmesi, Malezya’da 731, Tayland’da ise 1517 öğrencinin eğitim aldığı, Kuala Lumpur YEE’nin resmi açılışının yapılması, YEE ve TİKA’nın desteğiyle ve Makedonya’daki Türk STK teşkilatı işbirliği ile 13 ölkeden 20 bilim insanının katıldığı programın gerçekleştirilmesi gibi birçok çalışmanın, etkinliğin, projenin 2019 yılı faaliyet döneminde yapıldığı gözlemlenmiştir (YEE, 2019 Bülten, s. 97-117).

2020 yılına ilişkin çalışmaların etkinliği bağlamında YEE, Covid-19 salgın sürecinde evrimii Türkçe kursları, Türkçe setlerini içeren videolar, “Türkçe Eğitim Portalı” ve Türkçe konuşma kulüpleriyle binlerce öğrenciye ulaşıldığı gözlemlenmiştir. “Türkçe Eğitim Portalı” ile etkileşimli olarak Türkçe öğrenme imkânı sağlanmakla birlikte 194 ölkede 400.000’den fazla kişinin faydalanması sağlanmıştır. Bu çerçeve de YEE, evrimii kursların avantajını kullanarak 15’e yakın ölkede ilk kez Türkçe kursu düzenleme fırsatı bulmuştur. Bunun yanı sıra kurumun stratejik planlarında da belirtildiği üzere ilk olarak kültür ve sanat çalışmaları yoluyla Türkiye ile diğer ölkeler arasındaki kültürel etkileşim sağlayarak, Türkiye’nin imajına katkı sağlanmak hedeflenmiştir. İkinci olarak dilin önemli etkileşim aracı olması nedeniyle, uluslararası alanda Türkçe öğretimini yabancı dil olarak yaygınlaştırmayı, altyapısını geliştirmeye ve yeterliliği ölçmeyi planlamıştır. Üçüncü olarak günümüz diplomasisinde önemli olarak görölen bilimsel ve akademik birikimi dünyaya tanıtmak ve desteklemeye yönelik çalışmalar sürdürmektedir. Dördüncü olarak kültürel diplomasi kapsamında Türkiye’nin yapacağı yumuşak güç çalışmalarını izlemek, bu çerçeve de Türkiye’nin politikalarına katkı sağlamak üzere faaliyetler yürütmektedir. Beşinci olarak ise çalışmaların etkili ve verimli olması bağlamında, vizyon ve misyon çerçevesinde oluşturulan faaliyetlerin hedefe ulaştırılması noktasında kurumsal kapasitesinin güçlendirilmesi amaçlanmıştır.

Mülakat Analizi (Saha alışması Bulguları)

Araştırma kapsamında YEE’nin tarihçesi, teşkilat yapısı ve faaliyet alanları incelendikten sonra kuruluşun üst düzey yetkilisi ile mülakat yapılmıştır. Bu çerçeve de mülakatlardan alınan cevapların analizi aşağdaki araştırma soruları doğrultusunda ve sahadaki tespitler bağlamında değerlendirilmiştir:

1. *Ulusal bağlamda, kamu ve sivil toplum kuruluşları işbirliğine yönelik ne gibi örgütlenmeler/ stratejik eylemler planlar geliştirildi?*

YEE kanunla kurulmuş bir vakıftır. Ancak vakfın mütevellî heyetinde, yönetim kurulunda ve denetim kurulunda da Kültür ve Turizm Bakanlığı olmak üzere birçok bakanlıkların üyeliklerinin söz konusu olması ulusal bağlamda yapılan stratejik işbirliklerinde dikkat çekici olmuştur. Kültürel diplomasi kavramının, yaklaşımını yaygınlaştırırken Türkiye'nin birikiminden faydalanması gerekliliği vurgulanmıştır. Yurt dışında faaliyet gösterme veya yurt dışına yönelik çalışmalarda bulunan birinci kamu kurumlarının organik paydaş olma konumunu sürdürdüğü gözlemlenmiştir. Örneğin: Dışişleri Bakanlığı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı en doğal partnerleri olarak ifade edilmiştir. Genel olarak Enstitü'nün imkânları doğrultusunda yetişmiş insan gücünün, hukuki ve maddi anlamda altyapısının etkili olmasının zorluk yaşadığı ülke sayısının olmamasını beraberinde getirdiği ifadesi dikkat çekici olmuştur. Türkiye günleri etkinliği gibi birçok faaliyette hem şehirlerin hem kültürümüzün tanıtılması noktasında ulusal bağlamda yerel yönetimlerle işbirliği içerisinde bulunulduğu gözlemlenmiştir. Aynı zamanda TİKA, YTB vb. kurumlarla her anlamda çok yakın işbirliği içerisinde bulunduğu ifade edilmiştir.

2. Uluslararası bağlamda, kamu ve sivil toplum kuruluşları işbirliğine yönelik ne gibi örgütlenmeler/ stratejik eylemler, planlar geliştirildi?

YEE, genel olarak Türkçe'nin yurt dışında yabancı dil olarak öğretilmesi ve bununla ilgili imkanların oluşturulması, ders kitaplarının yayımlanması, kurs açılması gibi her türlü faaliyet ile Türk kültürünün tanıtılması ve imkanların Türk kültürünü tanımak isteyen insanların erişimine sunulması gibi çalışma alanlarıyla ifade edilmiştir. Yabancı ülkelerdeki üniversitelerde ilişki kurulduğu gözlemlenmiş ve ülkemizdeki akademik birikimi bütün olarak yurt dışına açma ve Türkiye ile diğer ülkeler arasındaki bilimsel, akademik alışverişi, insan hareketliliğini tanıtmayı ve artırmayı hedefleme konusunda ısrar edilmiştir. Diğer taraftan belediyelerimizin, STK'ların, bakanlıkların hepsinin yurt dışıyla kültürel birtakım ilişkileri olduğu kanaatine varılmıştır. En başta belediyelerin şehir diplomasisi kapsamında yurt dışında farklı şehir yönetimleriyle bu anlamda ilişkilerinin olduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla kuruluşların ilişkileri sürdürürken belli vizyona sahip olmaları, alandaki kültürel diplomasi veya uluslararası kültürel ilişkileri uygulama anlamında, teorik anlamda bilmeleri ve bilimsel çalışmalar altyapısına sahip olmalarının etkileşim açısından önemli olduğu değerlendirilmiştir. Üçpunar (2020) kültürün yumuşak gücünü kullanarak iki ülke arasında bağ kurulduğunu ve kültürel ilişkiler ön plana çıkarak o ülkede çok daha kalıcı olan sempatik ilişkilerin oluşturulabileceğini ifade etmiştir. Bu amaçla uluslararası ilişkiler açısından pratik olarak yapılan yatırımlar arttıkça dil ihtiyacının doğduğu öngörülmüştür. Bu çerçevede kültürel ilişkilerin, kültürel diplomasinin, ülkesine ve durumuna göre tamamlayıcı, tıkanmayı açan, ön açıcı rol oynadığı söylenebilir. Kuruluşların bir kısmı insani kalkınma yardımı yaparken, diğeri eğitim alanında faaliyet gösterirken bir diğerin ise dil öğretimi yapması hem uluslararası alanda hâkimiyet hem de etkileşim açısından önemli olduğu gözlemlenmiştir. Üçpunar'ın (2020) uluslararası alanda kültür merkezlerinin yurt dışındaki bir kültürel sivil kapı olarak görülmesi ifadesi dikkat çekmiştir. Uluslararası alanda GPDNET gibi işbirliklerimizle kültürel ilişki kurmaya çalıştığımız görülmüştür. Bu doğrultuda yine yurt dışındaki başka ülkelerin kültürel diplomasi kurumları önem verilen kurumlar olmuş ve birçok alanda önemli paydaşlar olarak değerlendirilmiştir. Kuruluşların Türkiye'nin dış politikasına yakın ve uzak çevre kapsamında katkı sağlamayı hedeflediği gözlemlenmiştir. Global diplomasi kavramına yönelik olarak Türkiye'de, çalışmalar yaparak ülkelerle, bölgelerle ilişkilerini bütün her açıdan değerlendirdiği görülmüştür. Buna ilişkin olarak da Üçpunar'ın (2020) yurt dışında ülkemizi en iyi şekilde temsil ederek ve daha iyi getirerek kalkınmayla beraber global diplomasi içinde vatandaş diplomasisi oluşturmalı ve artırılması ifadesi dikkat çekici olmuştur.

3. Somut olarak geliştirilen, pratik stratejik eylemler nelerdir?

Yurt dışına dünyanın birçok farklı yerine ilgili ülkelerdeki üniversitelerin talepleri doğrultusunda, alanında uzmanlaşmış akademisyenlerin gönderilmesi, ülkemizdeki akademik birikimin yurt dışına açılması ve tanıtılması, uluslararası ilişkilerin genel boyutu çerçevesinde kültürel diplomasi alanında uzmanların yetiştirilmesi, küresel diplomasi ağı çerçevesinde dünyanın birçok ülkesinde yer alan STK'larla, devlet kurumlarıyla ilişkilerimizin artması, kültürlerarası diyalog projesi ile etkileşim ağının genişlemesi ve ülkelerde Türkiye'nin kültürünün tanıtılması, yaygınlaştırılması gibi birçok stratejik faaliyetlerin yapıldığı gözlemlenmiştir. Üçpunar (2020) aynı zamanda yabancılara Türkçe öğretilmesi bağlamında ders kitaplarının, yardımcı ders kaynaklarının sunulmasının yanında Türkiye'nin bu anlamda ihtiyaç duyacağı her türlü stratejik yatırıma hazır olduğunu ifade etmiştir. Özetlemek gerekirse Türkçe, kültürel ilişkiler ve bilimsel ilişkiler şeklinde stratejik çalışmaların olduğu görülmüştür.

4. *Gelişmiş lkeler, uluslararası menfaatleri doğrultusunda ulusal ve uluslararası düzeyde sivil toplum örgütleriyle ne gibi politikalar ve işbirliği geliştirmiştir?*

Kültürel diplomasi ise hiçbir Şekilde göz ardı edilecek veya ihmal edilecek bir alan olmadığı analiz edilmiştir. Ekonomik, endüstriyel anlamda gelişmiş ülkelerin hepsi okullarıyla, uluslararası yayıncılıklarıyla, STK'larıyla ve YEE vari kurumlarıyla bu alanın içerisine girerek çok yoğun ve ciddi yatırımlar yaptıkları gözlemlenmiştir. punar (2020) dünyada en fazla kültürel diplomasiye yatırım yapan ve en fazla kurumsallaşmış lkeler Kuzey Atlantik lkeleri yani AB lkeleri ile Kanada, ABD vb. lkelerdir Şeklinde ifade etmiştir. AB lkelerinin oluşturduğu kültür enstitülerini içerisinde barındıran EUNIC yapısı ise STK'larla, üniversitelerle, yerel yönetimlerle veya YEE gibi kurumlarla projeler yaparak uzun vadeli iletişim bağlamında kültürel etkileşime katkı sunmayı amaçladığı gözlemlenmiştir.

5. *Kamu kurum/ kuruluşlarının STK'larla etkileşimlerdeki rolleri nelerdir?*

Kültürel diplomasi, Türkiye'de YEE ile sınırlı kavram olmayıp birçok aktörün de bu alanda yer aldığı değerlendirilmiştir. punar (2020) kamu kurumları, STK'lar, yerel yönetimler vb. hepsiyle faaliyetlerin planlamalar çerçevesinde yapıldığını ve diğer bütün kültür kurumlarıyla çok yakın ilişki içerisinde iş birliğinin olduğunu ifade etmiştir. Bu işbirliğinin etkileşim açısından uzun-kısa, proje ve faaliyet bazlı olduğu gözlemlenmektedir. Türk STK'larının ise uluslararası alanda faaliyet göstererek her anlamda uluslararası ilişkileri de desteklediği analiz edilmiştir. punar (2020) bu anlamda bir Őeyler yapacaksa, kaynakların israf edilmemesi bağlamında ve hedeflere ulaşma noktasında YEE'ye danışmasının çok önemli olduğunu vurgulamıştır.

Sonuç ve Tartışma

İlk olarak Yunus Emre Enstitüsü'nün Türkiye'nin menfaatleri doğrultusunda sosyal, kültürel, ekonomik uluslararası stratejik faaliyetleri ele alınmıştır. YEE, Türkçe'nin yurt dışında yabancı dil olarak öğretilmesi, ders kitaplarının ve öğretici araçların oluşturulması, kurs açılması, Türkoloji alışmaları, müzik, mutfak, edebiyat, sinema, tarih gibi her türlü faaliyetlerin Türk kültürünün tanıtımını pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Bu faaliyetlerin yanı sıra sempozyum, konferans, sergi gibi uluslararası etkinliklerle de Türk kültürünü tanımak isteyen insanların kaynaklara erişimine olanak tanınmıştır. TABİP, Kültürel Diplomasi Akademisi, Türkçe yaz okulları gibi somut proje ve faaliyetler her yıl geniş kapsamlı olarak uluslararası alandaki etkinliğin artırılmasına çok büyük oranda katkı sağladığı söylenebilir. Türkoloji projesi kapsamında yurt dışına gönderilen uzmanlar sayesinde yabancı ülkelerdeki üniversitelerle ilişki kurulmuştur. Bu erevede Türkiye'nin akademik birikiminin yurt dışına açılması, dünyaya duyurulması ve diğer ülkelerle bilimsel, akademik alişverişi ve insan hareketliliğini artırmak bağlamında, TABİP projesinin Türkiye'nin bilim diplomasisini pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Kültürel Diplomasi Akademisi projesinin ise uluslararası ilişkilerde Türkiye'nin genel boyutu çerçevesinde ve dış politika öncelikleri doğrultusunda küresel, bölgesel ve ülke odaklı kültürel diplomasi çalışmalarına katkı sağladığı gözlemlenmiştir. Bakanlıkların, STK'ların, yerel yönetimlerin yurt dışı ile birtakım ilişkileri söz konusu olduğunda, YEE ile etkileşim ve iletişim sapladıkları sonucuna varılmıştır. YEE'nin kültürel diplomasiyi, Şehir diplomasisini ve bilim diplomasisini uluslararası alanda uygulaması ile kurumun uluslararası kültürel ilişkileri teorik ve uygulama anlamında benimsemesi arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Dolayısıyla diplomasi türlerinden kültürel diplomasinin yurt dışında insanlarla bağ kurma açısından payının daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu çerçevede kültürel ilişkilerin iki ülke arasında ön plana çıkması yumuşak gücün verimli kullanıldığı sonucuna ulaştırmıştır. Aynı zamanda ülkeler arasında ekonomik ve siyasi açıdan sorunlar oluştuğuunda ilişkilerin devamlılığı ve etkileşimi noktasında kültürün doğrudan pozitif bir etki yarattığı grlmştir. Bununla birlikte Türkiye'nin ekonomik, ticari, sosyal ve diplomatik ilişkileri artıkça o ülkelerde pratik veya uygulamada Türkçe bilen sayısının da artığı sonucuna varılmıştır. Kültürel diplomasi alışmaları Türkiye bağlamında sadece YEE ile sınırlı olmayıp TİKA, THY, YTB, TRT World gibi kurumlarında yaptığı etkinliklerde srdrldği grlmştir. Gelişmiş lkelerinde ekonomik, endüstriyel ve uluslararası yayıncılık anlamında bu alana ciddi yatırımlar yapması ile YEE gibi kurumların da uluslararası alanda etkileşimi artırması arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanılmıştır.

İkinci olarak Yunus Emre Enstitüsü'nün birinci değerlendirme doğrultusunda kamu kurumlarıyla veya diğer STK'larla işbirlikleri /ortaklıkları/ faaliyetleri ortaya konmuştur. YEE'nin hem uluslararası alanda faaliyet gösteren veya yurt dışına yönelik çalışma yürüten hem de yönetim kurullarında ve diğer kurullarında bulunan kamu kurumlarıyla, niversitelerle, STK'larla işbirliği ve ortaklık içerisinde olduğu sonucuna varılmıştır. Yurt dışında büyükelçiler, kültür ve eğitim ataşeleriyle, TİKA, YTB ve diğer

kuruluşlarla görev dağılımı şeklinde faaliyet göstererek uluslararası alanda işbirliğini pozitif yönde etkilemektedir. TİKA'nın kalkınma yardımları ile ülkelerin kapasitelerini artırması, YTB'nin eğitim alanında faaliyet göstermesi, YEE'nin dil öğretimi ve kültür tanıtımı yapması gibi Türkiye adına yürütülen proje ve çalışmalarda kurumların iş bölümüne ayrılması, kurumsal işleyişin sağlıklı, devamlılığı açısından büyük oranda önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla YEE'nin kamu kurumlarıyla, STK'larla ve yerel yönetimlerle yaptığı faaliyetlerin, çalışmaların ve projelerin belirlenen planlama çerçevesinde yürütüldüğü gözlemlenmiştir. Bununla birlikte diğer ülkelerin kültür kurumlarıyla kısa-uzun veya proje bazlı faaliyetler gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Üniversitelerin Türkçe'nin yabancı dil öğretimi noktasında eğitim programlarını düzenlemesi, bölümler ve kültürel alanlar kurması önemli bir paydaş olduğunun göstergesidir. Yurt dışındaki kültür merkezlerinin de herkese açık olması ülkenin kültürel sivil yapı anlayışını pozitif yönde etkilemektedir. Ülkeler arasındaki ilişkileri, kurumsal altyapı ve kültürel alışverişi artırmaya yönelik çalışmalar ve uygulamalar bağlamında başka ülkelerin kültürel diplomasi kurumlarıyla veya STK'larıyla küresel ilişki ağı kurulduğu sonucuna varılmıştır. Dünyada en fazla kültürel diplomasi kurumlarına yatırım yapan ve bu konuda en fazla kurumsallaşmış ülkelerin başında Kuzey Atlantik ülkeleri yani AB ülkeleri ile ABD, Kanada ve Güney Kore gibi ülkelerin geldiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda YEE ile EUNIC arasında işbirliğini ve etkileşimi güçlendirecek, topluluğu ve kamuoyunu bir araya getirecek, uluslararası ağlar ve ortaklığın kurulabileceği ve kültürlerarası diyalogun artırıldığı projenin gerçekleştirildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Üçüncü olarak ise Yunus Emre Enstitüsü'nün ilk iki değerlendirme bağlamında karşılaştığı zorluklar/engeller bunlara yönelik olarak ise oluşturulan çözüm stratejileri sunulmuştur. YEE'nin kanunun yakın dönemde değiştiği görülmekle beraber yeni hükümet sistemine uyum açısından yeniden değiştirilmesi sonucuna varılmıştır. Türkiye dinamik, değişen ve gelişen alanda yeni olduğundan ülkelerde açacağı kültür merkezi noktasında ekonomik, hukuki, ilişkisel altyapının birlikte analiz edilmesi gerekliliği tespit edilmiştir. Ülkelerin uluslararası ilişkilere bakışı, ilişkilerdeki ittifaklar veya siyasi, ekonomik, askeri gibi sorunların yansımaları kültürel diplomasi çalışmalarını negatif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. YEE'nin kâr amacı gütmemesi, uluslararası alanda faaliyette bulunduğu kültürel ilişkilerle dostluğu artırmayı hedeflemesi, ülkeler tarafından tanınmayı ve tanışmayı pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda Türkiye'nin de diplomasinin bir aracı olan kültür merkezlerini açmak isteyen ülkelere Dışişleri Bakanlığı'nın yetki çerçevesinde zorluk çıkarmadığı da gözlemlenmiştir. Enstitünün imkânları, yetişmiş insan gücü kapasitesi ve maddi anlamda altyapısının olması ülkelerde, ilişkilerde ve çözüm üretmede etkili olduğu söylenebilir.

Dördüncü olarak uluslararası ilişkilerin gelişimine yönelik yapılan ekonomik, sosyal, kültürel işbirlikleri veya ortaklıklar neticesinde üçüncü değerlendirme kapsamında belirttiğim üzere engeller ve çözümler bağlamında kamu kurumlarının ve STK'ların beklentilerine yönelik analiz yapılmıştır. Çalışmalarını artırma ve genişletme bağlamında YEE, kurumlara kültürel faaliyetler, projeler, etkinlikler düzenlerken kolaylaştırıcı etki sağladığı gözlemlenmiştir. Bu çerçevede sağlanan kolaylaştırıcı etkinin büyükelçiler, TİKA, YTB, üniversiteler ve yerel yönetimler gibi kamu kurumlarıyla devam etmesi ve sürdürülmesi beklentisi sonucuna varılmıştır. Diğer taraftan uluslararası alanda faaliyet gösteren Türk STK'ların uluslararası işbirliğini artırdığı gözlemlenmiştir. Bu işbirlikleri neticesinde oluşturulan kaynakların israf edilmemesi ve hedeflere ulaşma noktasında gerek YEE ile gerekse diğer kamu kurumlarıyla etkileşim ve iletişim halinde olunması STK'lardan beklenen sonuç olarak tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye'nin global diplomasi bağlamında ülkelerle ve bölgelerle işbirliğini artırması, YEE olarak kültürel diplomasi kurumlarına yapılan yatırımları artıracığı temennisi sonucuna ulaşılmıştır.

Beşinci olarak ise YEE'nin yaptıkları faaliyet ve projelerden öne çıkanlara ilişkin değerlendirme yapılmıştır. YEE'nin Türkçeyi öğreten en uzman kurum olmasının yanında okutman kapasitesini yetiştirecek potansiyelinin olduğu sonucuna da varılmıştır. Aynı zamanda ders kitaplarının, yardımcı kaynakların ve online platformların yabancı Türkçe öğretimi konusunda pozitif şekilde etki yaptığı gözlemlenmiştir. Bununla birlikte Türkoloji Projesi ile başlayan ve TABİP Projesi doğrultusunda devam eden diğer ülkelerdeki çalışmalarda bilimsel iş birliğinin ve kültürel etkinliklerin ön plana çıktığı sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla Türkçe, kültürel ilişkiler, KDA ve bilimsel ilişkilere yönelik proje ve faaliyetlerin kültürel diplomasi çalışmalarına pozitif etkisi olmuştur. Bütünsel olarak beş unsur etrafında YEE değerlendirilmiştir.

Öneriler

Çalışmanın bu bölümünde ise yapılan değerlendirmeler sonucunda birtakım önermeler sunulmuştur. Küresel sistemde STK'ların ve kamu kurumlarının parça parça faaliyet göstermeleri yerine belli alanlara ve yıllara odaklanarak uzun vadeli projeler yapmaları gerekmektedir. Bölge konsantrasyonunun yoğunluğu, projelerin etkinliği, halka dokunabilir ve sürdürülebilir olması açısından kurumların uzmanlaşması önerilmektedir. Türkiye'nin yaptığı uzun vadeli dışa açılım stratejilerini sadece kamu kurumlarının değil, uluslararası fayda açısından özel sektör/iş insanları destek vermelidir. Kültürel diplomasi bağlamında özel ve kamu kurumlarının entegre olabileceği bir sistem geliştirilmeli ve uluslararası alanda faaliyet yapan bütün temsilcilerin bilgilendirilmesi sağlanmalıdır. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın ve YEE'nin yaptığı çalışmaların yurt içinde ve yurt dışında iş insanına daha iyi tanıtılmalıdır. Kültürel diplomasi doğrultusunda özel sektör kuruluşları gibi kamu kuruluşlarının da hızlı reklam yapabilme olanağı sağlanmalıdır. Ekonomik ve kültürel ilişkilerin yoğun olduğu ülkelerde iş dünyasının önünü açabilmek adına her açıdan diplomatik seviye yükseltilmelidir. Yumuşak gücün etkin kullanılması diplomasi ve diyaloga daha fazla önem verilmelidir. Kültürel diplomasi doğrultusunda STK'lar ve sivil toplumla diyalog ve istişare daha sistematik hale getirilmelidir. Aynı zamanda ortak ülke faaliyetlerinde de sistematik diyaloga daha fazla vurgu yapılmalıdır. Bununla birlikte duyarlı, stratejik, daha az resmi, geçici diyalog fırsatları da değerlendirilmelidir. ABD, İngiltere, Hollanda, Portekiz gibi ülkeler sporcusuyla, şarkıcısıyla her şeyiyle marka elçileri oluşturarak kültürel ve ticari diplomasi faaliyetleri yürütmektedir. Bu amaçla Türkiye'nin bütün sporcularından, sanatçısına ve bilim insanına kadar uluslararası tarafa dönük herkesin kültürel ve ticari diplomasi yapısına katkı sağlayacağı şekilde kamu kurumlarının ve STK'ların hareket etmesi önerilmektedir. Yoğun çalışmalarla sadece kültürel ve ticari diplomasi marka elçisi olabilecek sanatçılar yetiştirilmelidir. Sosyal ortamlarda, sanat ortamlarında kültürel ve ticari diplomasi bağlamında eğitim verilmesinin önü açılmalıdır. Günümüz şartlarına uygun bilgi ve iletişim dış ilişkilerde güçlü tutulmalıdır. Küresel tedarik zincirinin kırıldığı bu dönemde Türkiye'nin bilişim teknoloji yoğun sektörlerindeki üretimini, yatırımını ve yatırım ortamını iyileştirme faaliyetlerini artırmalı ve özellikle uzmanlaşmış STK'ların desteği ile siyasal, sosyal ve kültürel, ekonomik alandaki uluslararası yapıların Türkiye'ye yönelmeleri sağlanmalıdır. Uluslararası işbirliği talepleri doğrultusunda kamu diplomasisinde başarılı olabilmek adına vizyoner hedefler yenilenmeli ve yeniden konumlandırılmalıdır. Proaktif süreçle birlikte sosyal, ekonomik ve kültürel çalışmalarla Türkiye ile ilgili olası yanlış algıları ortadan kaldıracak, anlatacak çalışmalara devam edilmeli ve artan kamu diplomasisi kapasitesinde yeni aktörlerle işbirliği fırsatları değerlendirilmelidir. Kamu diplomasisini STK ve devlet eliyle sınırlı tutulmamasına özen gösterilmelidir. Kamu diplomasisi kaynakları (ekonomi, kültür vb.) hikayeleştirilerek ve kurgulayarak yansıtılmalıdır. Moda algısıyla kamu diplomasisi araçlarını kullanırken çalışmalarda ülkenin markası adına ürün yerleştirme doğru yapılmalıdır. Dolayısıyla kendi teknolojimiz ve kendi markamız uluslararası sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel çalışmalara entegre bir şekilde sunulmalıdır. Kamu diplomasisi ve sosyal değerlerin yaratılması üzerine daha fazla finansal kaynak ayrılmalıdır. Kamu diplomasisinin önemli araçlarından biri olan medyanın içerik tarafında da (TV programları, belgesel vb.) güçlü olunmalıdır. Kültürel diplomasi önemli araçları olan ortak dil, tarih, kültür, payda ve inanç çeşitli yollarla uluslararası alana sunulmaya devam etmelidir. Türk işletmelerinin uluslararasılaşma sürecinde ticari marka ve ürünlerini Türk dilinin dünya çapındaki değeriyle bağdaştırılmalı ve Türkçe'nin uluslararası dil olarak yaygınlığına yönelik çalışmalar sürdürülmelidir. YEE'nin yaptığı çalışmalar doğal süreçte karşılıklı olarak beslenerek endüstriye zaman içinde entegre edilmelidir. Uluslararası işbirliği kapasitesine sahip kamu kurumlarının ve STK'ların sayısı artırılmalı ve mevcut olanlarla işbirliği daha da geliştirilmelidir. Kalkınma işbirliği, insani ve acil eylem, eğitim, sağlık gibi alanda sivil toplum müdahalesinin niteliğine katkıda bulunmak ve işbirliği içerisinde hareket etmek amacıyla uluslararası alanda faaliyet gösteren STK'ların bulunduğu Dışişleri Bakanlığı ile etkileşimli "Türk Kalkınma Sivil Toplum Kuruluşları Platformu" kurulmalıdır. Ülkemizin ekonomik düzeyi geliştirilmeli, ekonomik bağlantılarımızı iyi entegre edip pazarlarımızı genişletmeliyiz. Komşu ilişkilerimizi daha çok güçlendirip, güven oluşturmak için öncelikle ülkelerdeki yerel yönetimlerle de ilişkilerimizi sıkı tutulmalıdır. Mevcut Avrupa'daki belediyelerle ilişki kurmuş belediyelerin ilişkileri geliştirmelidir. Yerel yönetimleri kamu diplomasisi ile birleştirip, yerel yönetimlerimizin, üniversitelerimizin, ticaret ve sanayi odalarımızın karşılıklı işbirliği protokolü ile tanınırlıkları artırılmalıdır.

Günümüzde kamu diplomasisinin geldiği noktada çok sayıda ulusal ve uluslararası aktörün bulunması, süreç ve ilişki geliştirme'nin önemi, hızlı ve yerinde karar alma süreçlerine katılım vb. gibi faktörler nedeniyle artık devlet merkezli klasik veya geleneksel tarzda diplomasi yapmak kamu kurumlarının, özel sektörün ve STK'ların beklentilerini karşılayamamaktadır. Bu anlamda halen faal olan T.C.

Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı çatısı altındaki Kamu Diplomasisi Dairesi Başkanlığı'nın faaliyetleri ve teşkilatlanma yapısı kamu diplomasisi modelinin ihtiyaç duyduğu yapısal özellikleri taşımamaktadır. Türk dış politikasının geleneksel diplomasi merkezli yeniden yapılandırılmasının yanında hem özel sektör ve STK'ların kapasitelerini artırmaya, onlara çeşitli altyapı ve rehberlik hizmetleri sunmaya, hem de yabancılarla Türkiye'nin siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel ilişkilerine destek verebilecek bütüncül bir kamu özerk kurumuna ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışma çerçevesinde yeniden Kamu Diplomasisi Dairesi Başkanlığı yeniden yapılandırılarak yerine özerk bir statüye sahip Cumhurbaşkanlığı Kamu Diplomasisi Ofisi (KDO) kurulması, kurulacak bu yeni ofisin aşağıda belirtildiği şekilde yönetim ve organizasyon yapısına sahip olması önerilmektedir. Kamu diplomasi ofisinin görev alanı uluslararası ve çok ülke ölçekli olduğundan ofis başkanı ve ofis faaliyetlerini koordine edecek birimin yurtdışında yaygın temsilcilikleri bulunan ekonomik, sosyal, kültürel faaliyetlerle ilgili kamu kurumlarında ve STK'lar da aktif olarak görev yapan konuya hâkim uzmanlardan veya kurumlarda çalışan üst düzey yöneticiler arasından seçilmesi önerilmektedir. Bu ofisin hızla gelişen teknolojiye ve insanların hızlı iletişim kurduğu günümüzde yaygın uluslararası temsilcilik ve şube ağına sahip ve yerelde etkin tüzel kurumlarla çalışması ve birlikte ortak bazı eylem planları, faaliyetleri hazırlaması da kamu diplomasi açısından önemli sonuçlar alınmasını sağlayabilir. Bu ofisin yönetim kurulu ve üyelikleri ise; Kamu Diplomasisi Ofis Başkanı, Dışişleri Bakanlığı Temsilcisi, Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi, Ticaret Bakanlığı temsilcisi TİKA, YTB, YEE, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) kurumlarının üst düzey temsilcileri, özel sektör ve 3 veya 4 STK temsilcileri şeklinde oluşturulabilir.

Etik Beyan

"Kamu Destekli Sivil Örgütlenme Gücü: Yunus Emre Enstitüsü" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma doküman incelemesine dayalı olarak yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Üçpınar, B. (2020). Yunus Emre Enstitüsü, Strateji Geliştirme ve Kurumsal İletişim Müdürü (23.09.2020). "Uluslararası İlişkilerin Geliştirilmesinde Kamu ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Stratejik İşbirliği: Türkiye" konulu görüşme. İstanbul
- Yunus Emre Vakfı Kanunu (2007). Kanun Numarası: 5653. Kabul Tarihi: 5/5/2007. Yayımlandığı Resmî Gazete: Tarih: 18/5/2007 Sayı: 26526.
- YEE (2009). Aralık- Eylül Bülten, Ankara, Erişim Tarihi: 10.07.2021, <https://www.yee.org.tr/>
- YEE (2010). Şubat- Temmuz Bülten, Ankara, <https://www.yee.org.tr/>
- YEE (2011). Şubat- Ekim Bülten, Ankara, Erişim Tarihi: 10.07.2021, <https://www.yee.org.tr/>
- YEE (2012). Ocak- Ekim Bülten, Ankara, Erişim Tarihi: 10.07.2021, <https://www.yee.org.tr/>
- YEE (2013). Nisan- Ekim Bülten, Ankara, Erişim Tarihi: 10.07.2021, <https://www.yee.org.tr/>
- YEE (2014). 2014 Faaliyet Raporu, Ankara, Erişim Tarihi: 10.07.2021, <https://www.yee.org.tr/>
- YEE (2015). 2015 Faaliyet Raporu, Ankara, Erişim Tarihi: 10.07.2021, <https://www.yee.org.tr/>
- YEE (2016). 2016 Faaliyet Raporu, Ankara, Erişim Tarihi: 10.07.2021, <https://www.yee.org.tr/>
- YEE (2017). 2017 Faaliyet Raporu, Ankara, Erişim Tarihi: 10.07.2021, <https://www.yee.org.tr/>
- YEE (2018). 2018 Faaliyet Raporu, Ankara, Erişim Tarihi: 10.07.2021, <https://www.yee.org.tr/>
- YEE (2019). 2019 Faaliyet Raporu, Ankara, Erişim Tarihi: 10.07.2021, <https://www.yee.org.tr/>
- YEE (2020). 2020 Faaliyet Raporu, Ankara, Erişim Tarihi: 10.07.2021, <https://www.yee.org.tr/>
- YEE (2017). 2017-2018 Stratejik Plan, Ankara, Erişim Tarihi: 10.07.2021, <https://www.yee.org.tr/>
- YEE (2019). Ocak-Şubat Bülten, Ankara, Erişim Tarihi: 10.07.2021, <https://www.yee.org.tr/>
- YEE (2019). Mart-Nisan Bülten, Ankara, Erişim Tarihi: 10.07.2021, <https://www.yee.org.tr/>
- YEE (2019). Mayıs-Haziran Bülten, Ankara, Erişim Tarihi: 10.07.2021, <https://www.yee.org.tr/>
- YEE (2019). Temmuz-Ağustos Bülten, Ankara, Erişim Tarihi: 10.07.2021, <https://www.yee.org.tr/>
- YEE (2019). Eylül-Ekim Bülten, Ankara, Erişim Tarihi: 10.07.2021, <https://www.yee.org.tr/>
- YEE (2019). Kasım-Aralık Bülten, Ankara, Erişim Tarihi: 10.07.2021, <https://www.yee.org.tr/>

EXTENDED ABSTRACT

The aim of this study; The aim of this study is to examine the effects of social, economic and cultural activities carried out by government-organized non-governmental organizations on Turkey's international political activities in the development of international relations, specifically Yunus Emre Enstitüsü (YEE). In addition to cooperation with international organizations, non-governmental organizations and private sector organizations in the development and maintenance of international relations, it can be said that government-organized non-governmental organizations (GONGO's) have strategic importance.

In this context, the strategic actions, plans, activities and projects of Yunus Emre Institute, as a one of the most active publicly supported non-governmental organizations in Turkey, between 2007-2019 were examined and an impact analysis was made. Plans, reports and activity documents about the structure and objectives of YEE were also examined. Then, a question set was created in the light of the data obtained, and the interviews were analyzed to evaluate the activities and effects of YEE.

For cultural diplomacy and cultural cooperation in the international arena, YEE is known to have been established with the aim of transferring Turkey's history, culture and understanding of civilization to the international arena. However, it has been observed that it fulfills its duty as an important actor in the spread of the Turkish language and its competition with other common languages. Therefore, it can be said that YEE, which works to increase the awareness, reliability and reputation of Turkey in the international arena, has been the pioneer of this process beyond contributing to the promotion of Turkey abroad in the field of cultural diplomacy.

After its establishment, its main purpose is to establish a relational network with other nations abroad, like the equivalent organizations in other countries, and to promote the culture, literature, language and understanding of Turkey to other countries, to ensure that human relations progress in a positive direction and to increase its awareness. A second point is those who establish a bond with Turkey, do business, etc. They carried out activities to increase the number of people. In this sense, the institute opened its first overseas center in Sarajevo and over the years became an Institute operating not only in the Balkans, the Middle East and Turkish states, but also in Europe, Asia, America and Africa.

Along with the ever-changing structure in international relations, the structure in which many elements come to the fore, from the traditional diplomacy one-way understanding to the individual, where the importance of NGOs, from which societies are opened, to social academic groups, has dominated. At the same time, the understanding that reaching these people and being in contact with them is not only the state phenomenon brought about the establishment of the institute in Turkey. The use of the name Yunus Emre as an important value here has been seen as an important element in reflecting the Turkish identity, from his sufistic culture, pure Turkish structure, his work in accordance with Turkish to the fact that he traveled all over the Turkish geography. In addition to this, diversity in Anatolia, love of people and being a cradle to civilizations are other supporting factors.

When we examined the structure of the institute, it was seen that one of the most important building blocks was the units created. The units formed in YEE have been shaped under two roofs, namely culture and art and teaching Turkish to foreigners in terms of their duties. For this purpose, other executive units were formed to contribute to two areas. Activities on teaching Turkish to foreigners are carried out by the Turkology Directorate. Through this directorate, it carries out studies to promote and teach Turkish, literature, culture, and art in accordance with international standards within the framework of scientific methods, and it also encouraged and supported existing and newly opened departments in education and training with the "Turkology Project Cooperation Protocol" with universities. The unit that follows the strategy for activities carried out in the field of culture and arts and projects developed and supported by cultural interaction, diversification and enrichment of activities through cultural centers abroad has been expressed as the Culture and Art Projects Directorate.

In Article 3 of the Law No. 5653 of YEE, the duties and responsibilities are listed as follows, apart from the statements we have mentioned in the other parts of the study under the title of the foundation's objectives:

- To carry out researches, activities or to have them made, in order to make domestic and foreign information and documents related to Turkey, cultural heritage, Turkish language, culture and art for the benefit of the world, to cooperate with universities and non-governmental organizations, other relevant real and legal persons in the country and abroad. to carry out joint projects and to make periodic or non-periodical publications in the written and visual media,
- To cooperate with similar organizations and international organizations abroad,
- To cooperate with research and development related institutions and organizations and data banks in order to realize the purpose of this Law at home and abroad, to make the collected information available to the world, to establish promotion offices, institutes and documentation centers,

- To carry out the necessary activities for informing individuals and organizations in the country about activities related to promoting Turkey, its cultural heritage, Turkish language, culture and art, ensuring participation and directing them,
- In order to realize the purposes of this law; To ensure the participation of non-governmental organizations and universities in the foundation and its organizations, to cooperate with foundations or associations established in the fields of culture, art and education, to provide in-kind or financial support to academic studies in this field,
- Organizing competitions and awarding awards for the promotion of Turkish language, culture and art,
- To carry out studies with other public institutions and organizations operating abroad for the realization of the purposes of this Law in places where Cultural Centers are not established.

In this part of the study, some suggestions are presented as a result of the evaluations made. In the global system, NGOs and public institutions need to focus on certain areas and years and make long-term projects instead of operating in pieces. Institutions are recommended to specialize in terms of the intensity of the region's concentration, the effectiveness of the projects, and their sustainability. Not only public institutions but also private sector/business people should support Turkey's long term outward expansion strategies in terms of international benefits. In the context of cultural diplomacy, a system in which private and public institutions can be integrated should be developed and international cooperation should be thought.

Uzbekistan's Transformation with the New Uzbek Strategy: Shifting Policies towards Mediation of Labor Migration through Migration Infrastructure

Zahide ERDOĞAN¹

Abstract

Because of the post-independence economic problems in Central Asian countries, Russia became the center of immigration, but as time passed, immigration shifted to Kazakhstan and Turkey. Uzbekistan is the most populous Central Asian country and the one that benefits the most from worker remittances. The New Uzbek Strategy, announced after Mirziyoyev's election in 2016, is transforming economy and society of the country. This paper aims to examine migration infrastructure through the New Uzbek Strategy as the way of protecting citizens abroad. It is critical to protect the rights of migrant workers in the destination countries to keep them from facing marginalization, exclusion, and poverty. Migration infrastructure is made up of regulatory, commercial, technological, humanitarian, and social elements. In this framework, the new Ministry of Labor structure, bilateral agreements, labor market regulation, allowing private recruitment companies, railway projects, development of cooperation with international organizations, and migrant networks all indicate the development of migration infrastructure components. In addition to economic liberalization, good neighborhood relations and foreign policy are important to develop migration infrastructure and institutionalization of migration. As a result, it is expected that the migration infrastructure development will increase migration, diversify of the countries and be beneficial to economic growth and transformation the country. Although these studies are still in their early stages, it has been concluded that significant steps have been taken in the infrastructure development, and the safe and regular migration will increase migration to the new destination countries in the future .

Key Words: Migration infrastructure, Labour Migrant's Rights, Uzbekistan's Transformation, Development, Migration Policy

Özbekistan'ın Yeni Özbek Stratejisi ile Dönüşümü: Politikaların Göç Altyapısı Yoluyla Emek Göçünün Arabuluculuğuna Yönelik Değiştirilmesi

Öz

Orta Asya ülkelerinin bağımsızlık sonrası ekonomik sorunları Rusya'nın göç merkezi olmasını sağlamış, ancak zaman içinde göç Rusya ile birlikte gelişen Kazakistan ve Türkiye'ye yönelmiştir. Özbekistan Orta Asya ülkeleri içinde nüfusu en kalabalık ülke ve işçi dövizlerinden en çok yararlanan ülkedir. 2016 yılında Mirziyoyev'in seçilmesiyle açıklanan Yeni Özbek Stratejisi ülkede ekonomik ve sosyal bir dönüşüm gerçekleştirmektedir. Bu makale, göç altyapısını yurtdışındaki vatandaşlarını korumanın bir aracı olarak Yeni Özbek Stratejiden hareketle incelemeyi amaçlamaktadır. Göçmen işçilerin varış ülkelerinde haklarının korunması onların marjinalleşme, dışlanma ve yoksullukla karşılaşmasını önlemek için önemlidir. Göç altyapısı düzenleyici, ticari, teknolojik, insani ve sosyal bileşenlerden oluşmaktadır. Bu çerçevede, Çalışma Bakanlığının yeni yapısı, ikili anlaşmalar, iş piyasasının düzenlenmesi, özel işe alma şirketlerine izin verilmesi, demiryolu projeleri, uluslararası kuruluşlarla işbirliğinin geliştirilmesi ve göçmen ağları göç altyapısının bileşenlerinin geliştiğini göstermektedir. Ekonomik serbestleşmeyle birlikte komşularla iyi ilişkiler ve dış politika da göç altyapısının gelişmesinde ve göçün kurumsallaşmasında önemlidir. Sonuç olarak, göç altyapısı ile sağlanan gelişmenin göçü artıracığı, göçün yöneleceği ülkeleri çeşitlendireceği ve ülkenin ekonomik büyümesi ile dönüşüm için etkili olacağı düşünülmektedir. Söz konusu çalışmalar henüz yeni olmakla birlikte altyapının gelişmesine ilişkin önemli adımlar atıldığı, gelecekte güvenli ve düzenli göçün artacağı ve yeni ülkelere yöneleceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç Altyapısı, Göçmen Hakları, Özbekistan'ın Dönüşümü, Kalkınma, Göç Politikası

Atıf İçin / Please Cite As:

Erdoğan, Z. (2021). Uzbekistan's transformation with the new Uzbek strategy: Shifting policies towards mediation of labor migration through migration infrastructure. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(ÖS), 157-171.

Geliş Tarihi / Received Date: 08.09.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 24.09.2021

¹ Dr. - Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, zahide.rdg@gmail.com

Introduction

After the collapse of the Soviet Union in 1991, Central Asia faced an increase in immigration as well as internal problems. Understanding migration from Central Asia requires knowledge of the historical context of the region as well as the ethnic structure that influences migration patterns. Since the late 1800s, there has been significant human mobility in this region, including forced migrations. As far as the places for settlement were determined by the State back in the days of the USSR period and the migration structure developed accordingly.

The origins of the five independent Central Asian countries go back to the opportunities given to establish themselves as modern nations between 1924-1936 and the establishment of the Soviet Union (Islamov, n.d.). The migration corridor from North and Central Asia is one of the largest and most popular and the destination countries for this region are Russia, which is estimated to employ about 10 million foreign workers, and Kazakhstan (UNESCAP, 2020). As of 2020, there are 281 million international immigrants worldwide and 51 million of them were born in Central and South Asia (United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division, 2020, p. 15).

While the disintegration of the USSR in the 1990s caused conflicts in some of the Central Asian countries, it led to an increase in migration mobility in all of them. For example, ethnic Kazakhs, Turkmen, and Kyrgyz, who had to live in other regions due to the policies of the USSR, have returned to their historical homeland. Central Asian countries faced numerous economic, social, and political challenges after gaining independence, and problems arose as a result of the migration of ethnic Russians to Russia, particularly in terms of administrative experience (Abdullaeva, 2020, p. 40). The transition to a free-market economy has caused economic difficulties for the Central Asian countries, and in this period, labor migration from Uzbekistan, Kyrgyzstan and Tajikistan to Russia has started. While immigration occurred within the USSR until the 1990s, as the country disintegrated, Germans, Jews, and Greeks living in the USSR emigrated outside the country (IOM, 2008, p. 13). In the early years of independence of Uzbekistan, immigrants were mostly ethnic minorities like Russians, Ukrainians, and Jews, and the economic downturn in the 1990s, as well as open-door policies of Russia and Kazakhstan in the 2000s, increased labor migration (Kakhkharov et al., 2020, p. 5). According to some estimates, over 3 million Uzbeks work in Russia, though this figure may be misleading due to visa-free stay, seasonal workers, and unregistered workers (Kakhkharov et al., 2020, pp. 2-15).

In the process of a nation-state establishing, Uzbekistan, like other post-Soviet countries, faced various difficulties such as management, leadership, the market economy, human rights, and democracy, while ethnic conflicts and border wars posed challenges to political stability. Uzbekistan is the most populous country in Central Asia, bordering Turkmenistan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Kazakhstan, and Afghanistan. The fact that the country is surrounded by five other countries has also influenced its foreign and defense policies (Fazendeiro, 2017, p. 410). The country is strategically important not only for its neighbors, but also for many other countries, as a result of projects such as the United States' Silk Road project, China's Belt and Road Initiative, the Iranian railway, and the trans-Afghan railway. Uzbekistan was economically and politically isolated during President Islam Karimov, who ruled the country from 1991 until he died in 2016 (Schmitz, 2020, p. 5).

The new President Shavkat Mirziyoyev started a series of reforms with the slogan "It is high time for the government to serve the people, not vice versa". Mirziyoyev has made numerous visits since he elected to strengthen ties with Central Asian countries and international organizations, as well as to maintain a balance of relations with the United States, China, and Russia. In his speech dated 22.12.2017, Mirziyoyev said, "The main priority of Uzbekistan's foreign policy is Central Asia." (President of the Republic of Uzbekistan, 2017). While these reforms have resulted in a new approach to Uzbekistan's foreign policy, a new regional approach has emerged. The steps towards the economic liberalization and foreign economic ties with neighboring countries and beyond demonstrate the country's efforts to become a hub not only for investments but also for transportation. This New Strategy approach is a sort of social contract in which the state serves the citizens and the citizens support the reforms. New Strategy of Uzbekistan 2017-2021 includes priorities in five areas, with openness politics, security and foreign policy, and economic liberalization as the most important aspect. Although migration and remittances have always been important for Uzbekistan, no further action on this issue was taken until 2016.

Regular migration and migration infrastructure are important for sending countries to protect their citizens' rights abroad. Immigrants face numerous vulnerabilities and risks, in addition to poverty, and protecting immigrants' rights is critical to preventing the social and economic consequences of these vulnerabilities. The nature of vulnerabilities is also affected by the type of migration, and undocumented, unregistered migrants are more vulnerable to risks such as health problems (Sabates-Wheeler, & Waite, 2003, p. 13). The socio-political dimension of vulnerability results in the immigrant being illegal and undocumented, unable to benefit from socioeconomic opportunities in the country of destination, which can lead to the illegal immigrants' impoverishment, marginalization, exclusion, and discrimination (Sabates-Wheeler, & Waite, 2003, p. 15). It is important to remember that the migrants may be legally present in their destination countries, for example, as tourists, but they will be unable to exercise their rights if they do not have a work permit.

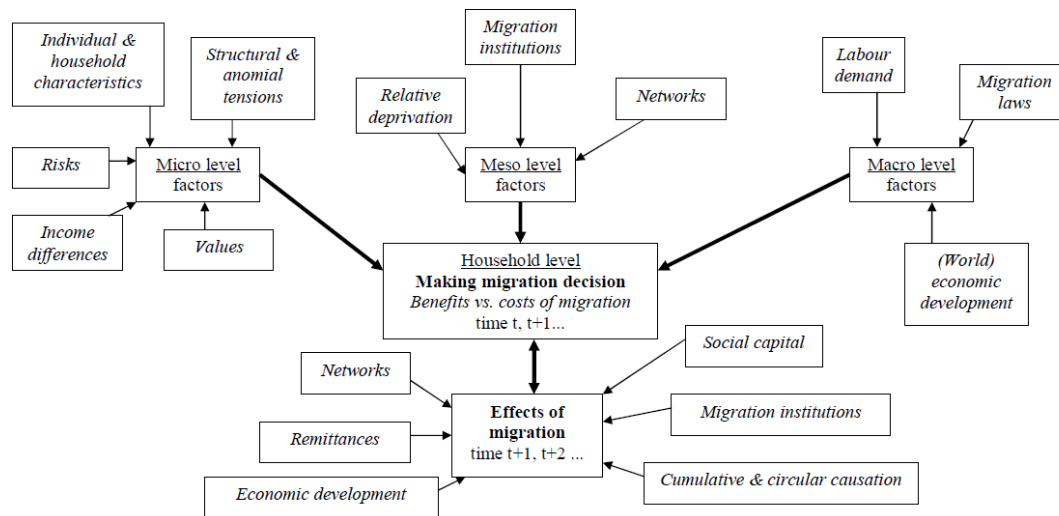
This paper aims to examine migration infrastructure through the New Uzbek Strategy as a social process and means of protecting the rights of citizens abroad. Thus, this paper focuses on the role of migration infrastructure in initiating and encouraging migrations particularly concentrating on the countries with which Uzbekistan has signed treaties and the countries to which immigration will be directed. The role of migration infrastructure on the migration decision is not a new subject but using this concept to understand the effect of the New Uzbek Strategy on migration is a new way to think about possible immigration from Uzbekistan. There are studies on China and Indonesia (Xiang & Lindquist, 2014), Japan and England (Sigona et al., 2021), and West Africa (Kleist & Bjarnesen, 2019), where migration infrastructure is discussed with country examples. As far as we know, there has been no study that evaluates and discusses the impact of changes in migration infrastructure within the context of the New Uzbek Strategy. This study is expected to contribute to a better understanding of how migration infrastructure affects the countries to which migration will occur, as well as to update theory.

In this context, at first, the theory of migration and the concept of migration infrastructure were briefly discussed, and then, using the push-pull theory, the dynamics of migration in Post-Soviet Central Asia were broadly examined. Finally, the activities carried out within the framework of the New Uzbek Strategy are categorized and discussed in terms of regulatory, technological, commercial, human, and social dimensions. With the New Uzbek Strategy, direct or indirect efforts to establish migration infrastructure for labor migration demonstrate that migration is now more important to the country for liberalization, and it is being institutionalized through the regularization of the migration flow and providing protection for the citizens. According to Massey (1988, p. 396), once international migration reaches a critical mass, it will alter the social and economic structure of the country of origin, and migration will most likely continue. Thus, the institutionalization of migration is expected to result in a shift in social and economic structure of Uzbekistan but the efforts on this issue are relatively new and the structure requires improvement.

Migration Theories and Migration Infrastructure

Migration is a multidisciplinary field, and each discipline takes a different approach to determine the reasons for migration. For example, sociological approaches focus on attracting opportunities such as jobs available, institutions in facilitating the migration, networks and macroeconomic approaches focus on wage differentials between economies (Bijak, 2006, pp. 6–8). Migration is explained as a part of the economic structure in Neo-classical theories. Based on labor supply and demand, the neoclassical model predicts that the labor force will migrate from areas of surplus and low wages to areas of high demand and wages. The new economics of migration model, on the other hand, contends that migration decisions are made collectively, rather than individually, and that the immigrant seeks to maximize not only his income but also his status (Massey, 2015, pp. 466–467). Within the functionalist paradigm, the pull-push model, migration systems theory, and migrant networks can be considered, and migration is based on a cost-benefit analysis of individuals and families (de Haas, 2021, p. 4). On the other hand, theories in the historical structural paradigm, such as conflict theory and world systems theory, are based on economic and power disparities between societies (de Haas, 2021, p. 4). Migration is a complex issue that must be evaluated alongside numerous economic, social, and political factors. While countries always want to predict migration toward them and to understand migration pattern, theories only allow for limited predictions.

Figure 1. *A General Framework for Migration Decision Making* (Source: Hagen-Zenker (2008, p. 19))

Besides, Hagen-Zanker discussed migration theories as macro, micro, and meso theories, attempting to integrate them all into a single picture (Hagen-Zanker, 2008). Despite defining internal migration, Ravenstein's (1885) immigration laws served as the foundation for immigration theories. Lee attempted to explain the factors influencing migration decisions based on these laws by taking into account the positive and negative factors arising from the country of origin and destination, intervening obstacles and personal factors (Lee, 1966). Lee (1966, p. 51) points out personal characteristics, intelligence, awareness, and perception of the conditions in the country of origin all influence migration decisions, and these decisions are not always rational. However, the most significant issue with functionalist theories is their reducing nature; for example, the pull-push theory provides a list of migration factors but does not explain social processes and how these factors relate to each other as migration drivers (de Haas, 2021, p. 6).

However, meso theories concentrate on factors such as social capital, networks, and migration institutions that facilitate migration (Figure 1). Massey et al. (1987, p. 317) concluded in social capital theory that social networks such as family and relatives will lower the cost of migration; as this network grows, more people will migrate; and, eventually, everyone will have this social network. Additionally, using Giddens's theory of structuration and the example of the Philippines, Goss and Lindquist (1995) used the concept of migrant institutions as a meso level element of analysis in understanding international labor migration. For example, the Philippines attempted to regulate immigration by signing bilateral treaties and allowing private recruitment agencies, and immigration has now become institutionalized through immigrant networks and external migrant institutions such as brokers, recruitment agencies and NGOs (Goss & Lindquist, 1995).

However, Massey (2015, p. 466) divides migration theories into five categories: structural forces in the sending country, structural forces in the receiving country, the purpose of the immigrant, the formation of social and economic fields that will allow immigration, and policies in the countries that affect the flow of immigrants. To comprehend migration, it is necessary to consider the policies of governments, businesses, recruitment agents and migration intermediaries, as well as international organizations such as UNHCR and IOM, to shape migration and create new migration patterns (de Haas, 2021, pp. 6-7). A similar approach to the institutionalization of migration is the concept of migration infrastructure. Xiang and Lindquist (2014, pp. 143–144) point out that migration infrastructure explains how Europe does not passively accept immigrants but actively builds it through regional relations, as well as social change through migration in China and Indonesia. Xiang and Lindquist (2014, p. 124) investigated the components that facilitate migration using the concept of migration infrastructure and defines the concept as follows:

For analytical purposes, we stipulate five dimensions of migration infrastructure: the commercial (recruitment intermediaries), the regulatory (state apparatus and procedures for documentation, licensing, training and other

purposes), the technological (communication and transport), the humanitarian (NGOs and international organizations), and the social (migrant networks). (Xiang & Lindquist, 2014, p. 124)

The concept of migration infrastructure is an overarching concept that helps to understand the factors that mediate migration. The migration infrastructure can increase mobility with the expansion of regulatory capacity of the state and market, and in Asia and the Middle East, there is a greater focus on the sending state's migration infrastructure, such as health certification and training (Xiang & Lindquist, 2014, p. 125). According to Xiang and Lindquist (2014, p. 132), migration infrastructure focuses on how migration is mediated rather than migration behavior; while the migration flow is temporary, the infrastructure maintains a level of stability, which distinguishes it from the migration system and mobility regime. Existing theories ignore the impact of forced migration and immigration policies, and economic theories ignore the effects of post-socialist transformations (Bijak, 2006, p. 16). So, the institutionalization of migration should be discussed in light of socioeconomic transformation rather than economic theories in Uzbekistan. As a result, migration infrastructure is a structure that likely allows for the establishment of a permanent structure beyond the factors that impact migration decisions and would accompany societal change.

Migration Dynamics in Post-Soviet Central Asia

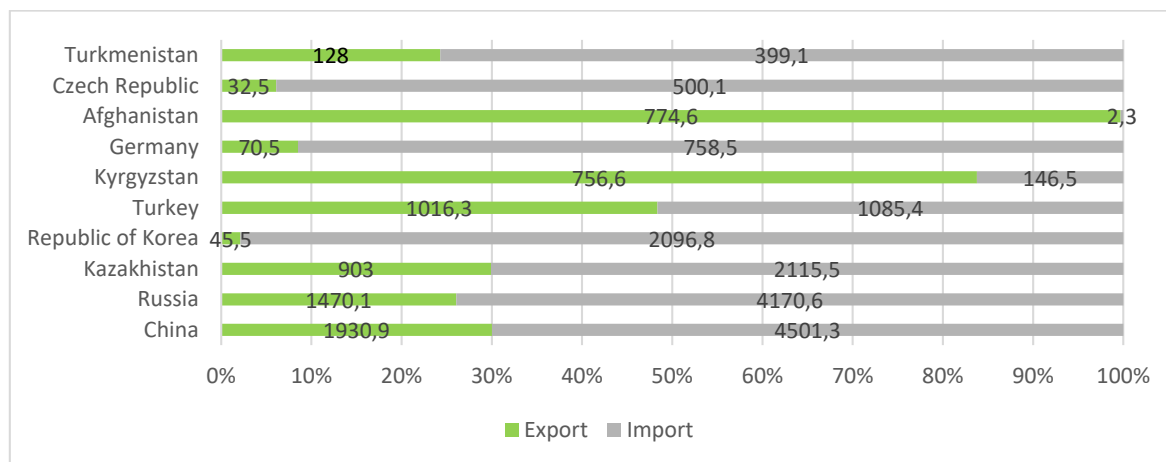
With disintegration of Russia, a new wave of migrants from CIS emerged. The majority of Central and Eastern European immigrants went to Western Europe, while the majority of Central Asian immigrants went to other CIS countries, such as the wealthier Kazakhstan and Russia (Mansoor & Quillin, 2006, p. 24). The total number of international migrants during this period is difficult to estimate. In terms of labor migration, the statistics will be meaningless because movements that were previously considered internal migration and those who migrated to their own countries ethnically will all be considered immigrants (Mansoor & Quillin, 2006, pp. 28-29). On the other hand, statistics only show those who have legally settled in Russia, and it is widely assumed that only 10% of foreign workers in Russia have legal documents (Laruelle, 2007, p. 104). In the 1990s, Uzbekistan was a receiving country for immigrants from Afghanistan and Tajikistan, but it later became a sending country for labor to Russia (Laruelle, 2007, p. 104).

Uzbekistan and Kazakhstan have been the Central Asian countries with the highest number of immigrants. Russia, Kazakhstan and Turkey are one of the most important migration destinations of Uzbekistan. The pattern of immigration between Uzbekistan and Russia, as well as between Uzbekistan and Turkey, is influenced by a variety of economic, historical, cultural, linguistic, and political factors. The population of Uzbekistan is estimated at 15.899.000 in 1980, 20.398.000 in 1990, 24.770.000 in 2000, 28.516.000 in 2010 and 32.982.000 in 2020 (United Nations, Department of Economic and Social Affairs, 2021). Along with the population of Uzbekistan, labor migration has also increased regularly. According to UN estimates, there were 1.428.000 Uzbek migrant workers in 1990, 1.575.969 in 2000, 1.880.557 in 2010, and 1.979.523 in 2019 (United Nations, Department of Economic and Social Affairs. Population Division, 2019). Kazakhstan, the country with the highest number of immigrants, the number of immigrants increased from about 3 million in 1990 to 4 million in 2019 (United Nations, Department of Economic and Social Affairs. Population Division, 2019). However, it is necessary to compare the number of immigrants to the country's population. Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Uzbekistan have the highest proportions of emigrants in the region. As a result, immigrants account for 22 percent population of Kazakhstan, 6 per cent population of Uzbekistan, and 12 per cent population of Kyrgyzstan (United Nations, Department of Economic and Social Affairs. Population Division, 2019).

Migration is always a complicated and sensitive issue, with many positive and negative consequences for both sending and receiving countries. Initially, immigrants were considered as a threat to national identity and harmony, but they were later viewed as a threat to security. While immigrants are a short-term safety valve for the sending country, the importance of remittances has led to the consideration of immigrants as a means of development (Castles et al., 2008, p. 19). As a result of remittances, migrant workers have grown in importance for their home countries and are now being discussed as a driving force in their development. Uzbekistan has the highest amount of remittances among Central Asian countries, and it is estimated that worker remittances, which were 4.843 million USD in 2015, increased to 6.989 million USD in 2020 (World Bank, 2021c). Accordingly, remittances account for 12.1 percent GDP of Uzbekistan. Furthermore, the amount of remittances sent to Kyrgyzstan is 2.200 million USD, with a

share of GDP of 29.4 percent for 2020, while the amount of remittances sent to Tajikistan is 2.187 million USD, with a share of GDP of 27.3 percent (World Bank, 2021c)

Top five trading partners of Uzbekistan are China, Russia, Kazakhstan, Korea, and Turkey in 2020. (Figure 2). Uzbekistan and South Korea have a trading volume of 2.36 billion dollars, and Uzbekistan is the third-largest trade partner of South Korea in 2019 (Nikolova, 2021). China, the world's largest exporter, is a significant investor in Uzbekistan but according to the Central Asia Barometer 2020 data, while 65 per cent welcomed Chinese investments in 2019, this rate fell to 48 per cent in 2020, indicating that there is growing skepticism about Chinese investments (Nikolova, 2021). In 2019, foreign direct investments in Uzbekistan increased to 2.3 billion dollars, accounting for 4% of GDP (World Bank, 2021a). The Presidency's office, on the other hand, announced that FDI investments in Uzbekistan in 2020 totaled 6.6 billion dollars, with a target of 7.6 billion dollars for 2021 (ANI, 2020).

Figure 2. *Uzbekistan's Top Trading Partners, 2020, Million USD* (Source: UZSTAT, 2021, p. 2)

Migration decisions are frequently explained by economic and demographic, political, and social and cultural push and pull factors, and migration results from wage differences between markets, according to the most basic economic models (Mansoor & Quillin, 2006, p. 77). So, one of the most important reasons for migration is wage differences between countries and Harris and Todaro (1970) focus on expected income rather than actual income. According to World Bank data, Uzbekistan's per capita income in 2020 was 1.685 USD, while Turkey's was 8.538 USD and Russia's was 10.126 USD (World Bank, 2021b). For example, Uzbek immigrants who are unable to travel to Russia due to Covid-19 work in Kyrgyzstan on an informal basis. Migrant workers earning \$130 per month in Uzbekistan, for example, can earn \$10-20 per day in Kyrgyzstan (Radio Free Europe Radio Liberty, 2021). Wage disparities in general can thus be used to explain immigration in this region.

Russia is the first destination country for Uzbek workers, and the policy of Russia and pull factors play an important role in explaining why people migrate to this country. Because of Russian population structure and declining population, immigration is necessary to compensate for the labor market needs. The population of Russia was 102.799.000 in 1950, 130.149.000 in 1970, 147.532.000 in 1990, 146.405.000 in 2000, 143.479.000 in 2010 and 145.934.000 in 2020. It is predicted that the population will fall to 130 million by 2030 (United Nations, 2020). In the first half of 2019, 2.4 million foreigners came to Russia to work, and the number of workers from the CIS is predominant (RBC, 2019). According to FSB border service data, 918.000 migrant workers arrived in Russia in first half of 2019 from Uzbekistan, 524.000 from Tajikistan, 265.000 from Kyrgyzstan, 165.000 from Ukraine, and 105.000 from Kazakhstan (RBC, 2019). As a result, Russia remains the country to which Uzbekistan sends the most workers and Uzbek migrant workers make up 38% of the total migrant workers. Furthermore, Putin signed an immigration policy plan that calls for the citizenship of 5-10 million migrant workers from Ukraine, Kazakhstan, Uzbekistan, Moldova, and other former Soviet Russian-speaking countries in order to meet the needs of a declining population from 2019 to 2025 (The Moscow Times, 2019). As a result, Russia's policy of granting citizenship to immigrants will have an impact on the direction of migration.

Visa-free travel between countries is other factor that facilitates migration. Migration policies of the countries generally address issues such as border controls, visa policies, and integration. In this context, Russia's immigration policy is based on quotas and work permits to control entry into the labor market,

rather than border controls for visa-free CIS countries (Schenk, 2010, p. 105). Citizens of CIS member countries can stay in Russia without registering or obtaining a visa for up to 90 days every six months, for a total of 180 days every year. There are differences between countries; citizens of Tajikistan can stay in Russia without registering for up to 15 days, while citizens of Kazakhstan and Belarus can stay for up to 30 days (V.I. Vernadsky Crimean Federal University, 2015). Central Asian countries are among those where Turkey offers visa-free entry for up to 90 days (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2020). According to Turkish Statistical Institute data, 127.322 people immigrated to Turkey from Central Asian countries between 2016 and 2019, with women accounting for 16.730 of the 25.064 people who immigrated from Uzbekistan (TÜİK, 2020).

Immigrant networks, as well as linguistic and cultural proximity, play an important role in explaining migration to countries. Although the Soviet-era migrant networks remain influential, migration from Central Asian countries is now directed not only to Russia, but also to Kazakhstan, which is now more economically developed, particularly from Kyrgyzstan and Uzbekistan (Laruelle, 2007, p. 105). Kazakhstan has been new migration center for Central Asian countries since 2000, and especially Russia attractive for Tajikistan, Kyrgyzstan, and Uzbekistan, but the number of those who went to EU countries with a work permit increased by 14 percent between 2016 and 2019, and it was seen that especially Kazaks and Uzbeks migrated to South Korea (Khashimov et al., 2020, pp. 1-2). Although it is expected that the aforementioned immigrant networks will remain effective, it is also expected that networks will form in new countries as a result of the New Uzbek Strategy.

New Uzbek Strategy and Migration Infrastructure

Following the election of Shavkat Mirziyoyev as President, a strategy document covering the years 2017-2021 was prepared for Uzbekistan, with the goal of developing in five areas. The following are the document's priority areas: state and public construction, democratization and improving the judicial system, economic development and liberalization, development of social sphere, ensuring security, inter-ethnic harmony and religious tolerance, foreign policy (The Tashkent Times, 2017). Mirziyoyev's strategy includes two key elements: economic liberalization to ensure the country's growth and strengthening the role of political parties, civil society, and parliament (Schmitz, 2020, p. 12). Furthermore, constructive foreign policy, along with ethnic harmony and religious tolerance, was included as a security priority in the New Strategy (The Tashkent Times, 2017).

Unemployment is a major issue in Uzbekistan, which has a rapidly growing population, and some arrangements have been made within the framework of the New Strategy to ensure regular and safe labor migration. Labor migration has always been important for Uzbekistan; however, despite the previous administration's efforts to patch some regulations, regular migration was not possible due to bureaucratic issues, a lack of bilateral or multiple agreements, and legal issues (Sibagatulina, 2021, p. 2). First and foremost, a structure was created to institutionally support labor migration. The Ministry of Labor's structure was altered to include the social protection mandate in the New Strategy, and the Foreign Labor Migration Agency was established to assist those who wish to work abroad (Sibagatulina, 2021, p. 3). Furthermore, with the new President's decree in 2017, it was announced that as of 2019, no government permission will be required when travelling abroad (Seitz, 2019, p. 2). To regulate labor migration abroad, offices will be opened in foreign countries, private employment agencies within the country could make labor agreements, and a fund application was initiated. In this framework, offices will be established in Istanbul, Dubai, and four Russian cities in 2021 to negotiate labor agreements, and private employment agencies will be established in Uzbekistan to recruit workers who will work abroad (Sibagatulina, 2021, p. 3). In addition, a fund has been established to protect the rights of Uzbeks living abroad, cover medical expenses, and provide social, financial legal assistance (Sibagatulina, 2021, p. 3). As an example of commercial infrastructure, recruitment agencies can also provide diversity in the destination countries of Uzbek immigrants.

One of the pillars of the new Uzbek strategy is ensuring regular, safe, and legal immigration. To that end, an action plan has been developed to provide migrant workers with vocational and language training, to submit internationally valid documents, and to provide financial and social support to migrants in distress. (Sibagatulina, 2021, p. 7). As a result, developing employee capacity through training and assisting those who face difficulties are approaches that both aim to increase labor migration while prioritizing the

safety of Uzbek immigrants. Capacity building and social protection of their citizens abroad are critical, particularly for Uzbekistan, which has a high rate of unregistered labor migration.

The economy is a prominent component in foreign policy strategies under the New Strategy. It aims, for example, to establish a neighborhood based on good relations around Uzbekistan, and to develop foreign policy, foreign economic activities, and international cooperation (The Tashkent Times, 2017). Signing bilateral and multilateral agreements with countries, as well as collaborating with international organizations, are also important tools for ensuring migration infrastructure. Other than labor migration regularization, the strategy document covers events in a variety of fields, collaboration with institutions and companies such as GIZ, the World Bank, USAID, and Chinese Huawei to prepare domestic and international projects, as well as mobilize young people and the media, is one of them (Schmitz, 2020, pp. 13–14). In terms of trade, the development of regional neighborhoods is also important. During Mirziyoyev's tenure, for example, relations with Tajikistan and Kyrgyzstan improved, water management and border issues were resolved, and scheduled flights with Tajikistan began (Schmitz, 2020, p. 24). As a result, foreign policy priorities are based on the development of relations and economic development, particularly with the countries in the region.

During Karimov's tenure, Uzbekistan's relations with China, South Korea, Russia, and Japan were security-oriented, based on Karimov's policy of continuing his life and cooperation has now evolved and gone beyond security. For example, the roadmap for economic cooperation with China was signed in May 2017, the roadmap for economic cooperation with South Korea was signed in November 2017, and changes were made in the previously existing agreement with Japan in 2018 (Dadabaev, 2020). These agreements envisage the opening of offices in countries to regulate and increase labor migration, as well as increasing investments and exports in these countries (Dadabaev, 2020, p. 184). Important names from South Korea have been appointed as advisors in Uzbekistan's ministries, demonstrating that the relationship between Uzbekistan and Korea extends beyond economic cooperation to Uzbekistan's modernization (Dadabaev, 2020, p. 185). Labor migration is a key agenda item in all of these cooperative efforts; in other words, Uzbekistan is also establishing migration infrastructure not only through economic liberalization but also through constructive foreign policy.

Uzbekistan establishes relations not only with Central Asian countries, but also with China, Russia, Iran, Afghanistan, and Pakistan, and signs treaties to reach seaports. China's Belt and Road Initiative affects more than 60 countries and has been supported by Uzbekistan since its beginning. China is the largest trading partner of Uzbekistan, and it is predicted that this project will boost regional trade, create new jobs, support human resources development, and attract tourists (Development Strategy Center, 2019). While Uzbekistan continues the railroad project that begun with Iran in 2011, it held talks with the Afghan administration, the Taliban, and Pakistan for the trans-Afghan railroad in April 2021 (Hashimova, 2021). By providing access to seaports, both projects are likely to pave the way for economic development in Uzbekistan and Central Asian countries. Although Uzbekistan has also met with the Taliban for the trans-Afghan railroad project, it is important how the Taliban's takeover of power in Afghanistan in August will affect these projects and especially the mobility between the two countries.

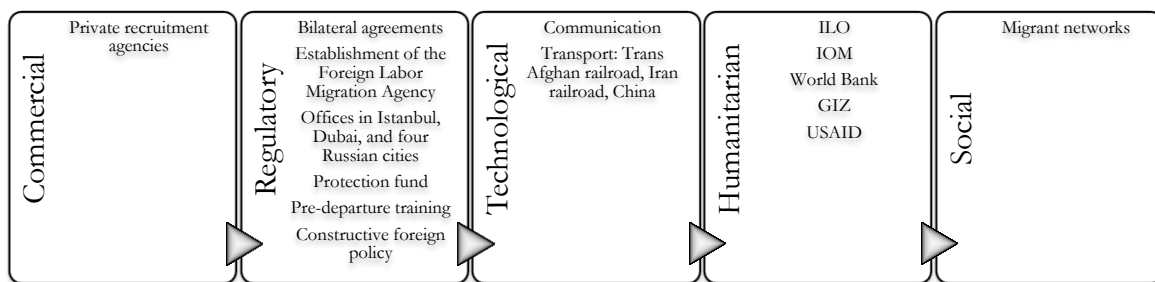
Although relations with Russia are always important for historical, cultural, and economic reasons, the liberal foreign economic policy also influenced the development of trade with Russia; trade between two countries increased despite the epidemic, and Mirziyoyev activated military-technical cooperation (Yakubov, 2021). Uzbek immigrants are the lowest paid group in Russia, and poor living conditions and worker discrimination are common complaints among Central Asian immigrants in Russia, China, and South Korea (Schulz, 2021). According to a study conducted by the Moscow-based Levada Centre, 71% of respondents support the slogan "Russia for Russians," and the government has no interest in the rising anti-immigrant sentiment (Schulz, 2021). The rise of anti-immigrant sentiment and the perception of immigration as a security threat have the potential to impede the flow of people from Uzbekistan to Russia. Kyrgyzstan is an EAEU member, even though immigrants in Russia have the right to preferential social security and health care, they face discrimination. Although, Uzbekistan signed three bilateral agreements with Russia in 2007, none of them has been implemented (Schulz, 2021). As a result, it is difficult to predict how effective the agreements signed under the new Uzbek Strategy will be in ensuring the safety and rights of migrant workers.

Diplomatic relations between South Korea and Uzbekistan were established in 1992, and cooperation in a variety of fields, including trade and education, was initiated. South Korea is an important trade

partner for Uzbekistan, and the Korean diaspora in Uzbekistan plays an important role in bilateral relations. South Korea's liberal economy, proximity to the region, and desire to recruit Central Asian workers have all contributed to an increase in the number of immigrants to the country (Schulz, 2021). Despite differences in language, religion, and tradition, as well as geographical distance, the number of immigrants to South Korea is growing. According to Korean statistical data, the number of Uzbeks living in South Korea increased from 14,246 in 2015 to 25,961 in 2019 (Dadabaev & Soipov, 2020, p. 123). Dadabaev and Soipov (2020, p. 135) point out that although the number of Uzbek immigrants going to Japan and South Korea for work or education is growing, they usually intend to return in the short-medium term due to religious and identity differences.

Turkey and Uzbekistan established diplomatic relations in 1991, and the two countries have over 100 agreements and protocols in place as of 2019. However, relations between the two countries took a new turn following the 2016 Samarkand summit (Kemaloğlu, 2020). In 2019, Uzbekistan joined the Turkic Council, flights between the two countries began, Ziraat Bank opened a branch in Uzbekistan, and Turkish citizens were granted visa liberalization for 30 days (Kemaloğlu, 2020). As of 2019, trade between Turkey and Uzbekistan totaled 2.3 billion dollars, with 1300 Turkish companies operating in the country (Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, 2021). In addition, Turkey and Uzbekistan signed an agreement in 2018 to protect the rights of workers and their families. Migrant workers from Uzbekistan also come to Turkey with irregular status, usually seasonal work or to stay within the framework of visa liberalization. All of these efforts and agreements demonstrate that arrangements have been made for the establishment of migration infrastructure to protect citizens beyond the existing historical and cultural ties between the two countries.

The humanitarian dimension of migration infrastructures necessitates cooperation with NGO and international organizations. Regular and legal migration is also one of the New Strategy's aims, and the Ministry of Employment and Labor Relations is collaborating with the ILO on the project "Capacity building in the field of preventing human trafficking in Uzbekistan" to combat human trafficking and provide preventive measures (MEHNAT, 2021b). Furthermore, collaboration with the International Organization for Migration (IOM) on the establishment of an office in Tashkent, the development of legal mechanisms to assist migrants, and the regulation of migration flow continue (MEHNAT, 2021a). Furthermore, the Ministry's collaboration with international organizations to regulate labor migration is just one example of the institutionalization efforts to build the migration infrastructure. In other words, Uzbekistan is systematically institutionalizing its efforts to build a migration infrastructure. Xiang and Lindquist (2014, p. 136) state that the growth of one component causes the growth of the other, thus establishing the mechanism of the infrastructure. Uzbekistan has already taken steps in this framework to address the five components of its migration infrastructure. It is clear that regulatory measures are prominent, and the development of this component will result in the development of other components (Figure2).

Figure 3. Migration Infrastructure of Uzbekistan

By removing the regulations that previously prevented international migration and beginning to build the migration infrastructure, Uzbekistan gives the impression that migration will be used as leverage for economic liberalization and growth, and also protection of their citizens. The removal of the procedure for obtaining permission to travel abroad, the restructuring of the Ministry of Labor, and the establishment of offices for labor migration abroad demonstrate the improvement on the regulatory dimension of the infrastructure. On the other hand, it is noted that the commercial dimension is established by allowing private recruitment agencies, and the government has also planned language and

orientation training to improve the capacities of those who will work abroad. As a result, progress in the regulatory and commercial migration infrastructure dimensions is very clear.

Transportation and communication advancements are part of the technological dimension of migration infrastructure. The technological dimension will provide a network for the flow of ideas, goods and people. The fact that Uzbekistan has begun to resolve its issues with Kyrgyzstan and Tajikistan, as well as the increase in flights, exemplifies both constructive foreign policy and migration infrastructure. Railway projects such as the Iranian railway, the trans-Afghan railway, and the “One Belt One Road” project will provide opportunities for migration as well as trade.

The humanitarian dimension is an important component of the migration infrastructure. In other words, collaboration with international organizations and non-governmental organizations (NGOs) is critical in combating human trafficking, undocumented immigrants, discrimination, and abuse of immigrants. The New Uzbek Strategy prioritizes security and social protection. In this regard, it is critical to apply funds for those who are having problems abroad to ensure the safety and protection of their citizens. As a result, the humanitarian dimension emerges as an area where measures in migration infrastructure are taken. The last dimension of the infrastructure is the social dimension. Uzbek people are minorities in Russia, Afghanistan, and China, as well as other CIS countries, and there is Uzbek diaspora in many countries, including Turkey, Pakistan, Saudi Arabia, and the United States even South Korea. As a result, it is assumed that they have an adequate migrant network.

While the majority of Uzbek immigrants go to Russia, Kazakhstan, and Turkey, the number of Uzbek immigrants who go to South Korea has also increased. Although cultural proximity and language can explain the history of migration from Uzbekistan to Russia and Turkey, there is a large Uzbek community in South Korea that cannot be explained because of religious, linguistic, and cultural differences. Migration to countries such as South Korea and Japan can be explained by institutionalization of migration. Aside from labor migration, there are also those who travel to Japan and South Korea for education. Higher education enrolment is growing as a result of these countries' scholarship programs and agreements. Although, Russia has always been a popular destination for Uzbek immigrants, discrimination in Russia, as well as physical and verbal insults directed at Central Asian and, in particular, Uzbek immigrants, may lead to migration to other countries via the migration infrastructure provided by the new Uzbek Strategy. Some education migration to Turkey is directed to these countries under the auspices of the Great Student Project and Turkey Scholarships. On the other hand, it is necessary to take into account the findings of Dadabaev and Soipov (2020, p. 135) that educational migration to South Korea and Japan is complex and short-term with labor migration.

Xiang and Lindquist (2014, p. 122) state that “Migration infrastructure is the systematically interconnected technology, institutions, and actors that facilitate and condition mobility”; in other words, migration should be considered as the entire system, not just individual migration. They also emphasize that migration cannot be explained by a single factor, such as the labor market or government policies, but must be considered in conjunction with the entire migration infrastructure. Taking into consideration the new regulations in Uzbekistan, all dimensions of migration infrastructure and institutionalization are expected to grow. The development of migration infrastructure, along with economic liberalization, is likely to provide protection for migrant workers, ensure safe migration, and support socioeconomic transformation of the country. However, steps have been taken by Uzbekistan since Shavkat Mirziyoyev's election to develop migration infrastructure to ensure socio-economic development of the country, the fact that the process is still in its early stages has made it difficult to fully evaluate the reforms from the perspective of migration infrastructure.

Conclusion

Migration is a global and multifaceted issue, and it has become an important issue for CIS countries since the collapse of the Soviet Union. Labor migration is important for Uzbekistan, the region's most populous country, in terms of remittances and as a safety valve against unemployment. However, given the numerous vulnerabilities associated with being a migrant, the sending immigration infrastructure of the country is critical for protecting immigrants' rights in their destination country and avoiding negative consequences such as poverty and exclusion. Uzbekistan is undergoing a transformation in the fields of migration management, economy, and foreign policy as part of the New Uzbek Strategy, which was initiated with the election of Mirziyoyev. The purpose of this paper is to examine migration infrastructure through the New Uzbek Strategy as social process and means of a protection mechanism for labor

migration. The concept of migration infrastructure is not a new one, but to the best of our knowledge, no research on Uzbekistan has been found within the framework of this concept. The migration infrastructure aspect of initiating and promoting migration is the focus of this paper. Even though various theories have been developed to explain migration, the concept of migration infrastructure was chosen because economic theories are deemed insufficient to explain post-socialist transformations.

Within the pull and push factor framework, migration is frequently explained by economic and demographic, political, and social and cultural factors. Pull and push factors give a kind of list related to migration drivers. But, understanding migration patterns, social processes, and migration at a structural level requires more than just explaining migration in terms of migration decisions. Due to the historical ties and language Russia, economically growing Kazakhstan and Turkey are important destination countries for CIS countries. Russia, China, Turkey, and South Korea are important trade partners of Uzbekistan. Despite language and cultural differences, South Korea and Japan are seeing an increase in immigration from Uzbekistan. Although a visa-free regime between countries attracts migrant workers, it also increases unregistered labor migration to Uzbekistan. Therefore, the data on the number of migrant workers in this region are only estimates and the majority of migrant workers are seasonal and unregistered as a migrant worker. This situation complicates the security and protection of migrant workers' rights. Demographic and economic factors are the most important driving forces behind Uzbek immigration. On the other hand, it is possible to argue that the significance of historical ties and language has declined, particularly in terms of immigration to countries such as South Korea and Japan.

Migration infrastructure, according to Xiang and Lindquist, has five dimensions: regulatory, technological, commercial, humanitarian, and social. The New Uzbek Strategy's priorities of economic liberalization, constructive foreign policy, and security also ensure the development of migration infrastructure. Uzbekistan implements a series of preventive and transformative policies aimed at increasing regular and safe labor migration and providing social protection and legal support to their people abroad. The restructuring of the Ministry of Labor, the opening of offices in countries, the establishment of private recruitment agents, and the establishment of funds to assist workers abroad demonstrate the regulatory and commercial dimensions of migration infrastructure. Furthermore, Agreements with neighboring CIS countries, South Korea, China, Russia, and Turkey aim to increase trade while also securing migration. The technological dimension of migration infrastructure also includes Iran railroad, China's One Belt One Road Initiative, and trans-Afghan railroad projects. Furthermore, migration infrastructure of Uzbekistan has provided a humanitarian dimension by developing cooperation with international organizations, as well as a social dimension through the immigrant network established by the Uzbek diaspora in other countries.

In conclusion, while assessing the impact of developments within the framework of Uzbekistan New Strategy is early, the country has made progress on all components of its migration infrastructure. A foreign policy based on constructive policy is used for also safe and regular migration from Uzbekistan to destination countries. It is estimated that the steps taken regarding to the migration infrastructure will lead to the increase in migration not only to Russia, Turkey and Kazakhstan but also South Korea and Japan. Besides, the institutionalization of migration is expected to result in economic growth and social transformation in the future with market-oriented reforms of Uzbekistan.

Ethical Declaration

In the writing process of the study titled "*Uzbekistan's Transformation with the New Uzbek Strategy: Shifting Policies towards Mediation of Labor Migration through Migration Infrastructure*", there were followed the scientific, ethical and the citation rules; was not made any falsification on the collected data and this study was not sent to any other academic media for evaluation. Since the document review was conducted in this study, there is no need for an ethics committee decision.

References

- Abdullaeva, N. (2020). Tertiary student migration from Central Asia to Germany: Cases of Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan. Springer Fachmedien Wiesbaden. <https://doi.org/10.1007/978-3-658-29020-7>
- ANI. (2020, December 24). Uzbekistan attracts USD 6.6 billion foreign direct investment in 2020. ANI News. <https://www.aninews.in/news/world/asia/uzbekistan-attracts-usd-66-billion-foreign-direct-investment-in-202020201224120017/>

- Bijak, J. (2006). Forecasting international migration: Selected theories, models, and methods [CEFMR Working Paper]. Central European Forum for Migration Research. https://pdfs.semanticscholar.org/c67f/39cc621207bf34c63f371108a6021102744f.pdf?_ga=2.96226204.1262089157.1504957568-460371594.1504957568
- Castles, S., & Delgado Wise, R. (2008). Migration and development: Perspectives from the South. IOM International Organization for Migration.
- Dadabaev, T. (2020). De-securitizing the “Silk Road”: Uzbekistan’s cooperation agenda with Russia, China, Japan, and South Korea in the post-Karimov era. *Journal of Eurasian Studies*, 11(2), 174–187. <https://doi.org/10.1177/1879366520943896>
- Dadabaev, T., & Soipov, J. (2020). Craving jobs? Revisiting labor and educational migration from Uzbekistan to Japan and South Korea. *Acta Via Serica*, 5(2), 111–140. <https://doi.org/10.22679/AVS.2020.5.2.005>
- de Haas, H. (2021). A theory of migration: The aspirations-capabilities framework. *Comparative Migration Studies*, 9(1), 8. <https://doi.org/10.1186/s40878-020-00210-4>
- Development Strategy Center. (2019, Nov). Development strategy center “One Belt, One Road”: Four initiatives of the President of Uzbekistan. <https://strategy.uz/index.php?news=693&lang=en>
- Fazendeiro, B. T. (2017). Uzbekistan’s defensive self-reliance: Karimov’s foreign policy legacy. *International Affairs*, 93(2), 409–427. <https://doi.org/10.1093/ia/iw062>
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2020, March 1). Türkiye’nin vize muafiyeti tanıdığı ülkeler. <https://www.goc.gov.tr/turkiyenin-vize-uygulamadigi-ulkeler>
- Goss, J., & Lindquist, B. (1995). Conceptualizing international labor migration: A structuration perspective. *International Migration Review*, 29(2), 317–351. <https://doi.org/10.2307/2546784>
- Hagen-Zanker, J. (2008). Why do people migrate? A review of the theoretical literature (Working Paper MGSOG/2008/WP002; Issue MGSOG/2008/WP002). Maastricht Graduate School of Governance.
- Harris, J. R., & Todaro, M. P. (1970). Migration, unemployment and development: A two-sector analysis. *The American Economic Review*, 60(1), 126–142.
- Hashimova, U. (2021, April 19). Uzbekistan pushing to realize the Trans-Afghan Railroad. *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2021/04/uzbekistan-pushing-to-realize-the-trans-afghan-railroad/>
- IOM. (2008). Migration in the Russian Federation: A Country Profile 2008. IOM. <https://publications.iom.int/books/migration-russian-federation-country-profile-2008>
- Islamov, B. (n.d.). Central Asian population in historical perspectives. Retrieved 29 August 2021, from <https://www.ier.hit-u.ac.jp/COE/Japanese/Newsletter/No.14.english/Islamov.htm>
- Kakhkharov, J., Ahunov, M., Parpiev, Z., & Wolfson, I. (2020). South-South migration: Remittances of labour migrants and household expenditures in Uzbekistan. *International Migration*, n/a(n/a). <https://doi.org/10.1111/imig.12792>
- Kemaloğlu, İ. (2020, February 21). Mirziyoyev’in ziyareti çerçevesinde Türkiye-Özbekistan ilişkileri [Anadolu Ajansı]. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/mirziyoyev-in-ziyareti-cercevesinde-turkiye-ozbekistan-iliskileri/1740453>
- Khashimov, S., Aisarina, Z., Nuranova, K., & Zhandayeva, R. (2020). Introducing the Central Asia migration tracker. The Oxus Society for Central Asian Affairs. <https://oxussociety.org/wp-content/uploads/2020/12/introducing-the-central-asia-migration-tracker-2.pdf>
- Kleist, N., & Bjarnesen, J. (2019). MIASA WP_2019(3) Kleist_Bjarnesen_2.pdf [MIASA Working Paper No 2019 (3)]. University of Ghana. <https://www.ug.edu.gh/miasa-africa/>
- Laruelle, M. (2007). Central Asian labor migrants in Russia: The ‘Diasporization’ of the Central Asian States? *China and Eurasia Forum Quarterly*, 5(3), 101–119.
- Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3(1), 47–57.
- Mansoor, A., & Quillin, B. (2006). Migration and remittances: Eastern Europe and the Former Soviet Union. *The World Bank*. <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-6233-4>
- Massey, D. S. (1988). Economic development and international migration in comparative perspective. *Population and Development Review*, 14(3), 383. <https://doi.org/10.2307/1972195>
- Massey, D. S. (2015). Migration, Theory of. In *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (Vol. 15, pp. 466–471). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.31119-9>
- Massey, D. S., Alarcon, R., Durand, J., & Gonzalez, H. (1987). Return to Aztlan: The social process of international migration from western Mexico. University of California Press.
- MEHNAT. (2021a, March 18). The Ministry of Employment and Labour Relations held a meeting with representatives of the International Organization for Migration. Ministry of Employment and Labor Relations of the Republic of Uzbekistan. <https://mehnat.uz/en/news/the-ministry-of-employment-and-labour-relations-held-a-meeting-with-representatives-of-the-international-organization-for-migration>
- MEHNAT. (2021b, August 19). The project “Capacity building in the field of preventing human trafficking in Uzbekistan” was presented. Ministry of Employment and Labor Relations of the Republic of Uzbekistan. <https://mehnat.uz/en/news/the-project-capacity-building-in-the-field-of-preventing-human-trafficking-in-uzbekistan-was-presented>
- Nikolova, M. (2021, January 22). South Korea is becoming a real alternative to Russia and China in Central Asia. *Emerging Europe*. <https://emerging-europe.com/news/south-korea-is-becoming-a-real-alternative-to-russia-and-china-in-central-asia/>

- President of the Republic of Uzbekistan. (2017, December 22). Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису. <https://president.uz/ru/lists/view/1371>
- Radio Free Europe Radio Liberty. (2021, April 25). Unable to get to Russia, thousands Of Uzbeks look to Kyrgyzstan for jobs. RadioFreeEurope/RadioLiberty. <https://www.rferl.org/a/uzbeks-migration-kyrgyzstan-jobs/31221668.html>
- Ravenstein, E. G. (1885). The Laws of migration. *Journal of the Statistical Society of London*, 48(2), 167–235.
- RBC. (2019, August 16). ФСБ впервые за 20 лет раскрыла число приехавших работать иностранцев. РБК. <https://www.rbc.ru/economics/16/08/2019/5d5560979a7947af4fa8a883>
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. (2021). Relations between Turkey and Uzbekistan. Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. <https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-uzbekistan%20.en.mfa>
- Sabates-Wheeler, R., & Waite, M. (2003). Migration and social protection: A concept paper. Development Research Centre on Migration, Globalisation and Poverty.
- Schenk, C. (2010). Open borders, closed minds: Russia's changing migration policies: Liberalization or xenophobia? *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, 18(2), 101–121. <https://doi.org/10.3200/DEMO.18.2.101-121>
- Schmitz, A. (2020). Uzbekistan's transformation: Strategies and perspectives (Version 1) [SWP Research Paper 12]. Stiftung Wissenschaft und Politik German Institute for International and Security Affairs. <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2020RP12/>
- Schulz, D. (2021, July 9). Russia loses credibility as Central Asian migrant destination. <https://www.caspianpolicy.org/russia-loses-credibility-as-central-asian-migrant-destination/>
- Seitz, W. (2019). International migration and household well-being: Evidence from Uzbekistan [Policy Research Working Paper 8910]. World Bank, Washington, DC. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-8910>
- Sibagatulina, Z. (2021). Embracing a dynamic future monumental shifts in Uzbek labour migration policy. Prague Process. <https://www.pragueprocess.eu/en/migration-observatory/publications/document?id=284>
- Sigona, N., Kato, J., & Kuznetsova, I. (2021). Migration infrastructures and the production of migrants' irregularity in Japan and the United Kingdom. *Comparative Migration Studies*, 9(1), 19. <https://doi.org/10.1186/s40878-021-00242-4>
- The Moscow Times. (2019, March 14). Kremlin seeks Russian-speaking migrants to offset population decline. The Moscow Times. <https://www.themoscowtimes.com/2019/03/14/kremlin-seeks-russian-speaking-migrants-to-offset-population-decline-a64806>
- The Tashkent Times. (2017, August 2). Uzbekistan's development strategy for 2017-2021 has been adopted following public consultation. <https://tashkenttimes.uz/national/541-uzbekistan-s-development-strategy-for-2017-2021-has-been-adopted-following-discussion>
- TÜİK. (2020, July 17). Uluslararası göç istatistikleri 2019. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararası-Göç-Istatistikleri-2019-33709>
- UNESCAP. (2020, October 13). The good, the bad & the ugly: Migration in North and Central Asia. ESCAP. <https://www.unescap.org/blog/good-bad-ugly-migration-north-and-central-asia>
- United Nations. (2020). World population prospects 2019 - Volume II: Demographic profiles. UN. <https://doi.org/10.18356/7707d011-en>
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs. (2021, August 22). International Migrant Stock 2019. Population Division (2019). <https://population.un.org/wpp/>
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs. Population Division. (2019). International migrant stock 2019 (United Nations database, POP/DB/MIG/Stock/Rev.2019). <https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates19.asp>
- UZSTAT. (2021). ВНЕШНЕТОРГОВЫЙ ОБОРОТ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН (предварительные данные за январь-декабрь 2020 года). UZSTAT. https://stat.uz/images/uploads/docs/tashqi_savdo_dec_2020_ru.pdf
- V.I. Vernadsky Crimean Federal University. (2015). Overview of rules on entry and residence of nationals of CIS member countries in the Russian Federation. <https://eng.cfuv.ru/viza-i-migracionnaya-podderzhka/overview-of-rules-on-entry-and-residence-of-nationals-of-cis-member-countries-in-the-russian-federation>
- World Bank. (2021a). Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$)—Uzbekistan | Data. <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?locations=UZ>
- World Bank. (2021b). GDP per capita (current US\$) | Data. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>
- World Bank. (2021c, May). Migration and remittances data. World Bank. <https://www.worldbank.org/en/topic/migrationremittancesdiasporaissues/brief/migration-remittances-data>
- Xiang, B., & Lindquist, J. (2014). Migration infrastructure. *International Migration Review*, 48(S1), 122–148. <https://doi.org/10.1111/imre.12141>
- Yakubov, Y. (2021, July 12). Opportunities and limits of cooperation between Uzbekistan and Russia. CABAR.Asia. <https://cabar.asia/en/opportunities-and-limits-of-cooperation-between-uzbekistan-and-russia>

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya çeşitli sorunlarla birlikte göçle de karşı karşıya kalmış olup, başlangıçta etnik Kazak Kırgız, Özbekler kendi anavatanlarına dönerken daha sonra serbest piyasa ekonomisine geçişte yaşanan sorunlar Rusya'ya doğru işçi göçünü başlatmıştır. 3 milyondan fazla Özbek işçinin Rusya'da çalıştığı tahmin edilmekte olup, Özbek işçiler çoğunlukla mevsimsel ve kayıtsız olarak çalışmaktadır. Özbekistan, Orta Asya ülkeleri arasında nüfusu en çok olan ülkedir ve beş ülke çevrili olması uzun süre politikalarını savunma odaklı geliştirmesine yol açmıştır. Ayrıca, ülke çok sayıda demiryolu projesinin odağında yer aldığından komşu ülkeler dışında pek çok ülke için stratejik olarak önemlidir.

Özbekistan Başkan Mirziyoyev'in başa geçmesi ile ekonomi, dış politika ve göç yönetimi alanında Yeni Özbek Stratejisi çerçevesinde dönüşüm geçirmektedir. 2016 yılında başa geçen Shavkat Mirziyoyev "Hükümetin halka hizmet etmesinin zamanı geldi, tersi değil" slogan ile ülkenin ekonomik ve sosyal dönüşümü için 2017-2021 yıllarını kapsamak üzere "Yeni Özbek Stratejisi" hazırlamıştır. Böylece halkla yeni bir toplumsal sözleşme imzalanmış, diğer taraftan yeni bir bölgesel yaklaşım benimsenmiştir. Özbekistan işçi dövizlerinden önemli ölçüde yararlanmasına ve göçmen sayısına rağmen 2016 yılına kadar bu alanda fazla adım atmamıştır. Düzenli ve güvenli göçün sağlanmasında, göçmenlerin varış ülkelerinde karşılaşılabileceği kırılma noktaları ve risklerin üstesinden gelmek ve haklarının korunması açısından göç altyapısı önemlidir. Göçmenlerin kayıtsız çalışması varış ülkelerinde yoksulluk, dışlanma ve ayrımcılığa daha fazla hedef olmasına kırılma noktalarının artmasına ve marjinalleşmelerine yol açabilir. Bu makale, Özbekistan'ın göç altyapısını yurtdışındaki vatandaşların haklarının korunması ve sosyal bir süreç olarak Yeni Özbek Stratejiden hareketle incelemeyi amaçlamaktadır. Göç altyapısı kavramı yeni bir kavram değildir ancak, Çin, Endonezya, Filipinler gibi bazı ülkeler için göç altyapısına ilişkin çalışmalar bulunmakla birlikte Özbekistan için böyle bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla, bu araştırmanın göç altyapısının göçü başlatma ve göçün yöneleceği ülkeleri belirlemede katkısı olacağı düşünülmektedir.

Göç disiplinler arası bir alan olup, teoriler göç kararını açıklamayı hedeflemektedir. İşlevselci paradigma çerçevesinde Lee'nin itme ve çekme yaklaşımı, göç sistemleri teorisi, göçmen ağları ele alınabilirken, bu yaklaşım göç kararına ilişkin itme çekme teorisinde olduğu gibi bir liste sunmakta ve söz konusu bileşenlerin birbiri ile ilişkisini ya da göçü sosyal süreç olarak anlamakta yetersiz kalabilmektedir. Göç ekonomik, sosyal, siyasal pek çok faktörden etkilenmektedir. Xiang ve Lindquist (2014), Çin ve Endonezya'ya ilişkin araştırmalarında göç altyapısı kavramını kullanmış olup, göç altyapısı teknolojik, düzenleyici, ticari, insani ve sosyal olmak üzere beş bileşenden oluşmaktadır. Söz konusu kavram göçün kolaylaştırılması ve düzenlenmesini sağlamakta, davranışlardan çok yapıya odaklanmakta bu nedenle belli ölçüde kararlılık içermektedir. Dolayısıyla, Özbekistan'daki yapısal dönüşümü anlamak için ekonomik teoriler yerine bu kavram kullanılmıştır.

İtme ve çekme faktörlerinden hareket edildiğinde göç genellikle ekonomik, demografik, politik, sosyal ve kültürel faktörlerle açıklanmaktadır. Ancak, sadece göç kararını etkileyen bileşenleri açıklayarak göçü sosyal bir süreç olarak, yapısal olarak anlamak güçtür. Göç kararı itme ve çekme faktörleri ile açıklandığında dil, göçmen ağları ve kültürel yakınlık Rusya, Kazakistan ile Türkiye'ye yönelen göçü açıklamakta kullanılabilir. Özbekistan'ın en büyük beş ticari ortağı Çin, Rusya, Kazakistan, Güney Kore ve Türkiye'dir. Dil ve kültürel farklılıklara rağmen Güney Kore ve Japonya'ya göç artmaktadır. Diğer taraftan, Özbekistan ile Türkiye ve Rusya arasında olan vizesiz seyahat göçmenlerin işçi olarak kayıtları olmadan bu ülkelerde çalışabilmelerini sağlamakla birlikte bu durum verilerin eksik olmasına ve kişilerin haklarının korunamamasına yol açabilmektedir. Özbekistan'dan göç için ekonomi ve demografi önemini korumakla birlikte Güney Kore ve Japonya'ya göç kültürel yakınlık ve dilin önemini azaltmış olduğunu göstermektedir. Ayrıca varış ülkeleri açısından göçmenlerin ulusal kimlik ya da güvenlik açısından tehdit olarak görülebileceği de unutulmamalıdır.

Yeni Özbek Stratejinde yer alan ekonomik serbestleşme, yapıcı dış politika ve güvenlik faaliyetleri göç altyapısının gelişmesini sağlamaktadır. Özbekistan, önleyici ve dönüştürücü bir seri politika ile düzenli ve güvenli göçü sağlamayı ve yurtdışında vatandaşlarına yasal destek sunmayı ve sosyal koruma sağlamayı hedeflemektedir. Yeni Strateji ile öncelikle Çalışma Bakanlığının yapısı değiştirilmiş, Yurtdışı İşçi Göçü Ajansı kurulmuştur. Diğer taraftan işçi göçüne aracılık etmek üzere İstanbul, Dubai ile Rusya'nın beş şehrinde ofis kurulması kararı alınmıştır. Ayrıca, ülke içinde yurtdışında çalışacaklar için özel işe alma şirketleri kurulmasına izin verilmiştir. Yurtdışında yaşayan ve sosyal, finansal veya yasal yardıma ihtiyacı olan kişilere destek olmak sağlık masraflarını karşılamak için bir fon uygulaması başlatılmıştır. Göçmen

işçilerin kapasitelerini artırmak amacıyla dil ve uyum eğitimleri verilmektedir. Tüm bu faaliyetler gç altyapısının düzenleyici ve ticari boyutunu oluşturmaktadır. Yapıcı dış politika, dış ekonomik faaliyetler, komşularla iyi ilişkiler, ikili ve çok taraflı anlaşmalar da gç altyapısının düzenleyici boyutunu güçlendirmektedir. Komşularla iyi ilişkiler çerçevesinde Orta Asya lkeleri, Güney Kore, Rusya, Çin ve Türkiye ile yapılan anlaşmalarda ticaretin artırılmasının yanında göçmenlerin güvenliği de gündem maddeleri arasındadır. Çin'in Tek Kuşak Tek yol Projesi, İnan demiryolu, Afganistan demiryolu projeleri ise bölgede ulaşımla birlikte, limanlara erişmeyi, göçü, turizmi ve yatırımların artmasını sağlayacak projeler olarak gç altyapısının teknolojik bileşenini oluşturmaktadır. Diğer taraftan IOM, ILO, GIZ, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlarla yrtlen işbirlikleri gç altyapısının insani boyutunu oluşturmaktadır. Rusya, Afganistan gibi ülkelerde yaşayan zbek azınlıklar ile Türkiye, Pakistan, Suudi Arabistan gibi ülkelerdeki çalışan işçilerden oluşan zbek Diasporası gç altyapısının sosyal boyutu olan gç ağlarını güçlendirmektedir. Dolayısıyla, gç altyapısı yalnızca ekonomik reformlarla değil yapıcı dış politika ile de desteklenmektedir. Xiang ve Lindquist gç altyapısındaki bir bileşenin büyümesinin diğerlerinin gelişmesini tetikleyeceğini belirtmektedir. Özbekistan gç altyapısı bu çerçevede özellikle düzenleyici ve ticari bileşenlerindeki ilerleme açıkça görülmektedir. Rusya, Türkiye ve Kazakistan'a gç kültürel yakınlık ve dille ağıklanabilirken Güney Kore ve Japonya'ya gerek işçi gerek eğitim amaçlı gç artmış olup, bu lkelere gç ancak gç altyapısındaki gelişmelerle ağıklanabilmektedir.

Sonuç olarak, Yeni zbek Stratejinin etkisini değerlendirmek için erken olmasına rağmen gç altyapısının tüm bileşenlerinde bir ilerleme görülmektedir. Ekonomik serbestleşme ile birlikte dış politika da gç altyapısını güçlendirmek amacıyla kullanılmaktadır. Gç altyapısına ilişkin adımların Rusya, Türkiye ve Kazakistan dışında Güney Kore ve Japonya'ya göçü artırabileceği tahmin edilmektedir. Göçün kurumsallaşmasının Özbekistan'ın dönüşümü ve ekonomik büyümeye katkıda bulunması beklenmektedir.

The US-led “War on Terror” in Afghanistan: 2001-2021

Zuhal KARAKOÇ-DORA¹

Abstract

During Cold War era, the US supported the armed groups in Afghanistan in terms of training and ammunition against the Soviet Union by fuelling Islamic jihadism. After failed invasion of Soviet Union, the US withdrew completely leaving the armed groups from the region and it created a threat to the whole world. The US became one of the biggest targets and victims of its own policy with 9/11 attacks, Afghanistan was one of the countries the US occupied in order to fight against terrorist organizations and to bring democracy to countries that feed and support terrorism within the framework of the Bush Doctrine. The US did not carry out this invasion alone and for the first time in its history, NATO took action within the scope of Article 5 and engaged in a collective intervention. The point reached at the end of the 20-year invasion, where humanitarian loss and economic costs are too heavy to be overcome, the US, who sat at the table with the Taliban, quickly retreated from the region by leaving everything else -once again- just as how it was while disappointing its NATO allies.

Key Words: Afghanistan, the US, Russia, Taliban, Terror.

ABD Öncülüğünde Afganistan’da Yürütölen “Teröre Karşı Savaş”: 2001-2021

Öz

Soğuk Savaş döneminde ABD, Afganistan’ı işgal eden Sovyetler Birliği’ne karşı İslami cihatçılığı körüklemek suretiyle bölgedeki silahlı grupları eğitim ve mühimmat bakımından desteklemişti. Sovyet işgalinin başarısız bir şekilde sona ermesini müteakip ABD, desteklemiş olduğu silahlı grupları öylece kendi haline bırakmak suretiyle bölgeden çekilmiş ve bu durum zamanla tüm dünya için tehdit oluşturmaya başlamıştır. Nitekim 11 Eylül saldırıları ile birlikte ABD kendi politikasının en büyük hedeflerinden ve mağdurlarından biri haline gelmiş ve Afganistan, 11 Eylül saldırılarının akabinde Bush Doktrini çerçevesinde terör örgütleriyle mücadele etmek ve terörizmi besleyip destekleyen ölkelere demokrasi götürmek üzere ABD’nin işgal ettiği ölkelerden biri olmuştur. Bu işgali ABD tek başına yürütmemiş, NATO, tarihinde ilk kez 5. Madde kapsamında harekete geçerek toplu bir müdahaleye girişilmiştir. İnsani kayıp ve ekonomik maliyeti altından kalkılamayacak kadar ağır olan 20 yıllık işgalin sonunda geline nokta ise Taliban ile masaya oturan ABD’nin bir anda her şeyi -bir kez daha- öylece bırakarak ve NATO müttefiklerini hayal kırıklığına uğratarak bölgeden hızlıca geri çekilmesi oldu.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, ABD, Rusya, Taliban, Terör

Atf İçin / Please Cite As:

Karakoç-Dora, Z. (2021). The US-led “war on terror” in Afghanistan: 2001-2021. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(ÖS), 172-185.

Geliş Tarihi / Received Date: 03.10.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 02.11.2021

¹ Dr. - Turkish Grand National Assembly, Presidency of Strategy Development, zuhal.dora@yahoo.com

 ORCID: 0000-0002-3954-2208

Introduction

Afghanistan, having significant geopolitics spanning through South and Central Asia and the Middle East, has hosted different civilizations for almost five thousand years and has been exposed to numerous invasions. Although the country has difficult conditions in terms of the vitality of the land it owns, it has always been an indispensable place in the struggle of the sovereign powers with different goals and in their policies of balancing each other. In order to reach the warm seas through India, Russia's way to conquer India had to pass through Asia and inevitably from Afghanistan (McCauley, 2002, p. 60-126). Britain, who wanted to prevent Russia from gaining this power, which is called the Great game, acutely decided to do this before Russia and invaded Afghanistan three times in the 19th century; however, it failed in all three of its attempts. These three unsuccessful invasion attempts caused great damage to Britain in terms of material, moral and human, pointed to a great defeat for Britain both as regards to military prestige and politics while though tendering an indirect gain in the matter of preventing Russia from reaching its goals. Due to internal turmoils, constantly erupted in the devastated country at the end of each occupation, serious problems arose in the establishment of political stability in Afghanistan.

In the 20th century, Soviet Union, one of the poles of the Cold War, carried out some ideological activities in Asia in order to expand its communist sphere of influence and the invasion of Afghanistan was at the forefront of these activities. At the end of the Russian occupation, which began in 1979 and ended in 1989, more than 1 million Afghans lost their lives, 3 million were injured or maimed, 5 million left the country of which more than 3 million never returned to their country (Deveci, 2018). This occupation also functioned as a part of the balance game between the poles of the period. While Russia was seeking to expand its field against the United States (US), the US encouraged the radical interpretation of Islam and trained Islamic jihadists to fight against Russia in the region by supporting them in many ways. With the end of the Cold War and the disintegration of Soviet Union, when the communist danger in the region disappeared, the US retreated, leaving the jihadists that it had trained and nurtured in the region and Afghanistan was once again dragged into civil war and the Afghan people tried to repair the destruction caused by this occupation for many years.

After the Cold War, the world has faced with two major problems: terrorism and mass migration. The US was not a far-flung player in the terrorist incidents that has emerged and swept the whole world. After all, the US pioneered the emergence of a new understanding of terrorism in order to balance the expansionist policy of Soviet Union, which is called "New Great Game" and sowed the first seeds in Afghanistan that would make jihadism functional in the political arena. The US has been one of the biggest victims of jihadism, which spread rapidly to different parts of the world, manifested itself in different names and forms and easily found supporters especially in oppressed and backward societies. 9/11, having been the deadliest terrorist act in the World history (Morgan, 2009, p. 222), was held by 19 hijackers of murder suicide with al-Qaeda and during the attacks 2,977 people were killed while more than 6,000 were injured (Plumer, 2013). Following the attacks, Bush administration proclaimed the Bush Doctrine declaring the legitimacy of preventive strike and stressing the concept of war on terror. Within the framework of the doctrine, the US, which received the support of the UN and NATO, announced that it would fight against terrorism and the countries that support terrorism and in this context it started the invasion of Afghanistan. Shortly after the intervention began, the Taliban administration in Afghanistan was overthrown and replaced by a provisional government of coalition forces (Baig, & Muhammad, 2020). When the Taliban government was overthrown in 2001, the Taliban was on the sanction list of the UN and accepted as having close ties with terror organizations and it was in the terror list of some other coalition partners. Though it was known that Al Qaeda, which carried out the 9/11 attacks and Taliban had ideological affinity, the Taliban was not included in the NATO, US and UK's terror lists. Whereas, in mid-2011, shortly after Obama announced the partial withdrawal of American troops from Afghanistan, the UN Security Council abruptly separated the al-Qaeda and Taliban sanction lists. Undoubtedly, this sudden return of the UN, which displayed a policy in line with the American policy, signalled that it would be possible to sit down and negotiate with the Taliban. Ultimately, an agreement was signed between the US and the Taliban on February 29, 2020 in which Afghanistan government was not an official party. With this agreement, which was signed with the aim of bringing peace to Afghanistan, the coalition forces, which withdrew completely from Afghanistan in 2021 under the leadership of the US, were actually accepting a major defeat. Handing over the government to Taliban,

which the coalition forces overthrew in 2001, after a 20-year period, in order to bring peace to Afghanistan, raises serious doubts and points to contradictions in America's war on terror.

Afghanistan, a swamp of superpowers, has inflicted a great defeat and loss of prestige on the US in the 21st century. 20 years of large-scale operations in Afghanistan and efforts to build a Western-style administration were found unsuccessful by its practitioners and Afghanistan was left to its former fate. In this study, the balancing policies of the great powers carried out over Afghanistan since the last periods of the Cold War and the results of these policies extending to the present are analysed. Furthermore, it is explained that the world order, evolved from bipolarity to unipolarity under the leadership of the US for a short while following the collapse of the Soviet Union, is now evolving into multipolarity as a result of the policies of the US and terrorist groups seems to constitute one of these poles.

Afghanistan during Cold War and History of the Taliban

Britain invaded Afghanistan three times in the 19th century, but was not successful in any of them, but its only gain was to prevent the Russians from landing in India. Afghanistan was, indeed, used as a buffer by the British against a feared Russian expansionism (Subramanian, 2021). Among the legacy of these occupations, the Durand Line is undoubtedly the most terrible one left by the British, who tried to move easily in Afghanistan and turn the region's multi-ethnic structure in favour of its aims while leaving the strategic Khyber Pass on British side. The British withdrawal from the subcontinent after partitioning it into two skewed states, Pakistan and India and Afghanistan's tense relations with Pakistan over the Durand Line and Pashtunistan, created complicated impetus in the region (Siddiqui, & Butt, 2014, p. 619). The Durand Line agreement, struck in 1893 between Britain and Afghanistan and has become a point of contention between the political regimes of Afghanistan and Pakistan and the remaining Pashtun tribesmen from the day it was signed (Runion, 2007, p. 95), imposed a 2640-kilometer-long permeable frontier that separates Afghanistan from Pakistan's semiautonomous clannish territories (Siddiqui, & Butt, 2014, p. 619). During the Cold War years, this line between Afghanistan, who were close to the Eastern Bloc; and Pakistan, who preferred to be allied with the West due to its historical rivalry with India (Burget, 2013, p. 61), has not only caused serious problems between Pakistan and Afghanistan dividing the Pashtuns, but naturally, it has become an important instrument in the hands of the great powers seeking different balance and power policies over and through these countries.

The British retreat, after failed invasions, had the immediate effect of depriving Afghanistan of a counterbalance in its dealings with the Soviet Union (Siddiqui, & Butt, 2014, p. 619). With the 1917 Bolshevik Revolution Soviet Union got closer to Afghanistan as part of its policy of developing friendships with neighbouring Muslim countries in order to prevent a possible uprising of the Muslim minority in its lands and to make room for itself against Britain (Runion, 2007, p. 90). In 1921, Amanullah Khan, who was ruling the country during that period, signed a friendship agreement with the Soviet Union which could be regarded as a move to prevent a possible Soviet invasion of Afghanistan and with this agreement, he established the Soviet balance against British influence (Balci, 2010, p. 383-84).

The Cold War had already erupted when Afghanistan, who spent the first half of the 20th century with political reforms on the one hand and endless internal conflicts on the other, finally began to erase the traces of the wars. In the wake of the Cold War in 1946, Afghan Prime Minister Shah Mohammad Khan declared that "he was convinced that the US could guarantee his country's security" (Collins, 1986). Soviet Union was more explicit in its Afghan policy which could be summarized as deterring Afghanistan from acting as a groundwork of an opposed power (Rubenstein, 1982). After late 1950s, while Cold War was going on, the Soviets played a critical role in Afghanistan's development and modernisation and no Kabul government, monarchical or republican, attempted to adopt policies that were detrimental to Soviet interests (Siddiqui, & Butt, 2014, p. 625). Afghanistan also supported the Eisenhower doctrine, which was accepted and entered into force by the US Congress in 1957, including the provision of military and economic aid to the Middle East countries and engagement of the armed forces in case of an attack from the communist bloc on the friendly nations. The main purpose of Afghanistan was not only to engage the US in Afghanistan's economic development but also and more significantly, to attain US support for maintaining Afghanistan's political independence (Ghaus, 1988). Afghanistan, indeed, sought close relations with the Soviets in case of a threat from Pakistan, while taking care to keep good relations with the US (Djalili, & Kellner, 2009, 405). However, as the Cold War escalated, Soviet Union and the US started to aggressively cooperate with many countries and devise policies aimed at attracting them to their side in order to expand their spheres of influence and surround their rivals or narrow each other's sphere

of influence. In this process, more than one hundred countries who did not want to get closer to or take a stand against any of the poles joined the Non-Aligned Movement and stated that they would not become a party to this war and they would not support or hostile to one side. One of these countries was Afghanistan for whom the non-alignment did not last long. When the pro-Soviet regime that came to power in 1978 could not find support from a part of Afghan people due to the policies it followed, uprisings and rebellions began. Upon the government's support request from Soviet Union to quell the rebellions, Afghanistan was occupied by Soviet Union at the end of 1979 -it could be regarded as sort of at the invitation of the Afghan government.

The US had already begun supporting the anti-communist opposition before the Soviet intervention with the thought that it would symbolize a victory for American policy and if the Soviet Union were defeated in Afghanistan, then its prestige could be eroded elsewhere (McCauley, 2002, p. 77-78). William Casey, then-US President Reagan's CIA director, saw the Soviet intervention as a tremendous opportunity for America to gain strategic advantage in South Asia: Afghanistan would not only become the Kremlin's Vietnam, but the economic and military cost of the invasion would completely drain the already weakened strength of Kremlin (Hook, & Spanier, 2013, p. 293). The US chose to take advantage of Muslims by activating the Green Belt Project to surround the Soviet Union and prevent it from crossing to the South (Şahin, 2008, p. 45). Bringing political Islam to the fore, the US supported Islamist groups against both the Soviet Union and the pro-Soviet, anti-Western and pro-independence local nationalists (Şahin, 2008, p. 45). The rhetoric that the US put forward was quite persuasive for a community of having religious beliefs: Soviet Union, described as "infidel, atheist, godless and evil empire" (Ribuffo, 2005, p. 14), had captured the Muslim Afghanistan and *jihad* was an important tool of Islam and the invasion of Afghanistan was an opportunity for Muslims to fulfil their *jihadist* mission that they had neglected for many years (Şahin, 2008, p. 45). During the 1980s, covert operations were undertaken by the US in Afghanistan on behalf of the Afghan "*mujahideen*", or "freedom fighters" as they were then known in Washington, functioned as the key element in reducing the Soviet Union's sphere of influence (Hook, & Spanier, 2013, p. 293). Islamic discourses were also an excellent helper in serving this policy.

It was also strategically important for Pakistan to stop the Soviet expansion in Afghanistan, so the Afghan-Pakistani border, which was highly transitive both ethnically, religiously and physically, gained great functional importance in favour of the US during this period. Afghan refugees, whose numbers were expressed in millions, started to receive special education in madrasahs in Pakistan through the borders they could easily cross. Within the framework of the "Hurricane Plan" based on the idea to supporting radical Islamic organizations in response to Soviet progress, the number of *madrasahs* (traditional Islamic schools) in Pakistan jumped from around 7,000 to 35,000 (Uslubaş, 2010, p. 112). Although the Taliban emerged in 1994 as one of the prominent factions in the Afghan Civil War following the retreat of the Soviet Union (CISAC, 2018), its roots date back even earlier. The Taliban, whose members are consisted of mostly Pashtuns in the south of the country and the children of refugee families studying in *madrasahs* in Pakistan (Bag, 2021), has been made up of student communities who receive Islamic education in Deoband *madrasahs* along the border of Pakistan and their ultimate goal is to cleanse and purify the society by establishing an Afghan state governed by *sharia* in Afghanistan (Clements, 2003). In fact, the origin of these schools is based on the "*Jamiat Ulema-e-Hind*" organization, which was founded by Indian Muslims in 1919 in India (Deoband), affected both Afghanistan and Pakistan in the struggle against British colonialism and contributed greatly to Pakistan's becoming a state (Sönmez, Bozbaş, & Konaşul, 2020, p. 63). These schools, named as Deoband *madrasahs*, gained a different identity in Afghanistan after the Soviet invasion (Sönmez, Bozbaş, & Konaşul, 2020, p. 63) and by influencing Afghan *alims* (Islamic scholars) constituted great importance in the formation of the Taliban (Saray, 1997).

The economic resources of the Taliban, who defines Islamic jihad as a "divine obligation" exactly as planned by the US and encourages jihad by stating that not supporting jihad is a great sin (Roggio, & Weiss, 2017) basically depend on the support received by the mujahideen under CIA programs during the Soviet occupation (Fitchett, 2001). The weakening of Soviet Russia was so important that the few billion dollars needed to support the mujahideen would have been well spent, even if some amount of that money financed dark figures like Osama bin Laden with vague agendas (Hook, & Spanier, 2013, p. 293). The CIA poured \$3.2 billion to train and equip nearly 80,000 mujahideen, 35,000 of whom were Arabs, until 1989 and with the contributions of the Saudis and China, the figure reached 6-12 billion dollars (Taştekin, 2021).

The two superpowers of the Cold War era, which did not come into direct confrontation, almost waged a proxy war on the territory of Afghanistan. Political Islam received great support in this struggle of the US and it emerged as a result of the global power struggle and a product of modern times (Şahin, 2008, p. 46). In this context, it is possible to say that political Islam is one of the outputs of the US's strategy to win the Cold War (Mamdani, 2005, p. 23). But the clarity of the American administration's purpose was blurred when Soviet tanks left Afghanistan in 1989 and the Soviet Union's upside-down spiral began (Hook, & Spanier, 2013, p. 293). Once again, Afghanistan was left alone with the deep wounds left behind by the occupation. For the US, which suddenly stopped being interested in Afghanistan in line with its reshaped interests and turned to other areas, what would happen next was up to the Afghans (Hook, & Spanier, 2013, p. 293). After years of internal conflicts, economic difficulties and political contradictories; Taliban declared its official establishment in 1994 and began to rule a large part of the country after 1996. After the Taliban seized power, the internal conflicts in the country turned from a power struggle to an ethnic war and with the support of al-Qaeda, the Taliban took control of nearly 90 percent of the country (Sadat, 2020). On completion of 1994, around 12,000 young Afghani and Pakistani students had joined the Taliban constraining the most rigorous elucidation of Islam and they immediately closed girls' schools, women were forced to stay home TV sets were crashed, music frowned upon and all males were imposed to give up shaving and growing long beards (McCauley, 2002, p. 79). During their leadership from 1996 to 2001, the Taliban and their allies massacred Afghan civilians, refused UN food aid to 160,000 starving civilians and implemented a scorched-earth policy, burning broad swaths of arable land and razing tens of thousands of homes (Rashid, 2002, p. 253; Gargan, 2001).

When the US invaded Afghanistan in the beginning of the 21st century, the Taliban administration, who had been sheltered the perpetrator of 9/11 attacks, al-Qaeda, was in its 5th year. Meanwhile, Afghanistan was tired of fighting first against the Soviet invaders and then against the local dictators inside and much of the country's infrastructure -roads, bridges, electrical service, communications systems, schools and hospitals- were damaged or destroyed in these conflicts (Hook, & Spanier, 2013, p. 292-293). During Russian invasion and following civil war more than 1 million Afghans lost their lives, 3 million were injured or maimed; 5 million left the country of which more than 3 million never returned to their country (Deveci, 2018). With a national income of less than \$1000 and a literacy rate of less than 40%, people in the country had the shortest average life expectancy (43 years) in the world (Hook, & Spanier, 2013, p. 293).

The 9/11 Attacks and Invasion of Afghanistan

After the collapse of the Soviet Union, the US withdrawal from the region, leaving the trained *mujahideen* and weapons in Afghanistan and leaving Afghanistan to its fate, caused anarchy and chaos shaped around the power struggle in the ethnically and religiously fragile society. Friendly relations were tried to be established during the Bill Clinton era with the Taliban, who suppressed religious movements that did not follow the laws of *Sharia* and expelled dozens of international aid organizations and the US government offered political and economic support to the Taliban in return for handing over Osama Bin Laden (Hook, & Spanier, 2013, p. 294-295). But the Taliban chose to protect al-Qaeda and the United States did not go too far, as it focused on other political issues. The Taliban had always been a convenient partner for al-Qaeda in Afghanistan, even though they had no organic ties in the organizational sense.

The conflicts and divisions in Afghanistan did not end with the Taliban regime's domination. The Northern Movement, which had previously fought against the invading Soviet forces and whose members were mostly Tajik, Uzbek and Turkmen, faced the Taliban after the Russian invasion. The movement was defending the right of women to education and striving to prevent the people from being oppressed under the *sharia* rule. Ahmad Shah Massoud, the leader of the movement and the biggest opposition to the Taliban, was killed by two al-Qaeda members on September 9, 2001 and the assassination strengthened the belief that al-Qaeda and the Taliban were acting together (CISAC, 2018). With the 9/11 attacks that took place exactly two days after this assassination, Afghanistan would now host a new invader: the US

9/11 terrorist attacks, held by Islamic extremist group al-Qaeda in 2001, was the deadliest terrorist attacks on US territories and caused 2,974 deaths, excluding 19 terrorists (Bergen, 2001). Whereas 1975 and 2001, only 17 murders committed by 16 foreign-born terrorists of a total of 64 who either tried or were successful in their attacks in the US (Nowrasteh, 2016, p. 6). This attack, which is the result of Islamic terrorism and which suddenly directed the attention and hatred of the whole world, notably the

American people, had a significant leverage effect, accelerating the *de facto* entry of the US into regions it already wanted to be more involved in the game.

Just after one day following the attacks, NATO approved and launched at jet speed the Article 5 for the first time in its history which was referring that an attack on one of its allies would be considered an attack on all members (Rühle, 2011) and multinational organizations, including the UN, placed counter-terrorism at the top of their security agendas (Sadık, & İspir, 2021, p. 129). Having the international community at the back, the US's first military response to these terrorist attacks targeted the Afghan government because if al-Qaeda terrorists were to be caught, the Afghan government had to be overthrown and made a "safe place for democracy" (Hook, & Spanier, 2013, p. 292). Upon the Taliban, ruled Afghanistan until 2001, refused to hand over Osama bin Laden after the 9/11 attacks, the US-led coalition forces, with the help of the Northern Alliance, invaded Afghanistan and overthrew the regime (Zachary, 2014). Within almost a month, the Taliban regime had been overthrown and the Taliban retreated to the mountainous regions of Afghanistan along the Pakistani border. From this date on, the work of establishing a new administration in Afghanistan was undertaken. According to American leaders, Afghanistan had to be transformed into a Western-style democracy with a constitution, elected leaders and a legal system that protected human rights, because the formation of a democratic Afghanistan that would be friendlier to the West would bring greater security to the United States and its allies (Hook, & Spanier, 2013, p. 298).

The coalition acted with the aim of ensuring peace and stability in Afghanistan and after overthrowing the Taliban, he appointed Hamid Karzai as the head of the interim government as a result of UN Security Council's Resolution 1386 (UNSC, 2001) at a conference held in Bonn, Germany. Appropriately, he became Afghanistan's first elected president in the 2004 presidential election (Aleem, 2011, p. 23). However, when the people went to the polls to elect their members of parliament this time in 2005, a sad picture emerged: the newly elected deputies, who had to be at least 25% women according to the new electoral laws, did not even know the principles of democracy and how the Western designed parliament worked (Gall, 2005). But it would not be abandoned, the democratization of Afghanistan would dry up one of the sources of terrorism and the world would become a safer place for the West. In pursuit of this aim, it was tried to provide trainings at all levels in all institutions in order to teach and place the values of the West. However, despite all efforts, the targeted economic and political stability and peace and security environment were not able to dominate the country as the fight for power sharing in Afghanistan, which took on an ethnic colour, weakened the legitimacy of the newly established regime, while on the other hand, with the re-emergence of the Taliban, who had been silent in the first years, the problems in the country started to increase again (Aleem, 2011, p. 23).

Political reforms, in time, have exposed the problem of military dominance in Afghanistan, which is deeply divided by the power struggle between regional groups, predominantly Pashtuns in the South and members of the Northern Alliance (Hook, & Spanier, 2013, p. 298). In 2003, when the US announced the end of the Great War in Afghanistan, the NATO International Security Assistance Force entered the region, taking responsibility for the coalition (Sönmez, Bozbaş, & Konuşul, 2020, p. 68). With the entry of NATO into the field in 2003, the dose of opposition began to increase with the pressure on the anti-government structures in Afghanistan. By 2005, with the egress of suicide bombers in the border areas with Pakistan, it became critical and clear that the foundations of the new regime, which was just trying to be introduced, began to shake (Semple, 2012, p. 66). Karzai's dominance in Afghanistan only partly crossed the borders of the capital, Kabul. Therefore, the Taliban movement, which lacked the capacity to wage a conventional war, was mostly limited to an insurgency movement and its dominance in the southern regions of Afghanistan was possible not because of the strong position of the Taliban, but because of the inadequacy of the Afghan state in security and economic areas (Peters, 2009, p. 7-17). The response of the US to the Taliban attacks, which continued by increasing the dose and number in the aftermath of 2004, was to increase the number of US soldiers, the number of whom reached 100,000 by 2009 (CISAC, 2018).

The institutional influence and prestige of the Afghan administration, which went in the opposite direction with the large amounts of military and economic capacity transferred to the region, brought corruption and distortion in many areas over time. When coalition forces first entered Afghanistan, Taliban's ban for poppy cultivation had remained in force for 15 months; however, a rapid and uncontrolled cultivation re-started especially in the south (98% of poppy crop was grown in 6 southern

cities), where the authority of Afghan government and security conditions were poor (Peters, 2009, p. 4-5). As of January 2009, much of southern Afghanistan was wide open and according to NATO's aide in the region, Taliban fighters in the Kandahar region were making an estimated \$300 million profits from illegal opium production and spending this money on machine guns, bombs and missile launchers to wear out and weaken the central government (Filkins, 2009). With the spread of illegal trade and the inability to control illegal activities, bribery and frauds, occasional clashes between Afghan security forces and NATO soldiers, the increasing attacks of Taliban and the economic and military losses of the allies began to be questioned by their own people, making the situation more difficult for the US. Frauds and illegal activities had reached such an extreme level that rumours of cooperation with the Taliban who were targeting coalition soldiers and Afghan civilians began to be spoken loudly. In 2009, Hillary Clinton, then-Secretary of State, declared that one of the key sources of income for the Taliban was the protection money paid out of US transportation contracts (Hartung, 2021). History was repeating itself in the same cycle. American forces were soon entangled in the same mountainous terrain and incomprehensible tribal society that had previously hampered the imperial ambitions of Britain and the Soviet Union (Hook, & Spanier, 2013, p. 292). Now it was time for America to re-evaluate the terms and develop a new discourse.

Deal with the Taliban and Withdrawal from Afghanistan

Just in the aftermath of Karzai's appointment, at the end of 2001, a Taliban delegation met with Afghan President Karzai, expressing their willingness to lay down their weapons in exchange for immunity and presented him a letter, possibly signed by their supreme commander Mullah Omar, outlining how the group could disband peacefully (Dobbins, & Malkasian, 2015, p. 53). Although Karzai informed the US about the content of this meeting and the demands of the Taliban, the Taliban's attempt was inconclusive as the US did not respond to this request. Because of the 9/11 attacks, then President Bush said that no nation should negotiate with terrorists and this ban was actively implemented until 2009 (Sheikh, & Greenwood, 2013). Another goodwill move came from the Karzai front in 2005; over the course of four years, Karzai government established a reconciliation commission that reintegrated more than 7,000 Taliban combatants and released of hundreds of Taliban prisoners (Weinbaum, & Majidyar, 2019). Between 2001 and 2010, until President Obama held a meeting with Karzai in Washington and withdrew the Bush-era ban on negotiating with Taliban, many occasions and opportunities had been missed with regards to peace talks (Dobbins, & Malkasian, 2015, p. 53).

However, when things started to spiral in Afghanistan, it was the US that first broke the ban it had imposed earlier. In this regard, the first real attempt to persuade the Taliban to peace in Afghanistan was the establishment of the Afghan High Peace Council in 2010 (HPC) (Sönmez, Bozbaş, & Konaşul, 2020, p. 69). Of course, from 2001 to 2010, the Taliban's hand had got stronger and its sphere of influence had expanded, while the US was in a deadlock compared to 2001 and was looking for a way out of the region. This new situation that the parties had come would undoubtedly affect the course of the negotiations.

Obama's plan was to withdraw from Afghanistan gradually since he took office, therefore, the establishment of the Council and achieving its purpose by becoming operational would also serve to withdraw the US forces from Afghanistan. However, the formation of the HPC had brought concerns with it regarding its possible success from the first day. Civil societies and some members of the Afghan society, notable women and rights activists, often criticized the government for assigning warlords and *jihadist* to bring peace while, according to them, they themselves were actively involved in civil wars that caused the death of thousands of people and destructed the country (Taieb, 2020). In fact, the names in the HPC consisted mostly of people who had fought with the Taliban in the past and the discourse used in the objections also included some of the provocative claims of the Taliban. As a matter of fact, the assassination actions of the Taliban in the following years confirm this view. In 2011, Afghan government's spokesman Burhanuddin Rabbani, one of former leaders of the Northern Alliance and the appointed head of the HPC and in 2012 his successor, Arsala Rahmani, who was working as acting HPC head, were assassinated by Taliban (Ruttig, 2016). Although Karzai wanted to stop the talks with the Taliban on these developments, the US was in favour of the continuation of the process.

HPC remained passive in its course, not taking any major strides, but rather carrying out some improvement and integration projects. During this time, the United States took steps to lay the groundwork for negotiations with the Taliban and the legal basis for the 2021 withdrawal. The first step in this direction came from the UN, which shaped its Afghan policies in line with the policies of the US from the very beginning. With the UNSC resolution numbered 1989 on 17 June 2011, it separated the al-

Qaeda and Taliban sanction lists from each other (UNSC, 2011), which had been included in the same sanction list under resolution 1276 in 1999 (UNSC, 1999). However, in the UN's own report, the Taliban had been defined as responsible for 76% of civilian deaths in 2009 and 80% in 2011 (UN Human Rights Council, 2014). Just 5 days after the decision of the UNSC, which paved the way for direct political talks with the Taliban, President Obama announced the partial withdrawal of US troops from Afghanistan (The White House, 2011). Upon these developments the Council opened a political office for the Taliban in Doha, Qatar, to provide an official address to the Taliban within the framework of ongoing negotiations (Shafiqi, 2019). But when Taliban hung a flag and a signboard written "Islamic Emirate of Afghanistan" on in front of the office, the planned meetings between the Afghan government and the Taliban in Doha in 2013 failed before they started, the Afghan government withdrew from the negotiations, the office established in Doha was closed and peace negotiations were suspended (Sadat, 2019).

The situation in Afghanistan was getting more and more chaotic every passing day. Amid growing conflicts between NATO and Afghan security forces and Karzai's continued efforts to gain dominance within his own country, Obama announced that American forces would have withdrawn completely from Afghanistan by 2014 (Hook, & Spanier, 2013, p. 335). However, since France, one of the coalition allies, announced that it would withdraw its troops by the end of 2013, the Pentagon revised this plan by announcing that the combat mission in the United States would be completed by the end of 2013 (Hook, & Spanier, 2013, p. 335). The situation in Afghanistan was now causing a discontent among the allies.

Although the Afghan government expressed its readiness to establish a ceasefire and start official talks to end the war (Sharifi & Adamou, 2018), the Taliban stated that they would no longer negotiate with the Afghan government because it would provide legitimacy to the Kabul government (Qazi, 2019). With the complete elimination of the Afghan government, direct negotiations between the US and the Taliban began in December, 2018. Subsequently, although the Taliban's bomb attacks on American soldiers suspended the negotiations for a while (Sadat, 2019), a peace agreement was signed in Doha on February 29, 2020, without the Afghan government as a signatory or a party and which regulates the American withdrawal schedule from Afghanistan. With the agreement, the US announced to the whole world that its only official interlocutor in Afghanistan was the Taliban and it disappointed both the Afghan government it had established with its own hands and its allies, who still had the Taliban on their terrorist lists. Although the details and stages of the withdrawal were specified stage by stage in the agreement, the withdrawal, which the US had envisaged as 14 months, took place so quickly and hastily at the end of the 19-month period that the 20-year existence of the US in Afghanistan became meaningless and almost turned into an escape operation.

In the meantime, contrary to the claims of the US, which considered the Taliban as its official interlocutor, the fact that the Taliban followed the same steps as its previous administration, which started in 1996, as soon as it entered Kabul (announced the same restrictions and rules of *sharia*) and the sudden mass migration crisis, more serious than the ones during the Russian occupation period and the following civil war, has been met with anxiety and fear all over the world. At the call of the US, many countries, including NATO and the UN, supported the invasion of Afghanistan and sided with the US for exactly 20 years, inflicting countless losses. But after 20 years of unsuccessful experience, the US suddenly withdrew without consensus with its allies, surrendering the country to the Taliban, whom they overthrew 20 years ago. The US once again used Afghanistan and the Afghan people to facilitate its own policy of interests and then left them to their own fate once again.

Afghanistan, which the British and then the Russians invaded and failed before, defeated America in this century as well. But the cost of this war and defeat was huge not only for Afghanistan but also for America. Since the commencement of the Afghan war, the Pentagon has spent for its "war on terror" (including the amount spent in Iraq) over \$14 trillion, with military contractors receiving one-third to half of the total (Hartung, 2021). But this only refers to the expenditures made so far. The costs of caring for post-9/11 combat vets (20,666) is estimated to reach between \$2.2 and \$2.5 trillion by 2050, as veterans continue to face enormous physical and mental costs as a result of the conflicts in Afghanistan and Iraq (Bilmes, 2021). The humanitarian dimension of the war, which was inconclusive and had serious consequences for all its sides, is another reason for questioning the point reached. The unsuccessful and inconclusive experience, in other words, the US's terror policy and the will to export democracy, cost a total of 20,666 wounded and 171-174,000 deaths, including 47,245 civilians, 66-69,000 police and soldiers (of whom 2,442 are American and 1,144 are NATO allies' soldiers) and 51,000 opposition fighters;

(Taştekin, 2021). Afghanistan, which had been occupied to bring stability and end terrorism, still maintains its first place in the Global Terrorism Index (GTI, 2020, p. 18) report and agonises under rules and/or armed conflicts of different radicals.

Conclusions and Policy Implications

Afghanistan has been the land of ethnic and religious internal conflicts and balancing policies of global powers due to its ethnic diversity and the fragility caused by this diversity, as well as its strategic geopolitical location. In the last three centuries, although the three superpowers of the world, Britain, Russia and the US, were devastated; weakened and left Afghanistan with great losses, both before and after each great war, the land was exposed to civil wars. During the occupations, the great powers that wanted to break each other's power, instead of being on the side of the Afghan people, fuelled the war environment so that their opponent, who had entered the region, would leave the region weakened, which led to the worsening of the situation of the Afghan people. Afghanistan, suffering from conflict, natural disasters, chronic poverty and food insecurity for more than 40 years, has one of the largest refugee populations worldwide (UNHCR, 2021), remains at the top of the list of countries most affected both by terrorism and its economic cost throughout the 2000s (GTI, 2020, p. 18-32) and its life expectancy is still far below the world average (WB, 2021) after 20 years of Western experience.

NATO allies, promising to cleanse Afghanistan from terrorism and democratize the region by siding with the US, allowed (or watched) the US to negotiate with the Taliban after a 20-year intricate and enigmatic occupation and subsequently withdrew the region by handing over Afghanistan to the Taliban. Having declared *global war on terror* immediately after the 9/11 attacks, the US had overthrown Taliban regime, sheltering al Qaeda, in 2001. But now they have handed over the fate of the Afghans to the Taliban, who, according to UN reports, have been responsible for the most casualties and acts of terrorism in the country and whom the US had previously fought, under conditions not much different from the one in 2001.

What made the American occupation different from the previous one was that the conditions were very different in favour of the invading country? The Soviets had entered Afghanistan at the most difficult time of the Cold War and under the leadership of the US, the Western world and the entire Islamic world were against the Soviets, though; the US and NATO had entered Afghanistan with full support of the West almost no rejection of the Islamic world in the unipolar world unopposed and they left the region devastated, without leaving even an Afghan government behind (Ünal, 2021).

The US-Taliban accord was a daring gamble on the part of the US as less than two decades after the start of the Gulf War, the US engaged discreetly with a man it had previously identified as a significant target in the *global war on terror* (Semple, 2020, p. 89). America's hasty and unsuccessful withdrawal, of course, corresponds to a breaking point in international politics. The end of the occupation, which cost trillions of dollars and nearly 200,000 lives, has reached an agreement with Taliban and the Taliban was/is defined as a terrorist organization by a significant part of its allies. This contradiction represents the end of an era in aspect of the US, both in the eyes of its allies and in its place in the global system. Bipolar ordered Cold War had ended with the disintegration of the Soviet Union and evolved into a unipolar order dominated by the US. However; the argument summarized as "...in a unipolar system the dominant power will benefit from its own reputation by trying to take advantage of the weaker states, the increasing cost of maintaining the dominance will consume the world-wide sovereign, other countries that are not satisfied with the order will try to reduce the sovereign power and therefore the unipolar order will be temporary and a return to a bipolar or multi-polar world would create a genuine balance of power..." (Gilpin, 1981; Waltz, 1959) showed itself in this experience. Disappointing its allies and revealing its unreliability, a globally discredited, war-lost America withdrew from Afghanistan by declaring the end of the unipolar system, which had a 30-year lifespan after the Cold War. In this 30-year period, the US acted unilaterally, not as a unipolar one which led to the eroding of its power, the increase in the cost of occupation and the loss of trust and support of his own people. It seems that a new order will emerge in which multipolarity is dominant and in which countries might take quick actions to determine or consolidate their places in this new post-Western order. It should not be underestimated that one of these poles seems to be constituted of terrorist organizations. And especially after the example of the Taliban, who tried to bring the world to heel with terrorist activities and managed to sit around the table with the US and took over the administration as they increased the dose and number of their actions; the possibility that terrorist organizations might become more aggressive should not be ignored.

On the other hand, with this failed initiative of the US, the thesis based on the idea that exporting Western-led administrations would end the atmosphere of insecurity and terror, has become open to debates. Actions, without taking the dynamics of countries, regions and nations into account -even if it is a democratization movement- might fail and even push the situation further back. Although the US had shown promising policies in Afghanistan at first, the failure of its inability to use this power properly caused both its allies to lose their trust and the fear of his enemies to end -or at least to lose previous influence- in the process. Possible consequences of political Islam and its *jihadist* interpretation that the US introduced and nurtured in order to overthrow Soviet Russia had not been well-thought out from the start while it had been planned as the path to defeat Soviets and later used as the main reason to establish liberal democracy. Moderate Islam, introduced after the 9/11 attacks as the new version seems to be in the agenda of the US in its Middle East policy. Though, in this new order, which version/interpretation of Islam will the US start to use as a means to serve its political purposes in line with its own interests is another issue of wonder.

So, what are the possible developments at the regional and global level after the US withdrew from Afghanistan after 20 years of adventure and the Taliban took control effortlessly? What will Russia do now after the failure of the US, which previously supported radical Islamist organizations for Russia's failure? It should be remembered that Russia, stated after the Cold War that it had the right to protect all former Soviet regions and declared the region as its habitat while emphasizing the national interests of its immediate surroundings which are of vital importance to Russia (Purtaş, 2006, p. 166). Pursuing a regional foreign policy focused on preventing foreign forces from entering the region and seeking to weaken the US, Russia, will of course continue to search for sphere of influence and allies in the region. Russia, which has the Taliban on the list of terrorist organizations, is currently monitoring the situation in the region. However; while many Western countries, including the US, hectically evacuated their embassy staffs from Afghanistan in the wake of the Taliban's takeover, Russian embassy in Kabul, with more than 100 employees, have continued its work as usual and Russian diplomats have received direct assurance from the Taliban that they would be safe -same assurance were given to China and Pakistan (Pashaeva, 2021). Besides providing stability, potential cooperation and economic opportunities; having a new anti-American ally in the neighbourhood could always be useful for Russia (Pashaeva, 2021). Although they fought each other during the occupation in the Cold War period and even the Taliban supported the Chechen *mujahideen* against the Russians in 1999; in the last of the Russian-Taliban visits started in 2017 (just a month before the US withdrawal), the Taliban pledged not to pose a threat to Russia or its allies in Central Asia (Pashaeva, 2021).

It would also not be unreasonable to expect the deepening of the already unbroken relations between the Central Asian countries with Russia and the creation of new areas of cooperation in order to prevent the penetration of radical Islam into Central Asia, especially Tajikistan and Uzbekistan, the neighbouring countries that have supported the Northern Alliance. Indeed, the fact that Russia, Uzbekistan and Tajikistan held a large-scale joint military exercise in the region close to the Afghan border (AA, 2021) while the US military withdrawal was continuing and the Taliban was advancing towards Kabul could be considered as an important message given to the Taliban. Likewise, Russia can establish areas of closer and strategic cooperation with India and Iran in order to surround Pakistan, which had already troubled Russia about the Taliban issue and might at any moment cooperate closely with the US. The acceptance of Iran as a full member of the Shanghai Cooperation Organization following the Taliban's entry into Kabul can be interpreted as a sign of this. Considering the capacity of the Shanghai cooperation organization to act jointly against radical groups, the fact that Pakistan, which is not very friendly with Iran and known for its support to the Taliban though having stayed with the US during its *war on terrorism*, is also involved in the organization might complicate the situation a bit. On the other hand, the fact that the Taliban have never recognized the Durand line, on which Pakistan has voiced on every platform and even stated in the UN as the only Muslim country that does not recognize Afghanistan's independence for a while and which Pakistan points it as the legitimate border line between the two countries while erecting fences over, creates an ambiguous image about the future of border relations between the countries.

From the perspective of the US, it could also be considered that the aggressive stance of the US in regional politics will follow a more moderate course. Because the US does not want to be dependent on the Middle East to meet its increasing oil needs. In this context, it is possible to carry out more collaborative policies towards Caspian basin countries of having strategic significance in terms of oil reserves -the 3rd largest after Russia and the Middle East (McCauley, 2002, p. 159).

And finally, there is the question of what awaits Afghanistan in this new order. If the Taliban wants to establish and maintain a government in Afghanistan in line with its own ideals, it must first be recognized, accepted and open to dialogue in the international arena. What kind of a communication style and discourse the Taliban will prefer to use with countries that have defined the Taliban as terrorist organization before is very important in this aspect. It is clear that the Taliban needs to develop a new language, but the willingness and capacity of the Taliban to do so are sceptical due to its previous experience of ruling Afghanistan. It should also not be ignored that in this second rule of the Taliban, which had not been able to bring peace, stability and peace order to the country during his previous rule between 1996 and 2001; could cause an intense-scale internal turmoil once again. Considering that internal turmoil is both a result and a reason for the intervention of great powers in the country, it is not difficult to foresee that Afghanistan's vulnerability, which is open to foreign intervention on a global scale, might continue.

Ethical Declaration

In the writing process of the study titled "*The US-led "War on Terror" in Afghanistan: 2001-2021*", there were followed the scientific, ethical and the citation rules; was not made any falsification on the collected data and this study was not sent to any other academic media for evaluation. Since the document analysis is examined in this study, there is no requirement for an ethics committee decision.

References

- AA. (2021). Afganistan sınırı yakınında Rusya-Özbekistan-Tacikistan üçlü askeri tatbikatı başladı. *Anadolu Agency*. 5 August 2021. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afganistan-siniri-yakininda-rusya-ozbekistan-tacikistan-uclu-askeri-tatbikati-basladi/2325182>.
- Aleem, S. S. (2011). *Inside Al-Qaeda and the Taliban beyond Bin Laden and 9/11*. London: PlutoPress.
- Bag, M. (2021). Taliban örgütü nedir? Nasıl ortaya çıktı? Amacı nedir? Arkasında kimler var? *Euronews*. 21 August 2021. Retrieved from: <https://tr.euronews.com/2021/08/14/taliban-orgutu-nedir-nasil-ortaya-cikti-amaci-nedir-arkasinda-kimler-var>.
- Baig, M. A., & Muhammad, S. S. (2020). Redefining terrorism: An offshoot of military strategy. *IPRI Journal*, 20(1), 44-71.
- Balcı, A. (2010). Afganistan: Küresel güçlerin oyun alanı. In K. İnat, B. Duran & M. Ataman (Eds). *Dünya çatışmaları, çatışma bölgeleri ve konuları* (pp. 379-413). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Bergen, P. L. (2001). September 11 attacks: United States. *Britannica*. 24 September 2021. Retrieved from: <https://www.britannica.com/event/September-11-attacks>.
- Bilmes, L. (2021). The long-term costs of United States care for veterans of the Afghanistan and Iraq wars. *Brown University – Watsons Institute for Institutional and Public Affairs*. Retrieved from: <https://watson.brown.edu/costsofwar/papers/2021/CareforVeterans>.
- Burget, F. A. (2013). "Durand Hattı": Afganistan-Pakistan arasında yaşanan kavganın diğer adı. *Orta Doğu Analiz*, 5(56), 60-67.
- CISAC. (2018). The Afghan Taliban. *Center for International Security and Cooperation*. Retrieved from: <https://cisac.fsi.stanford.edu/mappingmilitants/profiles/afghan-taliban>.
- Clements, F. A. (2003). *Conflict in Afghanistan: a historical encyclopedia*. California: ABCCLIO.
- Collins, J. J. (1986). *The Soviet invasion of Afghanistan: A study in the use of force in Soviet foreign policy*. Massachusetts: Lexington & Company.
- Deveci, M. (2018). Sovyet işgali Afganistan'da kapanmayan yaralar açtı. *Anadolu Ajansı*. 14 February 2018. Retrieved from: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/sovyet-iskali-afganistanda-kapanmayan-yaralar-acti/1062713>.
- Djalili, M. R., & Kellner, T. (2009). *Yeni Orta Asya jeopolitiği: SSCB'nin bitiminden 11 Eylül sonrasına* (Çev: R. Uzmen) İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.
- Dobbins, J., & Malkasian, C. (2015). Time to negotiate in Afghanistan: how to talk to the Taliban. *Foreign Affairs*, 94(4), 53-64.
- Filkins, D. (2009). Taliban fill NATO's big gaps in Afghan south. *New York Times*. 22 January 2009. Retrieved from: <https://www.nytimes.com/2009/01/22/world/asia/22iht-22taliban.19579205.html>.
- Fitchett, J. (2001) What about the Taliban's stinger? *New York Times*, 26 October, 2001). Retrieved from: <https://www.nytimes.com/2001/09/26/news/what-about-the-talibans-stingers.html>.
- Gall, C. (2005). Afghan legislators get crash course in ways of democracy. *New York Times*, 19 December 2005. Retrieved from: <https://www.nytimes.com/2005/12/19/world/asia/afghan-legislators-get-crash-course-in-ways-of-democracy.html>.
- Gargan, E. (2001). Taliban massacres outlined for UN. *Chicago Tribune*. 12 October 2001. Retrieved from: <https://www.chicagotribune.com/news/ct-xpm-2001-10-12-0110120312-story.html>.
- Ghaus, A. (1988). *The fall of Afghanistan*. Virginia: International Defence Publishers.
- Gilpin, R. (1981). *War and change in world politics*. New York: Cambridge University Press.

- GTT. (2020). Global terrorism index 2020: measuring the impact of terrorism. *Institute for Economics and Peace*. Sydney, November 2020.
- Hartung, W. (2021). Profits of war: corporate beneficiaries of the post-9/11 Pentagon spending surge. *Brown University – Watsons Institute for Institutional and Public Affairs*. Retrieved from: <https://watson.brown.edu/costsofwar/papers/2021/ProfitsOfWar>.
- Hook, S. W. & Spanier, J. (2013). *Amerikan dış politikası: İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze* (Çev. Ö. Zihnioglu). İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Morgan, M. J. (2009). *The impact of 9/11 on politics and war: the day that changed everything?* New York: Palgrave Macmillan.
- Mamdani, M. (2005). *İyi Müslüman, kötü Müslüman: Amerika, Soğuk Savaş ve terörün kökenleri*. İstanbul: 1001 Kitap.
- McCauley, M. (2002). *Afghanistan and Central Asia: a modern history*. London: Longman.
- Nowrasteh, A. (2016). Terrorism and immigration: a risk analysis. *Policy Analysis – CATO Institute*, 798, 1-28.
- Pashaeva, Y. (2021). Will Russia and the Taliban become friends? 19 August 2021. Retrieved from: <https://slate.com/news-and-politics/2021/08/taliban-afghanistan-russia.html>.
- Peters, G. (2009). How opium profits the Taliban. Washington, United States Institute of Peace, Peace Work no.62.
- Purtaş, F. (2006). Rusya'nın Orta Asya'ya yeniden dönüşü, In *Rusya Stratejik Araştırmaları* (Ed. Çomak, İ). İstanbul: Tasam Yayınları.
- Qazi, S. (2019). Peace deal is near: what we know so far about US-Taliban talks. Al Jazeera, 13 August 2019. Retrieved from: <https://www.aljazeera.com/news/2019/05/taliban-talks-peace-afghanistan-190510062940394>.
- Rashid, A. (2002). *Taliban: Islam, Oil and the New Great Game in Central Asia*. London, New York: I.B.Tauris.
- Roggio, B. & Weiss, C. (2017). Taliban promotes four previously unidentified training camps in Afghanistan. *FDD's Long War Journal*.
- Ribuffo, L. (2005). Religion in the history of US foreign policy. In *The influence of faith: religious groups and US foreign policy*, (Ed. Abrams, E.) New York: Rowman&Littlefield Publishing Inc.
- Rubenstein, A. Z. (1982). *Soviet policy toward Turkey, Iran and Afghanistan: the dynamics of influence*. New York: Praeger Publishers.
- Runion, M. L. (2007). *The history of Afghanistan*. Westport, CT: Greenwood Press.
- Ruttig, T. (2016). In Search of a Peace Process: A “new” HPC and an ultimatum for the Taleban. Retrieved from <https://www.afghanistan-analysts.org/in-search-of-a-peace-process-a-new-hpc-and-an-ultimatum-for-the-taleban/>.
- Rühle, M. (2011). 10 yıl sonra NATO: ders alıyoruz. *NATO*, 2 September 2011. Retrieved from: <https://www.nato.int/docu/review/tr/articles/2011/09/02/on-yil-sonra-nato-ders-aliyoruz/index.html>.
- Sadat, S. K. (2019). ABD-Taliban barış görüşmelerine ara verildi. *Anadolu Agency*. 13 December 2019. Retrieved from: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-taliban-baris-gorusmelerine-ara-verildi/1673058>.
- Sadat, S. K. (2020). Sovyet işgali Afganistan'da derin yaralar bıraktı. *Anadolu Agency*. 15 February 2020. Retrieved from: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/sovyet-ısgali-afganistanda-derin-yaralar-birakti/1734675>.
- Sadık, G. & İspir, A. Y. (2021). Comparative analysis of counter-terrorism efforts of NATO and the Shanghai Cooperation Organization. *Information and Security*, 48(1), 115-134.
- Saray, M. (1997). *Afganistan ve Türkler*. 2nd Ed. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları.
- Semple, M. (2012). The revival of the Afghan Taliban 2001-2011. *Orient II* pp.58-68. http://www.hks.harvard.edu/cchrp/research/2012/Semple_ArticleOrientII_2012.pdf.
- Semple, M. (2020). Terrorism and peace in Afghanistan. *GTT Report*, 2020. pp.89-91.
- Shafiqi, H. (2019). Afghanistan: the long road to peace. *BBC News*, 29 February 2019. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-asia-51674103>.
- Sharifi, S., & Adamou, L. (2018). Taliban threaten 70% of Afghanistan. *BBC News*, 31 January 2018. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-asia-42863116>.
- Sheikh, K. M., & Greenwood, T. J. M. (2013). DIIS Report. Retrieved from: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/97044/1/774665149.pdf>.
- Siddiqui, A. J. & Butt, K. M. (2014). Afghanistan-Soviet relations during the Cold War: a threat for South Asian peace. *South Asian Studies*, 29(2), 617-631.
- Sönmez, G., Bozbaş, G., & Konuşul, S. (2020). Afgan Talibanı: dünü, bugünü ve yarını. *NEUSBF Dergisi*, 2(2), 59-77.
- Subramanian, N. (2021). Explained: Why Durand Line is a friction point between Afghanistan and Pakistan. 9 September 2021. Retrieved from: <https://indianexpress.com/article/explained/durand-line-friction-point-between-afghanistan-pakistan-7485631/>.
- Şahin, M. (2008). ABD'nin müslüman savaşçıları. *Akademik Ortadoğu*, 3(1), 43-52.
- Taieb, R. (2020). Why did the Afghan High Peace Council marginalize before making peace with the Taliban? Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/339295512_Why_did_the_Afghan_High_Peace_Council_marginalize_before_making_peace_with_the_Taliban.
- Tanrisever, O. F. (2013). Introduction: Afghanistan and the Central Asian security in the aftermath of 9/11. In *Afghanistan and Central Asia: NATO's role in regional security since 9/11* (Ed. Tanrisever, O. F.), Amsterdam, Berlin, Tokyo, Washington DC: IOS Press.

- Taştekin, F. (2021). Taliban, 11 Eylül ve ABD işgali: Afganistan bugüne nasıl geldi? 6 July 2021. Retrieved from: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57733786>.
- The White House. (2011). Remarks by the President on the way forward in Afghanistan. *Office of the Press Secretary*. 22 June 2011. Retrieved from: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/06/22/remarks-president-way-forward-Afghanistan>.
- UN Human Rights Council. (2014). Report of the United Nations High Commissioner for human rights on the situation of human rights in Afghanistan. *OHCHR*. 10 January 2014.
- UNHCR. (2021) Afghanistan. *The UN Refugee Agency*. Retrieved from: <https://www.unhcr.org/afghanistan.html>
- UNSC. (1999) Resolution 1267. *United Nations Security Council*. 15 October 1999. Retrieved from: <http://unscr.com/en/resolutions/1267>.
- UNSC. (2001) Resolution 1386. *United Nations Security Council*. 20 December 2001. Retrieved from: <http://unscr.com/en/resolutions/1386>.
- UNSC. (2011). Resolution 1989. *United Nations Security Council*. 17 June 2011. Retrieved from: [https://www.undocs.org/S/RES/1989%20\(2011\)](https://www.undocs.org/S/RES/1989%20(2011)).
- Uslubaş, F. (2010). *Büyük Oyundan Büyük Kaosa: Taliban ve Avrasya'da Cihad*. 1st Ed. Ankara: Karınca Yayınları.
- Ünal, H. (2021). Twitter – Status. 20 August 2021. Retrieved from: <https://twitter.com/hasanunal1920/status/1428801409365987337?s=21>.
- Waltz, K. (1959). *Man, the state and war*. New York: Columbia University Press.
- WB. (2021) Life expectancy. *World Bank*. Retrieved from: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.IN>
- Weinbaum, M. G., & Majidyar, A. K. (2019). Afghanistan's Unending Wars. *The Middle East Institute*. Policy Paper (3). Retrieved from: https://www.mei.edu/sites/default/files/2019-05/Afghaistans_Unending_Wars_2.pdf.
- Zachary, L. (2014). The Taliban in Afghanistan. *Council on foreign relations*. 4 June 2014. Retrieved from: <https://www.cfr.org/background/taliban-afghanistan>.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Güney ve Orta Asya ile Ortadoğu'ya uzanan önemli jeopolitiği olan Afganistan, yaklaşık beş bin yıldır farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış ve sayısız istilaya maruz kalmıştır. Ülke, sahip olduğu toprakların verimliliği bakımından çetin koşullara sahip olsa da, egemen güçlerin farklı amaçlar güden mücadelelerinde ve birbirlerini dengeleme politikalarında her zaman vazgeçilmez bir ülke olmuştur. 19. Yüzyılda Rusya'nın Hindistan üzerinden sıcak denizlere inmesini engellemek amacıyla üç kez İngilizlerin işgaline uğramış olan Afganistan, bu işgallerin hepsini savuşturmuş ve İngiltere'yi hem prestij hem de ekonomik bakımından ciddi şekilde zarar görmesine neden olmuştur. Rusya'nın idealine kavuşmasını engellemek ise İngiltere açısından tek teselli olmuştur. Yirminci yüzyılda bu defa Sovyet Rusya'nın -Afgan Hükümetinin yardım talebi üzerine- işgaline maruz kalan Afganistan 10 yıllık bir mücadelenin ardından Sovyetlerin yıpranmasına ve işgali sonlandırarak çekilmesine neden olmuştur. Soğuk Savaş döneminin çift kutuplu düzeninde iki büyük gücün birbirlerinin etki alanını daraltmak ve dolaylı yıpratma çabalarının en sıcak sahnelerinden birisi olan Afganistan, Amerika'nın Sovyetlere karşı cihat anlayışını ortaya çıkıp canlandırarak Sovyetleri yıkma projesinin parçası olmuş ve ABD siyasal İslam'ın tohumlarını atmıştır. Proje Sovyet işgalini sona erdirmeye başarılı olunca Amerika bir anda bölgeden öylece çekilmiş ve Afganistan'ı kaderine terk etmiştir.

Ne var ki büyütüp beslediği ve desteklediği radikal İslam, 11 Eylül terörist saldırıyla kendini hedef alacaktı. El Kaide'nin sorumlu olduğu saldırılardan sonra BM ve NATO'nun da desteğini alan ABD küresel ölçekte teröre karşı savaş ilan etmiş ve ilk olarak da Afganistan'ı işgal etmiştir. Her işgalin ardından iç savaflara gömülen ve durulamayan Afganistan Sovyet işgali sonrasında yaşanan yıkıcı iç savaflara maruz kalmış ve 1996-2001 yılları arasında Taliban tarafından yönetilmiştir. 2001 yılında Taliban'ı deviren koalisyon güçleri 20 yıllık bir mücadelenin sonunda devirmiş oldukları ve uğruna savaş verdikleri Taliban ile uzlaşıp ülke yönetimini adeta yeniden Taliban'a devrederek aniden bölgeden çıkıvermiştir. Böylelikle bir süper güçler bataklığı olan Afganistan, 21. yüzyılda da ABD'ye büyük bir yenilgi ve prestij kaybı yaşatmış oldu. Bu durumda Batı'nın, terörün kaynağı olabilecek ülkelere Batılı tarzda yönetimler ihraç edilerek güvenlik sorununun çözülebileceği ve terörün sona ereceği yönündeki tezi de Afganistan tecrübesi ile yenilgiye uğratılmış oldu. Afganistan'da 20 yıllık geniş çaplı operasyonlar ve Batı tarzı bir yönetim kurma çabaları bizzat kendi uygulayıcıları tarafından başarısız bulundu ve böylelikle Afganistan bir kez daha bir işgalden yenik bir zaferle çıkmış oldu. Çatışmalar, doğal afetler, kronik yoksulluk ve gıda güvensizliği ile boğuşan Afganistan, UNHCR verilerine göre dünya çapında en büyük mülteci nüfuslarından birine sahip olup, Dünya Terör Endeksi raporuna göre Batı kontrolünde bulunduğu 2000'li yıllar boyunca hem terörden hem de terörün getirdiği ekonomik maliyetten en çok etkilenen ülkeler listesinin başında yer almaya devam etmiştir, ortalama yaşam süresi ise hala dünya ortalamasının çok altında bulunmaktadır.

ABD-Taliban anlaşması, Körfez Savaşı'nın başlamasından yirmi yıldan daha kısa bir süre sonra ABD açısından cüretkâr bir kumardı çünkü ABD daha önce teröre karşı küresel savaşta önemli bir hedef olarak

belirlediği ve 11 Eylöl saldırlarından sorumlu tuttuğu el-Kaide'nin bölgedeki iş birlikçisiyle masaya oturmaktaydı. Amerika'nın apar topar ve başarısız geri çekilmesi elbette uluslararası siyasette bir kırılma noktasına tekabül etmektedir. Trilyonlarca dolara ve 200.000'e yakın cana mal olan işgalin, müttefiklerinin önemli bir kısmı tarafından terör örgütü olarak tanımlanan Taliban'la anlaşma sağlanarak sona ermesi; ABD açısından hem müttefiklerinin gözünde hem de küresel sistemdeki yeri bağlamında bir devrin kapandığına işaret etmektedir. Çift kutuplu Soğuk Savaş Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sona ermiş ve ABD hegemonyasında tek kutuplu bir düzene geçilmişti. Realistlerin ön gördüğü üzere tek kutuplu bir sistemde, egemen güç; zayıf devletlerden yararlanmaya çalışarak kendi itibarının gücünü kullanacak, egemenliği sürdürmenin artan maliyeti dünya çapında egemeni tüketecek, durumdan memnun olmayan diğer ülkeler ise egemen gücü zayıflatmaya çalışacak ve bu nedenle tek kutuplu düzen geçici olacak, bu nedenle iki kutuplu veya çok kutuplu bir dünyaya dönüş gerçek bir güç dengesi yaratacaktı. İşte Afganistan deneyimi bu ön görüyü haklı çıkarttı. Müttefiklerini hayal kırıklığına uğratan ve güvenilmezliğini ortaya koyan, küresel ölçekte itibarını yitirmiş, savaştan yenik çıkmış bir Amerika, Soğuk Savaş'tan sonra 30 yıllık ömrü olan tek kutuplu sistemin adeta sonunu ilan etmiş oldu. Bu 30 yıllık süreçte ABD tek kutuplu değil, tek taraflı bir güç gibi davrandı daha çok, bu da gücünün aşınmasına, işgal maliyetlerinin artmasına, kendi halkının güven ve desteğinin kaybolmasına neden oldu.

Görünen o ki, çok kutupluluğun hâkim olduğu ve ülkelerin bu yeni Batı sonrası düzende yerlerini belirlemek veya pekiştirmek için hızlı adımlar atabilecekleri yeni bir düzen ortaya çıkmış durumda. Dünyayı terörist faaliyetlerle dize getirmeye çalışan ve eylemlerinin dozunu ve sayısını arttırdıkça ABD'yle masaya oturup yönetimi devralmayı başarmış olan Taliban örneğinden sonra, bu kutuplardan birini de terör örgütlerinin teşkil edebileceği gerçeği göz ardı edilmemelidir. Peki, ABD'nin 20 yıllık macerasından sonra Afganistan'ı kaosa ve bilinmezliğe terk etmesinden ve akabinde Taliban'ın zahmetsizce kontrolü ele geçirmesinden sonra bölgesel ve küresel düzeyde beklenen olası gelişmeler nelerdir? Daha önce Rusya'nın başarısız olması için radikal İslamcı örgütleri destekleyen ABD'nin başarısızlığı üzerine Rusya şimdi ne yapacak? ABD'nin ilk etapta bölge politikalarındaki agresif tutumunun daha mutedil bir seyir izleyeceği düşünülebilir. Çünkü ABD her geçen gün artan petrol ihtiyacını karşılamak konusunda Ortadoğu'ya bağımlı olmak istemiyor. Bu nedenle, siyasal İslam'ın bölgelerine girmesini istemeyen, doğalgaz ve petrol konusunda hem kaynak hem de güzergâh olan Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerini bozmamaya gayret edecektir. Rusya, aynı şekilde, her an ABD ile yakın bir işbirliğine girebilecek olan ve Taliban konusunda daha önce Rusya'nın yeterince canını sıkılmış olan Pakistan'ı çevrelemek amacıyla Hindistan ve İran'la da daha yakın ve stratejik iş birliği alanları oluşturabilir. Pakistan'ın terörle savaşında Amerika'nın yanında yer almış olması Taliban'la aralarında kalıcı bir husumet oluşturmayacağını ön görmek güç değil. Nitekim ABD başta olmak üzere koalisyon ülkelerinin diplomatik misyonları ülkeyi tamamen terk ederken Taliban; Rusya, Pakistan ve Çin'in büyükelçiliklerine koruma garantisi vererek çalışmaya devam etmelerini söylemiştir. Her ne kadar Sovyetlerin Afganistan'ı işgalinde karşı karşıya gelmiş olsalar da ve hatta Taliban 1999 yılında Rusya'ya karşı Çeçen mücahitleri desteklemiş olsa da 2017 yılında başlayan temasların sonucunda -ABD bölgeden tamamen çekilmeden sadece bir ay önce- Taliban Rusya'ya ve Rusya'nın bölgedeki müttefiklerine karşı bir tehdit oluşturmayacağını taahhüt etmişti. Taliban'ı halen terör örgütü listesinde bulunduran Rusya'nın Taliban resmi hükümeti kurmadan net açıklamalardan kaçınacağı düşünülmektedir. Taliban, Afganistan'da kendi idealleri doğrultusunda bir yönetim tesis edip bunu sürdürmek istiyorsa öncelikli olarak uluslararası arenada tanınırlığı, kabul görmesi ve ilişki tesis etmesi gerekmektedir. Taliban kendini daha önce terör örgütü olarak tanımlayan ülkelerle hangi dili ve söylemi kullanarak ilişki kuracak, bu çok önemli. Yeni bir dil geliştirmesi gerektiği aşikâr ancak Taliban'ın bunu yapma konusundaki istekliliği ve kapasitesi daha önceki iktidarından kaynaklı kuşkular barındırmaktadır. Taliban kendi kimliğiyle ve mevcut adıyla hükümeti kurmadığı takdirde, pek çok ülkenin yeni kurulacak Afgan hükümetiyle iş birliği ve iletişim kanallarını açık tutmaya devam etmesi olası gözükmemektedir.